

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Тамара М. Јојић Главоњић

ГЕОЕКОЛОШКО ВРЕДНОВАЊЕ
РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА У ФУНКЦИЈИ
ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ЛОКАЛНИХ
ЗАЈЕДНИЦА У СРБИЈИ

докторска дисертација

Београд, 2020

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF GEOGRAPHY

Tamara M. Jojić Glavonjić

**GEOECOLOGICAL EVALUATION OF RAMSAR
SITES IN THE FUNCTION OF SUSTAINABLE
COMMUNITY DEVELOPMENT IN SERBIA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2020

Ментор:

1. Др Дејан Филиповић, редовни професор, Географски факултет Универзитета у Београду
-

Чланови комисије:

2. Др Снежана Ђурђић, ванредни професор, Географски факултет Универзитета у Београду
-

3. Др Владимир Стојановић, редовни професор, Природно-математички факултет
Универзитета у Новом Саду, Департман за географију, туризам и хотелијерство
-

Датум одбране: _____

ГЕОЕКОЛОШКО ВРЕДНОВАЊЕ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА У ФУНКЦИЈИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА У СРБИЈИ

Сажетак

Два заштићена подручја Србије – специјални резерват природе „Царска бара” и предео изузетних одлика „Власина”, анализирана су с аспекта природно-географског и социо-економског потенцијала који би омогућио одрживи развој локалних заједница на тим просторима. Основни циљ је био утврдити да ли проглашење једног простора заштићеним у Србији утиче на свакодневни живот и привређивање локалног становништва и колико је локална заједница укључена у процес управљања? Да ли су кочница развоја природни или социо-економски фактори? Најпре је инвентарисан и анализиран природни потенцијал, затим социо-економски сагледан кроз анализу одрживости становништва, док су директни ставови локалног становништва о животу у заштићеном подручју, управљачу и даљим плановима везаним за живот и рад, добијени методом анкете. Апострофирајући туризам као једину одрживу делатност пригодну за заштићена подручја, извршено је вредновање. Зависно од врсте туризма, одговарајући елементи су оцењивани као позитивни или негативни за жељени тип коришћења. Инвентарисано је и анализирано материјално и нематеријално културно наслеђе. Могућности за развој рекреативног и излетничког туризма су оцењене као осредње, за развој руралног такође, док је за развој туризма специфичних интересовања подручје ПИО „Власина” оцењено као веома добро. Антропогеографски потенцијал оцењен је недовољно атрактивним да буде самосталан туристички мотив. Сиромаштво локалног становништва као последица незапослености која премашује (на Власини значајно) републички просек, јесте главна кочница развоја истраживаних подручја. Ретка и нетакнута природа, декларативно законом заштићена, није сама по себи довољна, а предуслови одрживог развоја – свест локалног становништва о вредностима њиховог завичаја и сарадња са управљачем, не постоје.

Кључне речи: заштићена подручја, Рамсарска подручја, природни потенцијал, антропогеографски потенцијал, вредновање, локално становништво, анкета, специјални резерват природе „Царска бара”, предео изузетних одлика „Власина”, Србија.

Научна област: геонауке – географија

Ужа научна област: животна средина, просторно планирање

GEOECOLOGICAL EVALUATION OF RAMSAR SITES IN THE FUNCTION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF LOCAL COMMUNITIES IN SERBIA

Abstract

Two Serbia's protected areas, Special Nature Reserve "Carska bara" and Outstanding Nature Landscape "Vlasina", were analyzed from the aspect of natural-geographical and socio-economic potential that would enable sustainable development of their local communities. The aim was to determine whether the proclamation of a protected area in Serbia affects the daily life and economy of the local population and how much the local community is involved in the management process? Are the limiting factors natural or socio-economic ones? An inventory of the natural potential was drawn up and analyzed, socio-economic potential was perceived through the analysis of population sustainability, while the perception of the local residents about life in the protected area, their future plans and the manager, were obtained by survey. Emphasizing tourism as the only sustainable activity suitable for protected areas, an evaluation was performed. Depending on the type of tourism, corresponding elements were rated as positive or negative. Tangible and intangible cultural heritage was inventoried and analyzed. Opportunities for the development of recreational, excursion and rural tourism, were rated passable, while the development of tourism of specific interests, for the area of "Vlasina", was estimated very good. The anthropogeographical potential was estimated insufficiently attractive for an independent tourist motive. Poverty of the local population as a consequence of unemployment rate that exceeds the national average, was seen as the main obstacle to the development of the researched areas. Untouched nature, protected by law, is not enough in itself. Prerequisites for sustainable development, the ecological awareness of the local population and cooperation with the manager, do not exist.

Keywords: protected areas, Ramsar Sites, natural potential, anthropogeographic potential, evaluation, local community, questionnaire, special nature reserve „Carska bara”, landscape of exceptional features „Vlasina”, Serbia.

Scientific field: geosciences – geography

Scientific subfield: environment, spatial planning,

САДРЖАЈ

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА	1
Предмет, циљ и задаци	1
Теоријско – методолошки оквир.....	5
Претходна истраживања	9
2. ПРИРОДНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ОДАБРАНИХ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА.....	13
2.1. Специјални резерват природе „Царска бара”	13
2.1.1. Геолошки састав	14
2.1.2. Рељеф.....	14
2.1.3. Хидролошке карактеристике	16
2.1.4. Климатске карактеристике	19
2.1.5. Педолошке карактеристике	20
2.1.6. Вегетација.....	21
2.1.7. Фауна	22
2.2. Предео изузетних одлика „Власина”.....	24
2.2.1. Геолошки састав	25
2.2.2. Рељеф.....	26
2.2.3. Хидролошке карактеристике	26
2.2.4. Климатске карактеристике	28
2.2.5. Педолошке карактеристике	29
2.2.6. Вегетација.....	30
2.2.7. Фауна	35
3. СОЦИО-ЕКОНОМСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ ОДАБРАНИХ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА И ЊЕГОВО ВРЕДНОВАЊЕ У ФУНКЦИЈИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА	38
3.1. Специјални резерват природе „Царска бара”	38
3.1.1. Социо-економске карактеристике домаћинства у насељима СРП „Царска бара” и непосредног окружења, према попису становништва 1991, 2002, и 2011. године	38
3.1.2. Ставови становника насеља СРП „Царска бара” и непосредног окружења о утицајима којима су изложени због заштите подручја	53
3.2. Предео изузетних одлика „Власина”.....	76
3.2.1. Социо-економске карактеристике домаћинства у насељима ПИО-а према попису становништва 1991, 2002, и 2011. године	76

3.2.2. Ставови становника насеља ПИО-а о утицајима којима су изложени због заштите подручја	89
4. ЗАШТИЋЕНА ПРИРОДНА ДОБРА У ПЛАНСКОЈ ДОКУМЕНТАЦИЈИ	110
5. ВРЕДНОВАЊЕ ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСКОГ И АНТРОПОГЕОГРАФСКОГ ПОТЕНЦИЈАЛА ОДАБРАНИХ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА ЗА ПОТРЕБЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА	115
5.1. Вредновање природног потенцијала подручја СРП „Царска бара” за потребе развоја туризма	115
5.2. Вредновање антропогеографског потенцијала подручја СРП „Царска бара” за потребе развоја туризма	133
5.3. Вредновање природног потенцијала подручја ПИО „Власина” за потребе развоја туризма	141
5.4. Вредновање антропогеографског потенцијала подручја ПИО „Власина” за потребе развоја туризма	162
6. ДИСКУСИЈА ДОБИЈЕНИХ РЕЗУЛТАТА	167
7. ПРИМЕРИ ДОБРЕ ПРАКСЕ	174
7.1. Парк природе „Копачки рит”	174
7.2. Национални парк „Језеро Керкини”	182
7.3. Остали примери	187
8. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И ПРЕПОРУКЕ ПРАВАЦА БУДУЋЕГ РАЗВОЈА	193
ЛИТЕРАТУРА	210
СПИСАК СЛИКА	218
СПИСАК ТАБЕЛА	223
ПРИЛОГ 1. Образац анкете за становништво насеља СРП „Царска бара”	225
ПРИЛОГ 2. Образац анкете за становништво насеља ПИО „Власина”	230
ПРИЛОГ 3. Образац анкете за управљача СРП-а, Рибарско газдинство „Ечка”	235
ПРИЛОГ 4. Образац анкете за управљача ПИО-а, Туристичка организација општине Сурдулица	237
ПРИЛОГ 5. – Дескриптивна статистика	239
БИОГРАФИЈА АУТОРА	265

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Предмет, циљ и задаци

Предмет истраживања ове дисертације је природно-географски, социо-економски и антропогеографски потенцијал два међународно заштићена влажна подручја Србије – „Царска бара” и „Власина”, у националном законодавству заштићена као Специјални резерват природе, односно Предео изузетних одлика, анализиран и вреднован у циљу стицања представе о могућности њиховог активирања у сврху одрживог развоја локалних заједница које на тим подручјима живе.

Конвенцију о влажним стаништима¹ (првобитни назив - Конвенција о влажним стаништима од међународног значаја, нарочито као станишта птица мочварица), усвојену 1971. године у иранском граду Рамсару, тадашња Југославија је ратификовала 1976. године, а већ следеће године су два Резервата (Лудашко језеро и Обедска бара) стављена на Листу.

Светски дан влажних подручја обележава се сваке године 2. фебруара. Тиме се жели скренути пажња на изузетну корист коју Земља има од ових специфичних екосистема, нарочито последњих година, када су све интензивније климатске промене и све приметније њихове последице. Влажна подручја имају већу улогу у обезбеђивању екосистемских услуга од било којих других екосистема. Ови резервоари свеже воде, станишта бројних често угрожених биљних и животињских врста, апсорбери значајне количине у атмосфери присутног угљен диоксида, нарочито су значајни са становишта одбране од поплава односно ублажавања њихових ефеката, делујући као природни резервоари који апсорбују а затим постепено отпуштају прекомерне количине надошле воде. Такође обезбеђују храну (риба, пиринач) и нуде често културне и духовне вредности у свом непосредном окружењу. Од три постојеће категорије² влажних подручја које ова конвенција препознаје, природне су најугроженије и број им се, глобално гледано, непрестано смањује, док се истовремено број оних вештачких повећава (Ramsar Convention on Wetlands, 2018).

У Србији тренутно постоји десет мочварних подручја која су на Листи међународно значајних влажних станишта (табела 1, слика 1). Од тог броја, осам их је на подручју Аутономне Покрајине Војводине. У националним оквирима, осам их је заштићено у категорији Специјални резерват природе (Лудашко језеро, Обедска бара, Стари Бегеј – Царска бара, Слано Копово, Горње Подунавље, Засавица и Ковиљско-Петроварадински рит, и Пештер), једно је део неког другог СРП (Лабудово окно, део Делиблатске пешчаре), а једно је у категорији Предео изузетних одлика (Власина). Сва уживају статус добара од националног значаја и сврстана су у I категорију – природно добро од изузетног значаја („Национални паркови и природна добра заштићена по међународним прописима су добра I категорије”, члан 5 Правилника о категоризацији заштићених природних добара, „Службени гласник”, бр. 30/92). Укупна површина поменуте територије под заштитом износи 63,919 ha.

¹ Рамсарска конвенција је донета са циљем заштите и мудрог коришћења ових, за човека виталних, подручја (Ramsar Convention on Wetlands, 2018).

² Препозната су 42 типа влажних подручја, распоређена у три категорије: морска и приобална, копнена, и вештачки створена (Ramsar Convention on Wetlands, 2018).

Табела 1. Рамсарска подручја у Србији ³

Рамсарско подручје	Категорија заштите	Датум именовања	Површина (ha)
Лудашко језеро	СРП	28.03.1977.	593
Обедска бара	СРП	28.03.1977.	17.501
Стари Бегеј – Царска бара	СРП	14.03.1996.	1.767
Слано Копово	СРП	14.05.2004.	976
Пештерско поље	СРП	19.03.2006.	3.421
Лабудово окно	Део СРП Делиблатска пешчара	19.03.2006.	3.733
Горње Подунавље	СРП	13.11.2007.	22.480
Власина	ПИО	13.11.2007.	3.209
Засавица	СРП	13.03.2008.	1.913
Ковиљско-Петроварадински рит	СРП	08.03.2012.	8.292

Извор: www.ramsar.org (посећен 25.04.2019.)

Ова вредна природна подручја нису дакле, реткост у Србији (Завод за заштиту природе саставио је листу која у овом тренутку броји 68 потенцијалних рамсарских подручја), али основни проблем је што се процес њихове заштите завршава само на томе – на законској заштити. А циљ би требао бити активно и одрживо управљање, уз сарадњу са локалном заједницом као неодвојивим делом.

Ресурсе које ова подручја пружају, користили су преци данашњег локалног становништва које их данас у мањој мери користи, али опстанак неких фамилија и данас зависи од ових ресурса (трска, риба). У складу са принципима одрживог развоја, ту могућност би требало пружити и будућим генерацијама (Stojanović, 2005).

Посебну пажњу ови заштићени рурални простори заслужују због свих оних промена којима су били изложени последњих деценија, а тичу се старења становништва, депопулације, миграција, промена у традиционалном начину живота и рада, појаве нових простора заосталих после напуштања малих индустријских погона, и др., а који су утицали на њихову одрживост односно неодрживост. Кључни фактор у њиховом одрживом развоју чине локална власт и локално становништво, тачније њихова способност да привуку спољни капитал, али у исто време буду еколошки освешћени и одговорни, како би успели да постигну неопходни баланс између развоја оваквих подручја с једне и њихове рањивости с друге стране (Ancuta, Olaru, Pora, Isfanescu, & Jigoria-Oprea, 2015).

Људи генерацијама уназад живе на једном подручју, живе од тог подручја, а онда држава законом заштити тај простор, зонира га и наметне, неминовно, одређена ограничења у његовом коришћењу. Колико то погађа локално становништво? Утиче ли и на који начин на њихов живот и рад? Колико утиче на промену њихових делатности, шта им доноси позитивно, а шта негативно? За предмет истраживања одабрана су Рамсарска подручја у Србији, првенствено из разлога што ова конвенција (Конвенција о влажним стаништима, усвојена 2.2.1971. године у иранском граду Рамсар) акценат ставља на сарадњу локалне управе и корисника простора (ратара, сточара, чобана, пчелара, риболоваца, ловаца...) и зато што су у питању посебно рањива подручја са, последично, већим ограничењима. Није занемарљива ни чињеница да се ради о међународно заштићеним подручјима, што омогућава поређење са сродним подручјима широм света.

³ До данас, на рамсарску листу влажних подручја уписано је 2.390 подручја, у 170 држава. (www.ramsar.org (посећен 17.05.2020.))

Свих десет подручја неће бити анализирано у тези. Одабиром су најпре издвојена четири подручја – Специјални резерват природе „Обедска бара“, Специјални резерват природе „Лудашко језеро“, Специјални резерват природе „Стари Бегеј – Царска Бара“ и Предео изузетних одлика „Власина“. При одабиру, разматрани су следећи критеријуми:

- близина насеља, односно присуство истих на подручју заштићеног добра. При томе су коришћени Просторни планови подручја посебне намене, који су урађени за сва четири разматрана подручја (СРП „Лудашко језеро“ је посматрано у склопу природног комплекса „Суботичке пустаре и језера“ и тај План је у фази израде нацрта). Границе рамсарских подручја не поклапају се у потпуности са границама тих заштићених подручја према домаћој категоризацији (у овим случајевима са границама Специјалних резервата природе, односно Предела изузетних одлика). У раду су као валидне разматране границе Специјалних резервата природе односно Предела изузетних одлика, јер Рамсарска конвенција не даје ограничења, прописане режиме заштите, односно наметнуте рестрикције у понашању. Њене одредбе нису рестриктивне, већ само декларативне;
- заступљеност традиционалног начина коришћења природних ресурса заштићеног подручја (пашарење, пчеларство, сакупљање гљива, пужева и плодова, експлоатација минералних сировина, узгајање рибе) и коришћења дивље флоре и фауне (кошење ливада, коришћење трске и рогоза);
- дужина „стажа под заштитом“, где је узето да то буде период од најмање десет година (то је уједно и период за који се раде планови управљања), јер је неопходно да прође одговарајући минимални период под заштитом односно одређеним моделом управљања да би се видели било позитивни било негативни резултати, тачније начин на који захтеви заштите утичу на свакодневни живот локалног становништва.

Четири поменута подручја испуњавају све наведене услове. Од свих десет рамсарских подручја Србије, само Власина има насеља у некој од зона заштите (III), док Обедска бара, Лудашко језеро и Царска бара имају насеља у заштитној зони. За три од ова четири подручја урађени су Просторни планови подручја посебне намене (Обедска бара, Царска бара, Власина). Подручје СРП „Обедска бара“ већ је било, и то у скорије време, предмет сличних истраживања. С обзиром на све анализирано, као и природне одлике, али и обимност истраживања, за студије случаја су одабрана два: једно равничарско – Специјални резерват природе „Царска бара“ (у даљем тексту и СРП), и једно планинско – Предео изузетних одлика „Власина“ (у даљем тексту и ПИО).

У Војводини, ова влажна станишта представљају остатке аутентичне природе, која се човековим делањем полако мења и претвара у обрадиве површине (Stojanović, 2005). Власина је, с друге стране, вештачки створено влажно станиште. Али могућности које, заједно са околном природом пружа, могле би бити искоришћене од стране локалног становништва за обезбеђење егзистенције и пре свега останка на том простору.

Циљ истраживања је видети да ли и у којој мери заштита простора очуваних и ретких природних вредности утиче на квалитет живота локалног становништва? Да ли локално становништво (и ако да, у којој мери) учествује у управљању заштићеним подручјем и концепту његовог одрживог развоја (чувари, пласман и продаја сувенира и домаћих традиционалних производа, туристичка понуда), и да ли је, са станишта анализе природних и друштвених фактора, оправдано улагати у развој ових подручја? Будући да је претпоставка да утицаја, ни у једном правцу, нема, циљ је изнаћи односно предложити пожељни модел управљања који би то остварио⁴.

⁴ Говорећи о вези географије и заштите животне средине, Стојановић и сар. (Stojanović, Lazić, Pavić, Panjković, Košić, Dragin, Stankov, Jovanović, Pantelić, Stamenković, & Ivanović, 2011) помињу појам „конзервационе

Основни задатак јесте геоеколошко вредновање простора СРП „Царска бара” и ПИО „Власина”, спроведено у складу са јасно дефинисаним видом коришћења, а то је туризам, тачније његови одрживи видови. Најпре ће бити вредновани природни фактори, као природни извори и услови за развој ове одрживе делатности. Елементи вредновања биће: геолошки састав, рељеф, хидролошке карактеристике подручја, климатске карактеристике подручја, педолошке карактеристике подручја, вегетација и фауна. Након вредновања природних фактора, приступиће се вредновању друштвених фактора одабраних подручја. Анализираће се објективни демографски показатељи, односно одговарајући индикатори које прати Републички завод за статистику, као и субјективни показатељи (спровођење анкете међу локалним становништвом), сагледано кроз призму времена, поређењем стања какво је било пре проглашења и какво је данас.

Полазна претпоставка јесте да заштита једног подручја мало или никако утиче на живот и привређивање локалног становништва. А побољшање квалитета живота локалног становништва кроз активно учешће у одрживом развоју заштићеног подручја, један је од главних циљева Рамсарске конвенције. Радна хипотеза, која ће истраживањем на репрезентативним подручјима бити проверена, је да локалне заједнице заштићених подручја не трпе нити позитиван нити негативан утицај чињеницом да живе на тим просторима. Исто су живели и пре и после добијања заштићеног статуса, нису мењали ништа у начинима и врстама привређивања, а исто тако од њега немају нити какве бенефиције. Намеће се питање шта кочи њихов развој? Да ли су у питању природни фактори? Претпоставка је да нису. Ова су подручја заштићена пре свега као станишта птица мочварица, али већина њих поседује и друге природне квалитете – богатство шума, вода, ихтиофауне и дивљачи, атрактивне пејзаже, рекреативне и туристичке вредности... Да ли је демографски фактор тај који кочи развој? Чињеница је да су ова, рурална подручја, са нарочито великом стопом депопулације. Дакле, будући да би утицај заштите могао и требао бити присутан, и то позитиван, афирмативан, треба спровести вредновање природних потенцијала и одређених других географских фактора (становништво, положај односно удаљеност од већих места, саобраћајна доступност, функционални капацитети, пратеће туристичке атракције...) који су везани за потенцијалне одрживе делатности.

Теоријско – методолошки оквир

Почетак рада на дисертацији обележила је анализа географске и сродне научне литературе (социолошке, историјске), у већој или мањој мери повезане са предметом истраживања и одабраним подручјима. Прикупљени су, анализирани и интерпретирани одговарајући подаци из области геологије, педологије, климатологије, хидрологије, као и одговарајући подаци демографске и друштвене статистике. За ову другу групу података узет је краћи временски обухват (последња три пописа становништва) који је одабран узимајући у обзир почетак законске заштите оба подручја⁵ као и термин редовних пописа становништва Републике Србије⁶. Идеја је била упоредити период пре и после заштите и настале промене покушати довести, или не, у узрочно-последичну везу са заштитом природних вредности. Разматрани су подаци на нивоу насеља. За потребе истраживања, насеља у оквиру СРП-а су подељена у

географије”, која се бави односом заштићених природних добара и људи који живе у њеном окружењу. Указују и на искуства заштићених природних добара широм планете, која показују да у више од пола њих постоји проблематичан однос на релацији локално становништво – природни ресурси, где се илегално и нестручно сакупљају лековите биљке и шумски плодови, дрвеће користи за грађевински материјал, и слично. У том смислу, ови аутори помињу *концепт активне заштите* односно одрживог коришћења локалних ресурса као решење овог проблема.

⁵ Специјални резерват природе „Царска бара” је заштићен 1994. године, а предео изузетних одлика „Власина” 2006. године.

⁶ Редовни пописи су били 1991, 2002. и 2011. године.

две групе (насеља заштитне зоне и насеља непосредног окружења), насеља ПИО-а исто тако (насеља обода Власинског језера и насеља залеђа Власинског језера). Подела је извршена на основу близине заштићеном феномену, односно према томе да ли су истраживана насеља у некој од зона заштите, заштитној зони или ван граница СРП-а, односно ПИО-а.

Потом је урађено комплексно вредновање природних фактора, где су инвентарисани и анализирани сви елементи животне средине два изабрана подручја. Ту спадају *абиотички елементи*: геолошки састав, рељеф, хидролошке карактеристике, климатске карактеристике, педолошке карактеристике; и *биотички елементи*: вегетација и фауна. Затим је вреднован и *антропогени елемент* – становништво са свим одликама битним за будући одрживи развој одабраних подручја.

Анализом Уредби о заштити ова два подручја („Сл. гласник РС”, бр 56/94, 68/2005 и 46/2011; „Сл. гласник РС”, бр. 30/2006, и 25/2018), као и анализом Просторних планова подручја посебне намене („Сл. гласник РС”, бр. 133/2004; ЈП Завод за урбанизам Војводине, 2009), добијен је увид у одрживе делатности, дозвољене и могуће у овим заштићеним подручјима. У питању су: научно-истраживачка делатност; културно-образовна активност; рад на представљању и популарисању подручја; узгој, заштита и коришћење шума; узгој дивљачи; лов; риболов; одржива пољопривреда; туристичко посредовање; продаја прехрамбених производа; продаја непрехрамбених производа. Туризам је приоритетна и „једина одржива привредна активност на подручју заштићених природних добара” (Stanković, Filipović, & Obradović, 2003, стр. 391). Као таква, она је претпоставка будућег правца развоја ових руралних простора, па је зато извршено вредновање ова два заштићена простора за потребе туризма. Пољопривредна производња представљала би својеврсну додатну делатност, допуну одрживим видовима туризма (сеоски, еко, етно) кроз пласман и директну продају прехрамбених и непрехрамбених производа. Ипак, развој туризма захтева значајна почетна материјална улагања, а и једно и друго захтевају пре свега радну снагу (и то младу и образовану), док се истовремено број људи у овим подручјима константно смањује. Стога је извршено и вредновање друштвеног потенцијала ових подручја.

Урађена је анализа одрживости становништва, која је укључила основне демографске показатеље који се тичу биолошке и социо-економске структуре становништва, као и његове динамике. Прикупљени су и анализирани подаци о промени броја становника, типовима општег (укупног) кретања становништва, урађена је компаративна анализа индекса старења. У циљу добијање слике о економској структури, анализирана је економска активност (удео активног и издржаваног становништва у укупном) и структура активног становништва које обавља занимање према делатности. Анализирано је и стање објеката социјалне инфраструктуре у насељима СРП-а односно ПИО-а, базирано на истраживању и посматрању стања на терену.

Да би се препознали ставови локалног становништва по питању коришћења ресурса, развоја туризма, и уопште живота у заштићеном подручју, приступило се вредновању методом анкете. Анкету, посебно креирану за њих (прилози бр 3 и 4), попунили су и управљачи оба истраживана подручја. Анкета у насељима и окружењу специјалног резервата природе „Царска бара” (прилог бр. 1) је рађена у фебруару месецу 2017. године, већински методом упитника, који су, у сарадњи са директорима основних школа⁷, били подељени ђацима односно њиховим родитељима. Подељено је укупно 590 упитника, у пет насеља, од чега је попуњених враћено 393 (Jojić Glavonjić et al., 2018). У овај број урачунати су и они лично

⁷ У питању су основне школе: „Братство јединство”, у насељу Бело Блато; „Стеван Книћанин”, у насељу Книћанин; истурено одељење ОШ „Соња Маринковић” из Зрењанина, у насељу Лукино Село; „Ђура Јакшић”, у насељу Перлез; и „Свети Сава”, у насељу Стајићево.

интервјуисани, њих двадесетак. Елиминациони критеријум при избору испитаника била је доња старосна граница од 18 година. Коришћен је метод случајног узорка. Од укупно 7.345 пунолетних становника регистрованих на подручју ових пет насеља (Републички завод за статистику, 2014а), анкетом је обухваћено њих 393 односно 5,34%. Пошто је дељен један Упитник по домаћинству, може се рећи и да су истраживањем обухваћена 393 домаћинства односно 12,25% укупног броја домаћинстава (3208, Републички завод за статистику, 2014б) на ширем подручју Резервата. Упитник за подручје СРП „Царска бара” садржао је укупно 40 питања, од којих су се првих осам односила на статус испитаника (пол, године, стручна спрема,...), а остала су била подељена у три групе – о ресурсима које користе, о туризму и о самом Резервату. Посебно се водило рачуна да питања буду што једноставнија, због нижег образовног нивоа становништва, као и због чињенице да на истраживаном простору живи значајан проценат мађинског становништва (Мађари, Словаци, Бугари, ...) којем српски језик није матерњи. Из истог разлога су и упитници штампани латиничним писмом, иако су неки испитаници у насељима са већински српским становништвом имали примедбе на ту чињеницу.

Анкета у насељима у окружењу предела изузетних одлика „Власина” (прилог бр. 2) је рађена у мају месецу 2017. године. Као и у случају анкетирања становника подручја СРП „Царска бара”, и на Власини су упитници, у сарадњи са директорима основних школа⁸, били подељени ђацима односно њиховим родитељима. Једина је разлика што је то у Банату био доминантан метод, док је на Власини, из разлога малобројности и ђака и становника, преовладао метод интервјуа. Анкетирано је само пунолетно становништво, методом случајног узорка. Од укупно 845 пунолетних становника регистрованих на подручју ових седам насеља (Републички завод за статистику, 2014а), анкетом је обухваћено њих 81 односно 9,6%. Упитник за подручје Власине незнатно је измењен у односу на Упитник за подручје Царске баре. То је урађено после искуства анкетирања на терену Баната. Садржао је укупно 32 питања, дакле осам мање у односу на прво истраживано подручје. Прва група питања, која се односе на анкетирано лице, са осам су скраћена на седам. Наиме, упитник који се односи на СРП „Царска бара” је имао два питања која се тичу одласка чланова домаћинства. Једно које се односило на оне који су отишли у неко друго место у Србији, и друго које се односило на оне који су се одселили у иностранство. Како за ово истраживање није од значаја да ли су становници мигрирали у оквиру Србије или у неке иностране земље, а да се не би додатно оптерећивали испитаници, јер се у Банату показало да су их ова два слична питања збуњивала, питања су сједињена у једно. Друга група питања, која се тичу коришћења природних ресурса краја, са девет је скраћена на шест. Избачена су следећа питања: *Да ли поседујете пољопривредно земљиште?*; *Да ли су икада за вас мештани организовали радионице о органској пољопривреди?*; и *Да ли се сећате ко је организовао те радионице?* Прво питање је избачено јер није од пресудног значаја за ово истраживање, а мештани Баната су се показали поприлично неповерљивим када би чули ово питање. Одмах су мислили да су то питани због пореза. Такође, на помињање друга два питања, већином би се збунили и одговарали како се не сећају. Стога је одлучено да се та питања уврсте у Упитник за Управљача, како би се добио конкретан и (можда) веродостојнији одговор. Трећа група питања, која се тичала туризма, скраћена је са дванаест на девет питања. Избачена су следећа питања: *Да ли су икада за вас мештани организовали радионице о сеоском туризму?*; *Да ли се сећате ко је организовао те радионице?*; и питање о врсти туриста који су најбројнији (домаћи или инострани)? Прва два су избачена након искуства из Баната, будући да људи нису знали шта да одговоре, па су углавном одговарали како се не сећају. А на треће питање поуздан одговор је (или није) могуће добити једино од туристичке организације, процена мештана не значи много. Четврта група питања се односила на конкретно заштићено

⁸ У питању су основне школе: „Свети Сава”, у насељу Божица; „Академик Ђорђе Лазаревић”, у насељу Власина Округлица; и „Иво Лола Рибар”, у насељу Клисура.

добро и упознатост локалних становника са статусом заштите, Управљачем, као и на поимање њиховог међусобног односа. Са једанаест питања, колико их је садржао упитник за подручје Царске баре, број питања је скраћен на десет. Избачено је питање *Да ли сте некада били на Власини?*, јер је непримерено. Становници истраживаних насеља Власине живе на подручју ПИО „Власина” (они са обода језера живе у 3. зони, они у залеђу у заштитној зони). Ситуација је другачија када су у питању становници подручја СРП „Царска бара”. Једино Белоблаћани морају проћи кроз Резерват готово свакодневно, будући да им једини пут из села води кроз њега, док мештани осталих села не морају (а видело се из анкете да неки никада и нису били у Резервату). Одговори добијени анкетом анализирани су уз помоћ програма SPSS, применом описне демографске статистике.

Даље је извршено туризмолошко вредновање оба истраживана подручја, које, према Бјељац и Ромелић (2015) за циљ увек има идентификовање природних и антропогених потенцијала у сврху њиховог даљег што рационалнијег коришћења, као и развоја и заштите. Станковић (2016) истиче да је туристичка валоризација битна, јер се њом утврђује објективни квалитет неког природног или људским радом створеног објекта или појаве, што доприноси „реалном, локалним условима и традицији примереном планирању простора за потребе туризма” (Станковић, 2016, стр. 9 и 10). Један од видова практичне примене геоекологије јесте вредновање предела. Под вредновањем предела подразумевамо одређивање његове вредности односно корисности у одређеним подручјима људског деловања (Zonneveld, 1979, 1990 према Saletto Janković, 1997). У поступку геоеколошког вредновања једног предела, први корак мора бити утврђивање типа коришћења простора, такозвани LUT (engl. *Land Utilisation Type*). То могу бити нпр. пољопривреда, шумарство, туризам, рекреација, и сл. Сходно траженом типу коришћења, простор мора испунити неке основне захтеве које сваки тип коришћења понаособ тражи. То су такозване карактеристике простора (engl. *Land characteristics*) односно атрибути простора које је могуће измерити и проценити, а до којих се долази истраживањима различитих релевантних научних дисциплина (геологија, геоморфологија, хидрологија, климатологија, екологија, и др). Карактеристике простора даље одређују његов квалитет (engl. *Land quality*) односно одређују тај простор као позитиван или негативан за разматрани тип коришћења (Saletto Janković, 1997). Оквирна начела вредновања простора (FAO, 1976) наводе да се корисност једног простора може посматрати кроз његову погодност и кроз његову вредност. Погодност се разматра према жељеном типу коришћења, анализом физичких (земљиште, воде, клима...), локацијских и осталих (социо-економских) фактора, док је вредност простора више економска категорија која подразумева његову новчану вредност односно процену да ли ће одређени тип коришћења простора оправдати уложена средства (Saletto Janković, 1997).

Типови коришћења простора, односно активности доминантне на простору оба истраживана подручја јесу: пољопривреда, шумарство, лов, риболов и туризам. Будући да је, како истичу Станковић и сарадници (Stanković et al., 2003), туризам једина одржива делатност која се може практиковати у заштићеним подручјима, у раду је акценат стављен управо на туризам као жељени тип коришћења, односно на анализу погодности изабраних заштићених подручја за развој туризма као услов развоја локалних заједница. На основу претходног теренског истраживања⁹ и након консултовања релевантне литературе¹⁰, извршен је одабир одговарајућих карактеристика простора које су потом вредноване са аспекта погодности за

⁹ Теренска истраживања су спроведена на подручју насеља СРП „Царска бара” у фебруару 2017. и августу 2019. године, а на подручју насеља ПИО „Власина” у мају 2017. и јулу 2019. године.

¹⁰ Као кључни при одабиру елемената вредновања послужили су радови аутора: Cetin, Sevik, 2016; Крајић, 2011; Станковић, С. (1973, 1995, 1996, 1998, и 2016) и Станковић и Јошановић (2009). Ипак, највећи број елемената изабран је самостално, на основу искуства са терена, разговора са локалним становништвом, проучавања стручне литературе и праћења сајтова и блогова планинарских, ловачких, риболовачких и бициклистичких удружења.

претходним студијама¹¹ предложене видове туризма – рекреативни и излетнички туризам, рурални туризам и туризам специфичних интересовања. Научно-истраживачки и екскурзиони туризам, иако предложени и свеприсутни у овим подручјима, не дотичу много домицилно становништво. Према броју елемената узетих у обзир, извршено је комплексно вредновање¹² заштићених подручја специјалног резервата природе „Царска бара” и предела изузетних одлика „Власина”, док су, према начину истраживања¹³, ова подручја вреднована према доминантним врстама туризма заједничким за оба (рекреативни и излетнички туризам, рурални туризам, туризам специфичних интересовања).

Најпре је извршено вредновање природног потенцијала, односно природних одлика оба истраживана подручја, релевантних за врсте туризма који се желе развијати. У зависности од врсте туризма за који се жели одредити степен погодности, вредновани су: рељеф, климатске и хидролошке особености, вегетација и фауна, доступност, опремљеност, ниво услуга, као и присуство негативних чинилаца. Затим је, методом инвентаризације, уз анализу литературе и теренска истраживања, вреднован и антропогеографски потенцијал истраживаних подручја. Није вршено бодовање, већ је само евидентирано присуство односно одсуство одређеног елемента, односно квалитет истраживаних подручја одређен као позитиван или негативан за разматрани тип коришћења. Такође, извршено је вредновање и културно-историјске материјалне основе на простору заштићених подручја и околине, методом инвентаризације, уз преглед релевантне литературе, консултовање референтних институција и теренски рад. Као кључ је послужила UNESCO класификација типова културног наслеђа¹⁴. У унапред дефинисане групе, под условом да је забележено присуство, разврстано је различито и бројно материјално и нематеријално наслеђе истраживаног подручја.

Претходна истраживања

Простор специјалног резервата природе „Царска бара” добро је изучен, што с аспекта природне основе, што с аспекта туризма, док је становништво насеља Резервата и непосредног окружења до сада било предмет проучавања свега две студије. Тражећи одговоре на питање свести о предностима и ограничењима живота у једном заштићеном подручју, као и спремности узимања учешћа у развоју истог, В. Стојановић (2003, 2004, 2005, 2009, 2011) и Б. Драшковић (2012) су, самостално и са својим сарадницима, уз помоћ доминирајућих метода анкете и интервјуа, истраживали овај простор.

¹¹ У Просторном плану подручја посебне намене СРП „Стари Бегеј – Царска бара” („Службени лист АПВ”, бр. 8/2009), издвојени су као могући за развој следећи видови туризма: посматрање птица, фото-сафари, бициклизам, вожба бродом и чамцем, излетнички туризам, екскурзиони, сеоски, рекреациони, манифестациони, културни, научно-образовни, риболовни, ловни, наутички и етно-еко туризам. У Предлогу за стављање под заштиту (Покрајински завод за заштиту природе, 2010), предложени су следећи видови туризма: научно-истраживачки, рекреативни, екскурзиони, спортско-риболовни, и еко-туризам. Видови туризма који се препоручују за ПИО „Власина” су: излетнички, спортско-рекреативни, здравствени, сеоски, ловни и риболовни, образовни и конференцијски (Завод за заштиту природе Србије, 2017).

¹² Станковић (1973) наводи како постоје две врсте вредновања односно валоризације једног подручја са аспекта развоја туризма. Први, парцијални, када се вреднује један објекат (језеро, пећина, споменик, археолошко налазиште, и др.) или један туристички елемент (положај, доступност, атрактивност, и др.), и други, комплексан, када се вреднује комплетан природно-географски и антропогеографски потенцијал једног подручја.

¹³ Према начину истраживања, Станковић (1973) наводи три типа вредновања. Први, који у обзир узима свеукупан туристички потенцијал једног подручја; други, који вреднује подручје према доминантним врстама туризма; и трећи, који вреднује једно подручје за „потребе туристичке рекреације као наглашеног сегмента туристичке тражње на тржишту”.

¹⁴ Класификација је извршена на: *Археолошка налазишта, Дела са споменичким и уметничким својствима, Просторне културно-историјске целине, Знаменита места и спомен обележја, Фолклорно наслеђе, Веровања, Језици, Манифестационе вредности, Установе културе, Културни пејзажи, Културне руте, Музика и плес, Литература, Традиционална медицина и Архивско и дигитално наслеђе* (преузето из Бјељак и Ромелић, 2015).

Резерватом са становишта домицилног становништва, највише се бавио **В. Стојановић**. Најобимније у својој докторској дисертацији (2005), која је обухватила пет¹⁵ резервата природе у Војводини, као и у многим радовима и монографијама (Стојановић, 2004; Stojanović, Pavić, & Ristanović, 2009; Stojanović et al., 2011). Простор Резервата, заједно са поменутом четири, Стојановић је још раније (Stojanović, 2003) проучавао са аспекта могућег развоја туризма. Тада је баш њега издвојио као у том погледу најнапреднијег, али и навео да се у њему као и у свим поменутиим резерватима туризам „дешава”, односно да ниједно од истраживаних подручја нема одлике екодестинације, нити су околна насеља уређена за потребе туриста. У својој докторској дисертацији он је анкетирао¹⁶ становништво Резервата на тему њихове свесности о статусу заштите (да ли знају да живе на заштићеном простору, да ли знају која је врста заштићеног подручја у питању, знају ли због којих је природних вредности заштићена Царска бара, знају ли да наведу неку од тих вредности). Највећи број испитаника (чак 95%) је био свестан да живи у заштићеном подручју, али је истовремено веома мали проценат њих (7%) знао о којој се врсти заштићеног подручја ради. Упитани да ли би се, уколико би имали прилику, бавили туризмом, чак 88% испитаника је одговорило потврдно. Са сарадницима (Stojanović et al., 2009), аутор се бавио и темом Резервата са аспекта примене принципа одрживог развоја, када је анализирао економску активност и закључио да локална заједница представља важан чинилац у развоју, нарочито екотуризма као одрживе форме туризма, и како је стога важно образовати и обучавати локално становништво о заштити и понуди услуга подједнако. Природне, социјалне и привредне карактеристике заштићеног подручја СРП „Царска бара” у функцији развоја екотуризма, Стојановић је са сарадницима (Stojanović et al., 2011) проучавао и у студији која је обухватила 25 заштићених подручја у Војводини, а посебно се фокусирала на Рамсарска подручја. Потенцијал Резервата, како природни тако и културни, ова студија¹⁷ је оценила „од изузетног значаја”, предлажући следеће, интегрисане, туристичке активности: едукативни туризам (екскурзије, волонтерски кампови), посматрање птица, наутички туризам, рекреативни, и културни туризам.

Више са економског аспекта, желећи да боље представе појам тзв. еколошког или зеленог рачуноводства, којим се материјализује односно у новцу исказује вредност једног природног подручја као ресурса, а кроз исказивање добити од њега и износа који би се требали платити за учињене штете, Резерватом се бавио и **Б. Драшковић** (Drašković, 2013). Са сарадницима Института економских наука из Београда, 2012. године спровео је анкету међу становништвом подручја СРП „Царска бара”¹⁸, у циљу истраживања овог заштићеног природног добра, односно његовог вредновања као природног капитала. Анкетирано је становништво које живи унутар подручја заштите Резервата и у његовом непосредном окружењу. Као и у овој дисертацији, приликом одабира подручја за анкету, Драшковић и сарадници су се руководили Просторним планом подручја посебне намене и обухватили пет насеља односно катастарских општина на којима се Резерват простира (Јојић Главоњић, Brankov, & Miljanović, 2018). Такође, временски период који је сагледан је готово исти. Компаративна одредница била је број становника у периоду од 1991. до 2011. године. Разлика је у томе што су они поредили само број становника, а овде је поређен много већи број демографских показатеља као индикатора развоја локалних заједница. Истраживање је показало заинтересованост становништва насеља окружења СРП-а за очување вредне

¹⁵ Истраживање које је спровео Стојановић, обухватило је пет специјалних резервата природе: „Горње Подунавље”, „Карађорђево”, „Ковиљско-петроварадински рит”, „Обедска бара” и „Стари Бегеј – Царска бара” (тада је Резерват још носио тај назив).

¹⁶ Анкетирање је спроведено 2003. и 2004. године.

¹⁷ Студија Стојановића и сарадника (Stojanović et al., 2011) је обухватила 25 заштићених природних добара Војводине.

¹⁸ СРП „Царска бара” је тада био један од три истраживана резервата природе, уз СРП „Засавица” и СРП „Увац”. Није анкетирано само локално становништво, већ и посетиоци Резервата.

природе у њиховом окружењу, као природног капитала. Изјашњавајући се о позитивним односно негативним утицајима којима су изложени због живота у заштићеном окружењу, 94% испитаника се изјаснило да не трпи никакву штету, а 55% да има корист, кроз праксу сеоског туризма. Чак 74% испитаника је одговорило да би било спремно да учествује у трошковима одржавања Резервата, али ипак и сматрају да је држава та која мора да води главну бригу о опстанку Резервата (98,1%). Упитани да дају своје мишљење да ли се Резерватом управља добро или лоше, њих 29,4% је одговорило добро, а 44,1% лоше. Од сва три, у овој студији истражена резервата, СРП „Царска бара” је имала највећи број испитаника који сматрају да управљач лоше обавља свој посао. Драшковић закључује да је то последица сукоба интереса, будући да РГ „Ечка” управља и рибњацима и заштићеним подручјем.

Вредновањем подручја СРП „Царска бара” са аспекта развоја туризма, бавили су се и **Бјелјас и сарадници** (Вјелјас, Сурџић, & Вранков, 2012). Они су одабрали седам ИВА подручја Баната и уз помоћ модификованог Хилари ду Крос (Cross H. Du, 2000) модела извршили вредновање туристичког сектора и управљања природним наслеђем, а уз помоћ одређених индикатора и субиндикатора¹⁹. Дошли су од закључка да је подручје СРП-а поседује високу атрактивност, док је ниво управљања природном наслеђем на средњем нивоу. Ауторка **Бранков** се подручјем СРП „Царска бара” бавила још раније, у свом магистарском раду и касније монографији (Бранков, 2010). Она се такође фокусира на туризам, конкретно његов еколошки вид. Обрађујући сва заштићена природна добра у Банату, Бранков је туристички валоризовала и подручје Резервата. Највећом оценом је оцењена основна вредност односно природни мотиви Резервата, такође, атрактивност и препознатљивост су добили веома добре оцене (најбоље од свих вреднованих добара у Банату), док су као осредње оцењени: саобраћајно-географски положај, положај у односу на градска насеља, туристичка опремљеност и постојање туристичких вредности у окружењу. Као неке од решења за побољшање управљања Резерватом, Бранков предлаже: формирање јавне установе (на пример на нивоу округа) која би објединила управљање свим заштићеним добрима на том једном нивоу²⁰, формирање еколошких удружења²¹ односно невладиних организација које би привукле финансијска средства која нуде разни инострани фондови који се природом баве, образовање и обуку локалног становништва, осавремењивање постојећих и увођење нових туристичких програма, трасирање нових и боље маркирање и уређење пешачких и бициклических стаза, инсистирање на екотуризму, детаљнији мониторинг посетилаца (пожељна евиденција и наплата уласка у заштићено природно добро) као и бољу пропаганду²².

¹⁹ При разматрању тржишне привлачности коришћени су следећи субиндикатори: природни амбијент; чувеност природног феномена ван локала; да ли поседује епитет националног симбола; да ли „прича” неку интересантну причу; да ли се по нечему издваја од атракција у окружењу; да ли је привлачан за специјалне потребе (нпр. организовање манифестација); да ли је комплементаран са осталим атракцијама на дестинацији; повезаност са културом; степен туристичке активности у региону; приступачност и транспортне могућности; бројност и близина других атракција; услужне погодности на дестинацији. При разматрању робусности односно сектора управљања, коришћени су следећи субиндикатори: образовна вредност; естетска вредност; историјска; друштвена вредност; научно-истраживачка вредност; реткост природног добра на дестинацији; репрезентативност туристичке вредности на дестинацији; осетљивост; стање репарације; утицај на живот у локалној средини; постојање плана управљања; регуларни мониторинг и одржавање; оцена негативних утицаја модификације и великог броја посетилаца; потенцијал за будуће инвестиције.

²⁰ У међувремену је, 2014. године, формирана Установа „Резервати природе” Зрењанин, која већ годинама покушава преузети управљање од РГ „Ечка” односно пребацити управљање Резерватом у руке локалне самоуправе, али безуспешно.

²¹ Постоји удружење „Локално едукативни еколошки центар“, као и удружење ЛАГ (Локална Акциона Група).

²² Резерват је укратко представљен на сајту Града Зрењанина. Имао је до пре годину две и свој сајт, који годинама уназад није био ажуриран, тако да су и информације које је последње време нудио посетиоцима, биле неважеће.

Простор Власинског језера и околине, чешће је био предмет анализе са аспекта туризма (Станковић, 1994, 1998; Петровић, Ђорђевић, Јовичић, Марковић, & Лешчешен, 2012; Vesić, Živanović, 2018). Као свеобухватна анализа, издваја се истраживање Петровића и сарадника (Петровић и сар., 2012), који су, анализирајући туризам у постојећим просторним плановима, као и плановима и програмима управљања ПИО „Власина”, закључили да је предуслов туристичког развоја Власине стручан управљач. Мислећи пре свега на управљање Власином као туристичком дестинацијом, аутори апострофирају рурални, етно туризам, екотуризам и гастрономски туризам, као видове туризма који би, уз кооперацију са локалним становништвом, унапредили овај заштићени простор. У циљу даљег очувања природе, али и остварења користи за све заинтересоване стране, они постављају као предуслове и: еколошко освешћивање локалног становништва и посетилаца, туристичку понуду која неће нарушити фрагилне екосистеме, решавање постојећих проблема који се тичу пре свега непланске градње, изградњу комуналне и спортске инфраструктуре, партнерство јавног и приватног сектора. О тренутном стању развоја и стратегијама за будући за развој туризма на подручју ПИО „Власина”, писали су и Весић и Живановић (Vesić & Živanović, 2018). Аутори су анкетирали локално становништво (52 испитаника) и посетиоце (50 испитаника) са сличним питањима која се тичу туризма односно туристичке посете. На основу добијених резултата, предложили су трасирање и опремање бициклистичких стаза, боље обележавање постојећих стаза за пешачење, и изградњу шеталишта уз језеро. Уз неопходну обавезну сарадњу свих заинтересованих страна, аутори су нагласили као неопходно и свакогодишње понављање оваквог истраживања, у сврху успостављања одговарајуће туристичке понуде.

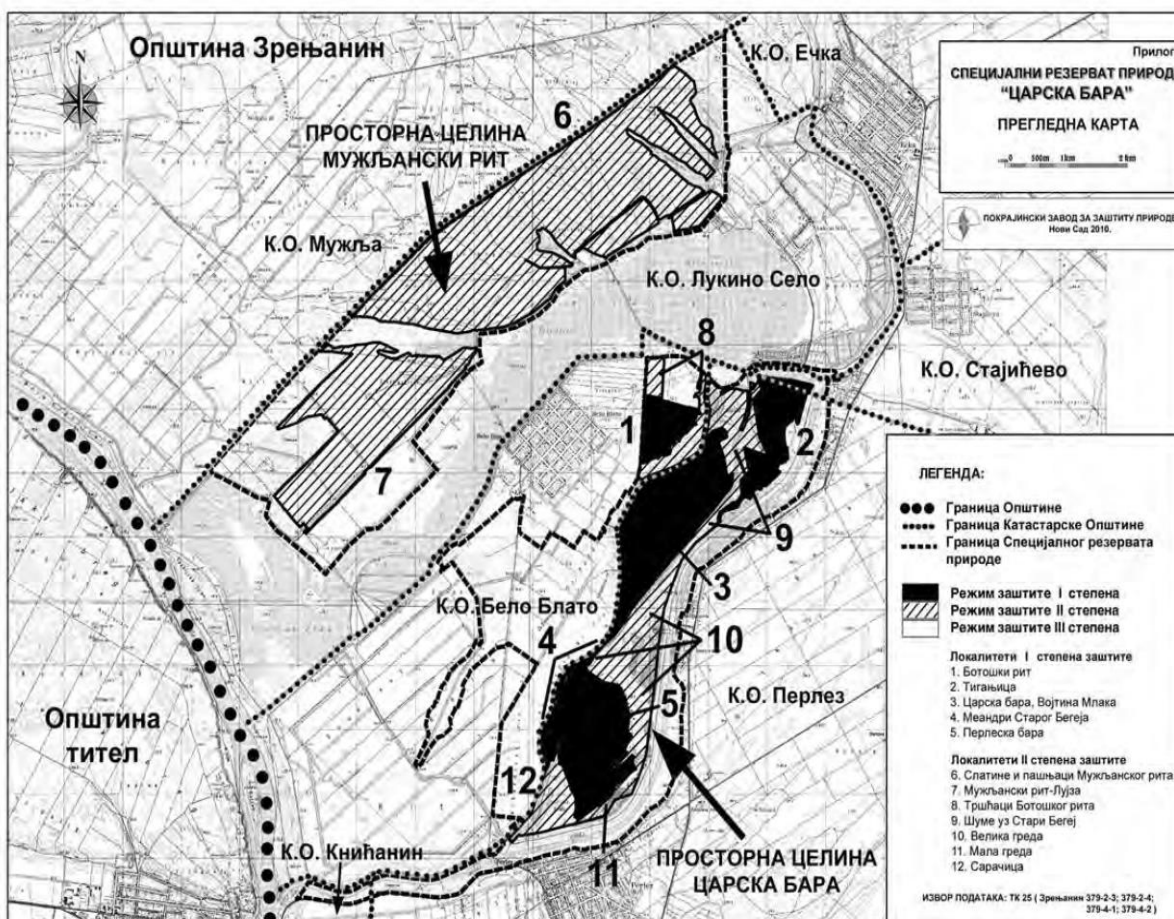
Треба споменути и да је становништво власинског краја често било тема радова „Власинских сусрета”, међународног научног скупа који се већ 25 година одржава у Власотинцу и околним селима²³. Простор другог изучаваног рамсарског подручја, такође често је био и домаћин овог скупа, који се бави селом у Србији са аспекта становништва, обнове и развоја, али и заштите животне средине. Организатори скупа су Завод за проучавање села и Српско удружење за социологију села и пољопривреде. Годинама уназад, истраживачи различитих струка (социолози, етнологзи, историчари, економисти, географи, туризмолози, урбанисти и др.) анализирали су и овај, погранични планински простор. Сваке године тема је друга (Балканско село у променама и регионални рурални развој; Пољопривредна домаћинства, обнова и развој села; Локални сеоски развој; Будућност руралних подручја; Село у европским земљама; Интелигенција и село; Жене и село; Млади и село; Стари људи у селу; Рурални развој и заштита животне средине; Обнова и развој сеоских заједница на маргиналним подручјима; Село у транзицији; Самоорганизовање сеоских заједница, и др.), а закључци увек исти – сви се слажу да је неопходна комунална инфраструктура, социјална инфраструктура, улагање општина, државе, али никаквог помака нема. Становништво се и даље исељава, ова насеља се празне, капацитети и који су постојали, под зубом времена пропадају.

²³ Сваке године учесници „Власинских сусрета” бораве и у неком од села Власинског краја. Године 2011. боравили су у Власини Рид. Оснивач ове манифестације, проф. др Ђура Стевановић, са намером је лоцирао овај научни скуп баш у Власотинцу, свом завичају, како би дао импулс обнови и развоју овог дела Србије.

2. ПРИРОДНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ОДАБРАНИХ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА

Становништво живи и привређује на једном одређеном подручју, које се одликује специфичним природним условима – геолошким, рељефним, педолошким, хидролошким, климатским и вегетацијским. Сви они заједно утичу на живот локалног становништва и стога се морају узети у обзир односно подробно анализирати пре израде програма развоја локалних заједница (Мариновић-Узелац, 1989 према Љешевић и Милановић, 2009).

2.1. Специјални резерват природе „Царска бара”

Слика 2. Подручје специјалног резервата природе „Царска бара” (Покрајински завод за заштиту природе, 2010)

У Средњем Банату, у међуречју Тисе и Бегеја, на територији града Зрењанина налази се Специјални резерват природе „Царска бара” (карта 2.). До 2010. године носио је назив „Стари Бегеј – Царска бара”. Стари Бегеј је уствари рукавац Бегеја, док је Царска бара његова мртваја. Читав Резерват са околином представља мозаик различитих екосистема (речних, барских, језерских, ливадских, слатинских, степских, шумских и ораничких) који су испресецани каналима, насипима и пољским путевима (ЈП Завод за урбанизам Војводине, 2009). Забележено је око 500 биљних врста (Puzović, Sekulić, Stojnić, Grubač, & Tucakov, 2009), 150 врста инсеката, 27 врста риба, 11 врста водоземаца, 5 врста гмизаваца и 30 врста сисара. Највећа вредност СРП-а су свакако птице мочварице, којих има око 250 врста (Покрајински завод за заштиту природе, 2010). Заштићено је подручје међународног, националног, односно изузетног значаја. Према категоризацији IUCN-а, спада у категорију IV – станишта и друга управљана подручја. Године 1996. проглашен је Рамсарским подручјем. Осим тога, Међународно је значајно подручје за птице (RS011IBA), Значајно

ботаничко подручје Европе (IPA – International Plant Area), као и Емералд подручје Србије. Управљач је Рибарско газдинство „Ечка” АД из Лукиног Села.

Студија заштите СРП „Стари Бегеј – Царска бара” је урађена најпре 1993. године, а затим је за потребе израде Просторног плана подручја посебне намене 2006. године валоризован наново овај простор и донета је одлука о проширењу граница. Површина Резервата је повећана са 1676 ha на 4726 ha (2008. године су проширене границе) (Пил, Пањковић, Секулић, Бањац, Амићић, Стојнић, Стојшић, & Чалакић, 2009).

Свеукупно посматрано, природни потенцијал Војводине, наводи Динић (1996), одликује хомогеност која је последица једноставне геолошке грађе и равничарског рељефа који као такав представља изузетно позитиван природни услов за интензивну пољопривредну производњу и за развој саобраћаја. Такође, аутор наводи да је хомогеност битна одлика и војвођанске климе и хидрографије. Ипак, истиче да одређене разлике унутар све те хомогености ипак постоје. Захваљујући њима Динић и врши поделу природног потенцијала Војводине на три мезорејона: Срем, Банат и Бачку. Говорећи о одликама природног потенцијала Баната, мезорејона у ком се истраживано рамсарско подручје „Стари Бегеј – Царска бара” налази, аутор истиче како је клима континенталнија, са већим температурним амплитудама и мањом количином падавина, ветром кошава, а речна мрежа густа у средњем и јужном делу, са мноштвом ритова.

2.1.1. Геолошки састав

Подручје Царске баре налази се у Банату односно Војводини, за коју су, нарочито за њене равнице дуж речних долина, карактеристичан комплекс стена — алувијални седименти (пескови, шљункови и глине) У питању су, под условом да се не раде дубљи ископи, доста стабилни терени променљиве носивости, вредни као извор грађевинског материјала. Гледано са аспекта инжењерско-геолошке повољности, то су „терени врло велике стишљивости, замочварени и муљевити” (Dinić, 1997).

На подручју Резервата и шире околине, заступљене су седиментне стене неогене старости. На површини су квартарне творевине – пескови и глине, а испод њих леже стене из палеозоика (шкриљци и гранити), мезозоика (кречњаци и пешчари) и неогена (седименти са појавама угља и гасовитих угљоводоника) (Завод за заштиту природе, 2017).

Тектонску грађу подручја Резервата одликује једноставност, иначе типична за квартарн енаслаге Војводине (Завод за заштиту природе, 2017).

2.1.2. Рељеф

Ако прихватимо Динићеву (Dinić, 1997) поделу Србије на три геотектонске целине (Динариде, Карпато-балкански лук и Српско-македонску масу са Панонском масом), приметимо да подручје Царске баре припада трећој. Морфолошки гледано, у питању је низијски рељеф²⁴, негативна, потолинска морфоструктура, са речним долинама као доминирајућим обликом егзогеног рељефа, које одликују пространа речна дна и слабо изражене долиненске стране и речне терасе. Што се морфометријских одлика рељефа тиче, подручје Царске баре припада равничарско-низијском земљишту²⁵ (до 200 m надморске висине).

²⁴ Динић (Dinić, 1997) дели тектонски рељеф Србије, према морфолошком изгледу, на низијски и планински.

²⁵ Младеновић (Mladenović, 1984) на основу хипсометријских одлика у Србији издваја следеће типове земљишта: равничарско-низијско, брдовито, нископланинско, средњепланинско, и високопланинско земљиште.

Српски део Баната представља изразиту низију, са апсолутним надморским висинама од 66 m до 82 m. То се првенствено односи баш на овде истраживано подручје, док су подручја Вршачких планина и Делиблатске пешчаре изузеци. За подручје Резервата и његове шире околине карактеристичне су четири геоморфолошке целине, четири рељефне форме. Прва форма су лесне заравни – Тителски брег и тамишка зараван. Друга форма су лесне терасе – зрењанинска и тителска. Трећа форма су речне терасе – тителска и мужљанска. Четврта форма су алувијалне равни – алувијална раван Тисе и алувијална раван Бегеја. Алувијалне равни представљају, уз депресије, најнижа земљишта Баната и Војводине (распон висина од 66 до 80 m) (Давидовић, Миљковић, & Ристановић, 2003). Давидовић и сар. (2003) издвајају пет морфометријских целина у савременом рељефу Баната, насталих узајамним деловањем ендеогених и егзогених сила. То су:

1. Вршачке планине
2. Банатски песак
3. Банатска лесна зараван
4. Лесна терасаста земљишта, и
5. Алувијалне равни река

Подручје истраживања се највећим делом налази у алувијалној равни Бегеја и Тисе. На њој су формирана насеља: Бело Блато, Книћанин и Лукино Село. Стајићево је на дилувијалној (лесној) тераси, док је Перлез на контакту дилувијалне (лесне) терасе и алувијалне равни.

Алувијална раван Тисе има меридијански правац пружања. Прати реку са банатске и бачке стране, с тим што се на банатској страни изгледом разликује. Има четири сужења и четири проширења. Последње сужење, гледано од севера ка југу а пре ушћа Тисе у Дунав, налази се на истраживаном подручју између Перлеза и Титела. Ширине је 8.000 m и изузетно асиметрично, будући да је читавом површином на банатској страни. Последње проширење, гледано од севера ка југу а пре ушћа Тисе у Дунав, простире се између Арадца и Перлеза. Надморска висина се на овом потезу креће од 74 до 76 m, са тек понеким узвишењем свега пар метара вишим (хумови). То је разликује од остала три проширења, за која су карактеристични бројни брежуљци и удолине. На тим ретким „вишим” површинама су и два истраживана насеља – Бело Блато (77 m) и Лукино Село (77 m) (Давидовић и др, 2003). За алувијалну раван Тисе карактеристични су свежи трагови њеног ерозивног и алувијалног рада, присутни у виду старих корита, пешчаних брежуљака и обалских гредица (Зеремски, 1975).

Алувијална раван Бегеја је краћа и ужа од алувијалне равни Тисе, са којом се „напросто стопила”. Букуров (1984; према Давидовић и сар., 2003) наводи како Бегеј након напуштања зрењанинског свода улази у алувијалну раван Тисе и једно од њених старих напуштених корита, којим отиче све до насеља Книћанин, где се улива у Тису. То је, по Букурову, уједно пети и последњи део тока Бегеја од извора до ушћа²⁶. У алувијалној равни Бегеја присутан је велики број језера лиманског типа. Она су настала делом природним а више антропогеним радом, и значајан их је број претворен у рибњаке који воду добијају из Бегеја и Тисе (Давидовић и др, 2003).

Савремени речни токови овога подручја су непосредно утицали на формирање флувијалног рељефа. Сталне баре и мочваре Резервата настале су флувијалном ерозијом и забаривањем, и чине флувио-барски рељеф. Нижи терени у СРП „Царска бара” су на простору алувијалне равни реке Тисе, док су они (незнатно) виши терени на речној (алувијалној тераси), на којој

²⁶ Букуров (1984, према Давидовић и сар., 2003) разликује пет геоморфолошких целина на току Бегеја: изворишни део; лугошко-темишварски ров; источно-банатску депресију; зрењанински свод; и део тока у алувијалној равни Тисе.

су бројне депресије, напуштена речна корита и баре. Рељеф овог подручја мењан је значајно, најпре у XVIII веку, када је извршена регулација корита реке Бегеј, па у XIX веку, када је изграђано 4.000 ha рибњака (Завод за заштиту природе, 2017).

Давидовић и сарадници су 1999. године извршили вредновање подручја Баната са аспекта вертикалне рашчлањности и критеријума морфометрије и закључили да је погодан за већину људских делатности (Давидовић и сар., 2003).

2.1.3. Хидролошке карактеристике

Све до прве половине XVIII века, Банат је, готово у целости, био не баш гостољубиво, мочварно подручје. Око Дунава и Тисе су се простирали ниски ритови, а често су се изливале и мање реке попут Брзаве, Тамиша и Моравице, и формирале непрегледне језерске површине. У бројним дубљим и плићим депресијама, обитавале су мочваре, баре и блатишта. Након потписивања Пожаревачког мира (1718. година) и успостављања Војне управе од стране Аустроугарског двора, кренуло се, а све са циљем припреме терена за колонизацију, са регулацијом водотокова на подручју Баната. Најпре је изграђен Бегејски канал (Пловни Бегеј), од Темишвара до Клека. Још многи други канали су у наредном периоду прокопани, али није се значајније успело спречити плављење. Крајем XIX века почиње формирање тзв. Водних заједница, чиме радови на борби против великих вода бивају унапређени. Све се ради много организованије, донети су и закони, формирана надлежна министарства. Тако је било све до 1962. године, када су све водне заједнице Баната и Бачке прикључене тек оформљеном хидросистему Дунав – Тиса – Дунав (Богдановић & Марковић, 2005).

Подручје Царске баре припада, према Р. Илићу (1983), Панонском хидролошком рејону²⁷. Он покрива највећу површину Србије, али има најмању густину речне мреже. Обухвата непосредне сливове Саве, Дунава и Тисе. Илић напомиње да се ради о „благо заталасаној равници изграђеној од лесних наслага, у којима је велико упијање падавина, одакле оне највећим делом испаре”. Иначе, сама количина падавина у овој рејону је најмања у Србији, а летње температуре су високе, због чега је и испаравање велико. Такође, вредности коефицијента отицаја и специфичног отицаја су најмање у Србији (Илић, 1983).

Хидролошку мрежу истраживаног подручја чине: реке Тиса и Бегеј, језера, баре, и канали.

Тиса. Гледано и по дужини тока и по површини слива, Тиса је највећа притока Дунава, која кроз Србију тече дужином од 164 km (Јовановић, 1988). Будући да је у свом доњем току због успорења обилато меандрирала и плавила терен, у другој половини XIX века просечено је 112 меандара, чиме је њена целокупна дужина скраћена за чак 452,5 km (Букуров, 1954 према Јовановић, 1988) и сада износи 966 km (Pavić, Mesaroš, & Živković, 2010). Ипак, меандрирање тока није потпуно регулисано, па то и даље зна бити сметња у случају наиласка поплавних таласа или ледених санти (Јовановић, 1988).

Гледајући вишегодишњи просек, протицај и водостај су највиши у пролеће (најчешћи максимуми су у априлу месецу), а најмањи у јесен (најчешћи минимуми су у септембру и октобру месецу) (Павић и сар., 2009 и Павић и Месарош, 2006 према Pavić et al., 2010).

²⁷ Р. Илић (1983) је територију Србије поделио на шест хидролошких рејона: 1. Панонски; 2. Колубарско-шумадијски; 3. Западноморавски; 5. Источни; и 6. Западни. Параметри које је притом узимао у обзир су: падавине, коефицијент отицаја, специфични отицај, специфични подземни отицај, влага у земљишту, коефицијент храњења река подземним водама. Њихове вредности последица су различитих физичко-географских услова, а самим тим и хидролошких појава и процеса.

Привредни значај реке Тисе, посебно након изградње канала Дунав – Тиса – Дунав, је велики. Како за водопривреду, тако и за туризам, али пре свега као важан екосистем богатог и разноврсног живог света. Стога је и неопходно стално пратити и одржавати добрим квалитет њене воде (Pavić et al., 2010). Павић и сар. (Pavić et al., 2010) напомињу да је захтевана класа квалитета воде реке Тисе у Србији (према Уредбама о категоризацији водотока и класификацији вода Сл. Гласник СРС, бр. 5/68) II класа. Будући да је од доношења поменутих уредби протекло више деценија током којих је много рађено и грађено у сливу Тисе, целокупна еколошка ситуација и сам квалитет воде су очекивано значајно нарушени. Додатну неповољност представља чињеница да је део тока Тисе у Србији доњи део тока ове реке где је она већ унапред оптерећена загађујућим материјама. Такође, код Новог Бечеја њен ток је преграђен браном, што је додатно нарушило у узводном току поготово, природни режим и способност самопречишћавања. Павић и сар. (2010) су анализирали бројност и врсте загађивача у сливу Тисе, као и њен квалитет у делу слива кроз Србију, на основу података са пет контролних профила, и дошли су до закључка да је загађивача у сливу Тисе, од извора до ушћа насрам Старог Сланкамена, много, и да су неки од њих у више наврата изазивали и еколошке катастрофе. Павић и сар. (2010) наводе да у сливу Тисе, пре њеног „уласка” у Србију постоји много већи број загађивача него у њеном сливу у Србији. У делу слива кроз Србију, као најопаснији потенцијални загађивачи су означени: ХИП Петрохемија – фабрика синтетичког каучука у Елемиру (просек испуштене употребљене воде 1716 m³/дан са оптерећењем од 966 kg ХПК/дан); Фермин из Сенте (591 m³/дан, 3510 kg ХПК/дан); Лепенка из Новог Кнежевца (5687 m³/дан, 902 kg ХПК/дан); Фабрика шећера из Сенте (10362 m³/дан, 20991 kg ХПК/дан); и терминали нафте код Елемира и Адорјана (они изазивају такозвана хаваријска загађења). Поменути загађивачи нису једини извор загађујућих материја доспелих у Тису. Притоке, али и систем канала Дунав-Тиса-Дунав, такође допремају значајну количину загађујућих материја у Тису. Аутори закључују како квалитет воде реке Тисе не испуњава захтевану II класу. Он је на ушћу у Дунав често у III/IV класи, некада чак и у IV класи. Богдановић и Марковић (2005) наводе како је Тиса, када је квалитет воде у питању, најчешће у III класи. Будући да је равничарска, она је спора и самопречишћавање је отежано. Највиши водостаји су у априлу, а најнижи у октобру.

Што се пловидбе тиче, Тисом се најчешће превозе песак, шљунак, дрва, угаљ, сирова нафта. Дакле роба. Путнички саобраћај није присутан, ако изузмемо још понегде присутне скеле којима се превозе људи и пољопривредна механизација са обале на обалу (Богдановић & Марковић, 2005).

Бегеј. Река Бегеј²⁸ протиче читавом дужином истраживаног подручја, од северо-истока ка југозападу. У Србији има два крака – Стари Бегеј и Бегејски канал (Пловни Бегеј), који се стапају код села Клек и образују Бегеј који се код места Книћанин улива у Тису. Стари Бегеј је природни водоток који је каналисан крајем XIX века (1886–1897). Извире у Румунији, у близини места Синтар, под именом Bereksenka. У току кроз Србију притоке су му само мање баре и мртваје. Бегејски канал (Пловни Бегеј) извире такође у Румунији, у месту званом као Појане Руске, у Крашовским планинама. Извор се налази на 1150 m надморске висине, па стога у свом горњем току има одлике планинске реке, које нестају спуштањем у равницу (Панонску низију) у доњем току. Велики број меандара је исправљен каналисањем тока у XIX веку, па је то сада прави водоток каналског типа који има насипе са обе стране обале. За разлику од Старог Бегеја, има велики број притока и, као посебну занимљивост и раритет, већи број водотока који, нарочито с леве стране тока, теку паралелно с њим (Томић, 1982). Томић (Томић, 1982) наводи и да је то последица неуређености Бегеја у прошлости, када због тих паралелних токова, рукаваца, меандара и мртваја, није било лако ни препознати који је

²⁸ Своје име Бегеј дугује тврђави из XII века, чији су остаци у Темишвару (Томић, 1982).

ток главни. Бегејски канал спаја Темишвар и Зрењанин и одувек је представљао важан пловни пут. Промет робе у зрењанинској луци у другој половини прошлог века био је велик. Године 1977. у њој је остварен промет робе од 645.000 t (Богдановић & Марковић, 2005).

Пре регулације, на мочваре и плавно земљиште отпадало је 65% слива Бегеја. Али то није био једини разлог регулације. Аустрија је имала „више” циљеве и препознала Бегеј као важну везу и будући пловни пут између два важна привредна центра – Темишвара и тадашњег Петровграда а данашњег Зрењанина. Бегеј је у прошлости коришћен најпре за превоз пољопривредних производа и дрва. Касније, почетком и средином XX века превозени су и угаљ, кокс, резана грађа, житарице, а највише грађевински материјал. Осим остварених планова везаних за пловидбу и регулацију плављења, регулацијом су добијена и два водотока, два Бегеја – Стари Бегеј и Бегејски канал (Томић, 1982).

Богдановић и Марковић (2005) наводе како се најнижи водостаји бележе у зимском периоду (јануар и фебруар), током снежних падавина, а због температура нижих од нуле се не отапа. Апсолутни забележени минимум из 28. августа 1946. године износио је 132 cm. Највиши водостаји су током пролећа (април, мај и јун) и последица су велике количине падавина и топљења снега на Карпатима. Апсолутни забележени максимум из 30. јуна 1965. године износио је 370 cm.

Томић (Томић, 1982) наводи да је са аспекта водопривреде значај Бегеја многострук. Пре свега пловидбени, а затим и за одводњавање и снабдевање водом индустрије. Последњих деценија, а услед загађености воде, умањен је значај ове реке када су у питању узгој рибе и наводњавање. Вода Бегеја се до почетка XX века користила за пиће, иако ни тада није била одговарајућег квалитета. О томе сведочи и епидемија колере у Банату 1873. године, директне последице коришћења бегејске воде. Касније, са појавом артешких бунара, вода Бегеја је све мање коришћена за потребе домаћинства, али развојем индустрије у Зрењанину, Бегеј опет добија на значају као извор водоснабдевања, овога пута индустријских објеката (Томић, 1982). Зрењанин и остали градови на Бегеју своје отпадне воде испуштају непречишћене, што последњих деценија изузетно негативно утиче на живи свет реке, али и на могућност обављања спорта и рекреације, риболова, купања и сличних људских активности (Богдановић & Марковић, 2005).

Томић (Томић, 1982) је још осамдесетих година прошлог века окарактерисао Бегеј као „озбиљан друштвени проблем” који је из године у годину све већи и нагласио да се тај проблем мора решавати искључиво у договору са Румунијом. Нагласио је да као такав угрожава околину али и онемогућава обављање великог броја активности на води као што су спорт и рекреација и наутички туризам (Томић и Ромелић, 1998).

Језера. Корито Бегеја између Зрењанина и Перлеза је каналисано. То је уствари наслеђено корито Тисе из периода пре регулације, када се Тиса интензивно бочно померала доспевши у најисточнији део алувијалне равни. Тада је формиран и велики број секундарних корита реке Тисе међусобно одвојених пешчаним брежуљцима и обалским гредицама. То је посебно изражено између Зрењанина и Белог Блата. У некима од њих се данас налазе језера то јест рибњаци Рибарског газдинства „Ечка” (Зеремски, 1975).

Језера Резервата су уствари напуштена речна корита, рукавци и меандри. Године 1760. почело се са њиховим претварањем у рибњаке (Завод за заштиту природе, 2017). Сва језера (њих 94, податак из 1999. године) налазе се у атару Лукиног Села. Највећа по површини су Бело језеро (540 ha), Јоца (535 ha), Коча (344 ha) и Мика (340 ha). Храње се атмосферским водама, изданским и из Тисе. До 80 – их година прошлога века, вода је узимана из Бегеја, а испуштана у Тису (Богдановић & Марковић, 2005). Остала језера су мања, површине испод

100 ha. Рибњаци Ечке имају две врсте црпних станица, једне за пражњење и друге за снабдевање водом (Завод за заштиту природе, 2017).

Пузовић (1998) наглашава да шарански рибњаци и слични „вештачки” водени екосистеми имају огроман значај за опстанак фауне птица. Занимљиво је да је аутор поредио промену бројности колонија чапљи у Царској бари у периоду 1950–1998, у циљу откривања везе између заштите и бројности. Није је пронашао. Закључио је како далеко већи значај има присуство рибњака „Ечка” и како би нестанак истог довео до значајног смањења бројности чапљи и губитка значаја Царске баре као миграторне станице и зимовалишта.

Баре. Баре представљају остатке некадашње природе Панонске низије. Највеће су: Царска бара, Тигањица и Ревеница. Оне су садашњи облик добиле за време радова на регулацији Бегеја (Завод за заштиту природе, 2017). Царска бара је мртваја реке Бегеј, формирана у холоцену. Једна је од неколико бара (Царска бара са Војтином Млаком²⁹, Тигањица, Мала бара и Перлеска бара) које су настале северно од Бегеја након регулације тока крајем XIX века. Површинским путем воду добија из Бегеја³⁰, рибњака и од атмосферских вода, док се подземним путем храни притицањем фреатске воде. Дешава се да током дужих сушних периода пресуши, и тада се вода у њу вештачки допрема. Воду губи површинским и подземним отицањем, испаравањем и изливањем у рибњаке. Боја воде у бари је тамно мрка, што је последица велике количине растворених органских материја³¹. Из истог разлога, у барској води су присутни и слојеви тресета (Томић & Ромелић, 1998).

Канали. Значајан су део површинске хидрографије Резервата, изграђен мелиорационим радовима ради одводњавања вишка воде из некада мочварних терена (Завод за заштиту природе, 2017).

2.1.4. Климатске карактеристике

Географски положај, положај у односу на морске акваторије (Атлантски океан и Средоземно море), рељеф, вегетација и антропогена активност, главни су фактори који утичу на опште карактеристике климе Србије, односно на њене основне елементе: радијацију, инсолацију, температуру ваздуха, ваздушни притисак и ветрове, релативну влажност, облачност, падавине, као и на метеоролошке појаве (Dinić, 1997).

Ракићевић (1980) је, након извршене анализе свих значајних климатских елемената са 80 метеоролошких станица у Србији, извршио климатско рејонирање Србије на три основне климатске области³² и 22 рејона у оквиру њих. Подручје Царске баре налази се у климатском рејону I-2 Јужни и југоисточни Банат. Одликују га: нешто већа количина падавина, једва приметно мања годишња амплитуда температуре, најмања просечна годишња облачност у Војводини, и доминантни ветар кошава³³.

²⁹ 19.10.1955. године Војтина млака је стављена под заштиту државе. 1965. Године је стављена и на „Списак европских и северноафричких водених станишта међународног значаја” (Томић & Ромелић, 1998).

³⁰ Вода која дотиче из реке Бегеј, због своје загађености велика је опасност за Царску бару (Томић & Ромелић, 1998).

³¹ Мала надморска висина, мала дубина, али и степскоконтинентална клима, допринели су томе да Царска бара буде обрасла вегетацијом у којој доминирају трска, шевар и низијска шума (Томић & Ромелић, 1998).

³² Издвојене климатске области су: Област континенталне климе; Област умерено-континенталне климе; и Област измењено-средоземне климе. У оквиру њих издвојена су 22 рејона са посебним климатским специфичностима, од којих сучетири у Војводини, а осталих 18 у брдско-планинској Србији (однос је последица веће рашчлањености рељефа у другој поменутој области).

³³ Кошава је ветар карактеристичан за Банат. Последица је формирања подручја ниског ваздушног притиска зими, ка којем онда из правца знатно вишег ваздушног притиска (остатак Војводине, Шумадија и Хомоље) дува овај југоисочни ветар.

Лазих и Павих (2003) су извршили поделу Баната на три климатска рејона: Северни, Средњи и Јужни Банат. Истраживано подручје припада подручју Средњег Баната³⁴. У питању је умерена климатска зона са јаче наглашеним континенталним особинама (Завод за заштиту природе, 2017).

Дуцић и Радовановић (2005) су аутори савремене климатске рејонизације Србије³⁵, базиране на оној Ракићевићевој из 1980. године, али уз коришћење података о вредности климатских елемената за период 1961–1990. година. Према овој климатској рејонизацији, истраживано подручје СРП „Царска бара” налази се у климатској подобласти А-1-а, са просечним летњим температурама изнад 20°C, просечним зимским изнад 1°C, и веома сличним вредностима температуре ваздуха и количине падавина у прелазним годишњим добима (вредности температуре ваздуха су често исте, а падавине незнатно веће у пролеће него у јесен). Средња годишња сума падавина у овој подобласти ретко премашује 650mm.

За потребе овог истраживања, преузете су вредности климатских елемената са метеоролошке станице Зрењанин (45°24' сгш, 20°25' игд, 80 m нв), и то: температура ваздуха, падавине, влажност ваздуха, ветар и облачност. За инсолацију нема података, али је она, по правилу, већа у оваквим, равничарским пределима. Подаци су преузети из монографије „Географија Србије” (Миловановић, Б., Радовановић, М., Станојевић, Г., Пецељ, М., & Николић, Ј., 2017) и односе се на период 1961–2010. односно 1966–2010. година. Вредности температуре ваздуха, влажности ваздуха, падавина и облачности приказани су у табели 2. Доминантан ветар је кошава, који дува из правца југоистока (20,3), а чести су и западни (15,5) и северозападни ветрови (14,1) (подаци се односе на период 1966–2006).

Табела 2. Вредности одабраних климатских елемената измерене на метеоролошкој станици Зрењанин у периоду 1961–2010. односно 1966–2010. година

Климатски елеменат	Период осматрања	Средња годишња вредност	Минимална средња месечна вредност	Максимална средња месечна вредност
Температура ваздуха	1966–2010.	11,3°C	-0,3°C (јануар)	21,7°C (јул)
Влажност ваздуха	1961–2010.	74,4%	68,1% (мај)	86,5% (децембар)
Падавине	1961–2010.	574,9 mm	32,9 mm (фебруар)	84,4 mm (јун)
Облачност	1961–2010.	5,5 десетина неба	3,7 десетина неба (август)	7,2 десетина неба (децембар)

Извор: Миловановић, Б., Радовановић, М., Станојевић, Г., Пецељ, М., & Николић, Ј., 2017

2.1.5. Педолошке карактеристике

Земљишни покривач Резервата има хетероген састав односно бројне и разноврсне типове земљишта, који су и заслужни за вегетацијски диверзитет и диверзитет фауне Резервата (Завод за заштиту природе, 2017). Најзаступљенији тип земљишта у истраживаном подручју је алувијално заслањено земљиште, постало од речних наноса и распрострањено уз Тису, Бегеј и језера Рибњака „Ечка”. Од других типова земљишта, могу се наћи и: ритска смоница (реликтно земљиште са великим садржајем хумуса и калцијума), мочварно глејно заслањено земљиште (уз баре и језера), солоњец-солончањкасти тип (погодан за изградњу рибњачких језера, јер је веома мале плодности), у мањој мери ритска црница (тешко глиновито

³⁴ Западна граница је река Тиса (од Новог Бечеја до Книћанина), источна је државна граница са Румунијом, северна иде Старим Бегејом до Кикиндског канала, па њиме на север ка Новом Бечеју где излази на Тису, јужна се простире Тамишем од насеља Јаша Томић до Томашевца, па испод железничке пруге Орловат-Фаркашдин излази на Тису код Книћанина.

³⁵ Аутори су издвојили три климатске области: А (Област континенталне климе), Б (Област умерено-континенталне климе) и В (Област измењено-средоземне климе); са подобластима: А-1-а, А-1-б, А-2-а, А-2-б, А-2-в, Б-3-а, Б-3-б, В-1-а, В-2-а, и В-2-б.

земљиште са 2–6% хумуса), и солончак (само у бари Тигањица) (Завод за заштиту природе, 2017).

2.1.6. Вегетација

Вегетација Царске баре је богата различитим типовима³⁶ који су мозаично распоређени по Резервату тако да чине својеврсну мрежу биотопа која одржава еколошку стабилност овог подручја. Присутни су следећи типови вегетације: *акватична вегетација* водено барских екосистема, која има тенденцију прогресивне сукцесије; *мочварана вегетација* тршћака; *шумска вегетација* приобаља Старог Бегеја, са, у неким деловима очуваним, карактером ритских шума; *слатинска и степска вегетација* очувана у фрагментима, на влажној и сланој подлози, у Мужљанском риту, мађе и у Фаркаждинском и Ботошком (Пил et al., 2009).

Диверзитет акватичне вегетације је богат. Присутна је на стаништима која су под директним утицајем Старог Бегеја, на његовим плављеним обалама, у барама (Царској, Перлеској, Тигањици, Војтиној млаки). Одликује је прилично сиромашан флористички састав. Неки од карактеристичних представника су: водени орашак (*Trapa natantis*), бели и жути локвањ (*Nymphaeum albo-luteae*), жабогриз (*Hydrocharis*) и жути локвањић (*Nymphoides peltata*). Мочварна вегетација је широко распрострањена у обалском појасу Старог Бегеја, баре Тигањица и осталих сталних бара, канала, повремених бара, као и у депресијама Ботошког и Фаркаждинског рита. Неки од представника су: сиротињска трава (*Glycerium maxime*), иђирот (*Acroto-Glycerium aquaticae*), вежљика (*Bolboschoenus maritimus*), панонски звездан, ендемска врста Панонске низије (*Aster tripolium subsp. pannonicus*) и високи шашеви (*Caricetum elatae*). Што се шумске вегетације тиче, шуме су овде само део мозаика. То су заправо остаци ритских шума, које пресецају прокопани канали, баре, тршћаци, и други остаци некадашњих ритова и последице мелиорационих захвата. Шуме Резервата припадају ритским аутохтоним шумама врбе и тополе и храста лужњака. Забележено је присуство следећих шумских заједница: бадемасте врбе (*Ass. Salicetus triandre*), беле врбе (*Ass. Salicetum albae pannonicum*), беле и црне тополе (*Populetum nigro-albae*), лужњака и пољског јасена (*Fraxineto-Quercetum roboris*), лужњака и јавора жешље (*Aceri tatarici-Quercetum*). На малој површини у Резервату (најчешће на стаништима посечених шума и на некадашњим пашњацима) заступљене су и сађене шуме – багрема, пенсилванског јасена, клонских топола и беле врбе. Слатинска и степска вегетација представљена је фрагментима влажних ливада у депресијама и удолинама, ливадама кошаницама на гредама које су редовно кошене и пашњацима (Завод за заштиту природе, 2017).

Слике 3. и 4. Водени орашак (*Trapa natantis*) и панонски звездан (*Tripolium pannonicum*) (извор: <https://i0.wp.com/>; https://sr.wikipedia.org/wiki/панонски_звездан)

³⁶ Плавне ливаде, степски пашњаци, слатине, шуме врбе и тополе, вегетација бара, водених окана и језера, плус још њиве које га окружују, сачињавају прави један мозаик различитих станишта специјалног резервата природе „Царска бара” (Puzović et al., 2009).

Истраживано подручје поседује и значајну флористичку вредност (500 регистрованих врста, Ruzović et al., 2009), са бројним ретким и реликтним врстама, од којих су неке ендемске и субендемске (Пил и др., 2009).

2.1.7. Фауна

Фитопланктон. Фитопланктонске заједнице су важан показатељ органске оптерећености једног воденог екосистема. У Резервату је забележено 328 таксона (Завод за заштиту природе, 2017).

Ентомофауна. До сада је забележено око 150 врста инсеката. Присутни су представници из редова – вилинских коњица (*Odonata*), риличара (*Hemiptera*), тврдокрилаца (*Coleoptera*), правокрилаца (*Orthoptera*) и опнокрилаца (*Hymenoptera*) (Завод за заштиту природе, 2017).

Ихтиофауна. Први подаци о фауни риба датирају из 60-их година XX века. Истраживањима вршеним од 1993. до 2009. године, регистровано је укупно 27 врста риба из осам фамилија: фам. *Esocidae* (штука); фам. *Cyprinidae* (деверика, кесега, црноока деверика, уклија, буцов, бели тостолобик, сиви тостолобик, крупатица, караш, сребрни караш, шаран, амур, јаз, брадавичарка, гавчица, бодарка, црвенперка, лињак); фам. *Cobitidae* (чиков); фам. *Siluridae* (сом); фам. *Ictaluridae* (цверглан); фам. *Percidae* (балавац, греч, смуђ); фам. *Centrarchidae* (сунчаница); и фам. *Odontobutidae* (амурски спавач). Од овог броја, строго заштићених дивљих врста је две (чиков и гавчица), а заштићених има осам (Завод за заштиту природе, 2017).

Слика 5. и 6. Чиков (*Misgurnus fossilis*) и гавчица (*Rhodeus amarus*) (извор: <https://sr.wikipedia.org/sr-el/Чиков>; <https://zsr.dub.hr/slatkovodne-ribe/hrvatska/gavcica>)

Херпетофауна. Водоземци и гмизавци нису темељни феномен овог Резервата, тако да ни херпетолошка истраживања у Резервату нису била честа нити континуирана. Више су их вршили орнитолози, који су, проучавајући птице Резервата још од прве половине XX века, бележили и присуство водоземаца и гмизаваца. Истраживањима из 1993. године³⁷ забележено је присуство 11 врста водоземаца и 5 врста гмизаваца. Истраживањима 2009. године, забележено је присуство 10 врста водоземаца (мали мрмољак, велики мрмољак, црвенотрби мукач, обична крастача, зелена крастача, гаталинка, обична чешњарка, зелена жаба, мала зелена жаба, велика зелена жаба) и 7 врста гмизаваца (барска корњача, ливадски гуштер, зелембаћ, зидни гуштер, Ескулапов смук, белоушка, рибарица). Седам побројаних врста водоземаца је заштићено у националним оквирима као строго заштићена дивља врста, три као заштићена дивља врста. Четири побројане врсте гмизаваца су строго заштићена дивља врста (Завод за заштиту природе, 2017). Према подацима истраживања спроведеног у периоду 2010–2013. година (Динов, 2015), потврђено је присуство 10 врста водоземаца и 6 врста гмизаваца, без угрожених врста по међународним стандардима.

³⁷ Истраживања 1993. године су рађена за потребе израде прве Студије заштите овога подручја. Године 2009. су извршена истраживања за потребе израде друге Студије заштите (Покрајински завод за заштиту природе, Нови сад, 2010)

Орнитофауна је оно по чему је Резерват највише препознат у јавности. Резерват са оближњим рибњацима „Ечка”, као извором хране, пружа повољне услове и доприноси бројности популације птица водених станишта, како гнездарица тако и селица и птица које зимују на овом подручју. Пузовић и сарадници (Puzović et al., 2009) помињу бројку од 230 врста птица (процене иду и до 270), од чега је око 120 врста гнездарица. Најбројније су (године процене 2000–2008) популације: великог вранца (*Phalacrocorax carbo*, 350–500 гнездећих парова), малог вранца (*Phalacrocorax pygmeus*, 105–400), великог гњурца (*Podiceps cristatus*, 200–300), малог гњурца (*Tachybaptus ruficollis*, 100–300), гака (*Nycticorax nycticorax*, 200–300), барске стрнадице (*Emberiza schoeniclus*, 200–300), сиве чапље (*Ardea cinerea*, 150–200), риђоглаве патке (*Aythya ferina*, 100–200) и вивка (*Vanellu vanellus*, 100–150) (Puzović et al., 2009). Присутне су све европске врсте чапљи и вранаца, а посебан куриозитет су орао белорепан (*Haliaeetus albicilla*) и корморан (*Phalacrocorax carbo*).

Слике 7. и 8. Орао белорепан (*Haliaeetus albicilla*) и корморан (*Phalacrocorax carbo*) (извор: http://www.vulture.org.rs/orao_belorepan.html; <http://www.wikiwand.com/et/Kormoran>)

Иако је већ деценијама законом заштићено подручје, Царска бара је, као и остала Рамсарска подручја у Србији, временом бројно ослабила када су природне вредности, а нарочито птице, у питању. Човек је главни кривац за то, јер је изградио мрежу канала и насипа и тиме пореметио водни режим, смањио плавне зоне и подстакао процес еутрофизације. Такође, садњом плантажних топола пореметио је природни однос међу типовима екосистема и тиме угрозио опстанак фауне птица, главног критеријума за стављање једног подручја на Рамсар листу (Пузовић, 1998).

У својим анализама промене бројности птица Рамсарских подручја у Србији, Пузовић (1998) је запазио тренд опадања бројности чапљи и корморана, закључивши како проглашење једног подручја Рамсарским не доноси гаранцију активне заштите. Доноси само потенцијалну могућност приступа програмима и фондовима, али то захтева претходно значајно ангажовање стручњака различитих профила на изради развојних пројеката. Ниједно Рамсарско подручје у Србији још увек није искористило ту могућност.

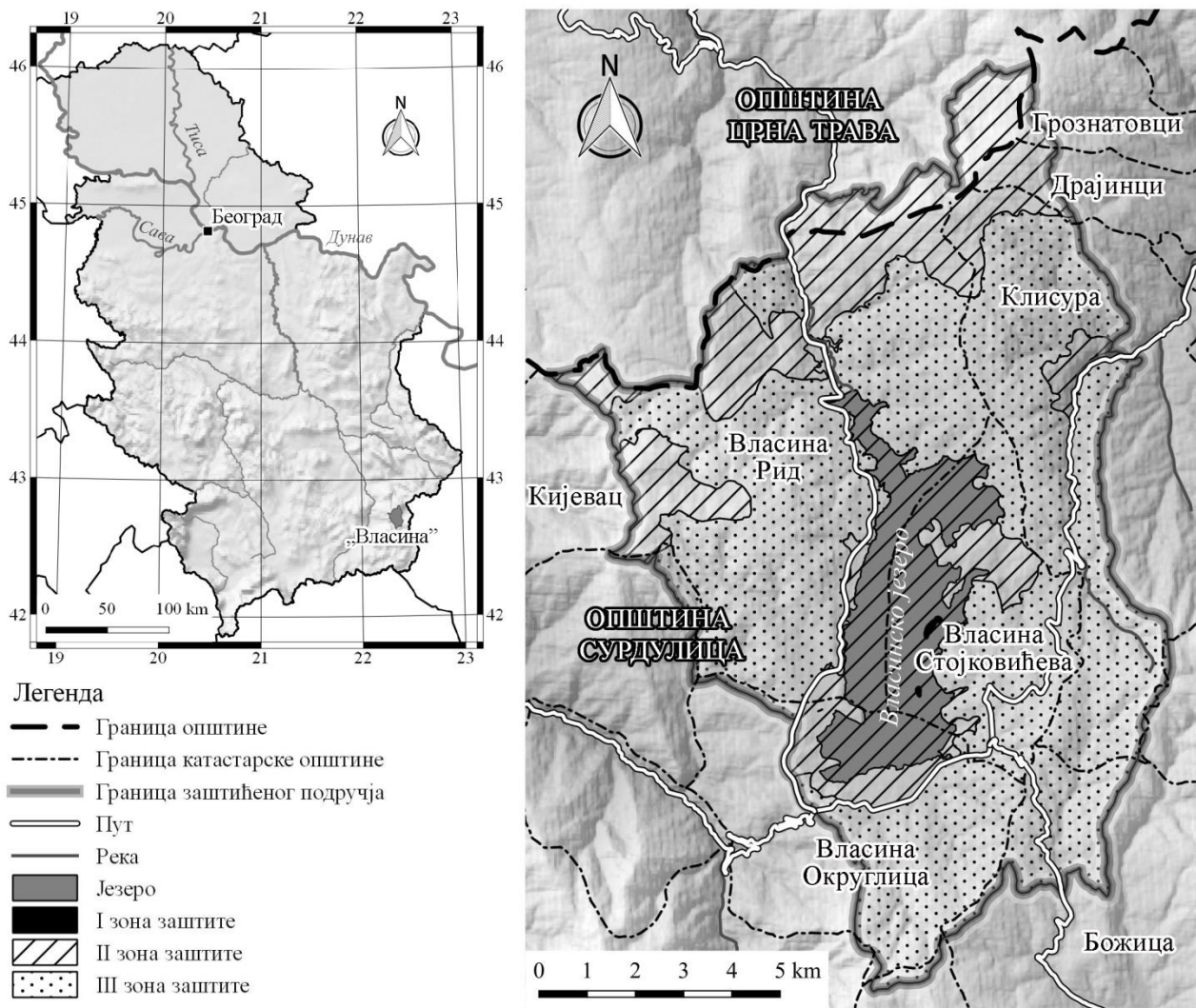
Териофауна. Фауна сисара је богата и разноврсна. Чини је, до сада забележених, 30 врста сисара, од чега велики број ретких и угрожених врста. Неке од присутних врста су: јеж, кртица, водена ровчица, мочварна ровчица, барски љиљак, шиљоухи вечерњак, бизамски пацов, водена волухарица, подземна волухарица, ливадска волухарица, хрчак, пругасти миш, шумски миш, и друге. У националним законским оквирима, строго заштићене дивље врсте су: водена ровчица (*Neomys fodiens*), барски љиљак (*Myotis dasycneme*), шиљоухи вечерњак (*Myotis emarginatus*), патуљаст миш (*Micromys minutus*), текуница (*Spermophilus citellus*), видра (*Lutra lutra*), хермелин (*Mustela erminea*) и дивља мачка (*Felis silvestris*). Заштићених дивљих врста има 15, а заштићених ловних врста 8 (Завод за заштиту природе, 2017).

2.2. Предео изузетних одлика „Власина”

Власинско језеро је формирано 1949. године за потребе изградње ХЕ „Врла I-IV”, изградњом бране на месту где река Врла излази из некадашњег Власинског блата (Живковић & Павловић, 1986). Држава јако дуго није имала разумевања на апеле струке за потребом заштите, тада још увек, Власинске тресаве и њених природних вредности. После истраживања еминентних научника Панчића, Цвијића, Кошанина и Черњавског, и после експедиције Природњачког музеја Србије (1947), дат је први предлог за заштиту Власинског блата од штетних антропогених утицаја. Већ следеће године почели су радови на изградњи акумулације. Остатке Власинске тресаве покушали су заштитити стручњаци Републичког завода за заштиту природе у више наврата током 80-их година, али такође без успеха. Године 1995, стручњаци Завода за заштиту природе Србије су поновили истраживања, која су 1999. године резултирала доношењем Решења о претходној заштити природног добра „Власинско језеро” и појаса око језера у ширини од 500 m. Решење је било на снази годину дана. Уредба о проглашењу подручја Власине за ПИО, донета је 2006. године (Сл. гласник РС, бр. 30/2006), после израде Студије заштите. Године 2017. урађена је нова Студија заштите. На основу Уредбе о заштити (Службени гласник Републике Србије, број 30 од 11. априла 2006), Власинско језеро са околином заштићено је као Предео изузетних одлика, у категорији I – Заштићено природно добро од изузетног значаја (слика 9.). Заштићено подручје заузима укупно 13 329 ha 83 a 59 m² површине, обухватајући катастарске општине у седам насеља општине Сурдулица (12 848 ha 70 a 80 m²) и мали део катастарске општине Црна Трава (481 ha 12 a 79 m²) који је без насељених места. Заштићено подручје обухвата већи део Власинске висоравни, са највећим и највишим (смештеним између 1210,8 и 1213,8 m надморске висине) језером у Србији и околним насељима општине Сурдулица и Црна Трава. За језеро су карактеристичне ретке врсте риба и птица, а за околину биљних врста. До сада је забележено 840 врста биљака, око 140 врста птица и 28 врста сисара (Белиј (Ур.), 2014; Завод за заштиту природе Србије, 2017). Ту су и пловећа тресетна острва као најупечатљивије обележје језера. Подручје Власине поседује и богато културно наслеђе – Паљски манастир (X–XI век), некадашњи средњовековни манастир на Руду а данас црква Светог пророка Илије, остаци површинских рудокопа тзв. „купишта” која сведоче о развијеном рударству у римско време. Некада је ово рибарско подручје било у склопу рибарског подручја „Јужна Морава I”, а сада је то подручје предела изузетних одлика „Власина”. Заштићено подручје се највећим делом поклапа са ловиштем Врла, које се састоји из три ловна ревира, а мањим делом и са ловиштем Власина. Уредба о заштити Власине донета је 2006. године, а годину дана касније ово подручје је стављено на рамсарску листу. Власинска висораван је и Значајно ботаничко подручје (ПА), Подручје од међународног значаја за птице (RS037IBA), РВА подручје и Емералд подручје. По категоризацији IUCN-а, припада категорији V – Заштићени копнени/морски предео. Управљач је „Туристичка организација општине Сурдулица”.

За разлику од првог истраживаног подручја (СРП „Царска бара”), које се налази у рејону изразито хомогене структуре природног потенцијала (Панонски макрорејон), подручје ПИО „Власина” се налази у макрорејону балканске Србије, планинског подручја изразито сложене структуре природног потенцијала, а мезорејону³⁸ југоисточне Србије, који се великим делом поклапа са сливом Јужне Мораве и одликује присуством громадних планина с једне и пространих котлина с друге стране.

³⁸ Због пространства територије (75,7% територије РС) и разлике у природном потенцијалу, Динић (1996) макрорејон балканске Србије дели на пет мезорејона.

Слика 9. Подручје предела изузетних одлика „Власина”

У њему је интензивна водна ерозија која у садејству са сушном климом угрожава све привредне делатности. Интензивна је и деградација шума, а земљиште је, осим на дну пространих котлина, у великој мери ниско продуктивно или чак непродуктивно (дистрична смеђа земљишта, ранкери, ригосоли). У овом рејону сачињеном претежно од магматских и метаморфних стена, са више лежишта металних минералних сировина, мала је годишња сума падавина, а честа појава бујичарских водених токова (Динић, 1996).

Заједничко за два овде истражена подручја је једино то што оба имају вредну и заштићену природу и становништво ког је све мање (услед природног, али пре свега вештачког кретања становништва ка градовима Србије и Европе).

2.2.1. Геолошки састав

Геолошку грађу Власине први је изучавао А. Буе, 1836. године. Први наш научник који се тиме бавио био је Ј. Жујовић, 90-их година XIX века, а од 30-их година прошлога века детаљна истраживања су вршена у више наврата, па се овај крај сматра, у геолошком погледу, добро истраженим (Завод за заштиту природе Србије, 2017).

Жујовић Ј. (1893) истиче како Власинско језеро окружују исконски шкриљци, низ које се сливају мањи потоци. Једино планина Чемерник, која дели Власину од Сурдулице, осим основе од шкриљаца поседује главну његова масу која је већински „еруптивне природе”. У

питању је, наводи аутор, микрогранулитни порфир са ретким и мањим партијама шкриљца. Вис Острозуб, део Чемерника кога многи географи сматрају посебном планином, је од кристаластих шкриљаца, он сам није еруптивне природе. Пишући о геолошком саставу Буковика (предео између Власине и Мораве), Жујовић (1893) наводи да је веома једноставан и да представља југоисточни део јужне масе исконских шкриљаца и да и он као такав је скоро цео од истог терена. Он је такође највећим делом од шкриљаца, разноврсних филита. Овај аутор још помиње и како се у селима око Власине некада вадила магнетна руда гвожђа, која је била инкорпорирана у слојеве шкриљаца, и како су се главне топионице налазиле у Масурици.

Простор Власинског језера и околине се налази у Родопској маси и припада меридијанској зони кристаластих шкриљаца. У геолошком саставу присутни су микашисти, хлоритошисти, амфиболити и филити, са великим уделом кварцита и магнетита (Милић, 1984).

Кристаласти шкриљци Власинског комплекса рифејско-камбријске старости доминирају на подручју слива Власинског језера и окружења. У непосредном сливу доминирају регионално-метаморфне стене (лискунско-хлоритске и катаклазиране албит-хлорит-мусковитске), док остатак чине прогресивно метаморфисане стене (лептонит-микашисти са гранатом). У квартару је почело депоновање алувијалних (шљункови, пескови, глина) и пролувијалних наслага (од површинског распадања стена, из бујичних токова после обилних киша или топљења снега), које и даље траје (Dragišić, 1997).

2.2.2. Рељеф

Геотектонски, подручје Власине припада српско-македонској маси. У непосредној околини Власинског језера налазе се два крупна елемента регионалног склопа – власинска синклинала и чемерничка антиклинала. Власинско језеро окружују громадне планине распоређене у два појаса, чији се правац простирања поклапа са правцем простирања власинске синклинале. Оне су настајале у периоду од палеозоика до неогена, и после биле измењене под утицајем снажних флувио-денудационих процеса. Ипак, основну групу рељефа не чине планине него флувијалне површи испресецане долинама река: Власине, Јерме, Божице и њихових притока (Завод за заштиту природе Србије, 2017).

Геоморфолошки доминантан облик је Власинска висораван, једна од највећих и највиших у Србији. Окружују је планински венци Чемерника (Велики Чемерник 1638m), Варденика (Велики Стрешер, 1876 m), и Грамаде (Вртоп 1721m) (Dragišić, 1997). Одликују га и бројне површи, Власинска површи (1000–1200m), и високе флувијалне површи (1600–1800 и 1400–1500m) у ширем подручју. Настала је радом флувијалне ерозије, али и краткотрајне језерске фазе у горњем сливу реке Власине, која је претходила настанку Власинске тресаве односно Власинског блата (Милић, 1984). Остали интересантни облици су остаци Власинске тресаве, мање алувијалне равни око појединих речица и делувилни наноси на падинама (Dragišić, 1997).

На истраживаном подручју су присутни и периглацијални облици рељефа, први забележени у планинском систему Српско-македонске масе у Србији. У питању су туфури. Милошевић и сарадници (Милошевић, Миливојевић, & Ћалић, 2007) су их забележили на три локалитета у оквиру ПИО „Власина”, а на седам укупно на подручју Власине и Крајишта.

2.2.3. Хидролошке карактеристике

Према напред већ поменутој подели Р. Илића (1983), подручје Власине припада Источном хидролошком рејону. Планинском рејону, који добија велику количину падавина (700–900

mm), које бивају апсорбоване од стране кречњачких планина, што даље условљава појаву крашких врела. На овим вишим надморским висинама, ниже су температуре ваздуха, па је коефицијент отицаја већи од Републичког просека и креће се око 30–40%. Ипак, иако прима велике количине падавина и поседује повољне и остале хидролошке параметре, присутна је велика неуједначеност речних режима (низак протицај, мали специфични отицај лети), што доводи до тога да овај хидрографски рејон буде сиромашан водом (према Илићу, на трећој позицији, гледано од свих шест рејона).

Хидрографију овога краја карактерише речно-језерски комплекс, односно језеро са притокама које гравитирају ка нижим деловима Власинске површи (1000–1200 m) (Милић, 1984). Хидрографску мрежу чине стални и повремени токови. Већином су у питању планинске речице и потоци, који немају један него више извора. Највећи водотоци овог истраживаног подручја су: Божичка река, која настаје спајањем Дејанове, Колуничке и пусте реке; Лисинска река, десна притока Божице; и Вучја река, изворишни крак Јерме. У непосредном сливу Власинског језера постоји око 60 извора, а у ширем преко 200, од којих је више од 100 каптираних и користе се за водоснабдевање или као јавне чесме. Слабоминерализоване воде Великог Стрешера су каптиране и флаширане, 1998. године („Роса”). (Завод за заштиту природе Србије, 2017).

Подручје Власинског језера има највеће коефицијенте отицаја у Србији (>60%). Сва вода са подручја Власине отиче у три слива – слив реке Власине³⁹ (Јужне Мораве), слив реке Јерме (Нишаве) и слив реке Драговиштице (Струме). (Завод за заштиту природе Србије, 2017).

Језеро. Свакако највећа хидрографска атракција подручја ПИО „Власина” јесте вештачка акумулација Власинско језеро. Оно се налази у горњем сливу реке Власине, у једном „благо заталасаном амфитеатралном удубљењу према коме конвергују многобројне долине, чији изворишни делови имају V-облик да би идући ка великој тресави прелазиле у форме обрнутих трапеза са наносним равнима на њиховом дну” (Милић, 1984).

Ракићевић (1964) наводи да Власинско језеро лежи на фосилној флувијалној површи, која је у ствари заравњено развође између река Божице, Власине, Врле и Јерме. Он негира до тада присутну Цвијићеву (1896) теорију о постанку Власинске тресаве.⁴⁰ Милић (1984) подржава његове наводе и закључује да је некадашњи ток реке Власине сменила речно-језерска фаза, а њу Власинско блато и касније Власинска акумулација.

Власинско језеро има меридијански правац пружања, издужено је, велике разуђености обале, са ртовима, полуострвима, заливима и затонима. Најразуђенија је источна обала, са бројним великим заливима који представљају потопљена ушћа Дукине, Лалишке, Маркове и Мурине реке. На њој се налази и највећи односно најдубље у копно ушавши залив – Биљенин залив, који је уствари потопљено ушће већег броја поточића. Бројна су и полуострва, од којих највећа Јовкин хрид, Пејчинов клад и Занога. Уз обалу су и два једина стална острва Власинског језера – Страторија и Дуги Дел. Разуђеност западне обале није толика. Једини велики залив овде је некадашње ушће реке Браташнице, а по величини једино значајно

³⁹ Река Власина је, пре изградње бране и формирања акумулације, дубоком клисуром истицала из северног дела Власинског блата (Ракићевић, 1964).

⁴⁰ Ракићевић (1964) негира Цвијићеву теорију о постанку Власинске тресаве. Наиме, Цвијић (1896) је сматрао да је басен данашњег Власинског језера тектонског порекла и да је Власинска тресава последњи стадијум некадашњег језера. Ово становиште су прихватили многи потоњи истраживачи овог простора (Кошанин, Катић, Черњавски), али Ракићевић је изнео становиште да је у питању „стара речна долина која још није увучена у нови ерозивни процес, па се у њој врши некоординирана ерозија”, и која је због велике надморске висине и велике количине падавина коју добија, као и незнатног отицања, понирања и испаравања, постала тресава.

полуострво је Братанов Дел. Јужна обала језера има најмању разуђеност и уз њу је језеро и најплиће (Ракићевић, 1964).

Обала Власинског језера је сва од кристаластих шкриљаца⁴¹ (Цвијић, 1896) који су трошни и распаднути, али пошто падине нису стрме и обрасле су вегетацијом, онда ни засипање језера вегетацијом није велико. Обала се непрестано мења. Једни заливи бивају насути, други се продубљују или проширују, или се појављују неки нови. То је последица бројних удружених фактора – састава терена, одређених елемената рељефа (нагиб, висина обалских страна), колебања нивоа воде у језеру (хоризонтално померање обалске линије), метеоролошких услова (ветар је најбитнији јер ствара таласе на површини језера, који онда врше абразију обале), као и антропогеног фактора (пошумљавањем слива Власинског језера, количина материјала коју реке утоке уносе у њега се смањује) (Ракићевић, 1964).

Пуњење језера је почело 9. априла 1949. године. Брана којом је језеро формирано је земљана, дугачка 239 m и висока 34 m (Ракићевић, 1964).

Станковић и Лаушевић (Stanković & Laušević, 1997) наводе да су амплитуде водостаја језера данас веома налик онима из првобитних година након формирања акумулације, и средње годишње се крећу од 1,5 до 3,5m. Максималне температуре воде бележе се у августу (18–19°C), а минималне у јануару, фебруару и марту (1–2°C) (Завод за заштиту природе Србије, 2017). Када је квалитет језерске воде у питању, Васиљевић и сарадници (Vasiljević, Kezela, & Balać, 1997) су вршили физичко-хемијске анализе у периоду 1991–1993. година и закључили да се вода може означити као незагађена. Констатовали су богатство језерске воде раствореним кисеоником, присуство органских материја пореклом из тресета, обојеност воде, и неутралну до благо алкалну реакцију. Такође, вода је мека, са ниским садржајем минерала, концентрацијом тешких метала у количинама дозвољеним за незагађене водотоке и акумулације, и без присуства пестицида. Аутори наводе да је даља заштита Власинског језера свакако примарни задатак, поготово што је већ годинама у плану изградња нових туристичких комплекса и активнији развој туризма, који ће још већи притисак наметнути овом природно вредном објекту.

Природне притоке Власинског језера су: на истоку – Бабина река, Мурина река и Појиште; на југу – Симеонова река и Јарчев поток; на југоистоку – Милованска река и Божичка река; на западу – Шаовица, Јанчин поток, Стевановски поток, Манојловића река, Цветкова река и Браташница. Природне границе слива су промењене приликом изградње акумулације, када су у слив језера, вештачки, доводном каналима и тунелима преусмерене воде сливова река Чемернице, Стрвње, Јерме и Струме, чиме је његова укупна површина повећана са 63 km² на 435 km² (Завод за заштиту природе Србије, 2017).

2.2.4. Климатске карактеристике

Надморска висина предодређује типичне одлике овог поднебља – свежа лета и хладне зиме, а пролећа хладнија и кишовитија од јесени. Осим надморске висине, утицаја је несумњиво имало и формирање акумулације, па су средње годишње температуре данас ниже, а укупна количина падавина већа него пре њеног формирања. Такође, смањени су температурни екстремуми. Максималне вредности температуре лети не прелазе 35°C, а минималне 20°C. Период од децембра до марта карактеришу јаки мразеви, који се некад јављају и у априлу, па и у мају и септембру (Stanković & Laušević, 1997).

⁴¹ У питању су микашисти и хлоритошисти, богати кварцом и магнетитом (Цвијић, 1896).

Према климатском рејонирању Србије које је извршио Т. Ракићевић (1980) и о коме је било речи у поглављу 4.1.4., подручје Власине припада климатском рејону II-16 – Област умерено континенталне климе – Власински климатски рејон. Одликују га средње годишње температуре од 5 до 7°C, просечна годишња сума падавина од 800 до 1.000 mm, и велика влажност ваздуха.

Према савременијем рејонирању, аутора Дуцић и Радовановић (2005), о коме је такође било речи у поглављу 4.1.4., истраживано подручје ПИО „Власина” припада климатској области Умерено континенталне климе (климатска област Б). Овде су пролећа хладнија од јесени, што је нарочито приметно у подручјима са већом надморском висином, какво је и ово истраживано подручје. И количине падавина су веће у пролеће него у јесен, а занимљиво је да су од свих мерних станица у Србији, само на мерним станицама ове климатске области забележене негативне просечне температуре у децембру⁴².

Средња годишња температура ваздуха⁴³, рачуната за период 1961–2010, износи 5,9°C. Просечна годишња сума падавина, за период 1961–2010, износи 863,7 mm. Средња годишња влажност ваздуха, за период 1961–2010, износи 79,6%. Укупна годишња просечна инсолација, посматрано у периоду 1961–2006 година, износи 2066 сати. Највећи просечан број сунчаних сати је у јулу (294,3), а најмањи у децембру (61,1). Облачност, у десетинама неба, у периоду 1961–2006, средња годишња износи 5,5. (Миловановић и др., 2017). О ветру нема података, али познато је да подручје површи са језером карактерише велика ветровитост. Разлог је отвореност предела и велика надморска висина. Станковић и Лаушевић (Stanković & Laušević, 1997) наводе како су најучесталији западни ветрови, који дувају најчешће у пролеће и почетком лета и доносе влагу. Други по учесталости су источни ветрови, који доносе хладно и суво време. Такво време доносе и северни ветрови, који дувају зими. Најређе дувају јужни ветрови, који се јављају у пролећним месецима и доносе топлији ваздух условљавајући нагло отапање снегова. Детаљније вредности температуре ваздуха, влажности ваздуха, падавина и облачности приказани су у табели 3.

Табела 3. Вредности одабраних климатских елемената измерене на метеоролошкој станици Власина у периоду 1961–2010. односно 1961–2006. година

Климатски елемент	Период осматрања	Средња годишња вредност	Минимална средња месечна вредност	Максимална средња месечна вредност
Температура ваздуха	1961–2010.	5,9°C	-3,7°C (јануар)	14,8°C (јул)
Влажност ваздуха	1961–2010.	79,6%	75,2% (април)	84,8% (децембар)
Падавине	1961–2010.	863,7 mm	53,8 mm (август)	102,6 mm (јун)
Облачност	1961–2006.	5,5 десетина неба	3,9 десетина неба (август)	6,6 десетина неба (децембар)

Извор: Миловановић и др., 2017

2.2.5. Педолошке карактеристике

Педолошки покривач Власине одликује висок степен хомогености. На његов постанак, директан утицај имали су рељеф, геолошка подлога и вегетација. По саставу, то је лака или средња иловача, умерене порозности и велике пропустљивости за воду и ваздух, на којој, ако су нагиби већи а покривеност вегетацијом мала, лако долази до појаве процеса површинског спирања и водне ерозије. Хемијске особине⁴⁴ овог земљишта нису добре и не поводе

⁴² Тако и на мерној станици Власина, просек децембарске температуре за период 1961-2010 износи -1,9°C (Миловановић и др., 2017).

⁴³ Низови су интерполирани.

⁴⁴ Много азота, мало фосфора, одсуство калцијум-карбоната.

обрађивању и производњи. Погодна су за пашњаке, ливаде и шуме (Завод за заштиту природе Србије, 2017).

Земљиште Власинске висоравни припада зони смеђег шумског земљишта. У питању је дистрични камбисол који настаје на кварцно-силикатним подлогама у влажним брдско планинским пределима. Склоно је ерозији и већ је у великој мери еродирано. Одликују га велика киселост (рН има вредност од 4,5 до 4,7) и богатство хумусом (6,5%) (Randelović, 1978, према Stanković & Laušević, 1997). Осим дистричног камбисола, веома велику заступљеност на Власини имају тресетна земљишта. Ранђеловић (1994, према Stanković & Laušević, 1997) разликује четири типа ових земљишта на Власини, у зависности од порекла вегетације чијим распадањем су настала. Најраспрострањенији од њих је тресет настао непотпуним разлагањем оштрица (*Caricetum* тресет), а најређи је тресет настао непотпуним разлагањем трске (*Phragmitetum* тресет). Друга два типа су настала непотпуним разлагањем раставића (*Equisetum* тресет⁴⁵), односно сфагнумских маховина (маховински тресет).

2.2.6. Вегетација

Флористичка истраживања подручја Власинске висоравни почињу, као и истраживања јужне Србије уопште, њеним ослобођењем од Турака 1878. године. Започели су их још великани наше ботанике – Јосиф Панчић (1880), Сава Петровић (1886) и Лујо Адамовић (1896., 1898., 1904., 1908.), али и великани других сродних наука, као што је био Јован Цвијић (1896). Почетак XX века обележила су истраживања Н. Кошанина и Д. Катића⁴⁶. Ова најранија истраживања, која припадају првом периоду у историји проучавања Власинске висоравни⁴⁷, су посебно значајна, јер чувају податке о изгледу и вегетацијским приликама некадашњег Власинског блата и представљају основу за сва флористичка и вегетацијска истраживања периода после његовог потапања. У годинама после формирања акумулације, најпре је алголошки и флористички истраживано само језеро, да би крајем 80-их година прошлога века започела флористичка истраживања свих типова вегетације Власинске висоравни, којом су се највише бавили и баве се још увек кроз рад са будућим генерацијама истраживача, представници јужносрпске ботаничке школе, на челу са својим оснивачем Н. Ранђеловићем (Randelović & Zlatković, 2010).

Подручје Власинске висоравни одликује велика вегетацијска разноврсност, за коју Ранђеловић и Златковић (Randelović & Zlatković, 2010) кажу да је последица исто тако велике разноврсности станишта када је количина влаге у питању, као и утицаја надморске висине. Они наводе присуство следећих **типова вегетације** на Власинској висоравни. То су: *водена (хидрофилна) вегетација*, заступљена пре свега у Акумулацији, али и реци Власини и бројним планинским потоцима; *мочварна (хигрофилна) вегетација*; *вегетација повремено плављених површина*, заступљена у појасу око језера и у фрагментарно око његових притока; *вегетација долињских ливада*, заступљена на стаништима која имају висок ниво подземне воде током целе године; *вегетација изворишта и високих зелени*; *вегетација крчевина*; *вегетација тресава*; *вегетација планинских ливада и пашњака*; *субалпска жбунаста вегетација*; *шумска вегетација*, заступљена шумама букве и брезе на малим површинама и надморским висинама од 1200 до 1500 m; и *нитрофилна и рудерална*⁴⁸ *вегетација*,

⁴⁵ Највећа атракција Власинског језера, његова тресетна острва, су на јвећим делом изграђена од ове врсте тресета помешане са маховинским тресетом (Randelović, 1994, према Stanković & Laušević, 1997).

⁴⁶ Недељко Кошанин је аутор монографије „Власина – биљно-географска студија”, а Данило Катић монографије „Власинска тресава и њезина прошлост”, издатих 1910. године.

⁴⁷ Ранђеловић и Златковић (Randelović & Zlatković, 2010) деле савремена флористичка истраживања Власинске висоравни на период пре и период после потапања Власинске тресава.

⁴⁸ У питању су корови, вегетација која прати људска насеља, има је око ђубришта, између њива, уз путеве, оградe. Којић и сарадници (2001) су у заједницама ливада и пашњака Власине забележили значајан, чак

заступљене на малим површинама око језера и насеља. Аутори истичу и забележено значајно присуство ендемита и субендемита, којих највише има у вегетацији планинских ливада и пашњака (28 таксона ендемита и 23 таксона субендемита), као и у вегетацији тресава (13 таксона).

Истраживања флоре на Власинској висоравни, предузета од 1988 до 1995. године прошлога века, потврдила су присуство **флоре маховина** (*Bryophyta*) (178 врста) и **флоре васкуларних биљака** (956 врста, од чега: једне врсте пречице (*Lycopodiophyta*), 5 врста раставића (*Equisetophyta*), 14 врста папрати (*Polypodiophyta*) и 936 врста семеница (*Magnoliophyta*)). Споменуто, до сада истражено, флористичко богатство Власинског краја, навело је Стевановића и сараднике (1995) да уврсте Власину на листу потенцијалних центара биљног диверзитета тадашње Југославије. Додатни разлог је и чињеница да је на простору Власинске висоравни, са аспекта угрожености у флори Србије, присутно 11 крајње угрожених врста, 20 угрожених врста и 23 рањиве врсте. За 6 врста постоји сумња да су ишчезле са подручја Србије, за њих 5 да су ишчезле са подручја југоисточне Србије (Randelović & Zlatković, 2010).

Будући да су у директној функцији људи који на подручју Власине живе, у раду су посебно анализирани шуме, лековито биље и тресаве.

Шуме. Шуме ПИО „Власина” спадају, према својој приоритетној функцији, у шуме са посебном наменом⁴⁹, као и све шуме у заштићеним природним добрима (ЈП Србијашуме, 2017). Вековима уназад, човек је уништавао шуме Власине. Радио је то како би обезбедио погон за некадашње топионице руде гвожђа, огрев, и како би повећао површине под ливадама, пашњацима и ораницама. У давна времена то су биле четинарске шуме (смрча и бор), касније букове шуме (Stanković & Laušević, 1997).

Стојковић и Николић (2014) су дали приказ стања шумских екосистема у ПИО „Власина”, са посебним освртом на проблем неадекватног газдовања приватним шумама, које заузимају веће површине од државних, а о којима подаци нису доступни осим у катастру. Према њему, Државне шуме у ПИО „Власина” заузимају 13% површине заштићеног подручја односно 1.688,10 ha. Њима газдује ЈП Србијашуме у оквиру четири газдинске јединице: ГЈ „Горња Власина”, ГЈ „Качар–Веленичје”, ГЈ „Кијевац” и ГЈ „Клисура” (Ђорђевић и сар, 2004, према Стојковић & Николић, 2014).

Основни проблеми у газдовању приватним шумама у ПИО „Власина” су: сеча спроведена без дозволе, чиста сеча на већим површинама, превоз посеченог дрвета без жига и негативне последице од пожара. Стручњаци Завода за заштиту природе Србије су запазили и да квалитетних шумских комплекса има мало. Преовлађују ниске, деградирани шуме. Иако је подручје од 2006. године под заштитом, и даље је свеprisутан проблем бесправне сече (без извршене дознаке) и пустошења шума (Стојковић & Николић, 2014).

доминантан, удео корова. У две заједнице он прелази 70%, у њих пет 60%, док је у само једној испод 50%. Овако висок удео корова умањује квалитет власинских ливада и пашњака, као и њихову употребну вредност, што, сматрају поменути аутори, захтева адекватне мелиоративне захтеве у циљу побољшања квалитета ресурса сточне хране. Не смемо заборавити ни могући штетан утицај корова на човека. Будући да се број становништва алергичног на полен корова из године у годину повећава, ово може бити ометајући фактор за излетнике и рекреативце Власине.

⁴⁹ То значи да имају неку посебну функцију. То може бити: заштитна функција, функција очувања биодиверзитета, очувања и коришћења генофонда, корист за научна истраживања, посебан културно-историјски значај, важност за одбрану државе, особите естетске вредности, и сл.

Потребе локалног становништва за дрветом за огрев нису велике, будући да је на овом подручју велик удео приватних шума (ЈП „Србијашуме”, ШГ „Врање”, ШУ „Сурдулица”, 2017).

Подручје Власине поседује једно право флористичко богатство, познато и привлачно још оснивачима ботанике на овим нашим просторима. И не само њима, већ и фармакогнозистима⁵⁰, еколозима, географима, и др. Богатство и велика разноврсност флоре на Власини, пре свега је последица прожимања климатских утицаја различитих предела, и продора биљака из суседних биљногеографских подручја у биљногеографско подручје Власине, које „припада Субмедитеранском региону и Мезијској провинцији” (Стаменковић, Ранђеловић, & Сотиров, 1989). Управо ти продори, утицали су на чињеницу да је на Власини могуће наћи биљке различитог хемијског састава, а тиме и различитих фармаколошких особина, које имају значај не само за фармацеутску и козметичку индустрију, већ и за људску прехрану.

Лековито биље. Власинска висораван је одвајкада привлачна сакупљачима лековитог биља, који походе падине околних планина, али и приобаље језера где се често могу срести у летњем периоду. Стаменковић и сарадници (1989) су на подручју Власине регистровани преко 300 биљака које поседују неко лековито својство. Они наводе како од тог броја, највећи проценат (35,50%) заузимају **гликозидне биљке**, биљке које садрже такозване гликозидне материје, које позитивно делују на болести срца, регулишу лучење жучи, избацивање течности из организма и сл., и које су као такве важне сировине у фармацеутској и козметичкој индустрији. У овој групи, аутори као најзначајније издвајају: белу брезу (*Betula pendula* Roth. (*B. alba* L.)), чији се пупољци користе код недовољног стварања жучи и као диуретик. Осим лековитих својстава које поседује, њено дрво се користи у столарству, у индустрији целулозе, као дрво за огрев због велике горевне моћи; кичицу или грозничавче (*Centarium umbelatum* Gillib.), чији се надземни део са цветом користи за јачање имунитета, стимулацију апетита и лучења жучи, али и као традиционални лек против грознице. На Власини је веома угрожена нестручним и несавесним сакупљачима биља који је целу чупају; вунасти дигиталис (*Digitalis lanata* Ehrh.), веома отровна биљка чији се цветови користе за лечење срчане инсуфицијенције. Има је на шумским голетима и ливадама; кокотац (*Melilotus officinalis* Medic.), који се користи за побољшање периферне циркулације, као диуретик, антиспазмодик. Користи се и у козметичкој индустрији. На Власина га има свуда уз путеве; јагорчевина, јаглика (*Primula veris* L.), која се користи као диуретик и експекторант. има је на ливадама Власине, али је угрожена јер се претерано сакуља; и боровницу (*Vaccinium Myrtillus* L.), које на Власини у претпланинском и планинском појасу има много, али је и веома угрожена због нестручних берача.

Слике 10–13. Кичица, кокотац, јагорчевина и боровница (извор: www.travarisrbije.com)

Као веома честе лековите биљке на Власини (18,52%) аутори наводе и **биљке са етеричним уљима**, које су осим за лечење, у народној медицини познате и као добре за прехрану,

⁵⁰ Фрамакогнозија је поддисциплина фармакологије која проучава добијање лекова из природе, нарочито из биљака.

козметику и сл., и издвајају као оне које се највише користе: хајдучку траву или столисник (*Achillea millefolium L.*), чији се надземни део користи за справљање препарата за јачање имунитета, као антисептик, посебно у лечењу кожных болести, а традиционално и за заустављање крварења. На Власини је има у изобиљу; копитњак (*Asarum europaeum L.*), који у корену садржи етерично уље и користи се у лечењу бронхијалне астме, као диуретик. Има га у буковим шумама Власине, али у ограниченим количинама; вилино сито (*Carlina acaulis L.*), чији се млади изданци користе за исхрану, а корен садржи етерично уље и добар је као антибиотик, антиреуматик, диуретик. Има је у изобиљу на брдским и претпланинским ливадама Власине; матичњак (*Melissa officinalis L.*), чест састојак биљних мешавина за умирење, који се користи и као дијафоретик и карминатив. Расте у скупинама, у брдима Власине; врсте рода *Mentha*, које су баогате етеричним уљима и којих има у изобиљу на тресавама и влажним стаништима Власине; кантарион или госпину траву (*Hypericum perforatum L.*), која се због комплексног хемијског састава користи и као седатив и као антидепресив, и као епителизант. Има је доста на Власини, али је доста и угрожена, због нестручног сакупљања; вранилову траву или црни врх (*Origanum vulgare L.*), која је најпознатија као зачинска биљка, али је и добар антиспазмодик, дијафоретик и експекторант. На Власини је има у брдском региону, у мањим скупинама; подубицу или траву од грознице (*Teucrium chamaedrys*), позната у народној медицини као стимулатор органа за варење и рада жлезда. Има је у изобиљу у брдском и претпланинском рејону Власине; биљке рода *Thymus*, које се користе као антисептици, нарочито дисајни урогенитални систем. Честе су на Власини и праве тепихе између брдског и планинског региона; одољен или мацина трава, очајница (*Valeriana officinalis L.*), чувена биљка за смирење и лечење неплодности. Има је на тресетиштима, у влажним ливадама, а најчешће поред језера (Стаменковић и сар., 1989).

Слике 14–20. Хајдучка трава, копитњак, матичњак, кантарион, подубица, оригано, и валеријана (извор: www.tarvarisrbije.com)

У мањим процентима је на Власини заступљено и следеће лековито биље: **алкалоидне биљке** (11,11%) – велебиље (*Atropa belladon L.*), росопас (*Chelidonium majus L.*), мрзовац (*Colchicum autumnale L.*), буника (*Hyosciamus niger L.*), разводник (*Solanum dulcamara L.*), и бела чемерика (*Veratrum album L.*). Оне се користе као наркотици, седативи, стимуланти, антимицитици. На Власини их има у буковим шумама, на претпланинским и планинским ливадама, али и око насеља. Са овим биљкама неопходан је посебан опрез, јер мала прекорачења дозе могу изазвати тровања и чак фаталне последице; **танинске биљке** (9,5%) – петровац (*Agrimonia eupatoria L.*), ноћурак (*Chamaenerion angustifolium L.*), поточњак

(*Lythrum salicaria* L.), срчаник (*Polygonum bistorta* L.), срчењак (*Potentilla erecta* (L.) Rauschel), купина (*Rubus fruticosus* L.), и крвара (*Sanguisorba officinalis* L.). Употребу налазе највише у фармацеутској и индустрији козметике, али због присуства танина (неке га врсте садрже и до 20%) користе се и у кожарској индустрији за штављење коже. На Власини се срећу у брдском и планинском региону, уз потоке и тресетишта, на ливадама; **биљке које садрже слузи** (7,10%) – салеп и вемењак из фамилије *Orchidaceae*, црни, белоружичасти и бели слез из фамилије *Malvaceae*, плућњак (*Pulmonaria officinalis* L.), подбел (*Tussilago farfara* L.), као и биљке из рода *Verbascum*. Све оне се користе за лечење болести дисајних путева и органа, као и пробавних органа (Стаменковић и сар., 1989). Аутори наводе и још неке лековите биљке, којих на Власини има у великим количинама и које су богате витаминима, минералима и органским киселинама, али се слабо користе – шипурак (*Rosa canina* L.), јаребика (*Sorbus aucuparia* L.), зечја соца (*Oxalis acetosella* L.), змијина трава (*Tamus communis* L.). Такође, помињу и, хемијски још недовољно истражене, али у народној медицини заступљене биљке – росуљу (*Drosera rotundifolia* L.), недирак (*Impatiens noli-tangere* L.), орлове нокте (*Lonicera caprifolium* L.), и др.

Гљиве. Гљиве су још један дар природе по коме је Власина позната. Сакупљачи то одлично знају и походе Власину сваког лета и јесени, а локално становништво по традиционалним рецептурама справља разне прерађевине од њих. Посебан куриозитет када су гљиве у питању јесте чага (*Inonotus obliquus*). То је ретка гљива изузетних својстава, паразит на стаблима брезе, која се вековима користи у источноевропској и азијској медицини, а на Власини се бере у касну јесен и зиму.

Слике 21. и 22. Гљива чага (*Inonotus obliquus*) и њено брање на Власини (преузето са <https://facebook.com/vlasinskivrtovi>)

Тресаве. Тресетна острва Власинског језера, које Ранђеловић (1994) поетично назива „фантастичном реинкарнацијом Власинске тресаве”, нису ништа друго до откинути делови тресаве који испливавају са дна језера или се откидају са ушћа притока Власинског језера. На простору данашњег Власинског језера, до средине прошлога века се налазило Власинско блато⁵¹. То је био заједнички назив за комплекс мочвара, влажних ливада и тресава, који је,

⁵¹ Власинско блато или Власинска тресава, формирана је у холоцену, у условима благо заталасаног флувијалног рељефа, који је условио споро отицање и испаравање воде, уз још и релативно високе вредности атмосферских талога. У даљем току холоцена, дошло је до знатног издизања околних планинских масива. То је променило карактер Власинске тресаве, која, уз општа климатска колебања, из ниске прелази у прелазну и затим високу (Милић, 1984).

после пет година од почетка изградње бране, чишћења простора и пуњења истог водом, претворен у вештачку акумулацију. Формирање акумулације у многоне је изменило биљни покривач овога простора, доприносећи потпуном нестанку неких врста, али и настанку неких нових, на новоствореним стаништима (Randelović & Zlatković, 2010). После формирања акумулације на ушћима река и потока, утока Власинског језера, остало је непотопљено око 30 ha тресаве, и то са дебелином наслага од 1 до 3,5 m (Рањеловић, 1994). Стварање тресета, органске материја која настаје вековним таложењем полураспаднутих биљних остатака⁵², овом је антропогеном акцијом успорено, ограничено на дубље делове језера, а негде и потпуно обустављено (Момчиловић, 2009).

Целокупан биљни покривач Власине је угрожен, од стране човека пре свега. Најугроженије су, услед прекомерне експлоатације, ветација шума и вегетација тресаве (Randelović & Zlatković, 2010).

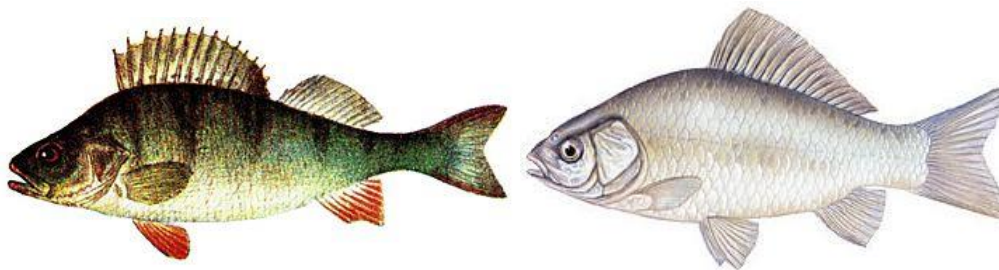
2.2.7. Фауна

Ентомофауна. О фауни инсеката Власине има веома мало података. Досадашњим истраживањима забележено је присуство: 11 врста вилинских коњица (Odonata); 22 врсте стрижибуба (Cerambycidae); 32 врсте скарабеида (Scarabaeoidea); и 42 врсте правокрылаца (Orthoptera). Подаци и број врста варирају од изласка до изласка на терен, и никада се не могу сматрати коначним. Од до сада забележених врста, седам је строго заштићено, а једна заштићена Правилником о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива (Службени гласник РС, бр. 5/2010, 47/2011, 32/2016, и 98/2016), док је на IUCN-овој Црвеној листи њих седам. Поменућемо само неке, ретке, представнике фауне инсеката: балканска исофија (*Isophya modestior*) – ендемит Балкана; алпска стрижибуба (*Rosalia alpina*) – једна од најлепших стрижибуба Европе, строго заштићена у националним оквирима и означена рањивом на Црвеној листи IUCN-a; велики дукаат (*Lycaena dispar*) – дневни лептир, строго заштићена дивља врста Републике Србије (Завод за заштиту природе Србије, 2017).

Истраживања која су на 18 локалитета Власинске висоравни спровели Тот и сарадници (Tot, Slacki, Đurić, & Popović, 2015), и која су трајала од 2006 до 2014. године, показала су присуство 97 врста лептира, од којих се 81 сматра новом врстом за ово подручје, што са претходно потврђених 20 чини укупно 101 врсту. Од тог броја, њих 19 је заштићено законом, док се 54 врсте могу сматрати угроженим у националним оквирима. Наравно, верује се да је бројност врста и већа, што чини фауну лептира Власине изненађујуће богатом обзиром на једнолик геолошко састав.

Ихтиофауна. Шеснаест врста риба сачињава ихтиофауну Власинског језера. У питању су представници пет породица – Salmonidae (пастрмка и калифорнијска пастрмка), Cyprinidae (шаран, караш, бабушка, амур, клен, поточна мрена, мергур, грунец, лињак, плашица, и грчка бодорка), Ictaluridae (цверглан), Percidae (сунчица) и Centrarchidae (греч). Од свих побројаних, само су пастрмка и поточна мрена аутохтоне врсте, а процентуално најзаступљеније су греч (79,34%) и бабушка (16,43%) (Simonović & Nikolić, 1997). Пратећи сезонску активност најистакнутијих представника ихтиофауне, аутори су утврдили да је греч најактивнији у априлу, много мање у јулу и октобру. Бабушка је опет најактивнија лети, у јулу, прилично активна и у априлу, а изузетно мало у октобру.

⁵² Непотпуна разградња биљних остатака последица је стално присутног вишка воде и мањка кисеоника у земљишту, као и ниских температура.

Слике 23. и 24. Најзаступљеније врсте Власинског језера – гргеч и бабушка (извор: <https://sr.wikipedia.org/wiki/гргеч>; www.ribolovci.rs)

Испитивања ихтиофауне су вршена у неколико наврата у прошлом веку, током 60-их година (Јанковић, Распоповић), 70-их (Бранковић), 90-их (Никчевић, Јанковић, Симоновић, Николић). Она извршена крајем 90-их констатовала су велике измене и за то директно окривила људску активност. Педесетих година је први пут интродукована једна врста у језеро – охридска пастрмка, и то веома успешно, са милион комада млађи. После је, крајем 60-их и почетком 70-их година, унет бели амур⁵³. У исто време у језеро су унете и остале алохтоне врсте. Неке су унете и акцидентно, неке жељене нису имале успеха у прилагођавању условима. Неке су пак биле бројне, па су ипак нестале, као што је пијар⁵⁴ (Simonović & Nikolić, 1997).

Симоновић и Николић (Simonović & Nikolić, 1997), као приоритет у даљој бризи о ихтиофауни Власинског језера, истичу потребу за смањењем бројности алохтоних врста, гргеча⁵⁵ пре свих, уз порибљавање језера пастрмком и увођење ловостаја за поточну мрену.

Херпетофауна. О фауни водоземаца и гмизаваца Власине нема готово никаквих података из периода пре потапања Власинског блата, а и савремена истраживања су ретка и не толико детаљна. Завод за Заштиту природе Србије располаже подацима са теренских истраживања који помињу: 12 врста водоземаца (од чега, у националним оквирима, десет строго заштићених, а једна заштићена) и 12 врста гмизаваца (од чега, у националним оквирима, шест строго заштићених, а две заштићене). Ипак, треба имати на уму да су то врло упитни подаци, како због недостатка систематских истраживања, тако и негативног антропогеног утицаја (неконтролисан лов и измена станишта). Неки од строго заштићених представника херпетофауне који су нађени на Власини су: шарени даждевњак (*Salamandra salamandra*), планински мрмољак (*Ichtyosauria alpestris*), жуторотрби мукач (*Bombina variegata*), велика крастача (*Bufo bufo*), планински гуштер (*Zootoca vivipara*), шумски смук (*Zamenis longissima*), белоушка (*Natrix natrix*) и шарка (*Vipera berus*) (Завод за заштиту природе Србије, 2017).

Орнитофауна. Власина је препозната као подручје од значаја за гнезђење и сеобу птица. Пузовић и сарадници (2009) наводе око 150 забележених, односно око 180 процењених, врста птица, од чега 110 гнездарица. Овде се налазе на највећој надморској висини у Србији (1230–1250 m) гнездилишне колоније сиве чапље (*Ardea cinerea*), великог вранца (*Phalacrocorax carbo*), и брегунице (*Riparia riparia*). По ливадама око језера и на падинама планина које га окружују, гнезди се прдавац (*Crex crex*), врста од међународног значаја, а на околним врховима ушата шева (*Eremophila alpestris balcanica*), планинска трептељка (*Anthus spinoletta*), степски соко (*Falco cherrug*), риђи мишар (*Buteo rufinus*) и сури орао (*Aquila chrysaetos*). За тресетна острва карактеристичне, али и ретке врсте, су ђубаста патка (*Aythya*

⁵³ Бели амур је унет јер је изразит хербивор, па се желело тиме утицати на успоравање раста макрофитске вегетације.

⁵⁴ Верује се да је на његов нестанак погубно утицало изражено предаторство гргеча.

⁵⁵ Аутори предлажу два начина смањења бројности популације гргеча – интензиван излов и интродукцију штучке.

fuligula) и црвеноноги спрудник (*Tringa totanus*). Пре изградње акумулационог језера, у Власинској тресави гнездили су се и ждралови (Puzović et al., 2009).

Крајем XIX века вршена су прва проучавања орнитофауне Власинске тресаве са околином. Рашковић (1898) је забележио две врсте птица, Рајзер (1899) 24 врсте. Године 1947. Матвејев бележи 78 врста, а 1977. и 1978. Васић и Шоти 85 врста, од којих 33 нове за Власину. Богатство птица Власине тиме се процењује на око 140 врста до данас забележених. Неке од њих су нестале са овог подручја, понајпре због негативног антропогеног утицаја – крчења шума и формирања акумулације. Ипак, многе птичје врсте су управо после изградње вештачког језера и касније садње четинара и дошле на овај простор (Завод за заштиту природе Србије, 2017).

На Црвеној листи IUCN-а су: патка њорка (*Aythya nyrca*), вивак (*Vanellus vanellus*), орао крсташ (*Aquila heliaca*), краткопрсти врабац (*Accipiter brevipes*), црна луња (*Milvus migrans*), модроврана (*Coracias gerrulus*) и белонокта ветрушка (*Falco naumanni*). Присутан је и велики број строго заштићених дивљих врста, заштићених дивљих врста и заштићених ловних врста (Завод за заштиту природе Србије, 2017).

Териофауна. На подручју Власине присутан је велики број врста сисара, а ипак, укупна истраженост оцењује се недовољном. Са истраживањима се кренуло током 50-их и 60-их година прошлог века (Ружић-Петров, 1950, 1966), и до данас је на овом подручју регистровано 28 врста. Од тог броја, строго заштићених дивљих врста је четири, заштићених дивљих врста 17, а заштићених ловних врста десет⁵⁶. Строго заштићени су: водена ровчица (*Neomys fodiens*), текуница (*Spermophilus citellus*), слепо куче (*Spalax leucodon*) и видра (*Lutra lutra*) (Завод за заштиту природе Србије, 2017).

⁵⁶ Заштићене ловне врсте су: зец (*Lepus europaeus*), јелен обични (*Cervus elaphus*), срна (*Capreolus capreolus*), дивља свиња (*Sus scrofa*), куна златица (*Martes martes*), куна белица (*Martes foina*), јазавац (*Meles meles*), мрки твор (*Mustela putorius*), лисица (*Vulpes vulpes*) и вук (*Canis lupus*) (Завод за заштиту природе Србије, 2017).

3. СОЦИО-ЕКОНОМСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ ОДАБРАНИХ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА И ЊЕГОВО ВРЕДНОВАЊЕ У ФУНКЦИЈИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА

За потребе анализе одрживости становништва, разматрани су основни демографски показатељи, параметри које су у свом истраживању, веома сличном овом, користили Шулиц и Ваљак (Šulc & Valjak, 2012), а који се односе на популациону динамику (*промена броја становника односно анализа индекса промене броја становника, типови општег (укупног) кретања становника и компаративна анализа индекса старења становништва*) и основне структуре становништва — биолошку (*полна и старосна*) и социо-економску (*економска активност, структура запослених према делатностима*). Брачна и образовна структура нису узимане у обзир. Још један значајан показатељ привредне одрживости (према Šulc & Valjak, 2012) — *Анализу туристичких показатеља* (број лежајева, ноћења...) није било могуће извести, услед непостојања података односно изразито малог броја категорисаних домаћинстава, и домаћинстава уопште, која се на истраживаним подручјима баве туризмом. Анализирано је и тренутно стање објеката социјалне инфраструктуре, као један од показатеља квалитета живота локалног становништва.

3.1. Специјални резерват природе „Царска бара”

После рата са Турском, 1716–1718. године, Аустро-Угарска је дефинитивно освојила читав Банат. Јавила се потреба насељавања новоосвојених крајева. Колонисти су бирани на основу познавања заната, односно вичности пољопривреди или рударству. Током XVIII и XIX века, у неколико колонизација организованих од стране власти и велепоседника, у Банат се досељавају Мађари, Немци, Словаци, Чеси, Русини, Бугари, Јермени, Италијани, Французи, Шпанци... Срби и Румуни нису били подобни јер су се махом бавили сточарством, а и јер су православци (Кицошев, Бубало-Живковић, & Ивков, 2006).

Прве пописе становништва целокупног Баната радили су Угари. Од њих је остао податак из 1828. године о популацији Баната од 332.874 становника. Последњи попис током Хабсбуршке монархије и аустријске превласти у Банату урађен је 1857. године и дао је податак о укупном броју од 424.292 становника. Следећи попис спровели су Мађари 1869. године и он се сматра првим савременим пописом на подручју Баната. Донео је податак о 473.128 становника. Сви следећи пописи становништва Баната (1880, 1900, 1910, 1921, 1931, 1941, 1948, 1953, 1961, 1971, 1981) показују благи, али стални пораст броја становника. Тако је било до 1991. године, када се почиње, и поред досељавања избеглица из Хрватске, Босне и Херцеговине и са Косова и Метохије, бележити депопулација (Кицошев и др, 2006). Она се наставља и током наредних година, тако да је пописом 2002. године забележен укупан број од 688.274 становника Баната (у односу на 729.564 1991. године), а последњим пописом 2011. — 629.167 становника.

3.1.1. Социо-економске карактеристике домаћинстава у насељима СРП „Царска бара” и непосредног окружења, према попису становништва 1991, 2002, и 2011. године

Промена броја становника. Општина Зрењанин је централна општина средњег Баната, уједно и највећа општина Баната, са највећим бројем привлачних фактора (Кицошев и сар, 2006). Ипак, број становника је, из пописа у попис, све мањи. У табели 4, као и на два припадајућа графикана (слике 25 и 26), дат је упоредни преглед броја становника за пет насеља у окружењу Резервата.

Табела 4. Упоредни преглед броја становника свих насеља СРП „Царска бара”

Насеље	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Бело Блато	2159	2490	2031	1841	1746	1762	1477	1342
Книћанин	5977	1802	2169	2251	2226	2227	2034	1753
Лукино Село	1007	757	876	722	703	643	598	498
Перлез	4528	4623	4881	4458	4283	3880	3818	3383
Стајићево	1133	1229	1413	1607	1993	2058	1999	1941
Укупно	14804	10901	11370	10879	10951	10570	9926	8917

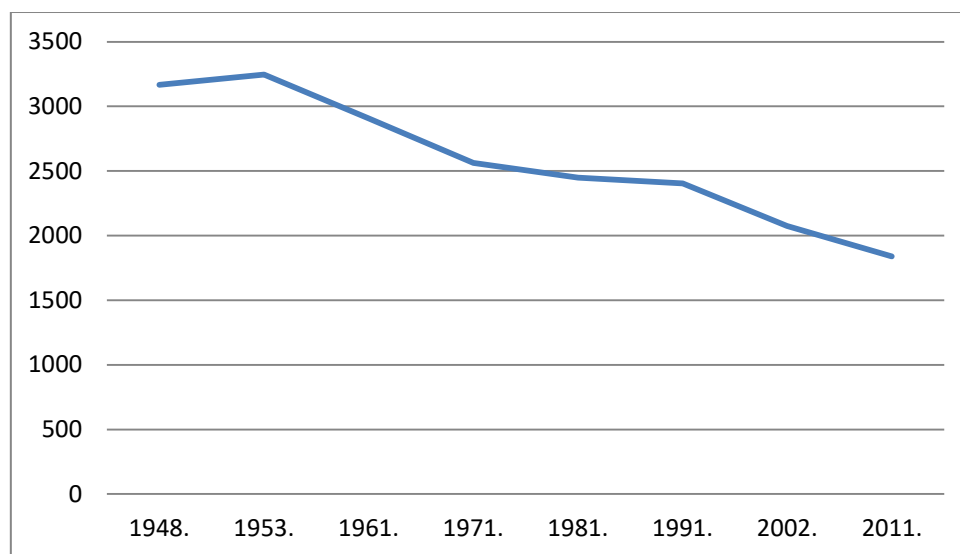
Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20

Ради сагледавања утицаја близине заштићеног простора на живот локалног становништва, истраживано подручје је подељено на две групе насеља. Бело Блато и Лукино Село припадају групи **насеља заштитне зоне СРП „Царска бара”**, док Книћанин, Лукино Село и Стајићево припадају групи **насеља непосредног окружења СРП „Царска бара”** (табела 5).

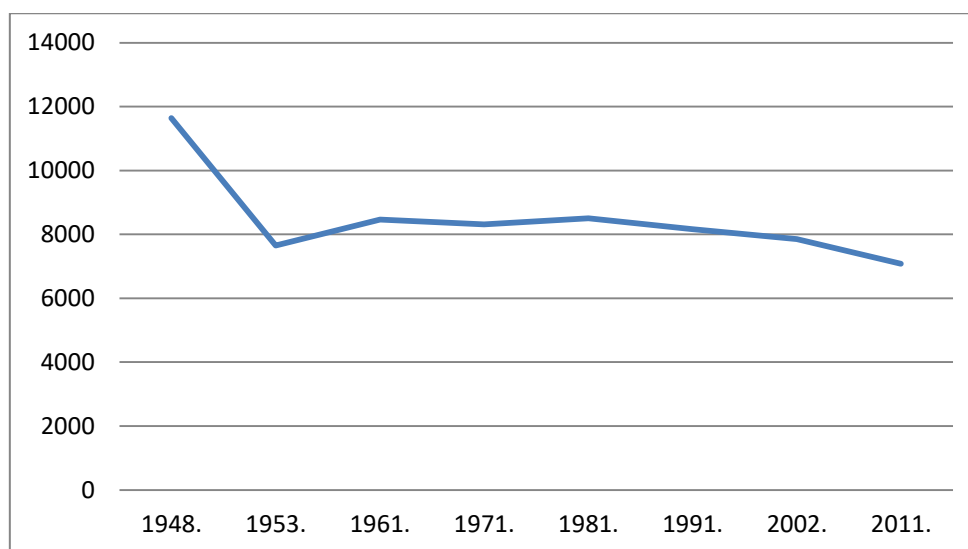
Табела 5. Упоредни преглед броја становника насеља заштитне зоне СРП „Царска бара” и његовог непосредног окружења

Група насеља	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Насеља заштитне зоне	3166	3247	2907	2563	2449	2405	2075	1840
Насеља непосредног окружења	11638	7654	8463	8316	8502	8165	7851	7077
Укупно	14804	10901	11370	10879	10951	10570	9926	8917

Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20

Слика 25. Промене броја становника насеља заштитне зоне СРП-а

Слика 26. Промене броја становника насеља непосредног окружења СРП-а

У табели 6 приказан је Индекс промене броја становника, који указује на константно смањење броја становника истраживаног подручја у посматраном периоду.

У насељима заштитне зоне СРП-а, године 1991. индекс промене је указивао на смањење броја становника од 1,8% у односу на 1981., према попису из 2002. на смањење од 13,7% у односу на 1991., док је према последњем попису из 2011. године указивао на смањење од чак 11,3% у односу на 2002. годину.

У насељима непосредног окружења СРП-а, године 1991. је указивао на смањење од 4% у односу на 1981., док је према последњем попису из 2011. године указивао на смањење од скоро 10 % у односу на 2002. годину. Може се закључити да разлике у интензитету депопулације између заштитне зоне и непосредног окружења СРП-а постоје, али нису велике.

Табела 6. Промена броја становника по групама насеља подручја СРП-а, према последња три пописа

Година	Заштитна зона СРПа		Непосредно окружење СРПа	
	Број становника	Индекс промене	Број становника	Индекс промене
1991./1981.	2405	98,2	8165	96
2002./1991.	2075	86,3	7851	96,1
2011./2002	1840	88,7	7077	90,1

Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20

Типови општег (укупног) кретања становништва. Фригановић (Friganović, 1983) је, анализирајући опште (укупно) кретање становништва, успоставио поделу на осам типова општег кретања, четири егзодусна (E_1 – E_4) и четири имиграцијска (I_1 – I_4). По Фригановићу, они показују „однос и утицај природног прираштаја и просторне покретљивости у одређеном раздобљу”. Да ли је неко подручје егзодусног или имиграцијског типа, зависи од миграционог салда. Уколико је миграциони салдо позитиван, подручје је имиграцијског типа. Уколико је миграциони салдо негативан, подручје је егзодусног типа. У зависности од интензитета егзодусног односно имиграцијског обележја и тога да ли је природни прираштај позитиван или негативан, зависи тип егзодусног односно имиграцијског кретања (табела 7).

У насељима заштитне зоне и непосредног окружења СРП „Царска бара”, и природно и пописом установљено кретање становништва има негативну вредност. Стопа природног кретања становништва је мања од пописом установљеног кретања становништва. Сходно

томе, истраживано подручје припада егзодусном типу општег кретања становништва, са становништвом које изумире (E₄).

Табела 7. Типови општег кретања становништва у међупописном периоду, према М. Фригановићу (1969)

Тип кретања	Обележје	Тренд
E ₁	Природно кретање позитивно; пописом установљено кретање позитивно; стопа природног кретања већа од стопе пописом установљеног повећања	Емиграција
E ₂	Природно кретање позитивно; пописом установљено кретање негативно; стопа природног кретања већа од стопе пописом установљеног смањења	Депопулација
E ₃	Природно кретање позитивно; пописом установљено кретање негативно; стопа природног кретања мања од стопе пописом установљеног смањења	Изразита депопулација
E ₄	Природно кретање негативно; пописом установљено кретање негативно; стопа природног кретања (смањења) мања од стопе пописом установљеног смањења	Изумирање
I ₁	Природно кретање позитивно; пописом установљено кретање позитивно; стопа пописом установљеног кретања (повећања) већа од стопе природног кретања (прираштаја)	Експанзија имиграцијом
I ₂	Природно кретање негативно; пописом установљено кретање позитивно; стопа пописом установљеног кретања (повећања) већа од стопе природног кретања (смањења)	Регенерација имиграцијом
I ₃	Природно кретање негативно; пописом установљено кретање позитивно; стопа пописом установљеног кретања (повећања) мања од стопе природног кретања (смањења)	Слаба регенерација имиграцијом
I ₄	Природно кретање негативно; пописом установљено кретање негативно; стопа пописом установљеног кретања (смањења) мања од стопе природног кретања (смањења)	Врло слаба регенерација имиграцијом

Напомена: сви егзодусни типови (E₁–E₄) имају негативан миграциони салдо који се разликује по интензитету, док сви имиграцијски типови (I₁–I₄) имају позитиван миграциони салдо који се разликује по интензитету.

У табелама 8. и 9. (Опште (укупно) кретање становништва заштитне зоне и Опште (укупно) кретање становништва непосредног окружења СРП 1991–2011), у колони *Апсолутни пораст/пад*, приказана је разлика у броју становника између пописа 2002. и пописа 1991. године, односно разлика у броју становника између пописа 2011. и пописа 2002. године. У колони *Апсолутни природни прираштај*, приказана је разлика између броја живорођених и броја умрлих становника између пописа 2002. и пописа 1991. године, односно разлика између броја живорођених и броја умрлих становника између пописа 2011. и пописа 2002. године. У колони *Миграциони салдо*, требало би приказати разлику између броја досељених и одсељених становника, али због недоступности података, миграциони салдо је рачунат тако што је од међупописне промене (апсолутног пораста/пада) одузета природна промена броја становника (апсолутни природни прираштај). Последња је колони *Тип општег кретања (становништва)*, параметар израчунат на основу табеле 7.

Према попису из 1991. године, у насељима заштитне зоне Резервата било је 2.405 становника, да би следећи попис из 2002. године забележио 2.075 становника, што представља пад укупног броја становника од -330 (-13,7 %). Према попису из 2011. године, у насељима заштитне зоне Резервата живело је 1.840 становника, што је у односу на попис из 2002. године опет пад, од -235 становника (-11,3%).

Током посматраног периода (1991–2011), апсолутни природни прираштај је негативан, и посматрано за цео простор заштитне зоне износи -23,5. У оба насеља заштитне зоне је

изразито негативан природни прираштај што је последица неповољне старосне структуре, са једне стране, и малог удела младог становништва с друге. Очекивања су да ће се и у наредном периоду задржати тренд негативног природног прираштаја.

Апсолутни миграциони салдо за цео посматрани период (1991–2011) је негативан (-306), а према типу општег кретања посматрана насеља припадају типу Е4 (изумирање).

Табела 8. Опште (укупно) кретање становништва заштитне зоне СРП „Царска бара” 1991–2011.

Насеље	Апсолутни пораст/пад 1991–2002.	Апсолутни пораст/пад 2002–2011.	Апсолутни природни прираштај 1991–2002.	Апсолутни природни прираштај 2002–2011.	Миграциони салдо		Тип општег кретања
					1991–2002	2002–2011	
Бело Блато	-285	-135	-15	-9	-300	-144	Е4
Лукино Село	-45	-100	-12	-11	-57	-111	Е4
Укупно	-330	-235	-27	-20	-357	-255	Е4

Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20

Према попису из 1991. године, у насељима непосредног окружења Резервата било је 8.165 становника, да би следећи попис из 2002. године забележио 7.851 становника, што представља пад укупног броја становника од -314 (-3,8%). Према попису из 2011. године, у насељима непосредног окружења Резервата живело је 7.077 становника, што је у односу на попис из 2002. године пад од -774 (-9,8%) (табела 9).

У свим посматраним насељима непосредног окружења Резервата вредности природног прираштаја су негативне. За посматрани период (1991–2011) највећа вредност је забележена у насељу Перлез (-58), док остала два насеља бележе вредности од -18 (Книћанин) односно -13,5 (Стајићево). И током последњег међупописног периода (2002–2011), за истраживани простор карактеристичан је тренд негативног миграционог салда (-877). Сва насеља истраживаног простора припадају типу Е4 (изумирање) (табела 9).

Табела 9. Опште (укупно) кретање становништва непосредног окружења СРП „Царска бара” 1991–2011.

Насеље	Апсолутни пораст/пад 1991–2002.	Апсолутни пораст/пад 2002–2011.	Апсолутни природни прираштај 1991–2002.	Апсолутни природни прираштај 2002–2011.	Апсолутни миграциони салдо		Тип општег кретања
					1991–2002	2002–2011	
Книћанин	-193	-281	-16	-20	-209	-301	Е4
Перлез	-62	-435	-55	-61	-117	-496	Е4
Стајићево	-59	-58	-5	-22	-64	-80	Е4
Укупно	-314	-774	-76	-103	-390	-877	Е4

Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20

Нити у једном од истраживаних насеља подручја специјалног резервата природе „Царска бара”, у истраживаном периоду није забележен апсолутни пораст броја становника.

Компаративна анализа индекса старења становништва. Индекс демографског старења је изведени индекс старосне структуре и представља однос између броја становника старијих од 60 година и броја становника млађих од 19 година⁵⁷.

⁵⁷ Коришћена је формула $I_S = P(60+)/P(0-19) * 100$. Гранична вредност индекса старења је 40 одсто, и уколико он прелази ту вредност, указује на процес старења становништва. Изабрана је номинална старост 0-19 односно 60+, због упоредивости, јер је исте користио и Републички завод за статистику. Последњих година демографи

Индекс старења на нивоу АП Војводина и централног дела Србије (без Косова и Метохије) према последњем попису је износио 121,9 (табела 10).

Табела 10. Индекс старења становништва Србије* 1991–2002–2011.

Попис становништва	Индекс старења (I_s)
1991.	73,1
2002.	99,1
2011.	121,9

Извор: Попис 1991 (Становништво према старости и полу), www.razvojkarijere.bg.ac.rs/.../174105702_statistika_stanovnistva.ppt;

* подаци се односе на Србију без Косова и Метохије

Приближно толику вредност имао је и на подручју проучаваних насеља Резервата (126,8), с тим да је у заштитној зони био увек „повољнији” у односу на насеља непосредног окружења (табела 11).

Табела 11. Компаративна анализа индекса старења (I_s) становништва истраживаног подручја СРП „Царска бара” 1991–2002–2011.

Насеља	1991.			2002.			2011.		
	0–19	60+	I_s	0–19	60+	I_s	0–19	60+	I_s
Заштит-на зона	643	449	69,8	475	409	86,1	367	433	117,9
Непо-средно окру-жење	2156	1547	71,7	1777	1804	101,5	1418	1830	129
Укупно	2799	1996	71,3	2252	2213	98,3	1785	2263	126,8

Извор: Израчунато према подацима: Пописа 1991 (Савезни завод за статистику, 1993), књига 4; Пописа 2002 (Републички завод за статистику, 2003а), књига 2; и Пописа 2011 (Републички завод за статистику, 2012), књига 2.

Осим поменутих параметара, за анализу демографске и привредне одрживости становништва, од важности је и **Састав становништва према полу и старости**, јер како наводи Брезник (Breznik, 1977), уз обим становништва, његова старосна и полна структура чине оквир у ком се формира радна снага.

Континуирани процес урбанизације односно дерурализације, који је започет после II светског рата и био најинтензивнији у периоду 1961–1991. године, Предојевић (2001) је означила једним од главних криваца за измену старосне и полне структуре структуре становништва Војводине. У том периоду покренуте су миграције становништва из сеоских у градска насеља (такозвана примарна урбанизација), као и масовни одласци на рад у иностранство, у чему је предњачило сеоско становништво, а и многа неградска насеља су трансформисана у градска (такозвана секундарна урбанизација). До смањења интензитета миграција становништва на релацији село – град је дошло већ између 1981. и 1991. године, тако да ова примарна урбанизација нема већ неко време пресудан утицај када је старење сеоског становништва у питању. Појачан утицај сада добијају наслеђена старосна и полна структура, наталитет и морталитет. У вези са тим, истраживање које је крајем 20. века спровела Предојевић (2001) показало је да се становништво руралне Војводине већ тада налазило у вишим стадијумима демографске старости, са великим мањком женског средовечног становништва и неповољном старосном структуром, на које нису повољно утицала чак ни ратна дешавања и политичка превирања последњих деценија на простору

све више користе номиналне старости 0-14, односно 65+, 70, па чак некад и 75, зависно колико је процес демографског старења у конкретном случају одмакао.

бивше СФРЈ, будући да су избеглице насељаване махом у градска насеља Војводине. Ауторка закључује како се на основу анализе свих ових показатеља може рећи да се „у неградским крајевима Војводине и убудуће може очекивати све интензивније старење сеоског становништва”.

Као основне индикаторе анализе старосно-полне структуре становништва, као квалитативног показатеља демографског потенцијала, Пенев (2006, према Кокотовић Каназир, 2016) помиње просечну старост становништва, учешће појединих старосних група (0–19; 65+) у укупном становништву, стопе феминитета и маскулинитета, и индекс старења становништва. Индекс старења је већ претходно израчунат, већ деценијама уназад је неповољан, а ситуација са осталим индикаторима је приказана у табелама 12, 13 и 14. Из њих се види да је 1991. године удео младих у свим насељима био неповољан, испод 35% (гранична вредност испод које све указује на процес демографског старења), а старих у три насеља (Бело Блато, Книћанин и Стајићево) још увек релативно повољан односно испод граничних 12% (вредност изнад 12% указује на демографски старо становништво). Пописом 2002. године усановљено је да је удео младих још више опао, а удео старих порастао и у свим насељима премашио 12%. Иста је ситуација и са резултатима Пописа 2011, с тим што су забележене вредности показатеља још неповољније. У целокупном истраживаном периоду (1991, 2002, 2011) просечна старост становништва, као индикатор демографског старења становништва, указивала је на демографску старост (1991, 2002) односно дубоку демографску старост (2011), у свим насељима.

Просечна старост становништва истраживаног подручја према попису 1991. износила је 36,7 година. Најмања је била у Книћанину (35,2), а највећа у Перлезу (39,2). Разлике у просеку између две посматране зоне (заштитне и непосредног окружења) готово да и нема. У насељима заштитне зоне просек година је износио 37, а у насељима непосредног окружења 36,6 година.

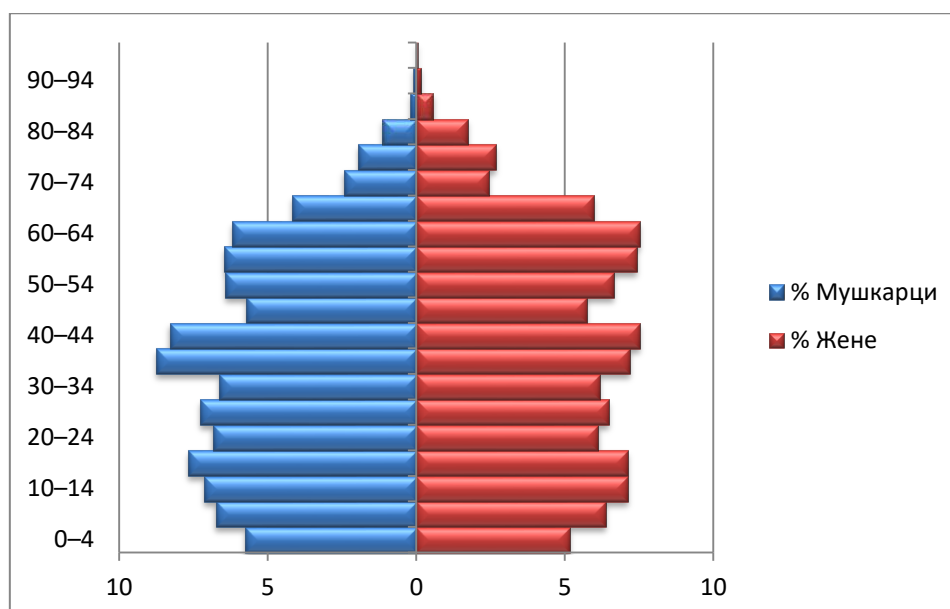
Удео младог становништва (0–19) је према попису 1991. износио 26,6%. Гледано по зонама, разлика је минимална. У заштитној зони 26,2%, а у зони непосредног окружења 26,8%.

Удео старог становништва (65+) 1991 године износио је 11,5%. Ту је већ видљива разлика међу зонама. У насељима заштитне зоне износио је 12,9%, а у насељима непосредног окружења 10,6%. Удео женског становништва је незнатно већи у односу на удео мушког (табела 12).

Табела 12. Основни индикатори старосно–полне структуре становништва насеља СРП „Царска бара” и непосредног окружења, 1991. година

Насеље	Просечна старост становништва	Удео младог становништва (0–19) у укупном (%)	Удео старог становништва (65+) у укупном (%)	Стопа феминитета	Стопа маскулинитета
Бело Блато	36,6	27,2	12,0	101,6	98,4
Книћанин	35,2	27,5	7,5	95,6	104,4
Лукино Село	37,4	25,3	13,8	97,2	102,8
Перлез	39,2	24,8	15,0	106,8	93,6
Стајићево	35,3	28,2	9,2	103,1	96,9
Укупно	36,7	26,6	11,5	100,8	99,2

Напомена: Индикатори су рачунати на основу података Пописа 1991 (Савезни завод за статистику, 1993) књига 4, а будући да подаци о просечној старости становништва нису доступни у Попису из 1991, она је изведена на основу података из Базе Пописа 1991. године

Слика 27. Старосна пирамида становништва насеља СРП „Царска бара” и непосредног окружења, према подацима Пописа 1991. године

Просечна старост становништва истраживаног подручја према попису из 2002. године износила је 39,6 година. То је за скоро три године више у односу на претходни попис. Најнижа је била у Стајићеву – 38,8, а највиша опет у Перлезу 41,3 године. Гледано по зонама, незнатно виша је била у насељима непосредног окружења СРП-а – 39,8 наспрам 39,4 у насељима заштитне зоне.

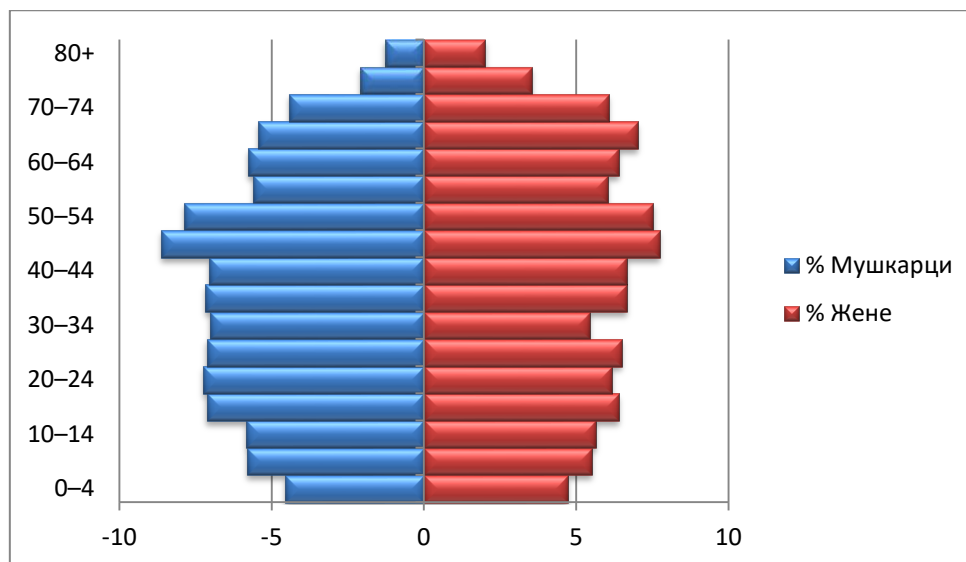
Удео младог становништва (0–19) је 2002. године износио 22,9%. Опао је за 3,7% у односу на 1991. годину. У насељима заштитне зоне је опао за 3,15%, а у насељима непосредног окружења за 3,9%.

Удео старог становништва (65+) је 2002. године износио 15%, за 3,5% више у односу на 1991. годину. У насељима заштитне зоне је порастао за 1,6%, а у насељима непосредног окружења за 5%. За разлику од претходног пописа, 2002. године је већи удео старих лица био у насељима окружења Резервата (табела 13).

Табела 13. Основни индикатори старосно–полне структуре становништва насеља СРП „Царска бара” и непосредног окружења, 2002. година

Насеље	Просечна старост становништва	Удео младог становништва (0–19) у укупном (%)	Удео старог становништва (65+) у укупном (%)	Стопа феминитета	Стопа маскулинитета
Бело Блато	39,4	22,7	14,6	98,8	101,2
Книћанин	39,2	24,3	14,6	100,2	99,8
Лукино Село	39,4	23,4	13,7	93,5	106,9
Перлез	41,3	21,6	18,6	102,5	97,5
Стајићево	38,8	22,7	13,6	101,7	98,3
Укупно	39,6	22,9	15,0	99,3	100,7

Напомена: Индикатори су рачунати на основу података из Попис 2002 (Републички завод за статистику, 2003а), књига 2

Слика 28. Старосна пирамида становништва насеља СРП „Царска бара” и непосредног окружења, према подацима Пописа 2002. године

Просечна старост становништва у насељима Резервата и окружења 2011. године износила је 42,5 година. То је пораст од 5,8 година у односу на 1991. годину. У истом временском периоду, просечна старост у Републици Србији порасла је са 40,2 на 42,2 године.

Удео младог становништва (0–19) је 2011. године износио 19,8%. И даље са незнатном разликом између насеља заштитне зоне и насеља непосредног окружења Резервата (19,5% наспрам 20%) и још увек у већем проценту у односу на удео старог становништва.

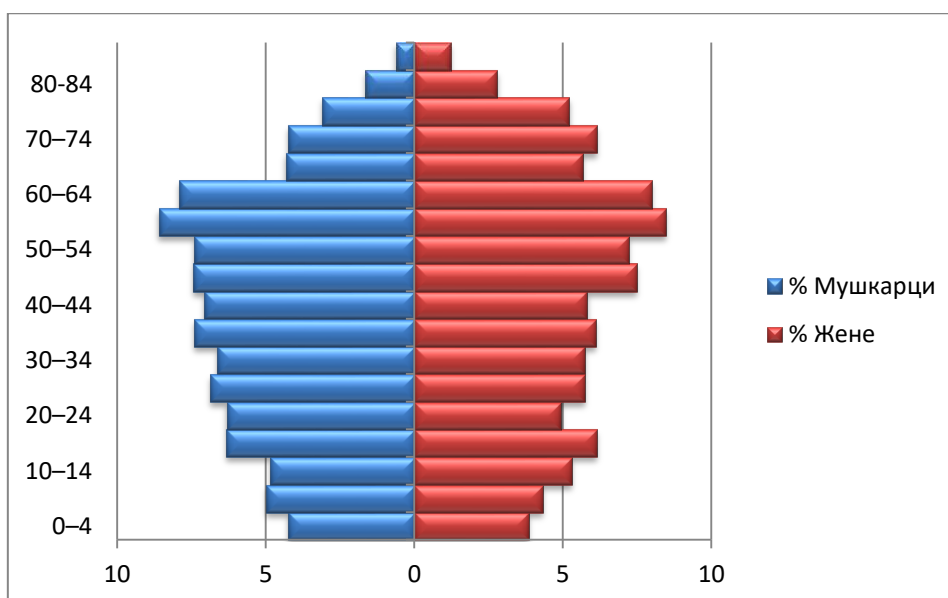
Удео старог становништва (65+) 2011. године у насељима СРП и окружења износио је 17,2%. За 5,7% више у односу на 1991. годину. Пописом 2011. је и први пут забележен, у једном од насеља, већи удео старог у односу на младо становништво (Книћанин, 19,3% наспрам 18,3%). Разлика међу зонама и даље је мала, али се повећала у односу на претходно период (са 1,1% 2002. на 1,4% 2011. године). (табела 14).

Табела 14. Основни индикатори старосно–полне структуре становништва насеља СРП „Царска бара” и непосредног окружења, 2011. године

Насеље	Просечна старост становништва	Удео младог становништва (0–19) у укупном (%)	Удео старог становништва (65+) у укупном (%)	Стопа феминитета	Стопа маскулинитета
Бело Блато	41,5	20,5	15,5	100,6	99,4
Книћанин	43,7	18,3	19,3	96,3	103,8
Лукино Село	42,7	18,5	17,3	96,1	104,1
Перлез	43,2	19,9	18,3	100,5	99,5
Стајићево	41,5	21,8	15,7	101,7	98,3
Укупно	42,5	19,8	17,2	99,0	101,0

Напомена: Индикатори су рачунати на основу података Пописа 2011 (Републички завод за статистику, 2012), књига 2

У периоду 1991–2011. година, у насељима СРП „Царска бара”, просечна старост становништва је порасла са 36,7 на 42,5 година. Удео младих од 0 до 19 година је смањен са 26,6% на 19,8%, а удео старих (65+) повећан са 11,5% на 17,2%.

Слика 29. Старосна пирамида становништва насеља СРП „Царска бара” и непосредног окружења, према подацима Пописа 2011. године

Пенев (1995) разликује седам стадијума демографске старости. За њихово одређивање користи одређене индикаторе, чије су вредности приказане у табели 15.

Табела 15. Стадијуми демографске старости и критеријуми за њихово одређивање

Стадијуми демографске старости	Индикатори демографског старења становништва				
	Просечна старост (год.)	Млади до 20 година (%)	Млађи од 40 година (%)	Стари 60+ (%)	Индекс старења
Рана демографска старост	До 20	58+	85+	До 4	До 0,07
Демографска младост	20–25	50–58	75–85	4–7	0,07–0,14
Демографска зрелост	25–30	40–50	65–75	7–11	0,14–0,28
Праг демографске старости	30–35	30–40	58–65	11–15	0,28–0,50
Демографска старост	35–40	24–30	52–58	15–20	0,50–0,83
Дубока демографска старост	40–43	20–24	45–52	20–25	0,83–1,25
Најдубља демографска старост	43+	До 20	До 45	>25	1,25+

Извор: Пенев, 1995

Према последњем Попису (Републички завод за статистику, 2012), а узимајући у обзир критеријуме које је успоставио Пенев (1995), становништво насеља Специјалног резервата природе „Царска бара” и насеља окружења припада стадијумима дубоке и најдубље демографске старости, зависно од индикатора који се посматра. Ако се анализира просечна старост становништва, сва истраживана насеља су у категорији дубоке демографске старости. Ако се разматра процентуални удео млађих од 40 година, сва су у категорији најдубље демографске старости. Уколико посматрамо процентуални удео младих до 20 година, становништво Белог Блата и Стајићева је у дубокој, а Книћанина, Перлеза и Стајићева у најдубљој демографској старости. Исто је и ако посматрамо процентуални удео

старих (60+). Гледано према индексу старења, Бело Блато и Стајићево су у категорији дубоке, а остала насеља у категорији најдубље демографске старости (табела 16).

Табела 16. Индикатори демографског старења становништва у насељима СРП „Царска бара”, према Попису 2011. године

Насеље	Индикатори демографског старења становништва				
	Просечна старост (год.)	Млади до 20 година (%)	Млађи од 40 година (%)	Стари 60+ (%)	Индекс старења
Бело Блато	41,5	20,5	25,9	23,0	112,4
Книћанин	43,7	18,3	23,5	26,5	144,8
Лукино Село	42,7	18,5	25,5	25,5	134,8
Перлез	43,2	19,9	24,5	26,8	134,7
Стајићево	41,5	21,8	25,6	23,5	108,0

Напомена: индикатори су израчунати на основу података Пописа 2011 (2012), књига 2

Економска структура становништва. Фригановић (1983) наводи како су *удео активног и издржаваног становништва у укупном становништву* на неки начин показатељи да ли је једно подручје економски развијено или није, наглашавајући случај неразвијених средина у којима се често срећу „полузапосленост и латентни (скривени) вишкови радне снаге”.

Демографско старење становништва је наша реалност, нажалост и будућност, а Стојилковић и Девеџић (2010) истичу да од тога како ћемо се као друштво изборити са тим, зависи и економска одрживост. Они наводе и значај односа између економски активног и економски неактивног становништва, од кога зависи да ли ће једно друштво у будућности бити економски просперитетно или не. Наводе да је економски развитак могуће сагледати на основу кретања броја запослених, и да је, генерално гледано у Србији, кретање броја запослених имало узлазну путању почевши од 50-их година ХХ века, која је трајала све до краја 80-их, да би почетком 90-их наступио нагли пад.

Број запослених се, анализирано кроз три последња пописа, смањивао у свим насељима СРП „Царска бара” и окружења. Анализом података из књига пописа о активном становништву односно о становништву које обавља занимање, стиче се увид у стопу незапосленог становништва, која на простору Царске баре и непосредног окружења већ деценијама уназад расте и има већу вредност од републичког просека.

Према попису 1991. године, 85,7% активног становништва је обављало занимање. Тада је то износило напуних 5% мање у односу на републички просек. Највећу стопу незапослених имао је Книћанин, а најмању Перлез (табела 17).

Табела 17. Економска активност на подручју насеља СРП „Царска бара”, 1991. године

Насеље	Активно становништво, свега (%)	Активно становништво које обавља занимање (%)	Стопа незапослености
Бело Блато	38,2	84,1	15,9
Книћанин	37,1	81,3	18,7
Лукино Село	35,8	88,3	11,7
Перлез	41,1	89,3	10,7
Стајићево	40,03	84	16
Укупно	39,3	85,7	14,3
Република Србија*	49,2	90,2	9,8

Извор: Савезни завод за статистику (1993), књ. 4; *без Косова и Метохије, јер нема података

Попис 2002. године забележио је пад процентуалног учешћа активног становништва које обавља занимање, од 8,2% у односу на 1991. годину. Највећи пад у том смислу је доживео Перлез, који је од насеља са најмањим процентом незапослених доспео на прву позицију по

том показатељу када је подручје СРП-а у питању. У насељима Бело Блато, Книћанин и Лукино Село, удео активног становништва се увећао, али удео оних који обављају занимање је у два од поменутих три насеља опао. Ипак, у сва та три насеља, стопа незапослености је те године била нижа од републичког просека (табела 18).

Табела 18. Економска активност на подручју насеља СРП „Царска бара”, 2002. године

Насеље	Активно становништво, свега (%)	Активно становништво које обавља занимање (%)	Стопа незапослености
Бело Блато	46,4	85,1	14,9
Книћанин	38,7	78,1	21,8
Лукино Село	44,9	84,7	15,2
Перлез	40,2	74,2	25,8
Стајићево	46,9	74,5	25,5
Укупно	42,5	77,5	22,5
Република Србија*	45,3	77,8	22,2

*без Косова и Метохије, јер нема података

Извор: Републички завод за статистику (2003б)

Попис 2011. године наново је показао значајан пад удела активног становништва које обавља занимање (од 7,9% у односу на 2002), односно највећу досад стопу незапослености (30,3%), која је за 7,9% премашила републички просек (табела 19).

Табела 19. Економска активност на подручју насеља СРП „Царска бара”, 2011. године

Насеље	Активно становништво, свега (%)	Активно становништво које обавља занимање (%)	Стопа незапослености
Бело Блато	43,5	77,6	22,4
Книћанин	31,8	65,2	34,8
Лукино Село	43,6	79,3	20,7
Перлез	38,1	62,5	37,5
Стајићево	41,3	75,9	24,1
Укупно	38,7	69,6	30,3
Република Србија*	41,3	77,6	22,4

*без Косова и Метохије, јер нема података

Извор: Републички завод за статистику, Попис 2011 (материјал добијен од Одељења за попис становништва); Републички завод за статистику (2013), књига 7

Активно становништво које обавља занимање према делатности, добар је показатељ нивоа економског развоја. Економски развијена подручја имају веће учешће запослених у непољопривредним него у пољопривредним делатностима, и обратно (Републички завод за статистику, 1995). Према Фригановићу (1983), секундарни и терцијарни сектор представљају заправо само надградњу примарног, а квартални надградњу претходна три, па је стога степен економског, а тиме и друштвеног развоја једног подручја, могуће оценити на основу распореда броја запослених по секторима. Сходно томе, ако је највећи број запосленог становништва у примарном сектору, то значи да је то подручје неразвијено, примитивно. Будући да подаци о економски активном становништву које обавља делатности нису униформно дати у Пописима (Попис 1991. бележи 14, Попис 2002. 17, а Попис 2011. 21 врсту делатности), за потребе овог истраживања они су груписани у три основна сектора делатности и као такви представљени у табели број 16.

Последњим пописом из 2011. године забележен је по први пут већи удео секундарног и терцијарног сектора у односу на претходно увек доминантан примарни. Такође, терцијарни се по први пут нашао на првом месту по броју упосленика, а претходних пописа је увек био на последњој позицији. Удео запослених у примарном сектору 1991. године, на подручју

свих насеља СРП „Царска бара”, износио је 45,6%. Следећи попис забележио је његов пад од непуних шест процената, да би попис 2011. забележио пад на 25,3 %. За исти посматрани период, удео запослених у секундарном сектору кретао се узлазном путањом и са 30,7% 1991. дошао на 33,6% 2011. године. Ипак, највећи раст десио се у терцијарно-квартарном сектору делатности, који је по броју упослених напредовао са 22% 1991. до 40,1% 2011. године (табела 20).

Табела 20. Структура активног становништва које обавља занимање према делатности у насељима СРП „Царска бара”, 1991, 2002, 2011. године⁵⁸

Насеље	Сектор делатности (%), 1991.		
	Примарни	Секундарни	Терцијарно-квартарни
Бело Блато	60,6	20,7	18,7
Книћанин	48,4	27,2	24,3
Лукино Село	60,7	21,9	17,4
Перлез	48,4	30,9	20,7
Стајићево	24,5	47,2	28,3
Укупно	45,6	30,7	22
Насеље	Сектор делатности (%), 2002.		
	Примарни	Секундарни	Терцијарно-квартарни
Бело Блато	58,5	27,5	14
Книћанин	35,5	34,5	29,9
Лукино Село	65,9	18,8	15,3
Перлез	35,3	33,3	31,4
Стајићево	28,5	37,7	33,8
Укупно	39,7	32	27,1
Насеље	Сектор делатности (%), 2011.		
	Примарни	Секундарни	Терцијарно-квартарни
Бело Блато	35,9	35,5	28,6
Книћанин	18,9	34,4	46,7
Лукино Село	57,9	18,7	23,8
Перлез	23,8	34	42,2
Стајићево	15,2	36,8	48
Укупно	25,3	33,6	40,1

Извор: Републички завод за статистику (Пописи 1991, 2002, 2011, подаци добијени директно из Службе, у електронском облику, 2018)

Трансфер упослених у пољопривреди одликује селективни принцип. Становништво које је мењало занимање већински је било млађе, мушко, што је све имало итекако утицаја на полно-старосну структуру (Спасовски М., 2003).

Анализа последња три пописа је показала да учешће пољопривредног становништва опада на целокупном истраживаном подручју (са 18,9% 1991. на 8% 2011), заједно са учешћем активних пољопривредника у целокупном активном становништву (са 32,6% 1991. на 11,2% 2011). Највеће учешће и највећу активност пољопривредног становништва има насеље Лукино село, иако је и у њему пописом 2011. забележено смањење (са 54,8% 2002. на свега 28,5% 2011. године). Гледано по издвојеним зонама, учешће пољопривредног у укупном становништву увек је било веће у насељима заштитне зоне. Ту је доживело и драстичнији

⁵⁸ Овде су делатности разврсане онако како се то чинило некад, у три сектора, ради једноставнијег приказа стања, односно боље представе о томе колики проценат становништва ради у производним, а колики у непроизводним делатностима. Србија је 2010. године донела Уредбу о класификацији делатности (Службени гласник РС, бр. 54/201, 04.08.2010) која подржава међународну статистичку класификацију економских активности и која има поделу на секторе (А–У), области (01–99), гране (01.1–99.0) и групе (01.11–99.00), са шифрама делатности.

пад и 1991. износило 30,1% (у непосредном окружењу било је 7,3%), а 2011. свега 11%. У непосредном окружењу, исте године износило је 14,1%. Године 2002., учешће пољопривредног у укупном становништву у заштитној зони је износило 24,3%, а у непосредном окружењу 12,3%. Активност пољопривредног становништва такође је имала силазну путању и такође већи пад доживела у насељима заштитне зоне – 31% (са 47,5% 1991. на 16,5% 2011. године). У насељима непосредног окружења тај пад је износио 19,1% (табеле 21, 22 и 23).

Табела 21. Кретање укупног и активног пољопривредног становништва насеља СРП „Царска бара”, 1991. године

Насеље	Учешће пољопривредног у укупном становништву (%)	Учешће активног пољопривредног становништва које обавља занимање у укупном активном становништву које обавља занимање (%)
Бело Блато	30,7	46,4
Книћанин	14,2	23,7
Лукино Село	32,8	50,7
Перлез	18,6	36,8
Стајићево	11,5	16,04
Укупно	18,9	32,6

Извор: Извор: Савезни завод за статистику (1994), књига 8

Табела 22. Кретање укупног и активног пољопривредног становништва насеља СРП „Царска бара”, 2002. године

Насеље	Учешће пољопривредног у укупном становништву (%)	Учешће активног пољопривредног становништва које обавља занимање у укупном активном становништву које обавља занимање (%)
Бело Блато	22,1	41,4
Книћанин	12,4	23,2
Лукино Село	29,8	54,8
Перлез	13,1	26,1
Стајићево	10,8	18,9
Укупно	14,8	28,8

Извор: Републички завод за статистику (2004), књига 7

Табела 23. Кретање укупног и активног пољопривредног становништва насеља СРП „Царска бара”, 2011. године

Насеље	Учешће пољопривредног у укупном становништву (%)	Учешће активног пољопривредног становништва које обавља занимање у укупном активном становништву које обавља занимање (%)
Бело Блато	8,9	11,9
Книћанин	4,7	4,9
Лукино Село	16,5	28,5
Перлез	9,3	14,1
Стајићево	6,1	5,7
Укупно	8	11,2

Извор: Републички завод за статистику, Попис 2011., подаци добијени у електронском облику од служби РЗС

Стање објеката социјалне инфраструктуре. Значајно са аспекта квалитета свакодневног живота јесте и постојање односно непостојање објеката социјалне инфраструктуре. Ситуација у насељима СРП „Царска бара” и околним насељима је у том смислу доста повољна (табела 24). Основне школе постоје у свим насељима⁵⁹, с тим што у Лукином Селу

⁵⁹ Априла месеца 2019. године, Скупштина Града Зрењанина усвојила је одлуку о рационализацији, којом је школа „Ђура Јакшић” из Перлеза постала матична за школу у Книћанину, а школа „Свети Сава” из Стајићева

функционише испостава основне школе „Соња Маринковић” из Зрењанина, и то само до четвртог разреда основне школе. У оквиру школа раде и месне библиотеке. Амбуланте и апотеке су присутне у свим насељима, с тим што у већини раде само одређеним данима у недељи. Исто важи и за поште. Домови културе су остали још из периода после Другог светског рата, и данас служе свим дешавањима у овим местима – концертима, филмским пројекцијама, различитим културно-уметничким програмима. Осим Лукиног Села, сва сеља имају своје фудбалске клубове (Бело Блато има ФК „Младост”, Книћанин ФК „Потисје”, Перлез ФК „Војводина 1928”, Стајићево ОФК „Стајићево”) а самим тим и терене на ливади, који су поред оних у двориштима школа и терени за рекреацију свих мештана. У Лукином Селу постоје асфалтирани терени за кошарку и фудбал, у дворишту основне школе.

Табела 24. Објекти социјалне инфраструктуре у насељима СРП „Царска бара” (стање из 2019. године)

Насеље	Основна школа	Амбуланта / Здравствена станица	Апотека	Пошта	Библиотека	Дом културе	Објекти за спорт и рекреацију
Бело Блато	+	+	+	+	+	+	+
Книћанин	+	+	+	+	+	+	+
Лукино Село	+	+	-	+	+	+	+
Перлез	+	+	+	+	+	+	+
Стајићево	+	+	+	+	+	+	+

Слике 30–33. Дом културе, Перлез; Истурено одељење ОШ „Соња Маринковић”, Лукино Село; Центар села са месном канцеларијом, Стајићево; Основна школа „Стеван Синђелић”, Книћанин

3.1.2. Ставови становника насеља СРП „Царска бара” и непосредног окружења о утицајима којима су изложени због заштите подручја

Анкета је рађена у фебруару месецу 2017. године, већински методом упитника, који су, у сарадњи са директорима основних школа, били подељени ђацима односно њиховим родитељима. Подељено је укупно 590 упитника, у пет насеља, од чега је исправно попуњених враћено 393. У овај број урачунати су и они лично интервјуисани, њих двадесетак. Анкетирано је само пунолетно становништво, методом случајног узорка. Од укупно 7345 пунолетних становника регистрованих на подручју ових пет насеља (Републички завод за статистику, 2014а), анкетом је обухваћено њих 393 односно 5,34%. Пошто је дељен један Упитник по домаћинству, може се рећи и да су истраживањем обухваћена 393 домаћинства односно 12,25% укупног броја домаћинстава (3208, Републички завод за статистику, 2014б) на ширем подручју Резервата (табела 25).

Табела 25. Анкета у свих пет насеља СРП „Царска бара”

Насеље	Бело Благо	Книћанин	Лукино Село	Перлез	Стајићево	Укупно
Подељени Упитника	120	100	40	180	150	590
Попуњени Упитници	96	64	26	117	90	393
Број становника (Попис 2011)	1342	1753	498	3383	1941	8917
Број пунолетних становника (Попис 2011)	1092	1472	417	2794	1570	7345
Процент анкетираних пунолетних становника	8,79%	4,35%	6,24%	4,19%	5,73%	5,34%
Број домаћинстава (Попис 2011)	520	641	197	1219	631	3208
Процент анкетираних домаћинстава	18,46%	9,98%	13,20%	9,60%	14,26%	12,25%

Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20 и Републички завод за статистику (2014б), књига 21

Свих 40 варијабли су појединачно анализирани и дате у табелама у Прилогу, а оне издвојене као значајне за сагледавање ситуације на терену и добијање одговора на постављена питања, представљене су у самом раду у форми графикана.

Такође, резултати анкете спроведене у фебруару 2017. године на подручју пет насеља око Резервата (два у заштитној зони и три на самом ободу), детаљно су, по насељима, представљени у табелама у прилогу, док су за потребе приказа у раду резултати дати по групама насеља. Наиме, још на терену, приликом анкетања локалног становништва и у разговору са њима и Управљачем, евидентно је било да не трпе сва насеља подједнак утицај Резервата. Ради сагледавања утицаја близине заштићеног простора на живот локалног становништва, истраживано подручје је подељено на два – **подручје заштитне зоне СРП „Царска бара”** и **подручје непосредног окружења СРП „Царска бара”** (Jojić Glavonjić et al., 2018).

Насеља заштитне зоне

У заштитној зони Специјалног резервата природе „Царска бара” налазе се два насеља од проучаваних пет – Бело Блато и Лукино Село. Оба имају неповољан положај на инундационој равни Тисе односно Бегеја, од чијих су високих вода заштићени само насипима. Бело Блато има и додатну неповољност, која се огледа у изразитој периферности у односу на центар општине и саму општину Зрењанин (Јојић Главонјић et al., 2018). Оно је инфраструктурно у најгорем положају, будући да се пут, који се од магистралног Бг-Зр одваја код Ечке, овде и завршава и може се само назад. Бело Блато су основали 1866. године Немци из Сечња. У међувремену, промењена је и етничка структура становништва и више назива. Немци су отишли још крајем XIX века због честих поплава, а насељени су Словаци, Мађари и Бугари, чији су потомци ту и данас (Ђурчић, 2004).

Лукино Село је насељено 1785. године Мађарима из Ечке, узгајивачима дувана. Мештани се већином баве пољопривредом, и то узгојем воћа и поврћа. Посебно су познати по узгоју парадајза, коме је посвећена и најпосећенија манифестација у месту – Дани парадајза, која се овде одржава већ више од једне деценије, сваког септембра. Омладина у великом броју напушта село, као и суседно Бело Блато, нарочито последњих пар година. И једнима и другима користи то што имају двојна држављанства, будући да на том простору живи велики број националних мањина.

У заштитној зони Резервата анкетирана су 122 становника (табела 26). Просечна старост анкетираних износи 42,3 године. Анкетирани узорак чини 52,5% мушкараца и 47,5% жена. Половина испитаних поседује средњу стручну спрему, 42% само основно образовање, док их је са вишом или високом стручном спремом 8% (Јојић Главонјић et al., 2018).

Табела 26. Анкета међу становништвом заштитне зоне СРП „Царска бара”*

Насеље у заштитној зони СРП-а	Број пунолетних становника (Попис 2011)	Број анкетираних пунолетних становника	Процент анкетираних пунолетних становника
Бело Блато	1092	96	8,79%
Лукино Село	417	26	6,24%
Укупно	1509	122	8,08%

Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20

* Јојић Главонјић et al., 2018

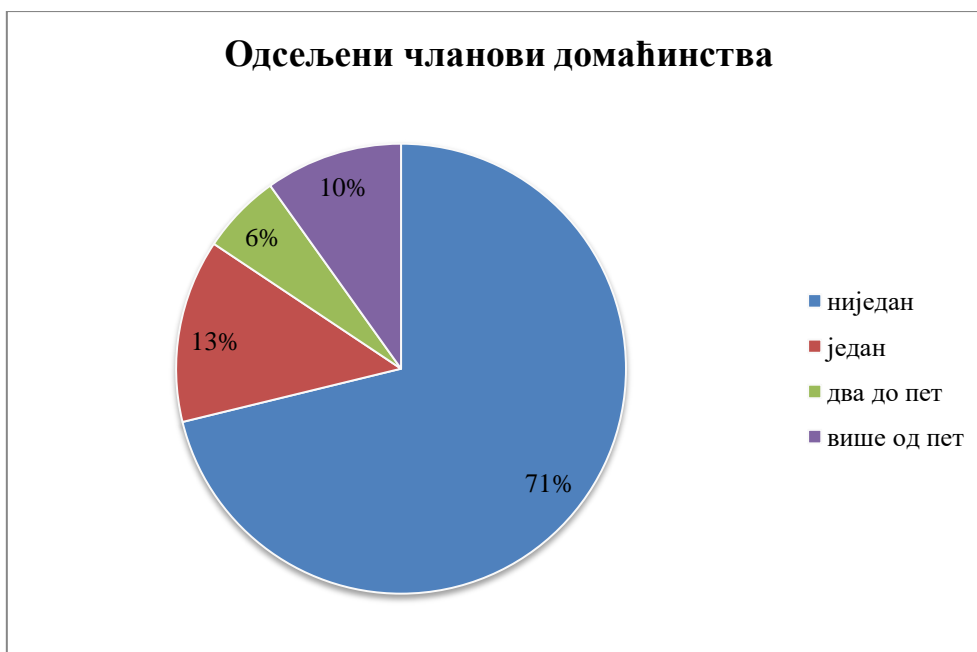
Од укупног броја оних који се пољопривредом баве (61,2%), њих 40,5% то ради за продају и личне потребе, док осталих 59,5% то ради искључиво за личне потребе. Упитани за мишљење о субвенцијама, мештани ова два села су става да оне значе само пољопривредницима са пуно земљишта. Ко има мало земљишта, за своје потребе, ништа му не значе. Мештани причају да су многи куповали земљиште због обећаних субвенција, али их је држава преварила.

Занимљиво је да баш нико од анкетираних није споменуо да користи трску, ресурс по коме је нарочито Бело Блато надалеко познато. Некада је трска била у склопу њихове Пољопривредне задруге. Приближно пола активних мештана је било запослено у трскари, а друга половина у рибарском газдинству. Али, током 1990-их су та предузећа пропала, после су приватизована и број запослених је драстично смањен. Данас у селу ради више трскара, приватних, а већина мештана у њима ради хонорарно, сезонски (слика 34).

Слика 34. Сакупљање трске, Бело Блато (фото Т. Јојић Главоњић, фебруар 2017)

Иако је последњих пар година иселјавање младих, нарочито у земље Европске уније интензивира⁶⁰, у последњих 20 година из 71% анкетираних домаћинстава није се одселио нити један члан (Јојић Главоњић et al., 2018) (слика 35). Будући да је у питању етнички мешовита средина, у којој мањине преовлађују и имају двојна држављанства, већина младих одлази у Словачку, Мађарску, Аустрију и Немачку. То је велики проблем, јер старо становништво не може бити носилац развоја, нити туристичког, нити било каквог. Осим на одлазак младих, мештани Белог Блата се жале и на лошу социјалну политику, која им је у село у последњих пар година почела да насељава ромске породице са Косова и Метохије. Уз такву структуру становништва, није реално очекивати напредак.

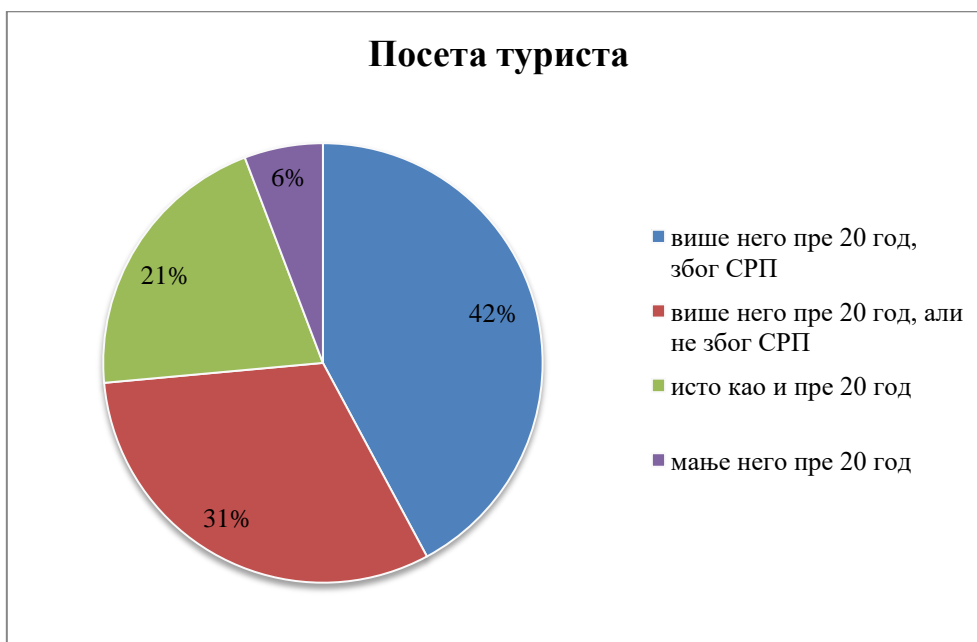

Слика 35. Одсељени чланови домаћинства, становништво заштитне зоне

Највећи број анкетираних (42%) сматра да је број туриста повећан у односу на период пре заштите подручја и сматра да је то директна последица тог поступка. Значајан удео испитаника (31%) регистровао је повећање броја туриста, али не посматра то као последицу

⁶⁰ Према речима господина Милана Недељкова, директора основне школе „Братство јединство” и хроничара овог села, у последње две године из села је у иностранство отишло око 300 младих.

стављања под заштиту овог предела (Jojić Glavonjić et al., 2018). Да Резерват са околином привлачи исти број посетилаца као и пре 20-ак година (када је заштита први пут успостављена) одговорило је 21% испитаника, док је 6% мишљења да их је мање него пре 20 година (слика 36).

Слика 36. Мишљење испитаника насеља заштитне зоне о бројности посетилаца

Највећи проценат анкетираних је мишљења да је број туриста мали (57%), 38% сматра да их је довољан број, док има и оних који мисле да је посетилаца превише (5%). Што се састава посетилаца тиче, 65,3% испитаника мисли да је подједнак број домаћих и страних туриста. 32,2% има утисак да је више домаћих туриста, док свега 2,5% мисли да странци преовлађују.

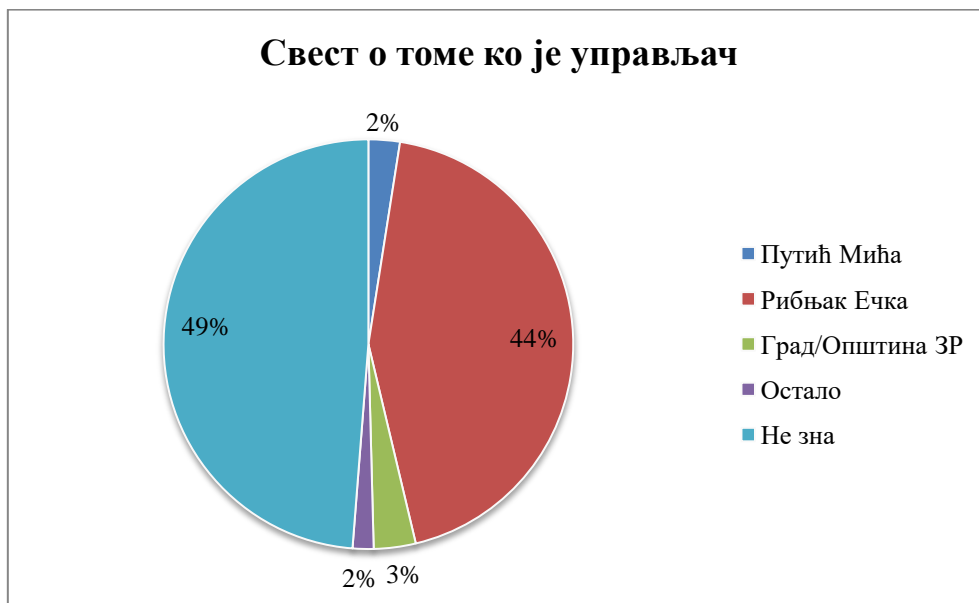
Статистичка анализа прикупљених података, показала је једну занимљивост. Значајан број анкетираних у Белом Блату је на питање „Да ли туризам може задржати становништво у селу”, одговорио одрично, а у исто време на питање „Може ли привући ново становништво у село” потврдно. Прва помисао је била да нису разумели питање, али кроз разговор са њима је постало јасно да им је на уму била чињеница да је последњих година велики број Београђана, махом пензионисаних, купио куће у Белом Блату. Некретнине су овде, као и у остатку Баната у бесцење, и многи сада то користе и купују их, користећи их за одмор.

Да живи на заштићеном подручју, свесно је њих 95,9% анкетираних. Највећи проценат (89%) зна и о којој је врсти заштићеног подручја реч (Jojić Glavonjić et al., 2018) (слика 37).

Слика 37. Свест испитаника насеља заштитне зоне СРП „Царска бара” о врсти заштићеног добра на чијој територији живе

Чак 54% анкетираних не зна ко је управљач Резервата (слика 38). То је поражавајућа чињеница, јер први и основни услов њихове међусобне сарадње није задовољен. Упитани како то да не знају ко је Управљач, испитаници у оба насеља су махом одговарали да је то зато што се ради о приватном лицу које се често мења.

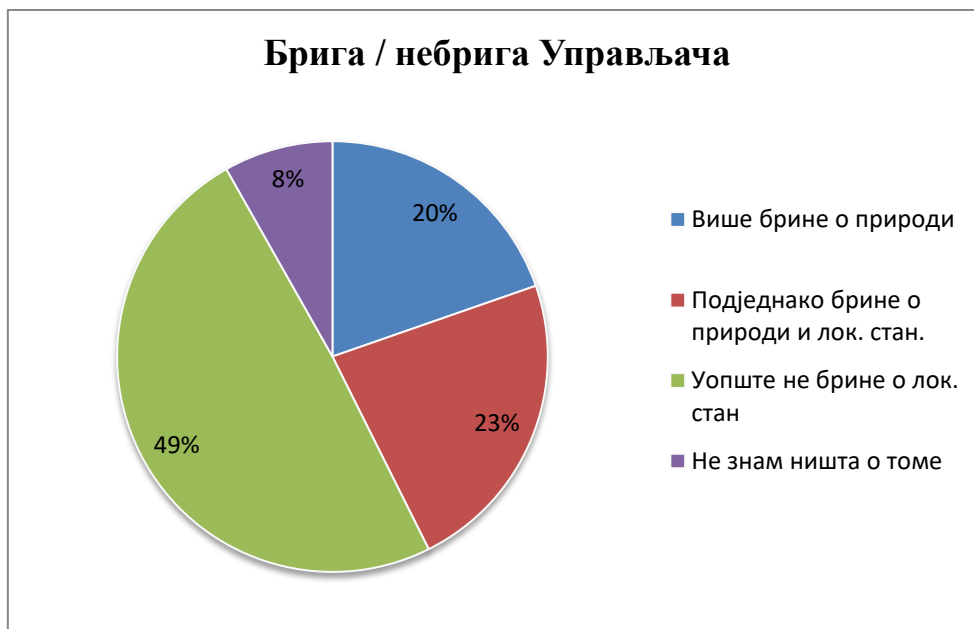

Слика 38. Свест испитаника насеља заштитне зоне СРП „Царска бара” о томе ко је управљач

Радам Управљача и његовим односом, локално становништво је веома незадовољно. Из разговора са случајним пролазницима и људима у непосредним интервјуима, закључује се да доминира мишљење да је Управљач „све што је ваљало упропастио”. Тако су мештани Белог Блата као најчешћи пример наводили језеро „Јоца”. У питању је језеро чувено по спортском риболову, које је до 2015. године било у закупу приватног лица (извесни господин Јоца) из Београда. У периоду од шест година, језеро је одлично пословало, а мештани су имали велику корист од тога. Вредне домаћице Белог Блата су спремале храну за, махом иностране, госте (Русе, Бугаре, Румуне, Италијане). Смештајни капацитети села увек су били пуни. А

онда је Управљач, Рибњак „Ечка”, отказао закуп и преузео „Јоцу” под своје. И цео посао је замро. Језеро је запуштено. Мештани су мишљења да се тако газдује и целим Резерватом.

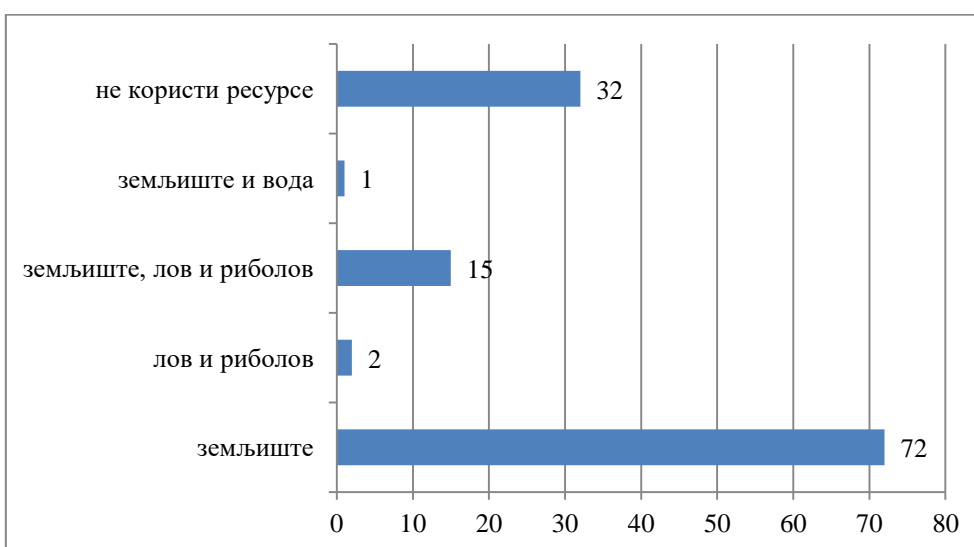
Око половине анкетираних (49%) мишљења је да Управљач уопште не брине о локалном становништву, 23% да подједнако брине о природи и о становништву, 20% да више брине о природи, док се 8% изјаснило да не зна ништа о томе (Јојић Glavonjić et al., 2018) (слика 39).

Слика 39. Мишљење испитаника насеља заштитне зоне СРП „Царска бара” о бризи Управљача

Да Царску бару и њене природне вредности треба чувати и даље, сматра 93% анкетираног становништва у заштитној зони. Осталих 7% грубог је става да бару треба исушити и претворити у пољопривредно земљиште. У питању су Белоблаћански пољопривредници који трпе штету од упада дивљих животиња и већ годинама не успевају наћи заједнички језик са Управљачем по том питању (Јојић Glavonjić et al., 2018).

Земљиште је природни ресурс који користи највећи проценат испитаника, њих 59%. Обрађује земљиште и бави се ловом и риболовом њих 12,3%, а 26,2% се изјаснило да уопште не користи ресурсе (Јојић Glavonjić et al., 2018) (слика 40).

Слика 40. Коришћење ресурса међу становништвом насеља заштитне зоне Резервата

У Лукином селу туризма нема. У питању је село оријентисано на пољопривредну производњу, чувено по парадајзу, са учињеним првим корацима ка органској производњи. Бело Блато је једино од свих пет насеља на територији Резервата које развија, додуше још стидљиво, сеоски туризам. Остала села овога подручја туристи посећују, по речима анкетираних мештана, „када залутају”. Ипак, знатно већи број мештана се бави пољопривредом него туризмом, иако ритско заслањено земљиште пољопривреди не погодује. У месту постоје свега два категорисана приватна туристичка газдинства – пансион „Осеан” и салаш „Мала Лујза” (слике 41 и 42), иако се смештај у месту може наћи и по другим приватним кућама, али неуслован са становишта услова сеоског туризма (нема засебних купатила, могућности исхране и сл.). Једно нуди услуге пансиона, а друго газдинство је специјализовано за прихват екскурзија. Власници објекта који пансион већ годинама воде, мишљења су да од Туристичке организације нема много користи. Принуђени су сами да се рекламирају (преко сајта, фејсбука) и траже госте. Од зараде коју остваре, пет процената су дужни да дају ТОЗ ако сами нађу госте, а десет процената ако им госте пошаље ТОЗ. Има у селу још смештаја у понуди, али то нису домаћинства која се озбиљно туризмом баве, односно која имају све неопходне услове за развој сеоског туризма (засебна купатила и слично). Оно мало мештана који се већ годинама баве туризмом, истичу да туристичка посета у овом месту нема много везе са Резерватом, већ са ловом, манифестацијама и пре свега спортским риболовом. Пецароши су одувек били најбројнији туристи, који најдуже и бораве када дођу. Манифестације привуку једнодневне посетиоце, који ретко преноће у селу, а ловци су традиционално везани за Ечку, и то, они имућнији, странци пре свих, за атрактивни „Каштел”. Истичу да им једино недостаје стратегија туристичког развоја и подршка државе. Још 1997. године Савет месне заједнице Бело Блато почео је да разматра село са становишта потенцијалне туристичке дестинације. Тада се и дошло на идеју о садњи дрвореда сибирског бреста, који је данас, поред етничке шареноликости и рода, један од симбола препознатљивости овога села. Честе су екскурзије у ово банатско село, још из периода од пре педесет година па до данас. Вредни и еколошки освешћени мештани су у те сврхе и осмислили Етно-комплекс Бело Блато, да деца виде традиционалан начин живота некада на овим просторима. У циљу упознавања са аутохтоним сортама домаћих животиња деца пар година уназад посећују и салаш „Мала Лујза”, категорисан и специјализован за екскурзије. Али мештани од ђачких екскурзија немају директне користи, јер ђаци нису велики потрошачи. Купе можда понеки сувенир, али сав новац убиру агенције које их доводе.

Слике 41. и 42. Пансион „Осеан” и салаш „Мала Лујза”, два категорисана смештаја у Белом Блату (фото Т. Јојић Главоњић, јун 2015, фебруар 2017)

Свега 11,5% анкетираних пунолетних становника заштитне зоне Резервата бави се неким видом туризма, док се осталих 88,5% не бави туризмом (Jojić Glavonjić et al., 2018) (слика 43).

Слика 43. Туризам у насељима заштитне зоне Резервата

Резултати истраживања указују и на ове податке: 82,6% испитаника се никада није ни бавило туризмом, 5% јесте некад, али више се не бави. Од 12,4% преосталих, који се туризмом баве, 0,8% их се бавило тиме и пре заштите, а 11,6% тек последњих пар година.

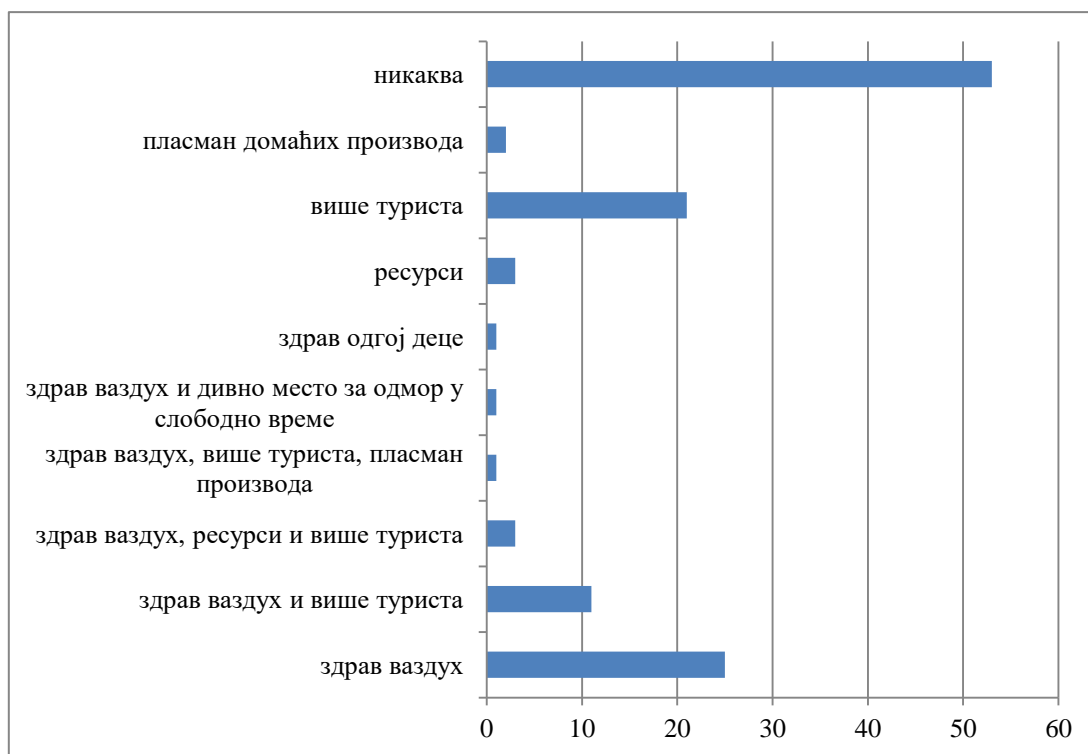
Истраживање је показало директну везу између делатности којом се становништво бави и њиховог доживљаја утицаја заштите подручја на квалитет живота. Конкретно, од анкетираних Белоблаћана, ко год се бави пољопривредом као основном делатношћу, жалио се на упаде дивљих животиња и неразумевање Управљача по том питању. Ови анкетирани су уједно и једини анкетирани који су на питање о будућности Царске Баре одговорили да би је требало исушити или у најблажем случају оградити. Нити у једном другом месту није било таквих одговора, већ су без изузетка сви били за даљу бригу и заштиту подручја.

Највећи проценат анкетираних (35%) сматра да заштита подручја на њихов свакодневни живот није утицала ни позитивно ни негативно (Јојић Главоњић et al., 2018) (слика 44).

Слика 44. Мишљење испитаника у насељима заштитне зоне о утицају Резервата на свакодневни живот (Јојић Главоњић et al., 2018)

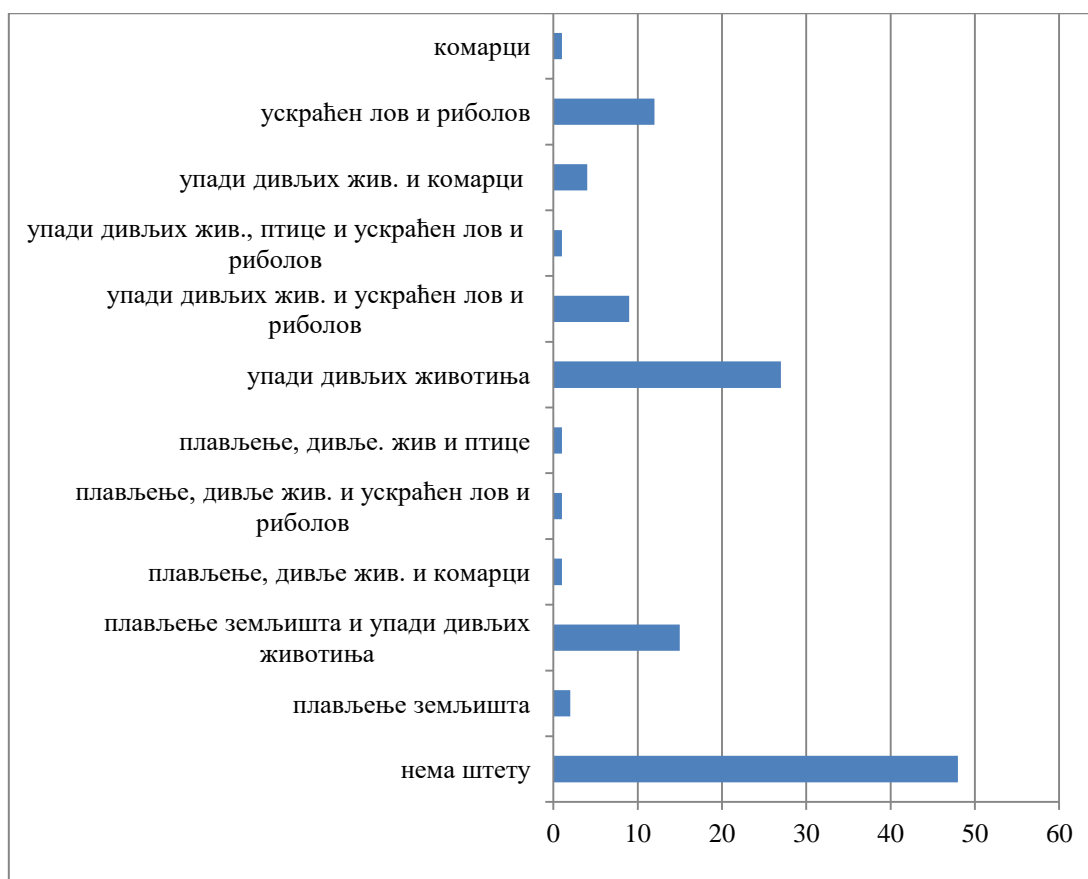
Никакву корист од живота у заштићеном подручју не препознаје чак 43,4% анкетираних. Око 20,5% анкетираних препознаје здрав ваздух као добит односно услугу природе, а 18,8% њих помиње повећан број туриста који посећују њихов крај. Остатак наводи предности као што су: шанса за пласман домаћих производа, здрав одгој деце и дивно место за одмор у слободно време (Јојић Главоњић et al., 2018) (слика 45).

Слика 45. Мишљење испитаника насеља заштитне зоне о предностима живота у заштићеном подручју (Јојић Главоњић et al., 2018)

Исто тако, највећи број испитаника (39,3%) сматра да не трпи штету зато што живи у заштићеном подручју. Број оних који трпе неки вид штете највише се жале на упаде дивљих животиња (20,5%), упаде дивљих животиња и плављење земљишта (14,7%) и ускраћен лов и риболов (9,8%). Одређен број анкетираних је поменуо и комарце као ометајући фактор (Јојић Главоњић et al., 2018) (слика 46). иако их Управљач, заправо, редовно сузбија прописаним еколошким средствима. Такође, у притужбама које се тичу лова и риболова, њих погађа што морају да плате дозволе, а то су заправо морали и пре заштите, али је тада процес контроле наплате дозвола био либералнији, а сада су ту ренцери.

Белоблаћански пољопривредници, по свему судећи, имају највећу штету од живота у близини Резервата. Ово и иначе није крај погодан за пољопривредну производњу, земљиште је заслањено, а ионако скромне усеве им угрожавају дивље животиње, пре свих дивље свиње. У разговору, пољопривредници су се жалили да не могу да раде плодоред (наизменична смена кукуруза и пшенице), јер им кукуруз уништавају свиње. Зато на својим њивама уз Резерват избегавају да саде кукуруз. Према речима пољопривредника, Управљач је упознат са проблемом и саветовано им је да пале ватре у циљу терања свиња, али они то не раде јер је то наравно кажњиво и новчане казне су велике. Колико је ово велики проблем, сведоче и резултати анкете. Једини испитаници који су били за исушивање баре јесу управо пољопривредници из Белог Блата – њих осам од 393 учесника у анкети, с тим да су неки од њих су дописивали и предлоге да би Резерват требало оградити.

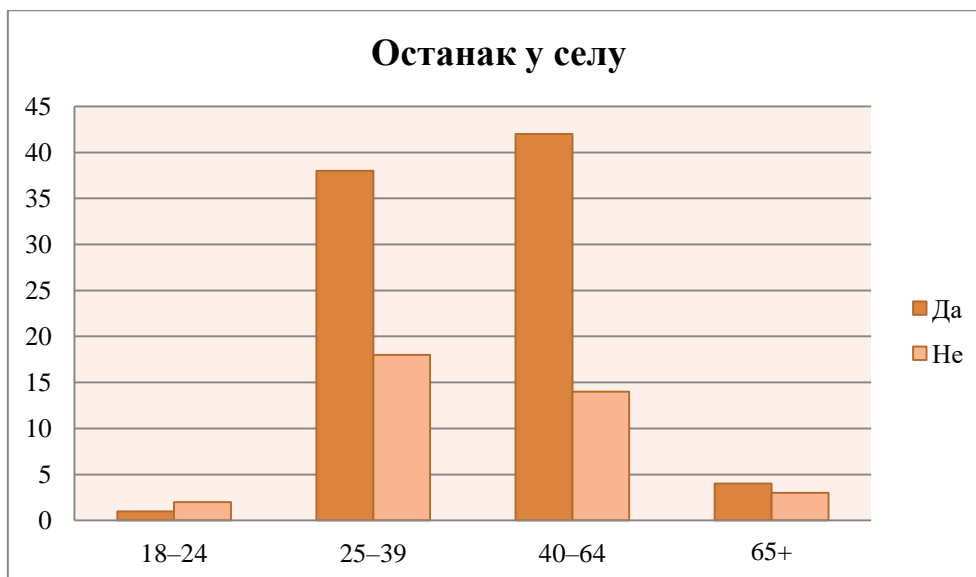
Слика 46. Мишљење испитаника насеља заштитне зоне о штети коју (не)трпе живљењем у заштићеном подручју

Упитани, на крају анкетирања, да дају свеукупно мишљење о квалитету свог живота пре и после заштите подручја, свега 3,3% се изјаснило да сада живи боље и да је то последица заштите. Да живе боље него пре 20 година, али да то није у вези са заштитом, изјаснило се 30,6% анкетираних, док је највећи проценат анкетираних (61,2%) одговорио да данас живи лошије, али да то није последица заштите подручја (Jojić Glavonjić et al., 2018).

Када сагледамо поједине, за истраживање значајне варијабле, кроз призму старости, пола и степена образовања, резултати су следећи:

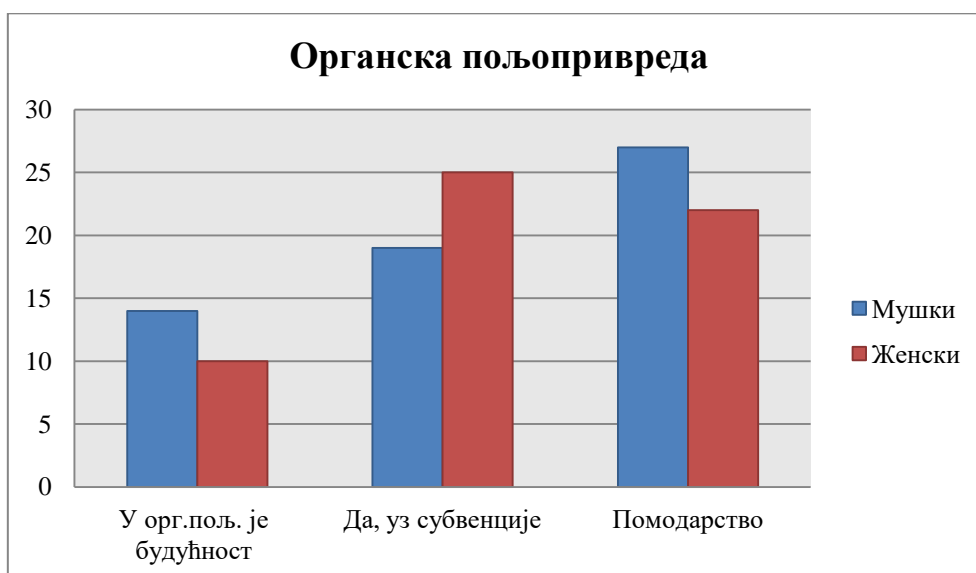
Гледано кроз призму година, једино у категорији младих до 24 године⁶¹ већи је удео оних који прижељкују одлазак у неко друго место (66,7%) (Jojić Glavonjić et al., 2018) (слика 47).

⁶¹ Удео младих од 15 до 24 године у укупном становништву насеља заштитне зоне је 10,8%. Удео младих од 15 до 24 године у укупном становништву насеља непосредног окружења је 12,1%. (ПЗС, 2014а)

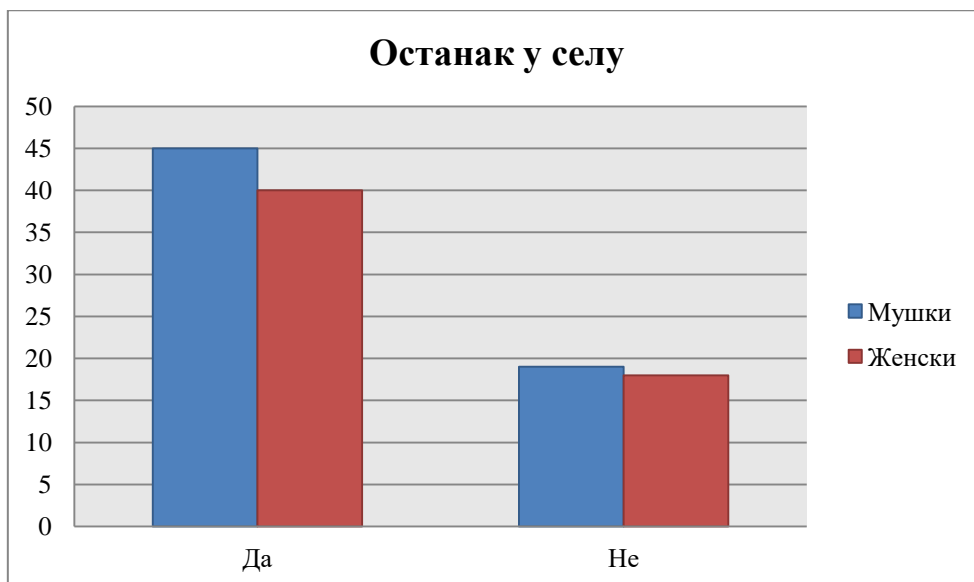
Слика 47. Године испитаника и став о останку односно одласку

Упитани за мишљење о органској производњи, 41,9% анкетираних је одговорило да је то помодарство. Ипак, охрабрује то што је међу женама већи број оних које у овом виду производње виде будућност и које би уз субвенције државе ушле у тај посао (укупно 60,3% испитаних жена) (Јојић Главоњић et al., 2018) (слика 48) јер оне су носиоци органске пољопривредне производње и сеоског туризма. У Белом Блату су се још 2001. године удружиле и основале Клуб жена „Бело Блато” који броји педесетак чланица, које се баве кулинарством, везом, а 2013. године су ушле и у програм органске производње под покровитељством Завода за јавно здравље, који ипак није заживео. У Лукином Селу постоји једно газдинство које се већ више од деценију успешно бави органском производњом, тренутно на два хектара површине. Своје производе пласирају на београдско тржиште, јер у оближњем Зрењанину, иако средњебанатском центру, на пијаци не постоји део намењен органским произвођачима. Такође, по речима мештана Лукиног Села, обзиром на скромну платежну моћ, мало је вероватно да би ови производи у Зрењанину и нашли купце.

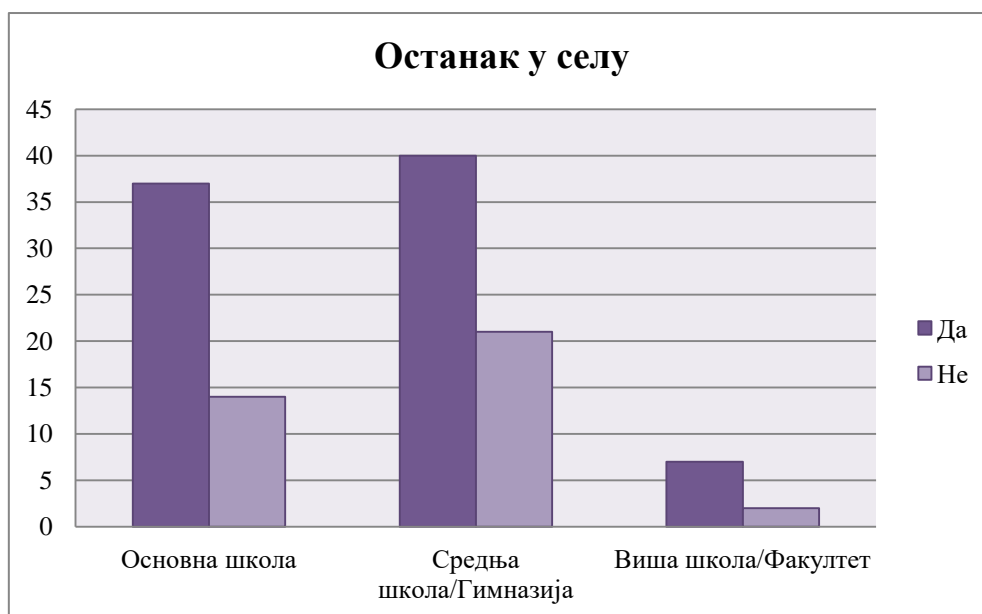
Слика 48. Пол испитаника и став о органској пољопривреди

Анализирано по полу, 70,3% мушкараца и 69% жена будућност види у месту у ком живи (Јојић Главоњић et al., 2018) (слика 49).

Слика 49. Пол испитаника и став о останку односно одласку

Анкета је показала и да степен образовања не утиче на одлуку о останку односно одласку. Тако међу свим категоријама испитаника, гледано по степену образовања, предњачи став о останку - основна школа 72,5%, средња школа/гимназија 65,6%, виша школа/факултет 77,8% (Јојић Главоњић et al., 2018) (слика 50).

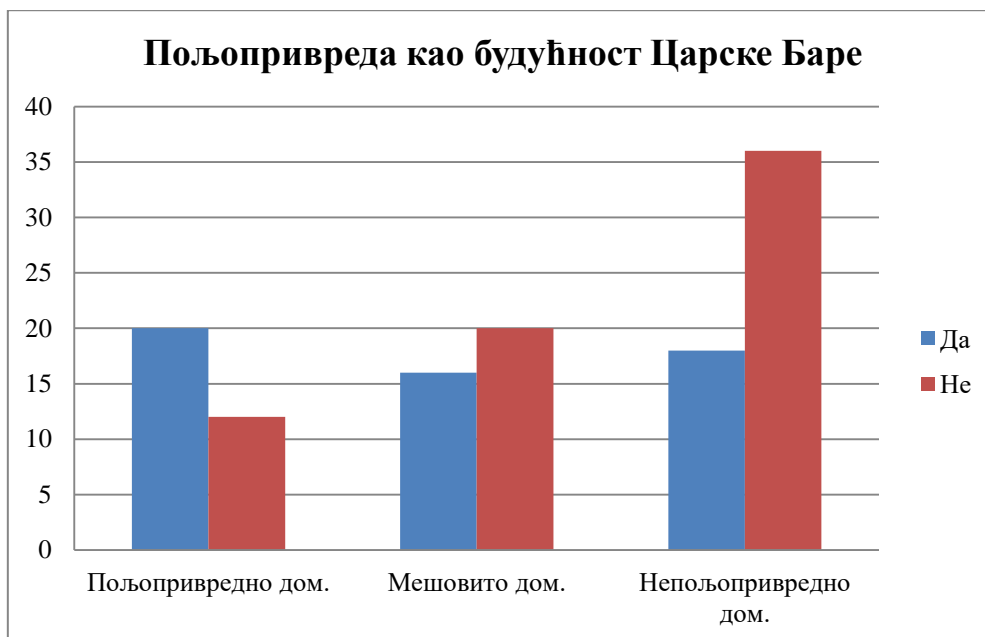
Слика 50. Степен образовања испитаника и став о останку односно одласку

Анализа искључиво одговора испитаника који се баве пољопривредом (пољопривредна и мешовита домаћинства – њих 68 односно 55,7% испитаника) о могућности пристојног живљења од бављења том делатношћу, показала је прилично песимистичан став, где је свега 20,6% одговорило потврдно (Јојић Главоњић et al., 2018) (слика 51).

Слика 51. Пољопривредници и став о могућности пристојног живљења од бављења пољопривредом

Да је будућност становника насеља заштитне зоне Резервата у пољопривреди, сматра 52,9% испитаника из пољопривредних односно мешовитих домаћинстава и 33,3% испитаника из непољопривредних домаћинстава (Jojić Glavonjić et al., 2018) (слика 52).

Слика 52. Тип домаћинства и пољопривредна будућност

Анализирајући одговоре само оних испитаника који се већ баве сеоским туризмом, резултати су следећи: Свега 11,5% анкетираних у заштитној зони се бави неким видом туризма (издаје собе, има пансион, бави се угоститељством, прави и пласира сувенире). На питање да ли се од сеоског туризма може пристојно живети, 85,7% је одговорило да је пристојан живот могућ али не искључиво од туризма, док је 14,3% одговорило одрично. На питање да ли у сеоском туризму виде будућност свога места, највећи удео испитаника (78,6%) је одговорио потврдно (Jojić Glavonjić et al., 2018).

Насеља непосредног окружења СРП „Царска бара”

Подручје непосредног окружења СРП „Царска бара” обухвата насеља Книћанин, Перлез и Стајићево. Книћанин има неповољан положај на инундационој равни Тисе и Бегеја, од којих је високих вода заштићен само насипима. Најудаљенији је у односу на општински центар (33 km), али свега 3 km, тачније један мост преко Тисе га дели од бачке варошице Тител, а туда пролази и пут за Нови Сад (Јојић Главоњић et al., 2018).

Слике 53. и 54. Парк и основна школа у Книћанину (фото Т. Јојић Главоњић, фебруар 2017)

Стајићево и Перлез су настали на дилувијалној (лесној) тераси и располажу квалитетним пољопривредним земљиштем, за разлику од оних насеља у инундационој равни где је мочварно земљиште у неким деловима искоришћено за рибаке (Ћурчић, 2004, према Јојић Главоњић et al., 2018). Одлично су саобраћајно повезани. Стајићево је уз сам државни пут I реда Београд – Зрењанин, а у Перлезу се укрштају путеви који повезују Зрењанин са Новим Садам, административним центром АП Војводина и Београдом, главним градом Србије (Јојић Главоњић et al., 2018).

Најстарије насеље на простору Резервата је Перлез. Овакав каквог га данас знамо, настао је административним повезивањем северног дела Шанца (оформљеног после Велике сеобе Срба) и јужног дела Перлез Вароши (основаног 1752. од стране грофа Перлеса) око 1776. године. Книћанин је основан 1866. године, од стране Немаца из Ечке и Лукићева, који су градили насипе уз Бегеј, Тису и Дунав. После Другог светског рата и одласка Немаца из Војводине насељен је колонистима, већином из Босне и Херцеговине. Најмлађе насеље истраживаног подручја је Стајићево, оформљено од колоније почетком двадесетих година XX века (Ћурчић, 2004). У центру села се налази споменик народном хероју Светозару Този Марковићу, чија кућа још постоји у селу. Некада је и основна школа носила његово име, а ученици су сваке године посећивали место у Новом Саду где је Марковић обешен. У порти цркве налази се споменик погинулим црвеноармејцима, које су 1945. убили Немци.

Свих 39 варијабли су појединачно анализирани и дате у табелама у Прилогу, на крају тезе, а оне издвојене као значајне за сагледавање ситуације на терену и добијање одговора на постављена питања, представљене су у самом раду у форми графикана.

У три насеља непосредног окружења Резервата анкетирани су 271 становник (табела 27). Просечна старост анкетираних износи 38,4 године. Анкетирани узорак чини 31,7% мушкараца и 68,3% жена. Највећи проценат испитаних (69%) поседује средњу стручну спрему, 19,6% само основно образовање, са вишом или високом стручном спремом их је 11,1%, а 0,4 % је без школе (Јојић Главоњић et al., 2018).

Табела 27. Анкета међу становништвом непосредног окружења СРП „Царска бара”*

Насеље у заштитној зони СРП-а	Број пунолетних становника (Попис 2011)	Број анкетираних пунолетних становника	Процент анкетираних пунолетних становника
Книћанин	1472	64	4,35%
Перлез	2794	117	4,19%
Стајићево	1570	90	5,73%
Укупно	5836	271	4,64%

Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20;* Јојић Главоњић et al., 2018

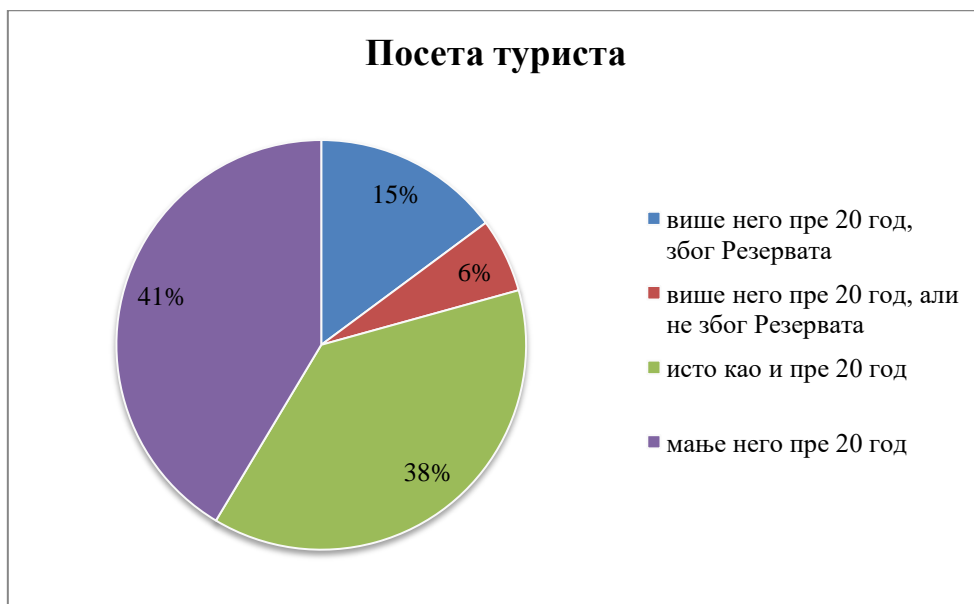
Од укупног броја оних који се пољопривредом баве (53,1%), свега 34,7% то ради за продају и личне потребе, док осталих 65,3% то ради искључиво за личне потребе (Јојић Главоњић et al., 2018).

Иако је последњих пар година иселјавање младих, нарочито у земље Европске уније интензивирано, у последњих 20 година из 87% анкетираних домаћинстава није се одселио нити један члан. По један члан се одселио из 7% анкетираних домаћинстава, од два до пет из 5% домаћинстава, док се више од пет чланова иселило из свега 1% анкетираних домаћинстава (Јојић Главоњић et al., 2018) (слика 55).

Слика 55. Одсељени чланови домаћинства, становништво непосредног окружења

Свега 15% испитаника сматра да је број туриста већи него пре проглашења Резервата, сматрајући повећање директном последицом стављања подручја под заштиту. Да је посетилаца више, али да то није проистекло из заштите подручја, мишљења је 6% анкетираних, њих 38% сматра да је број туриста остао исти, док се чак 41% испитаника изјаснило да је број посетилаца мањи него пре 20- ак година (када је заштита први пут успостављена) (Јојић Главоњић et al., 2018) (слика 56).

Слика 56. Мишљење испитаника насеља непосредног окружења о бројности посетилаца

Чак 92,5% анкетираних је мишљења да је број туриста мали, 7,1% сматра да их је довољан број, а занемарујуће је мало оних који мисле да је посетилаца превише (0,4%). Што се састава посетилаца тиче, преовлађује мишљење да је странаца мање (7,5%), а домаћи туристи да преовлађују (62,8%). На основу резултата истраживања, 29,6% испитаника мисли да их је подједнак број.

Да живи на заштићеном подручју, свесно је 75,6% анкетираних. Највећи проценат зна и о којој је врсти заштићеног подручја реч (Јојић Главоњић et al., 2018) (слика 57).

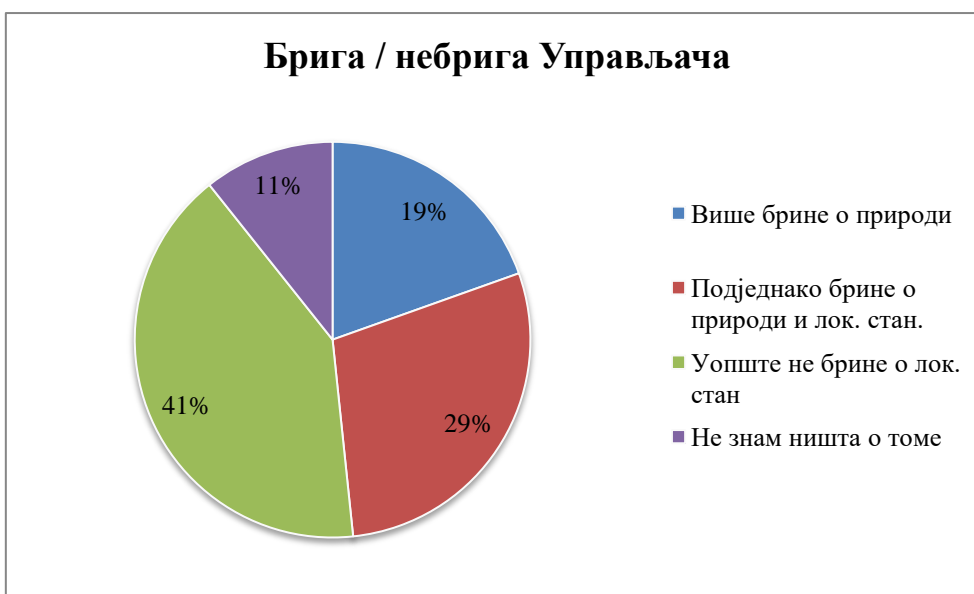
Слика 57. Свест испитаника насеља непосредног окружења о врсти заштићеног добра у чијој близини живе

Чак 88% анкетираних не располаже информацијом о управљачу Резервата (слика 58).

Слика 58. Свест испитаника насеља непосредног окружења о томе ко је управљач

И у овој зони већина испитаника сматра да управљач уопште не брине о локалном становништву – њих 41%, док 29% анкетираних сматра да подједнако брине и о природи и о њима, 19% да више брине о природи, док 11% анкетираних није хтелo да изнесе свој став (Јојић Главоњић et al., 2018) (слика 59).

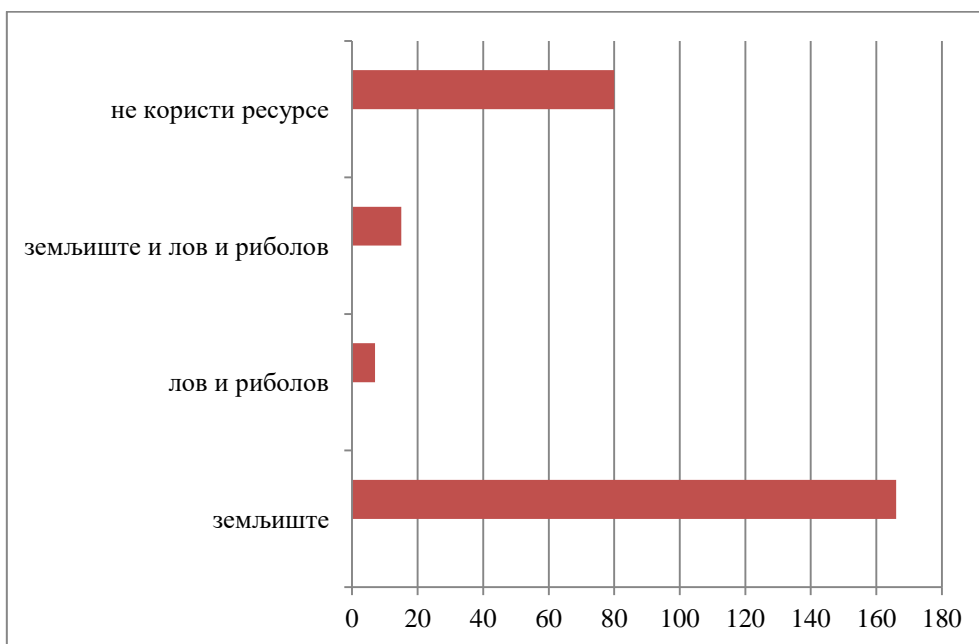

Слика 59. Мишљење испитаника насеља непосредног окружења о бризи Управљача

Сви испитаници из непосредног окружења Резервата, сматрају, без изузетка, да Царску бару и њене природне вредности треба чувати и даље.

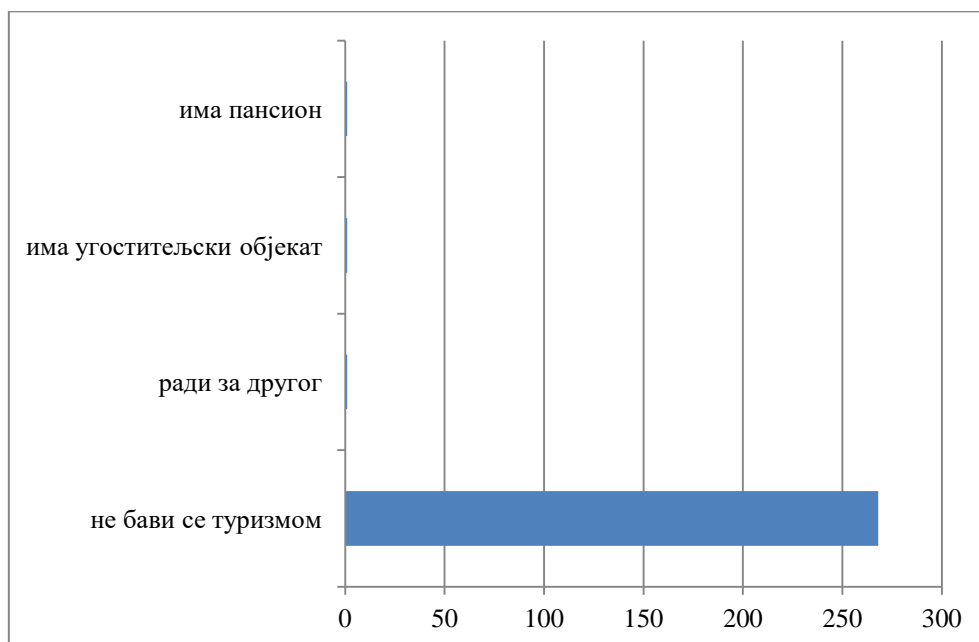
Већина анкетираних користи земљиште као ресурс, односно 62% је исказало тај став. Али то су по правилу баштице за личне потребе. Смештене су у кућном дворишту, са нешто поврћа, воћа и доминантним уделом цвећа. Ретки су становници са много земље, који се пољопривредом баве озбиљније, на велико (слика 60). Уз обраду баштица, још ловом и риболовом се бави њих 5,6%, само ловом и риболовом 2,6%, док се преосталих 29,8% испитаника изјаснило да не користи ресурсе. Сви су јединствени у ставу да се

пољопривредом исплати бавити само уколико имате много земље (анкетирани мештани помињу „више од 18 ланаца” колико је некада био прописан максимум).

Слика 60. Коришћење ресурса међу становништвом насеља непосредног окружења

Из резултата анкете, али и разговора са локалним становништвом, лако се закључује да су једини посетиоци у блиским сродничким везама са мештанима и да су посете личне природе, најчешће у летњем периоду. Многи анкетирани, у сва три насеља, су дописивали у Упитнике да туристи не посећују њихова села. Слика 61 то најбоље илуструје. Од 271 анкетираног становника, њих 268 односно 98,9% се изјаснило да се не бави туризмом.

Слика 61. Туризам у насељима непосредног окружења Резервата

Чак 97,8 испитаника се никада није ни бавило туризмом, 1,5% јесте некад, али се више не бави. Од 0,7% преосталих, који се туризмом баве, половина их се бавила тиме и пре заштите, а половина тек последњих пар година (Jojić Glavonjić et al., 2018).

Већина анкетираних сматра да заштита подручја на њихов свакодневни живот није утицала ни позитивно ни негативно (Jojić Glavonjić et al., 2018) (слика 62).

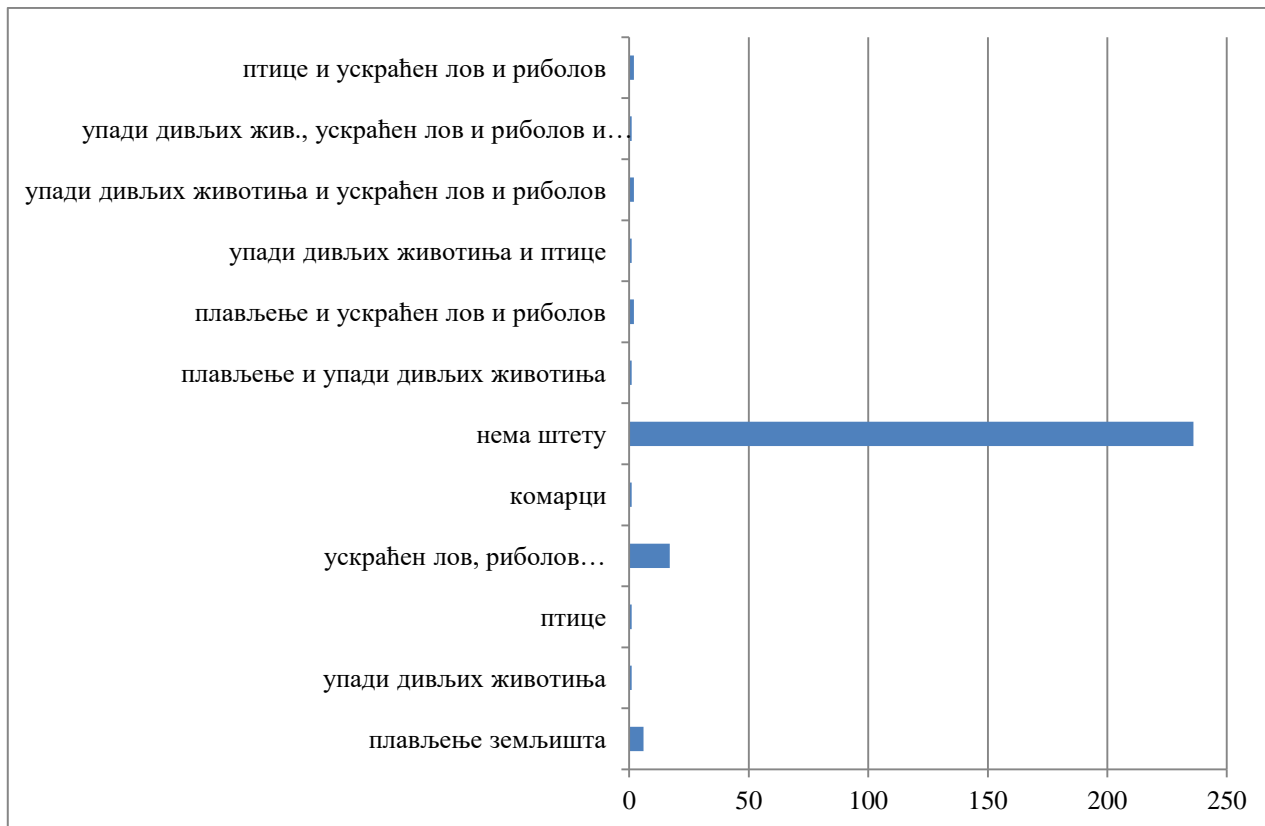
Слика 62. Мишљење испитаника у насељима непосредног окружења о утицају Резервата на свакодневни живот (Jojić Glavonjić et al., 2018)

Такође, највећи део испитаника не препознаје користи које добија животом у непосредном окружењу Царске Баре. Чак 60,9% анкетираних особа сматра да нема никакве користи од живота у заштићеном подручју. Услуге екосистема као што су услуге снабдевања (здрав ваздух, чиста вода, ресурси) или културне услуге (здрavo окружење за свакодневни одмор и одгој деце, место за рекреацију, лепа пејзажи), локално становништво не препознаје као вредности (Jojić Glavonjić et al., 2018). Тек 21,4% наводи здрав ваздух као бенефит, а доступност ресурса њих 7,4% (слика 63).

Слика 63. Мишљење испитаника насеља непосредног окружења о предностима живота у заштићеном подручју (Jojić Glavonjić et al., 2018)

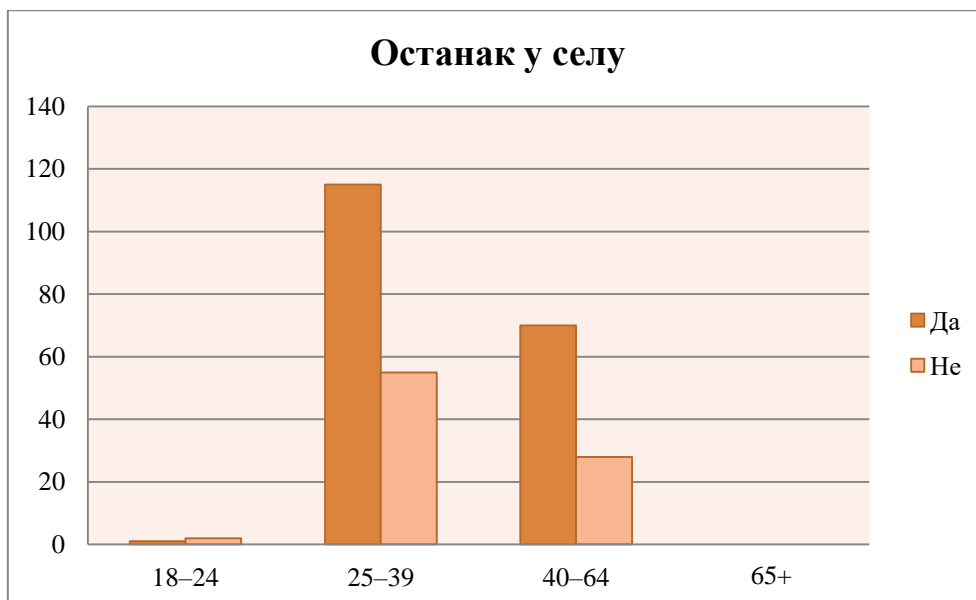
Мањи број испитаника ван подручја Резервата се жали на штету која проистиче из правила заштите природе и коришћења земљишта дефинисаних у Уредби, у доносу на број оних унутар заштитне зоне. Тако је 87,1% становника три насеља изван Резервата изјавило да не трпи никакву штету. Остатак се жалио на ускраћен лов и риболов, плављење земљишта, штету коју причињавају птице и упади дивљих животиња, као и на немогућност запрашивања комараца (Jojić Glavonjić et al., 2018) (слика 64).

Слика 64. Мишљење испитаника насеља непосредног окружења о штети коју (не)трпе живљењем у заштићеном подручју (Jojić Glavonjić et al., 2018)

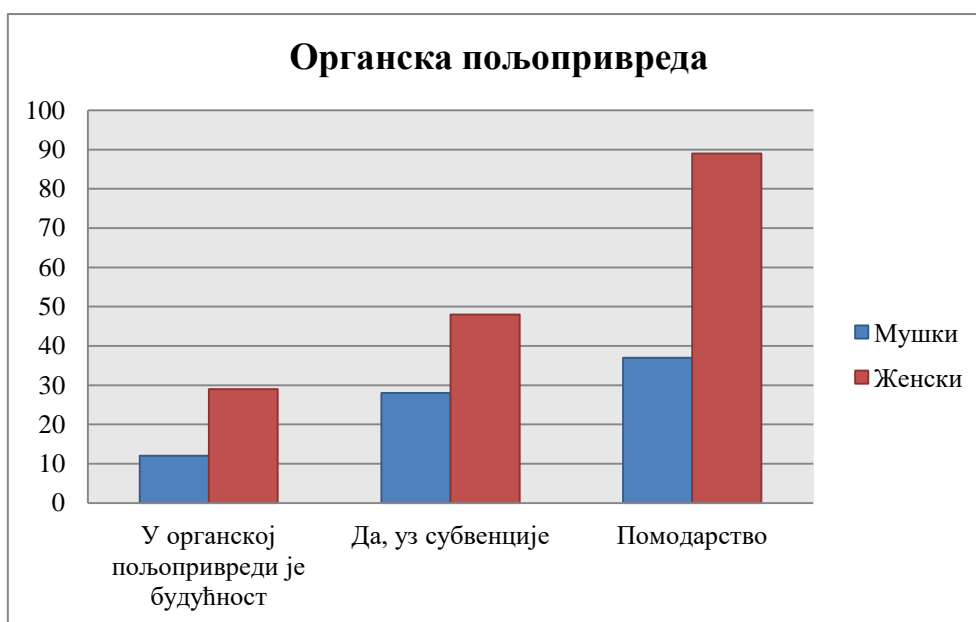
Гледано кроз призму старости, пола и степена образовања, резултати анкете становника непосредног окружења Резервата о останку/одласку и органској пољопривреди изгледају овако:

Када је став о останку односно одласку из насеља у питању, већина испитаника жели остати у свом месту, једино, као и у насељима заштитне зоне Резервата, у категорији веома младих (18–24 године) преовладава супротно мишљење (66,7% их прижељкује одлазак) (слика 65).

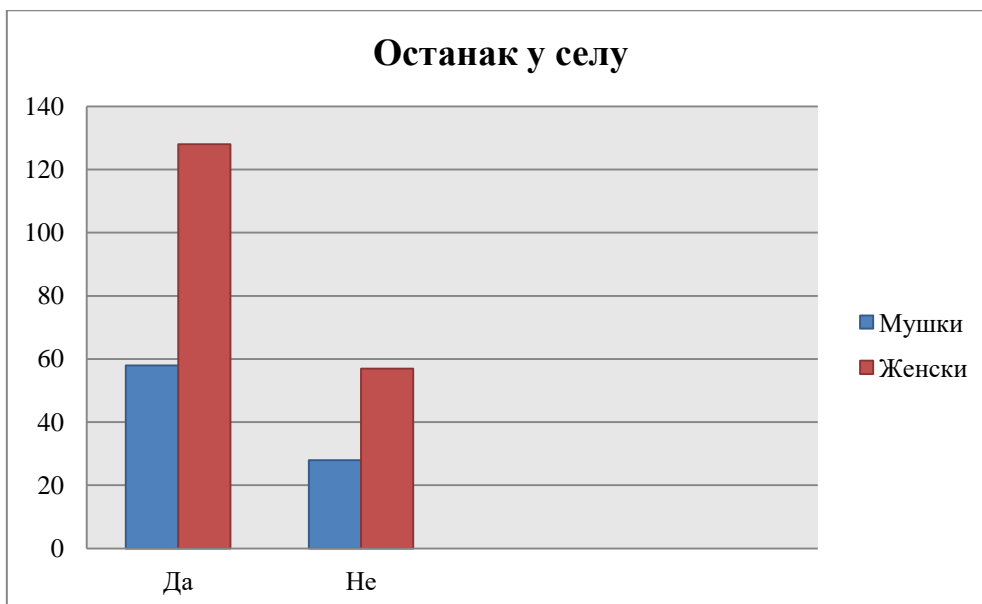
Слика 65. Године испитаника и став о останку односно одласку

Упитани за мишљење о органској производњи, њих 51,9% је одговорило да је то помодарство. Нажалост, чак и већина испитаних жена, које су по правилу носиоци органске производње, дели исто мишљење (53,6% анкетираних жена) (Јојић Главоњић et al., 2018) (слика 66).

Слика 66. Пол испитаника и став о органској пољопривреди

Гледано по полу, 67,4% мушкараца и 69,2% жена своју будућност види у месту у ком живи (слика 67).

Слика 67. Пол испитаника и став о останку односно одласку

Останак у своме месту највише заступају испитаници са најнижом стручном спремом (основна школа) са уделом од 81,1%. Оних са средњом школом односно гимназијом који желе остати има 66,8%, а вишом школом односно факултетом 56,7% (слика 68).

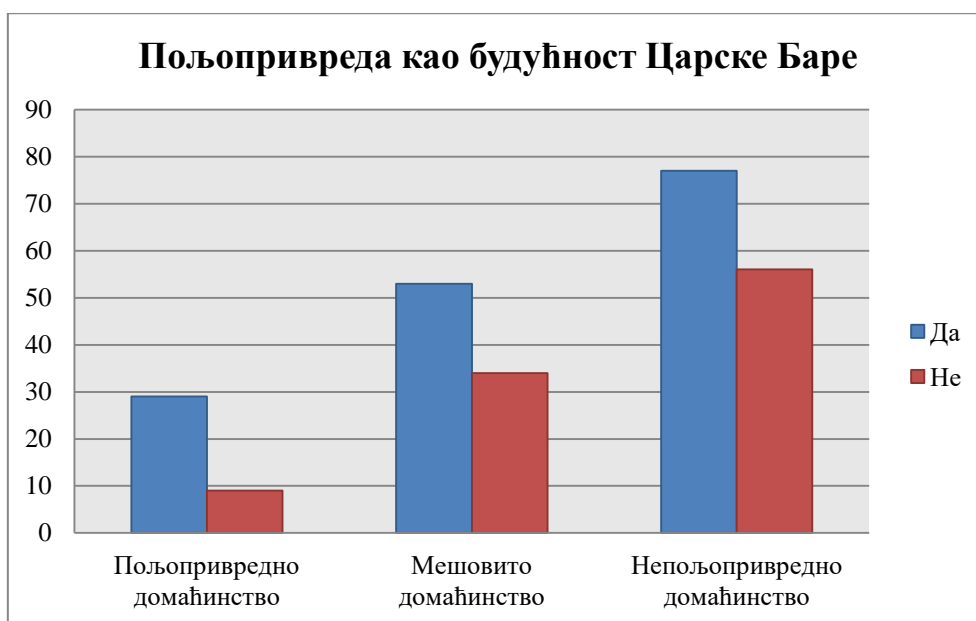
Слика 68. Степен образовања испитаника и став о останку односно одласку

Анализа одговора испитаника који се искључиво баве пољопривредом (пољопривредна и мешовита домаћинства – њих 131 односно 48,3% испитаника) о могућности пристојног живљења од бављења том делатношћу, показала је још песимистичнији став него у насељима заштитне зоне, где је свега 18,3% одговорило потврдно (слика 69).

Слика 69. Пољопривредници и став о могућности пристојног живљења од бављења пољопривредом

Да је будућност становника насеља заштитне зоне Резервата у пољопривреди, сматра 30,3% испитаника из пољопривредних односно мешовитих домаћинстава и 28,4% испитаника из непољопривредних домаћинстава (слика 70).

Слика 70. Тип домаћинства и пољопривредна будућност

Анализирајући одговоре само оних испитаника који се већ баве сеоским туризмом, резултати су следећи: свега 1,1% анкетираних у непосредном окружењу Резервата се бави туризмом. На питање да ли се од сеоског туризма може пристојно живети, њих 33,3% је мишљења да се од туризма може пристојно живети, док је преосталих 66,7% одговорило да може, али не уколико је то једина делатност. На питање да ли у сеоском туризму виде будућност свога места, однос је процентуално исти – 33,3% је одговорило потврдно, 66,7% одрично (Јојић Glavonjić et al., 2018).

Упитани да дају свеукупно мишљење о квалитету свог живота пре и после заштите подручја, свега 1,9% се изјаснило да сада живи боље и да су то предности од добијања статуса заштите. Да живе боље него пре 20 година, али да то није у вези са заштитом, изјаснило се

28,5% анкетираних, док је највећи број анетираних (69,3%) одговорио да данас живи лошије, али да то није последица заштите подручја (Jojić Glavonjić et al., 2018).

За разлику од становника у заштитној зони, сви испитаници из непосредног окружења Резервата, сматрају, без изузетка, да Царску бару и њене природне вредности треба очувати и даље (Jojić Glavonjić et al., 2018).

3.2. Предео изузетних одлика „Власина”

Сурдулички крај је још од праисторије насељен. Смењивали су се у њему Дарданци, Римљани, Немањићи, Власи Сурдуличани (стари балкански народ, сточари), Турци. Још у давним временима овуда је водио пут за Софију (уз реку Врлу, преко Чемерника, Власине и Клисуре). Њега је још султан Муса користио за свој поход од Софије ка Врањском поморављу. Интензивно досељавање српског становништва је нарочито почело крајем XIX века, након што је овај крај ослобођен од Турака (1877. година) (Живковић & Павловић, 1986).

Ово је погранично подручје, а она су, како истиче Грчић (1991) у старту „хендикепирана”, јер имају маргиналан положај у државој територији који често условљава привредну депресију и депопулацију. У њих је, из стратешких разлога, често мање улагано, па су тако скоро половина најнеразвијенијих општина у Србији – пограничне општине (Јовановић & Живковић, 2011).

Подручје предела изузетних одлика захвата седам насеља (Божица, Власина Округлица, Власина Рид, Власина Стојковићева, Грознатовци, Дра(ј)инци и Клисура), од чега једно насеље (Клисура) само делом. Сва насеља су у зони трећег степена заштите, а изузев Божице, сва остала насеља имају на својим територијама и делове у другом степену заштите.

3.2.1. Социо-економске карактеристике домаћинства у насељима ПИО-а према попису становништва 1991, 2002, и 2011. године

Промена броја становника. Општина Сурдулица административно припада Пчињској области. Гранична је општина са Републиком Бугарском на истоку, на северу се граничи са општином Црна Трава, на западу са општином Владичин Хан, а на југу са општинама Врање и Босилеград. Захвата површину од 628 km² на којој се налази 41 насеље и коју, према последњем попису (2011) насељава 20 319 становника. Као и у претходно анализираној области, и овде број становника из године у годину, из пописа у попис, бележи константан пад. У табели број 28, као и на два припадајућа графикана (слике 71 и 72), дат је упоредни преглед броја становника за седам насеља подручја ПИО „Власина”.

Табела 28. Упоредни преглед броја становника насеља ПИО „Власина”

Насеље	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Божица	2487	2664	2316	1750	946	511	333	198
Власина Округлица	1686	1852	1576	1180	666	281	163	128
Власина Рид	2669	2689	1945	1186	641	426	276	175
Власина Стојковићева	1359	1279	1084	764	489	287	252	164
Грознатовци	273	245	176	125	79	58	40	21
Дра(ј)инци	633	596	419	354	235	135	78	53
Клисура	2315	2341	2211	1731	999	508	332	206
Укупно	11422	11666	9727	7090	4055	2206	1474	945

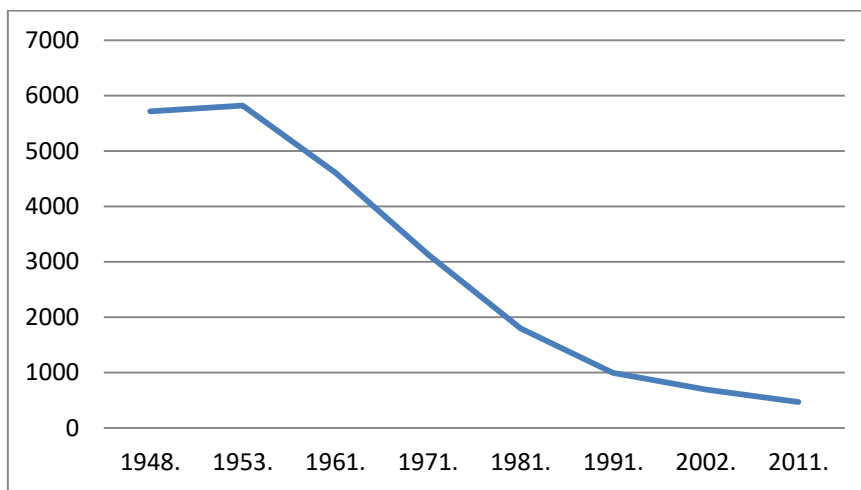
Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20

Ради сагледавања утицаја близине заштићеног простора на живот локалног становништва, истраживано подручје је подељено на две групе насеља. Власина Округлица, Власина Рид и Власина Стојковићева припадају групи **насеља обода језера**, док Божица, Грознатовци, Драјинци и Клисуре припадају групи **насеља залеђа језера** (табела 29).

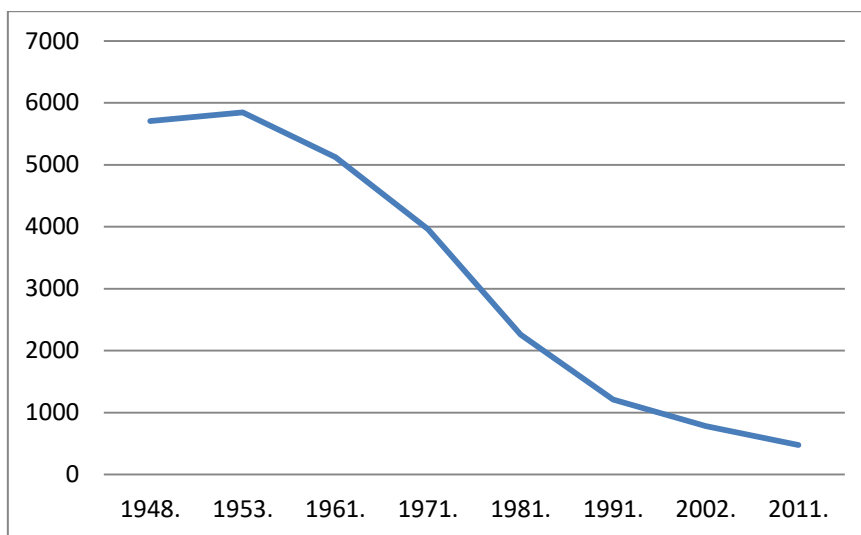
Табела 29. Упоредни преглед броја становника насеља обода језера и насеља залеђа у ПИО „Власина”

Насеља	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Обод језера	5714	5820	4605	3130	1796	994	691	467
Залеђе	5708	5846	5122	3960	2259	1212	783	478
Укупно	11422	11666	9727	7090	4055	2206	1474	945

Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20

Слика 71. Промена броја становника насеља обода Власинског језера

Слика 72. Промена броја становника насеља залеђа Власинског језера

У табели број 30 приказан је индекс промене броја становника. Почевши од 50-их година прошлог века, становништво Власине се константно умањује, а вредности индекса промене као и сам пад веома су сличне у насељима обода и залеђа. У насељима обода, 1991. године индекс промене је указивао на смањење броја становника од 44,7% у односу на 1981., године 2002. 30,5% у односу на 1991. и 2011. 32,4% у односу на 2002. годину. У насељима залеђа, индекс промене из 1991. је указивао на смањење у броју становништва од 46,4% у односу на 1981. годину, 2002. 35,4% у односу на 1991. и 2011. 39% у односу на 2002. годину.

Табела 30. Промена броја становника по групама насеља подручја ПИО „Власина”, према последња три пописа

Година	Обод језера		Залеђе	
	Број становника	Индекс промене	Број становника	Индекс промене
1991./1981.	994	55,3	1212	53,6
2002./1991.	691	69,5	783	64,6
2011./2002.	467	67,6	478	61

Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20

Типови општег (укупног) кретања становништва. На кретање броја становника у насељима Власинског краја, у другој половини XX и на почетку XXI века, највише је утицао процес индустријализације. Док су радили мали индустријски погони, било је и становништва. Мада, (анкетирани) мештани су мишљења да је исељавање (по речима анкетираних „пропадање”) интензивирано премештањем канцеларије месне заједнице из Власине Округлица у Сурдулицу. Живковић и Павловић (1986) наводе како је после 1961. године, становништво брдско-планинских насеља општине Сурдулица све више мигрирало ка општинском центру, најближој варошици Сурдулици, а мање и ка Врању, Лесковцу и другим индустријским центрима, као и да су почетком 70-их година прошлог века, неке фабрике из Врања (Симпо фарма), Лесковца (текстил у Клисурси), Власотинца и Крагујевца (Застава алати) у Сурдуличком крају отвориле своје погоне, што је утицало на пораст броја становника. Оне истичу да је тај број повећан и да је 1981. године био за 321% већи од оног из 1948. године. Такође, наводе податак да су средином осамдесетих година поједина предузећа градила своје погоне у Клисурси и Власини Округлица, баш у циљу заустављања исељавања из тог пограничног планинског подручја.

У свих седам насеља ПИО „Власина”, и природно и пописом установљено кретање становништва, последњих деценија има негативну вредност. Према Фригановићевој (1983) класификацији типова општег кретања, у питању је егзодусни тип Е₄ — изумирање.

Према попису из 1991. године, у насељима обода Власинског језера било је 994 становника, да би следећи попис из 2002. године забележио 691 становника, што представља пад укупног броја становника од -303 (-30,5 %). Посматране вредности апсолутног природног прираштаја указују на негативан тренд током читавог посматраног периода (1991–2011). Према попису из 2011. године, у истим насељима живело је 467 становника, што је у односу на попис из 2002. године опет пад, од -224 становника (-32,4 %). Највећа вредност негативног природног прираштаја код насеља обода забележена је у насељу Власина Округлица (-17,5), а најмања у Власина Стојковићевој (-2). Негативан миграциони тренд према показатељу „апсолутни миграциони салдо” присутан је за цео посматрани период (1991–2011). Највећу вредност међу насељима обода бележи насеље Власина Рид (-140), а најмању Власина Стојковићева (-63,5) (табела 31).

Табела 31. Опште (укупно) кретање становништва у насељима обода Власинског језера 1991–2011.

Насеље	Апсолутни пораст/пад 1991–2002.	Апсолутни пораст/пад 2002–2011.	Апсолутни природни прираштај 1991–2002.	Апсолутни природни прираштај 2002–2011.	Апсолутни миграциони салдо		Тип општег кретања
					1991–2002	2002–2011	
Власина Округлица	-118	-35	-19	-16	-137	-51	Е4
Власина Рид	-150	-101	-18	-11	-168	-112	Е4
Власина Стојковићева	-35	-88	-1	-3	-36	-91	Е4
Укупно	-303	-224	-38	-30	-341	-254	Е4

Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20

Према попису из 1991. године, у насељима залеђа Власинског језера било је 1.212 становника, да би следећи попис из 2002. године забележио 783 становника, што представља пад укупног броја становника од -429 (-35,4 %). Према попису из 2011. године, у овим насељима живело је 478 становника, што је у односу на попис из 2002. године пад од -305 (-38,9 %) (табела 32).

Посматране вредности апсолутног природног прираштаја указују на негативан тренд током читавог посматраног периода (1991–2011). Највећа вредност негативног апсолутног природног прираштаја код насеља залеђа забележена је у насељу Клисура (-15,5), а најмања у насељу Грознатовци (-0,5) (табела 32).

Негативан миграциони тренд према показатељу „апсолутни миграциони салдо” присутан је за цео посматрани период (1991–2011). Највећу негативну вредност међу насељима залеђа бележи насеље Божица (-167,5), а најмању насеље Грознатовци (-19) (табела 32).

Табела 32. Опште (укупно) кретање становништва у насељима залеђа Власинског језера 1991–2011.

Насеље	Апсолутни пораст/пад 1991–2002.	Апсолутни пораст/пад 2002–2011.	Апсолутни природни прираштај 1991–2002.	Апсолутни природни прираштај 2002–2011.	Апсолутни миграциони салдо		Тип општег кретања
					1991–2002	2002–2011	
Божица	-178	-135	-12	-10	-190	-145	Е4
Грознатовци	-18	-19	-1	0	-19	-19	Е4
Драјинци	-57	-25	-10	-5	-67	-30	Е4
Клисура	-176	-126	-18	-13	-194	-139	Е4
Укупно	-429	-305	-41	-28			Е4

Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20

Нити у једном од истраживаних насеља ПИО „Власина”, у истраживаном периоду није забележен апсолутни пораст броја становника.

Компаративна анализа индекса старења становништва. На подручју проучаваних насеља подручја изузетних одлика Власина, индекс старења према последњем попису драстично је већи од републичког — 378,7 наспрам 121,9. Процес старења становништва нарочито је приметан у насељима залеђа језера, али овај негативни процес на подручју Власине није скорашњи. Деценијама уназад индекс старења на проучаваном подручју има вредности вишеструко веће у односу на републичке, увек негативног тренда (табела 33). Гранична вредност од 40, први пут је прекорачена 1971. године, што се поклапа са значајним друштвеним променама које су захватиле ово подручје а последица су процеса индустријализације и урбанизације (Јојић Главонјић, Doljak, Brankov, & Filipović, 2019).

Табела 33. Компаративна анализа индекса старења (I_s) становништва истраживаног подручја ПИО 1991.–2002.–2011.

Насеља	1991.			2002.			2011.		
	0–19	60+	I_s	0–19	60+	I_s	0–19	60+	I_s
Обод језера	147	385	261,9	98	294	300	64	184	287,5
Залеђе	166	512	308,4	98	396	404,1	50	258	516
Укупно	313	897	286,6	196	690	352	114	442	387,7

Извор: Израчунато према подацима Пописа 1991 (Савезни завод за статистику, 1993), књига 4; Пописа 2002 (Републички завод за статистику, 2003а), књига 2; и Пописа 2011 (Републички завод за статистику, 2012), књига 2.

Састав становништва према полу и старости. Према Фригановићевој (Friganović, 1983) доброј класификацији становништва, подручје насеља ПИО „Власина” и окружења одликује се старим становништвом деценијама уназад. Удео младог становништва се из пописа у

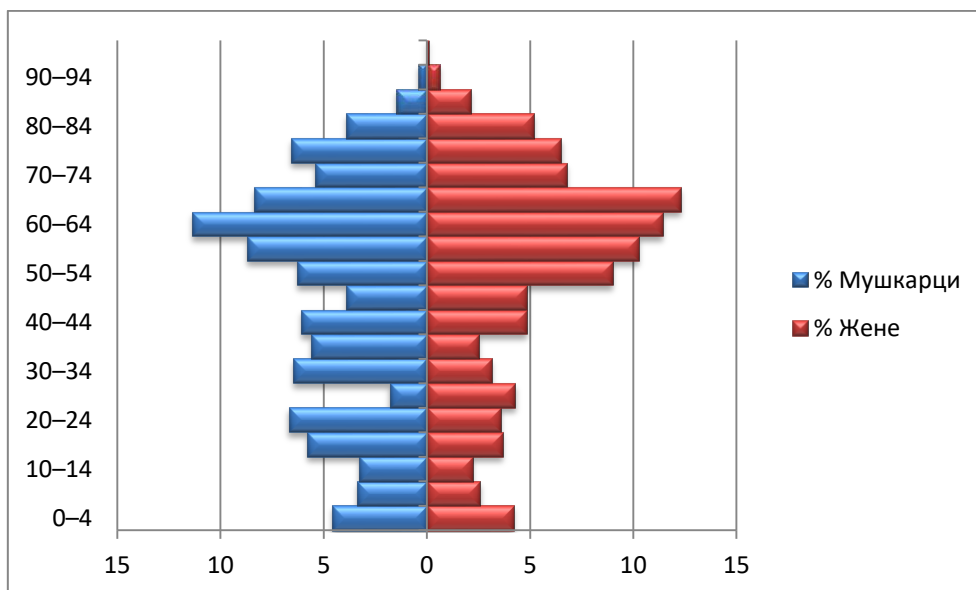
попис смањује, док се истовремено удео старог повећава (табеле 34, 35 и 36). За разлику од подручја СРП „Царска бара”, овде је удео становништва старијег од 65 година већ деценијама уназад већи од удела становништва млађег од 19 година. У целокупном истраживаном периоду (1991, 2002, 2011) удео младог становништва у свим насељима био је далеко испод граничних 35%, а старог становништва далеко изнад граничних 12%, док је просечна старост становништва, као индикатор демографског старења становништва, указивала је на најдубљу демографску старост у свим насељима.

Просечна старост становништва у насељима ПИО „Власина” 1991. године износила је 49,5 година. Чак 9,3 године више од тадашњег републичког просека. Гледајући две издвојене групе насеља, обод и залеђе језера, просек година становништва у залеђу је већи и износи 51,3 у односу на 47,1 у ободу. Удео младог становништва (0–19) је у насељима ПИО Власина 1991. године био већ далеко мањи у односу на удео старог становништва и износио је 13,8%. Најповољнији је био у Власини Стојковићевој (17,4%), а најнеповољнији односно најмањи у Драинцима (6,6%). Већи међу становништвом обода него међу становништвом залеђа (15,2% наспрам 12,8%). Удео старог становништва (65+) је 2002. године био 30,6%, на нивоу свих насеља. У насељима обода износио је 26,3%, док је значајно већи био у насељима залеђа – 33,8% (табела 34).

Табела 34. Основни индикатори старосно–полне структуре становништва насеља ПИО „Власина”, 1991. година

Насеље	Просечна старост становништва (год)	Удео младог становништва (0–19) у укупном (%)	Удео старог становништва (65+) у укупном (%)	Стопа феминитета	Стопа маскулинитета
Божица	45,9	16,8	25,6	99,6	100,4
Власина Округлица	45,0	16,0	24,9	111,3	89,9
Власина Рид	49,7	12,2	28,6	100,9	99,1
Власина Стојковићева	46,7	17,4	25,4	100,7	99,3
Грознатовци	52,1	15,5	34,5	114,8	87,1
Драинци	56,7	6,6	42,2	110,9	90,1
Клисура	50,7	12,2	32,8	112,5	88,8
Укупно	49,5	13,8	30,6	107,2	93,5

Напомена: Индикатори су рачунати на основу података из Пописа 1991 (Савезни завод за статистику, 1993) књига 4, а будући да подаци о просечној старости становништва нису доступни у Попису из 1991, она је изведена на основу података из Базе Пописа 1991.

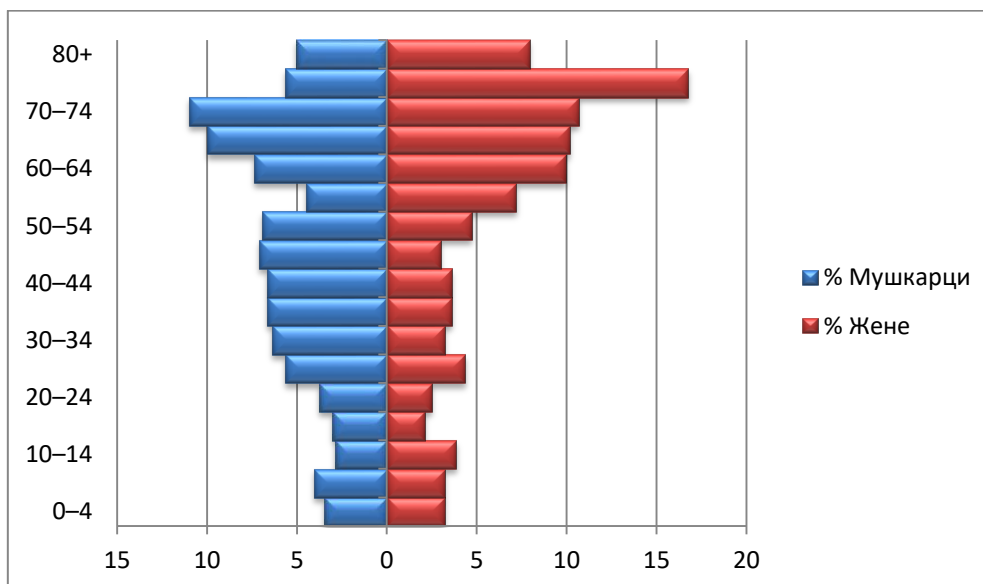
Слика 73. Старосна пирамида становништва насеља ПИО „Власина”, Попис 1991. године

Просечна старост становника на подручју насеља ПИО „Власина” 2002. године износила је 51,2 године. за четири године је већа у насељима залеђа него у насељима обода. Удео младог становништва (0–19) је 2002. године у просеку, на подручју целог ПИО-а износио 12,7%. Опао је за 1,1% у односу на 1991. годину, и опет био већи у насељима залеђа него у насељима обода (11,2% наспрам 14,6%). Изразите разлике унутар ПИО-а су главна одлика овог показатеља, који се кретао од свега 7,2% у насељу Власина Рид до чак 20,6% у насељу Власина Стојковићева. Удео старог становништва (65+) је 2002. године у просеку износио 37%, са великим осцилацијама између насеља. Најмањи је био у насељу Власина Округлица – 26,9%, а највећи у насељу Драјинци – 50%. Прво је насеље обода, а друго насеље залеђа. Разлика у бројности старих између ове две групе насеља није толико велика, али јесте такође у корист насеља залеђа, где је 2002. било за 7,6% више старих у односу на обод (табела 30).

Табела 35. Основни индикатори старосно–полне структуре становништва 2002. године

Насеље	Просечна старост становништва (год)	Удео младог становништва (0–19) у укупном (%)	Удео старог становништва (65+) у укупном (%)	Стопа феминитета	Стопа маскулинитета
Божица	47,2	18,0	30,6	108,1	92,4
Власина Округлица	46,4	15,9	26,9	111,7	89,5
Власина Рид	54,3	7,2	40,2	97,1	102,9
Власина Стојковићева	45,9	20,6	30,9	104,8	95,3
Грознатовци	51,3	10	37,5	110,5	90,5
Драјинци	60,2	8,9	50	151,6	65,9
Клисура	53,0	8,1	43,1	112,8	88,6
Укупно	51,18	12,7	37,0	113,8	89,3

Напомена: Индикатори су рачунати на основу података из Попис 2002 (Републички завод за статистику, 2003а), књига 2

Слика 74. Старосна пирамида становништва насеља ПИО „Власина”, Попис 2002. године

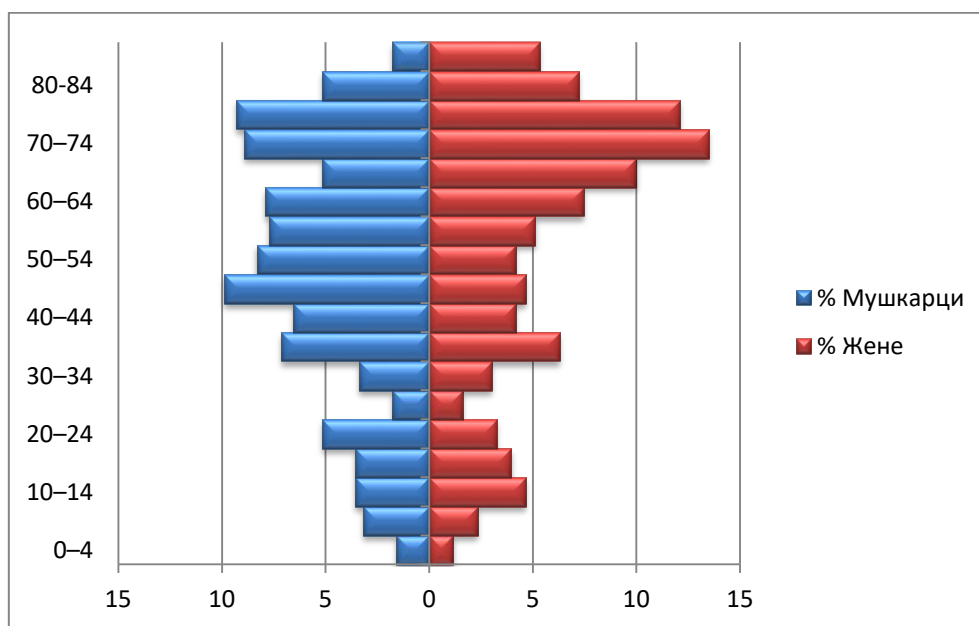
Просечна старост становништва у насељима ПИО „Власина” 2011. године износила је 55,05 година, што је за 12,8 година више од републичког просека исте године. и за 5,5 година више у односу на просек истог подручја 1991. године. Као и претходних година, и 2011. је била приметна разлика између обода и залеђа. Тако је просек година у насељима обода износио 50,4, а у насељима залеђа 58,5 година. Удео младих (0–19) је 2011. износио 10,5%, што је за 3,3% мање у односу на 1991. годину. Највише младог становништва је забележено у Власини Стојковићевој (20,1%), док у насељу Драјинци није забележен нити један становник млађи од

20 година. Насеља у залеђу језера опет су показала далеко неповољнију слику када је овај показатељ у питању. У њима је забележен удео младог становништва од 7,9%, док их је у насељима обода било 14%. Удео старих (65+) је 2011. износио 37%, од чега 28,9% у насељима обода и чак 52,9% у насељима залеђа. Неславан рекорд имају Драјинци са 76,2% старих (табела 31).

Табела 36. Основни индикатори старосно–полне структуре становништва 2011. године

Насеље	Просечна старост становништва (год)	Удео младог становништва (0–19) у укупном (%)	Удео старог становништва (65+) у укупном (%)	Стопа феминитета	Стопа маскулинитета
Божица	51,4	16,6	35,3	102	98
Власина Округлица	47,1	15,6	22,6	91,0	109,8
Власина Рид	57,2	6,3	38,8	82,3	121,5
Власина Стојковићева	46,9	20,1	24,4	92,9	107,6
Грознатовци	66,1	0	76,2	90,9	110
Драјинци	56,3	9,4	45,3	112	89,2
Клисура	60,4	5,8	54,8	103,9	96,1
Укупно	55,05	10,5	42,5	96,4	104,6

Напомена: Индикатори су рачунати на основу података Пописа 2011 (Републички завод за статистику, 2012), књига 2

Слика 75. Старосна пирамида становништва насеља ПИО „Власина”, Попис 2011. године

У периоду 1991–2011. године, у насељима ПИО „Власина”, просечна старост становништва је порасла са 49,5 на 55,05 година. Удео младих од 0 до 19 година је смањен са 13,8 % на 10,5 %, а удео старих (65+) повећан са 30,6 % на 42,5 %.

Према последњем Попису (2011), а узимајући у обзир критеријуме које је успоставио Пенев (1995, а који су дати у табели 11), становништво насеља ПИО „Власина” и насеља окружења, припада стадијуму најдубље демографске старости. Једино се насеље Власина Стојковићева, и то гледајући само процентуални удео младих до 20 година као индикатор, налази на граници између дубоке и најдубље демографске старости (табела 37).

Табела 37. Индикатори демографског старења становништва у насељима ПИО „Власина”, према Попису 2011. године

Насеље	Индикатори демографског старења становништва				
	Просечна старост (год.)	Млади до 20 година (%)	Млађи од 40 година (%)	Стари 60+ (%)	Индекс старења
Божица	51,4	16,6	15,1	43,4	260,6
Власина Округлица	47,1	15,6	17,9	32,0	190
Власина Рид	57,2	6,3	11,4	49,7	790,9
Власина Стојковићева	46,9	20,1	19,5	29,3	178,8
Грознатовци	66,1	0	9,5	76,2	
Драјинци	56,3	9,4	25	60,4	580
Клисура	60,4	5,8	15,4	65,9	1058,3

Напомена: индикатори су израчунати на основу података Пописа 2011 (2012), књига 2

Економска структура становништва истраживаног подручја је веома неповољна. Демографско пражњење насеља и неповољна старосна структура (већи проценат становништва старијег од 65 година у односу на проценат становништва млађег од 18 година), неминовно су довели и до неповољних услова за привредни развој. Регион јужне и југоисточне Србије и општина Сурдулица у којој се налази ПИО „Власина”, међу економски су најнеразвијенијима у Србији. Према Попису из 2011. године, стопа незапослености у општини Сурдулица износила је 40,9%, док је истовремено републички просек био 22,4% (Јојић Glavonjić et al., 2019).

Пољопривреда је основни извор прихода у руралним просторима. Последњих деценија је запостављена услед развоја процеса индустријализације, урбанизације и депопулације. Такође, централизован развој државе уместо полицентричног, који је створио велике разлике између услова живота и рада на селу и у граду, само је још више допринео, уз ионако периферан положај Власинског краја, његовој убрзаној девастацији. Некада богат, последњих деценија сточни фонд Власинског краја се драстично смањио.

Марковић и Тодоровић (1992) су анализирали граничне просторе Источне Србије (10 општина, међу којима и општину Сурдулица) са аспекта депопулације и њеног утицаја на пољопривредну производњу. Говорећи о промени економске структуре становништва, аутори разликују четири степена промене: 1. блага деаграризација (релативно смањење пољопривредног становништва у укупном становништву); 2. деаграризација (апсолутно и релативно смањење пољопривредног становништва); 3. депопулација и сенилизација руралног простора (брзо смањење пољопривредног становништва); и 4. депопулација и девастација руралног простора (брзо смањење пољопривредног становништва и гашење домаћинства). Подручје Власине још тада је припадало последњој групи, депопулацијском и девастираним руралном подручју. Анализирајући даље и начин коришћења пољопривредног земљишта, аутори су закључили како су највеће губитке у становништву претрпела насеља код којих су у структури коришћења земљишта преовладавали ливаде и пашњаци. Сурдулица је једна од тих општина. У време када су аутори проучавали ово подручје, чак 83% општине су чинили ливаде и пашњаци. Као један од разлога зашто овдашње становништво напушта пољопривреду и село, навели су и лош квалитет земљишта. Још тада (1990-е године) је ова општина била препозната као емиграционо подручје, где се број становника повећавао у градском насељу Сурдулица, а у већини села се смањивао. Аутори су тада запазили како се „сва села источно од Сурдулице, демографски празне”, и

како није чест случај да у једној општини тако велики број села припада петој миграционој зони⁶².

Јовановић и Живковић (2011) су анализирали структуру пољопривредног становништва у свих седам општина Пчињског округа за период 1971–2002 година. Показало се да су четири општине захваћене процесом депопулације, међу којима и Сурдулица. Број пољопривредног становништва у њима је опадао брже него што је опадало његово учешће у укупном становништву. Тако су закључили да је деаграризација ове четири општине последица не само преласка становништва из пољопривредне у непољопривредне делатности, већ и последица процеса дерурализације. Остали важни закључи ове студије показали су: да је ово некада било изразито аграрно подручје; да су се десиле значајне промене у броју и структури аграрног становништва; да су се десили процеси индустријализације, деаграризације, демографског старења и сенилизације пољопривреде, депопулације и дерурализације; да је изразито смањен удео сеоског у укупном становништву, удео пољопривредног у укупном становништву, број пољопривредног становништва, удео активног пољопривредног становништва у укупном активном становништву (што све указује на процес деаграризације); да у издржаваном пољопривредном становништву доминирају млади, а они су значајан демографски потенцијал за развој пољопривреде (њима треба посао и бољи животни услови — инфра и супра структура, здравство, школство, пољопривредни комбинати, задруге, кооперација, откупне станице, сигуран пласман робе).

Као и у насељима СРП „Царска бара”, и у насељима ПИО „Власина” је број незапослених у константном порасту. У табелама 38, 39 и 40 дат је приказ кретања стопе незапослености кроз три последња пописа, где се јасно може уочити њен пораст и чињеница да је значајно виша како од републичког просека тако и од просека првог истраживаног подручја.

Према попису 1991. године, 79,9% активног становништва је обављало занимање, што је износило 10,3% мање у односу на тадашњи републички просек. Највећу стопу незапослености имали су Власина Округлица и Клисура (27% односно 25,6%), а најмању Власина Стојковићева (7,8%) (табела 38).

Табела 38. Економска активност на подручју насеља ПИО „Власина”, 1991. године

Насеље	Активно становништво, свега (%)	Активно становништво које обавља занимање (%)	Стопа незапослености
Божица	40,5	84,5	15,5
Бласина Округлица	31,7	73	27
Власина Рид	27,2	76,7	23,3
Власина Стојковићева	26,8	92,2	7,8
Грознатовци	22,4	84,6	15,4
Драинци	25,9	77,1	22,9
Клисура	31,5	74,4	25,6
Укупно	31,6	79,9	20,1
Република Србија*	49,2	90,2	9,8

*без Косова и Метохије, јер нема података

Извор: Савезни завод за статистику (1994), књига7

⁶² Аутори су анализирали укупно 454 насеља у граничном подручју Источне Србије како би утврдили постојеће зоне емиграције односно имиграције (има их укупно пет). Закључили су да прве две зоне, које су имиграционе, на истраживаном простору није могуће ни издвојити. Иначе, трећу групу чине насеља у којима се број становника после 1948. године увећао, али је одређен део становника и емигрирао; четврту насеља у којима се број становника после 1948. године смањило до 50%; а пету насеља у којима се број становника после 1948. године смањило за више од 50% и где већ има угашених домаћинстава.

Попис 2002. забележио је пад удела активног становништва које обавља занимање, за 15% у односу на 1991. годину. Сва насеља осим Власине Округлица доживела су пад удела активног становништва, активног становништва које обавља занимање, односно доживела су значајно повећање стопе незапослености која је једино у Власини Округлица била испод републичког просека (табела 39).

Табела 39. Економска активност на подручју насеља ПИО „Власина”, 2002. године

Насеље	Активно становништво, свега (%)	Активно становништво које обавља занимање (%)	Стопа незапослености
Божица	32,7	77,1	22,9
Бласина Округлица	39,3	82,8	17,2
Власина Рид	30,4	55,9	44
Власина Стојковићева	26,6	56,7	43,3
Грознатовци	30	50	50%
Драјинци	20,5	50	50%
Клисура	22	54,8	45,2
Укупно	28,8	64,9	35,1
Република Србија*	45,3	77,8	22,2

*без Косова и Метохије, јер нема података

Извор: Републички завод за статистику (2003б) књига 5

Попис 2011. показао је наставак тренда смањења удела активног и становништва које обавља занимање у свим насељима изузев Драјинаца, али и тамо је стопа незапослености значајно надмашила републички просек и на целокупном истраживаном подручју те године износила чак 50,6% (табела 40).

Табела 40. Економска активност на подручју насеља ПИО „Власина”, 2011. године

Насеље	Активно становништво, свега (%)	Активно становништво које обавља занимање (%)	Стопа незапослености
Божица	20,7	65,9	34,1
Бласина Округлица	38,3	42,9	57,1
Власина Рид	24,6	37,2	62,8
Власина Стојковићева	26,2	46,5	53,5
Грознатовци	28,6	50	50%
Драјинци	22,6	66,7	33,3
Клисура	18,9	51,3	48,7
Укупно	24,6	49,4	50,6
Република Србија*	41,3	77,6	22,4

*без Косова и Метохије, јер нема података

Извор: Републички завод за статистику, Попис 2011 (материјал добијен од Одељења за попис становништва); Републички завод за статистику (2013), књига 7

Активно становништво које обавља занимање према делатности. Попис 1991. забележио је удео примарног сектора од 35,6%. Године 2002. је тај удео незнатно опао (32,6%), да би последњим пописом спао на свега 14,8%. Секундарни сектор је такође имао силазну путању, мада не тако изражену (са 41,4% 1991. на 33% 2011.). Највећи скок доживео је терцијарно-квартарни сектор, у коме је повећан удео упуслених са 18,6% 1991. на чак 52,2% 2011. године (табела 41).

Табела 41. Структура активног становништва које обавља занимање према делатности у насељима ПИО „Власина”, 1991, 2002, 2011.

Насеље	Сектор делатности (%), 1991.		
	Примарни	Секундарни	Терцијарно-квартарни
Божица	68,1	18,1	13,8
Власина Округлица	22,2	47,6	30,2
Власина Рид	18,6	60,5	20,9
Власина Стојковићева	27,9	57,4	14,7
Грознатовци	18,2	54,5	27,3
Драинци	46,1	23,1	30,8
Клисура	22,3	57,7	20
Укупно	35,6	41,4	18,6
Насеље	Сектор делатности (%), 2002.		
	Примарни	Секундарни	Терцијарно-квартарни
Божица	48,8	24,4	26,8
Власина Округлица	25,5	34,1	40,4
Власина Рид	17,4	50	22,6
Власина Стојковићева	17,1	60	22,9
Грознатовци	100	0	0
Драјинци	71,4	0	28,6
Клисура	40,5	8,1	51,4
Укупно	32,6	30,1	30,8
Насеље	Сектор делатности (%), 2011.		
	Примарни	Секундарни	Терцијарно-квартарни
Божица	7,4	44,4	48,2
Власина Округлица	9,5	19	71,5
Власина Рид	0	50	50
Власина Стојковићева	20	40	40
Грознатовци	100	0	0
Драјинци	0	12,5	87,5
Клисура	30	25	45
Укупно	14,8	33	52,2

Извор: Републички завод за статистику, Пописи 1991, 2002, 2011, (подаци добијени директно из Службе, у електронском облику, 2018)

Анализа последња три пописа је показала да је учешће пољопривредног становништва опало на целокупном истраживаном подручју (са 13,5% 1991. на 3,8% 2011.), као и учешће активног пољопривредног у целокупном активном становништву (са 31,9% 1991. на свега 6,9% 2011.). Приметно највеће учешће и највећу активност пољопривредног становништва све до 2011. имало је насеље залеђа – Божица, у ком је пописом 2011. забележено и најзначајније смањење (са 47,6% 2002. на свега 3,7% 2011. године). Гледајући табеле 42, 43 и 44, може се доћи до закључка да је у насељима Власина Стојковићева и Грознатовци 2011. године дошло до повећања броја пољопривредног становништва у односу на 2002. Међутим, за овакве податке је заслужан пад укупног броја становника овога подручја у односу на стагнирајући број пољопривреника. Наиме, 2011. године у њима је заправо забележен исти број пољопривредних становника као и 2002. – осам, односно четири, у односу на осам, односно такође четири, 2002. године, док је у истом периоду број становника у ова два насеља имао је следећу кретњу – 252, односно 40 становника, 2002. године, наспрам 164, односно 21, 2011. године.

Анализирано по издвојеним зонама, учешће пољопривредног у укупном становништву до 2011. године било је увек веће у насељима залеђа (19% наспрам 6,8% 1991., односно 10,7% наспрам 4,5% 2002. године), да би 2011. дошло до изједначења између ове две зоне (3,8% у обе). Активност пољопривредног становништва такође је имала силазну путању и у насељима обода са 18,2% 1991. пала на 3,5% 2011., а у насељима залеђа са 39,1% на 10,3%, у истом посматраном периоду (табеле 42, 43 и 44).

Табела 42. Кретање укупног и активног пољопривредног становништва насеља ПИО-а, 1991. година

Насеље	Учешће пољопривредног у укупном становништву (%)	Учешће активног пољопривредног становништва које обавља занимање у укупном активном становништву које обавља занимање (%)
Божица	37,4	64
Власина Округлица	5,7	15,4
Власина Рид	3,9	14,6
Власина Стојковићева	12,2	25,3
Грознатовци	5,2	18,2
Драинци	5,2	14,8
Клисура	5,9	16
Укупно	13,5	31,9

Извор: Савезни завод за статистику (1994), Попис 1991., књига 8

Табела 43. Кретање укупног и активног пољопривредног становништва насеља ПИО-а, 2002. година

Насеље	Учешће пољопривредног у укупном становништву (%)	Учешће активног пољопривредног становништва које обавља занимање у укупном активном становништву које обавља занимање (%)
Божица	16,5	47,6
Власина Округлица	7,4	17
Власина Рид	3,9	14,9
Власина Стојковићева	3,2	10,5
Грознатовци	10	66,7
Драинци	6,4	37,5
Клисура	6	35
Укупно	7,8	29,3

Извор: Републички завод за статистику (2004), књига 7

Табела 44. Кретање укупног и активног пољопривредног становништва насеља ПИО-а, 2011. година

Насеље	Учешће пољопривредног у укупном становништву (%)	Учешће активног пољопривредног становништва које обавља занимање у укупном активном становништву које обавља занимање (%)
Божица	3,5	3,7
Власина Округлица	4,7	0
Власина Рид	2,3	0
Власина Стојковићева	4,9	10
Грознатовци	19	100
Драинци	0	0
Клисура	3,4	10
Укупно	3,8	6,9

Извор: Републички завод за статистику, Попис 2011, подаци добијени у електронском облику од службе РЗС

Тодоровић (2003) наглашава како је опадање броја пољопривредног становништва и активног пољопривредног становништва у Србији после Другог светског рата пре свега последица руралног егзодуса, а не структурних промена у пољопривредној производњи.

Посебно се то односи, истиче аутор, на брдско-планинске просторе (какав је управо Власина), издвојене из свих друштвено-економских развојних токова.

Стање објеката социјалне инфраструктуре, у насељима ПИО „Власина” значајно је неповољније у односу на стање у насељима СРП „Царска бара”, али и очекивано, с обзиром на број становника у насељима и њихов периферни планински положај (табела 45). У три од седам насеља постоје основне школе до осмог разреда (Слике 76, 77, и 78). У насељима Божица и Клисуре раде испоставе библиотеке „Радоје Домановић” из Сурдулице. Амбуланте нису присутне у свим насељима. У насељима Власина Округлица и Клисуре раде здравствене станице, чији лекари једном недељно ординирају у насељима Божица, Власина Рид и Власина Стојковићева. Иначе, развијеност мреже здравствених сервиса у општини Сурдулица испод је просека за централну Србију⁶³ и износи 3,73 насеља на један здравствени пункт. Када су спорт и рекреација у питању, у насељима Власина Округлица постоји, прилично запуштена и урушена, спортска инфраструктура на отвореном (Слика 79), док у насељу Власина Рид постоје велики травнати терен за фудбал са помоћним тереном (изнад затвореног кампа) и једно бетонско комбиновано игралиште (за фудбал и кошарку) (Слике 80 и 81). Такође, у насељу Власина Рид, у угоститељском објекту „ММ Нарцис”, постоји једна фискултурна сала, намењена гостима, углавном ђацима на рекреативној настави и спортистама на припремама, који су овде чести гости.

Табела 45. Објекти социјалне инфраструктуре у насељима ПИО „Власина”

Насеље	Основна школа	Амбуланта/ Здравствена станица	Апотека	Пошта	Библиотека	Дом културе (позориште, биоскоп)	Објекти за спорт и рекреацију
Божица	+	-	-	+	+	-	-
Власина Округлица	+	+	+	+	-	-	+
Власина Рид	-	-	-	-	-	-	+
Власина Стојковићева	-	-	-	-	-	-	-
Грознатовци	-	-	-	-	-	-	-
Драјинци	-	-	-	-	-	-	-
Клисуре	+	+	-	+	+	-	-

Извор података: www.surdulica.org; лични увид у стање на терену (јул 2019)

Слике 76. и 77. Основна школа „Свети Сава” у насељу Божица; Основна школа „Академик Ђорђе Лазаревић” у насељу Власина Округлица (фото Т. Јојић Главоњић, мај 2017)

⁶³ Просек за централну Србију износи 2,11 насеља по једном здравственом пункту.

Слике 78. и 79. Основна школа „Иво Лола Рибар“ у насељу Клисуре; Спортиони терени у Промаји (фото Т. Јојић Главоњић, мај 2017)

Слике 80. и 81. Спортиони терени у Власини Рид (фото: Јојић Главоњић, јул 2019)

3.2.2. Ставови становника насеља ПИО-а о утицајима којима су изложени због заштите подручја

Уредбом о заштити Предела изузетних одлика „Власина“ (Службени гласник РС, бр. 30/2006⁶⁴), простор заштићеног природног добра покрива територију катастарских општина – Божица, Власина Округлица, Власина Рид, Власина Стојковићева, Грознатовци, Драјинци, Клисуре и Црна Трава. Будући да у обухвату заштите у КО Црна Трава нема насеља, списак насеља за анкету је спао на седам. Од њих седам, анкета је успешно реализована на подручју шест насеља, тј. свих осим Грознатоваца.

Анкета је рађена у мају месецу 2017. године. Као и у случају анкетирања становника подручја Царске Баре, и на Власини су упитници, у сарадњи са директорима основних школа, били подељени ђацима односно њиховим родитељима. Једина је разлика што је то у Банату био доминантан метод, док је на Власини, из разлога малобројности и ђака и становника преовладао метод интервјуа. Анкетирано је само пунолетно становништво, методом случајног узорка. Од укупно 845 пунолетних становника регистрованих на подручју ових седам насеља (Попис 2011), анкетом је обухваћено њих 81 односно 9,6% (табела 46).

Упитник за подручје Власине, незнатно је измењен у односу на Упитник за подручје Царске Баре. То је урађено после искуства анкетирања на терену Баната. Детаљи везани за ове измене описани су у поглављу 3. *Теоријско-методолошки оквир истраживања*.

Свака од 32 варијабле је појединачно анализирана и дата у табелама у Прилогу, на крају тезе, а оне издвојене као значајне за сагледавање ситуације на терену и добијање одговора на постављена питања, представљене су у самом раду у форми графикана.

⁶⁴ Ова уредба престала је да важи доношењем нове Уредбе о проглашењу предела изузетних одлика „Власина“ („Службени гласник РС”, бр. 25/2018).

Табела 46. Анкета у седам насеља ПИО „Власина”

Насеље	Попуњени упитници	Број становника (Попис 2011)	Број пунолетних становника (Попис 2011)	Број домаћинстава (Попис 2011)	Процент анкетираних пунолетних становника
Божица	25	198	168	90	14,9%
Власина Округлица	19	128	113	47	16,8%
Власина Рид	20	175	165	86	12,1%
Власина Стојковићева	5	164	136	67	3,7%
Грозна- товци	0	21	21	11	0%
Драјинци	2	53	48	26	4,2%
Клисура (делом је у ПИО)	10	206	194	110	5,15%
Укупно	81	945	845	437	9,6%

Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20 и Републички завод за статистику (2014б), књига 21

Такође, резултати анкете спроведене у мају 2017. године на подручју шест насеља Предела изузетних одлика „Власина” (три на ободу Власинског језера и три у залеђу), детаљно су, по насељима, представљени у табелама у прилогу, док су за потребе приказа у раду резултати дати по групама насеља. Наиме, још на терену, приликом анкетања локалног становништва и у разговору са њима и Управљачем, евидентно је било да не трпе сва насеља подједнак утицај близине заштићеног простора. Ради сагледавања утицаја на живот локалног становништва, истрживано подручје је подељено на два – **подручје обода Власинског језера и подручје залеђа Власинског језера.**

Насеља обода Власинског језера

У групу насеља обода Власинског језера свртани су: Власина Округлица, Власина Рид и Власина Стојковићева. Ова насеља се налазе у зони трећег, неким својим деловима чак и другог степена заштите. Сва три насеља су разбијеног типа и свако појединачно је састављено из више махала. Сточарска су, с тим што је Власина Округлица и ратарско Већинско становништво је српско (Ђуричић М. (Ур.), 2002). У Власини Округлици се налази основна школа „Академик Ђорђе Лазаревић”, која окупља децу од првог до осмог разреда из сва три насеља обода Власинског језера. У Власини Рид је до пре двадесет година радила основна школа, која је остала без ђака и у међувремену се објекат школе сам од себе урушио (слика 82).

Слика 82. Остаци основне школе у насељу Власина Рид (фото Т. Јојић Главоњић, мај 2017)

Анкетирано је укупно 44 пунолетна становника, односно 10,6% (табела 47). Просечна старост анкетираних износи 48,6 година. Међу анкетиранима, тачно је половина мушкараца, а половина жена. Највећи проценат испитаних има средњу стручну спрему (77,3%), 9,1% има само основно образовање, док их је са вишом или високом стручном спремом 13,6%.

Табела 47. Анкета међу становништвом обода Власинског језера

Насеље обода језера	Број пунолетних становника (Попис 2011)	Број анкетираних пунолетних становника	Процент анкетираних пунолетних становника
Власина Округлица	113	19	16,8%
Власина Рид	165	20	12,1%
Власина Стојковићева	136	5	3,7%
Укупно	414	44	10,6%

Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20

Од укупног броја оних који се пољопривредом баве (75%), њих 36,4% то ради за продају и личне потребе, док осталих 63,6% то ради искључиво за личне потребе.

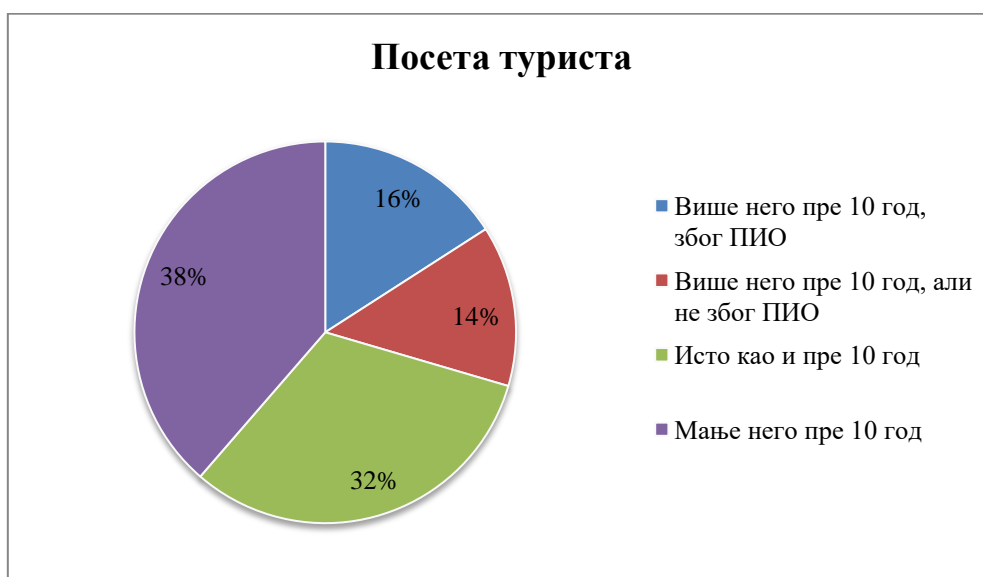
Последњих десетак година на Власини се велики број људи врло успешно бави узгојем малина. Људи који поседују велике плантаже, а има их на Власини, остварују велике материјалне приходе. Недостаје им једино радна снага, па углавном ангажују сезонску радну снагу који раде и у Ариљском крају, а умногоме и младо становништво Грделице. Имају више среће са климатским условима од узгајивача у западној Србији, којима често мраз и град униште засаде, а овде вегетациони период наступа касније (због надморске висине), па рани мразеви не успеју да им науде. Једину штету праве им дивље свиње и срне, које упадају у малињаке.

Према речима локалног учитеља, иселјавање становништва са Власине почело је још 1965. године, као последица измештања канцеларије месне заједнице из Власине Округлице у Сурдулицу. Анкета је показала да су најмалобројнија домаћинства из којих се у последњих десет година (период који је прошао од заштите Власине) није одселио нити један члан (13%). Највише је оних са одсељених два до пет, односно више од пет чланова (слика 83).

Слика 83. Одсељени чланови домаћинства, становништво насеља обода Власинског језера

Приближно је исти проценат анкетираних који сматра да је туриста на Власини мање, исто, односно више него пре десет година (слика 84).

Слика 84. Мишљење испитаника насеља обода језера о бројности посетилаца

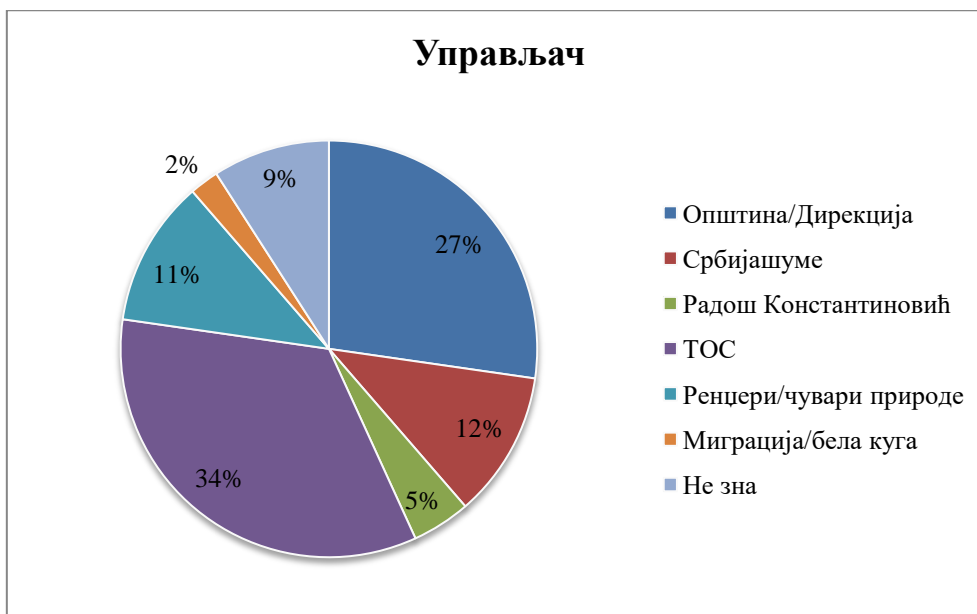
Највећи проценат анкетираних је мишљења да је укупан број туриста мали (84,1%), 13,6% сматра да их је довољан број, док има и оних који мисле да је посетилаца превише (2,3%).

Да живи на заштићеном подручју, свесно је њих 97,7% анкетираних. Највећи проценат (77,3%) зна и о којој је врсти заштићеног подручја реч (слика 85).

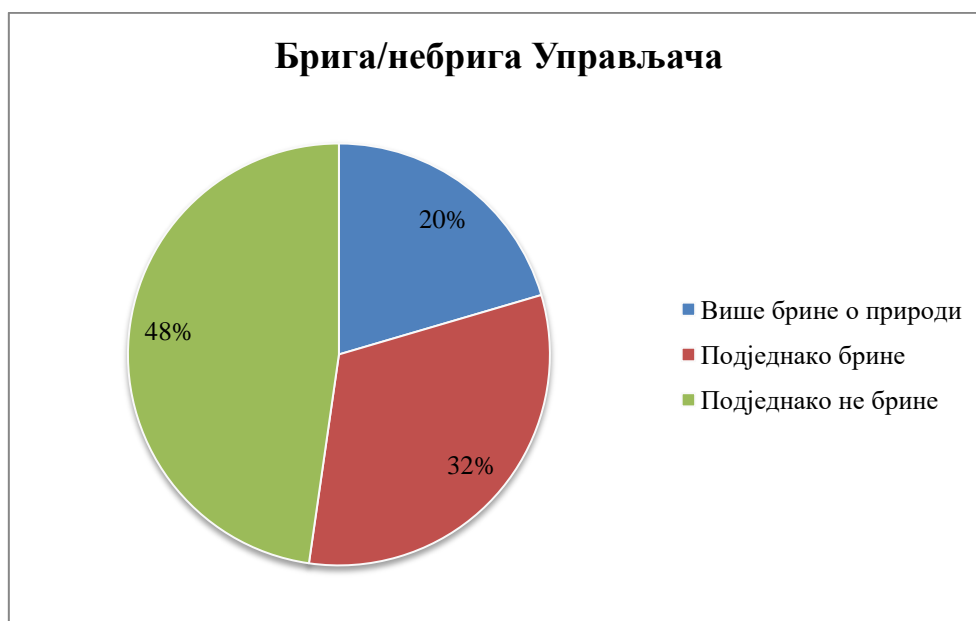
Слика 85. Свест испитаника насеља обода Власинског језера о врсти заштићеног добра на чијој територији живе

Тачно половина анкетираних има представу о томе ко управља зашћеним подручјем. Нису сви од тог броја конкретно навели законског управљача, али многи су, неки чак по имену, поменули локалне ренцере, представнике управљача са којима су они у свакодневном непосредном контакту. Интересантно је поменути и оних два посто испитаника који су, иронично и нажалост истинито, навели процесе миграције и беле куге за главне управљаче (слика 86).

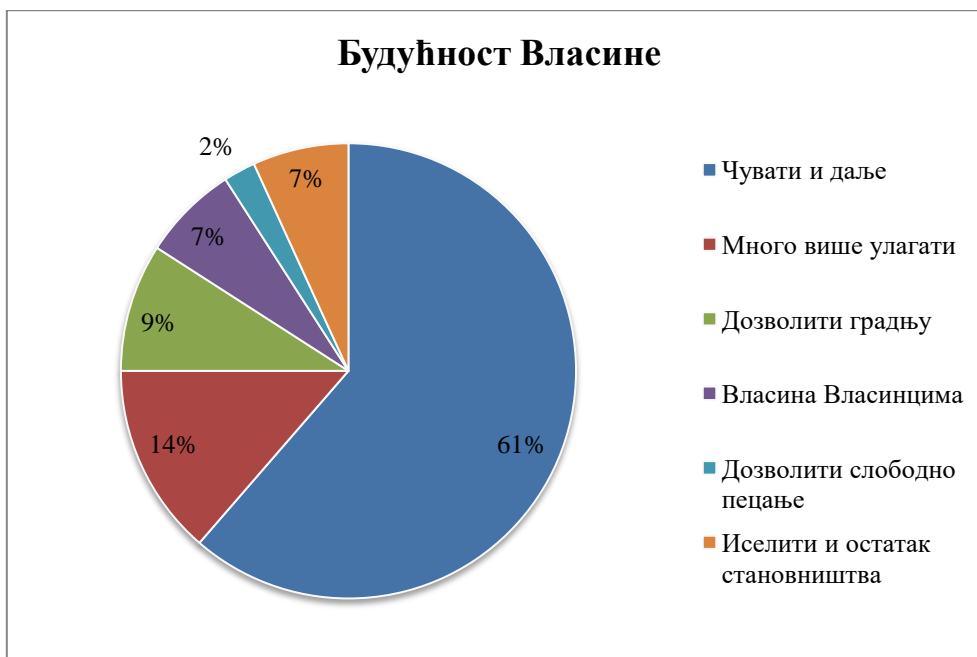
Слика 86. Свест испитаника насеља обода Власинског језера о томе ко је управљач

Када се помене брига односно небрига Управљача, највећи проценат испитаника (48%) се слаже са констатацијом да нема бриге ни о локалном становништву, али ни о природи. Ипак, значајан проценат је задовољан Управљачем (слика 87), мислећи пре свега на ренџере, који су и сами са Власине и који помажу локалном становништву у многим сегментима свакодневног живота који нису у опису њиховог посла.

Слика 87. Мишљење испитаника насеља обода Власинског језера о бризи управљача

Када су ставови о будућности Власине у питању, они нису тако искључиви као код становника Царске баре. Већина их иде у смеру даљег очувања и заштите, али доста их заступа и став о неопходности дозволе градње, оријентацији на запошљавање првентивно локалног становништва и у сваком смислу већег улагања. Има и песимиста (или можда реалиста?), који једино решење виде у иселјавању ово мало преосталог становништва (слика 88).

Слика 88. Размишљања испитаника насеља обода језера о будућности Власине

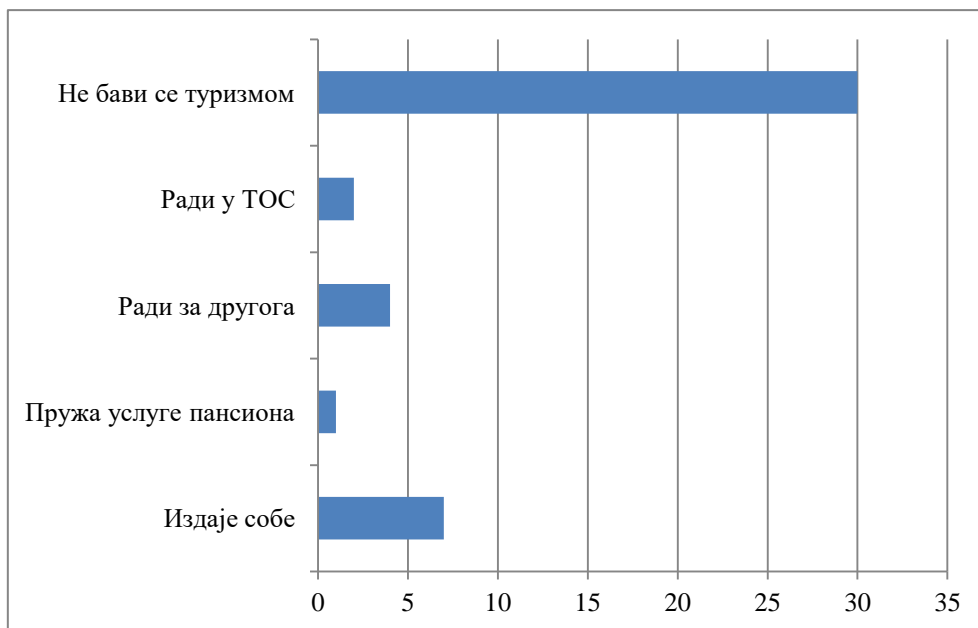
Већина анкетираних користи земљиште као ресурс, њих 34,1% (слика 89). Али то су по правилу баштице за личне потребе. Уз обраду баштица, становништво овога краја у великој мери користи шумске плодове (боровнице пре свега), печурке и лековито биље. Користе и воду као ресурс, мислећи првенствено на водоснабдевање и пецање. Пецање је пре заштите било много заступљеније, као и вађење тресета из језера за потребе сточарства (ђубрење, дохрана стоке). Рекреацију у језерској води слабо мештани помињу, јер је вода хладна, мутна, а прилаз са обале муљевит и небезбедан. Плаже нису уређене, нема спасилаца и улазак у воду је на сопствену одговорност.

Слика 89. Коришћење ресурса међу становништвом у насељима обода језера

Највећи проценат анкетираних становника у насељима обода језера не бави се туризмом (68,2%), док остатак највећим делом издаје собе (15,9%) (слика 90).

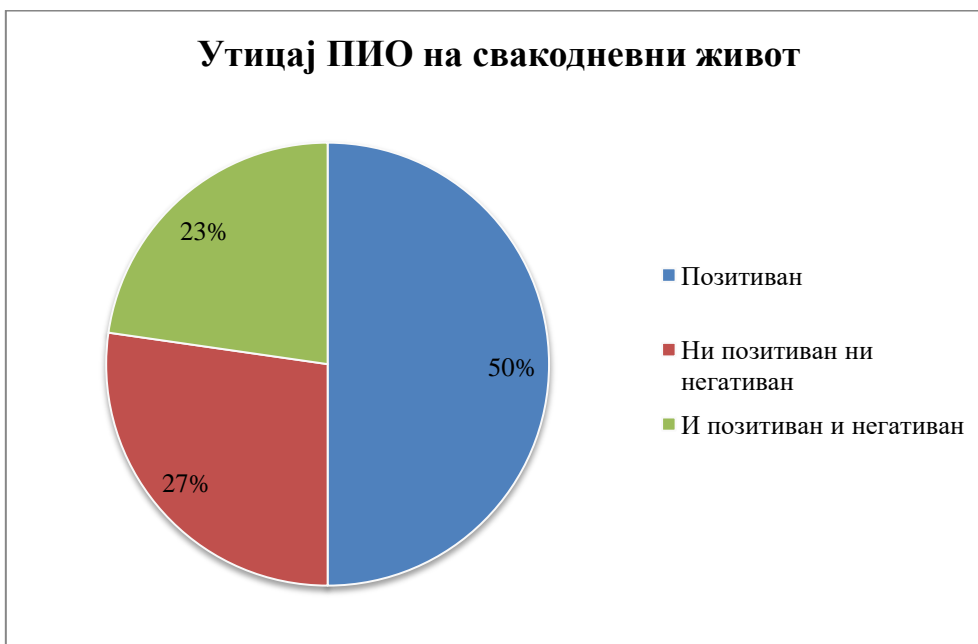
У Округлици, само једно газдинство се бави туризмом, остала су сва у Власини Рид. Проблем овдашњих приватних предузетника који се баве или би хтели да се баве туризмом јесте чињеница да сезона траје свега два месеца (од средине јуна до средине августа), док осталих 10 месеци скоро да и нема туристичких активности. Стога, туризам им никако не може бити једино занимање.

Слика 90. Туризам у насељима обода Власинског језера

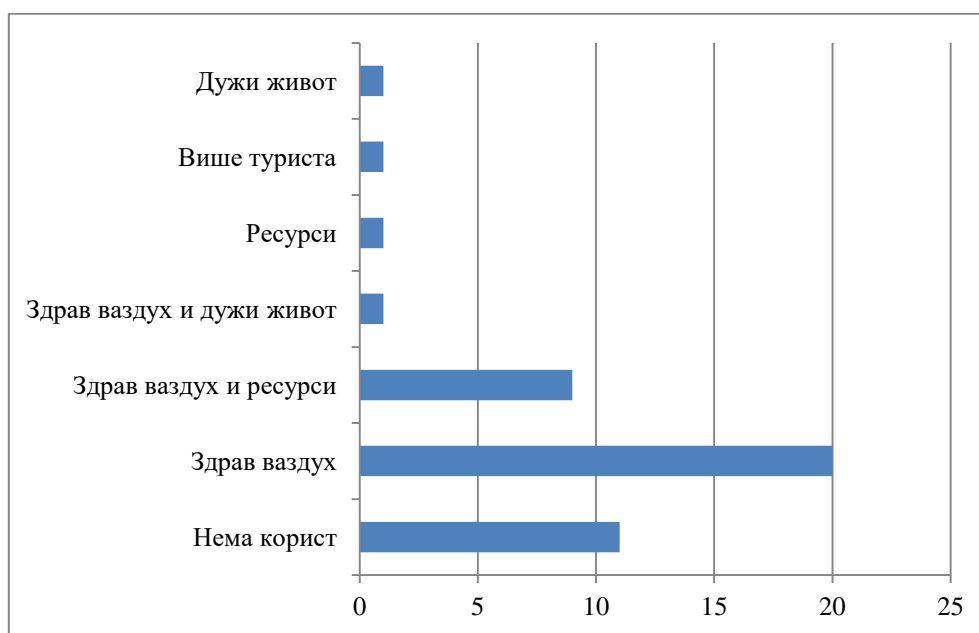
Резултати анкете упућују и на следеће: 63,6% испитаних се никада није ни бавило туризмом, 4,5% јесте некад, али више се не бави. Од оних 31,8% који се туризмом баве, њих 64,3 % се бавило тиме и пре заштите, а 35,7% их је у туризму тек последњих пар година.

Преовлађује мишљење о позитивном утицају проглашења Власине заштићеним подручјем на свакодневни живот локалног становништва (слика 91).

Слика 91. Мишљење испитаника насеља обода Власинског језера о утицају заштићеног предела на свакодневни живот

Здрав ваздух као предност види највећи број испитаника настањених на ободу језера (45,4%), док никакву корист не препознаје њих 25% (слика 92).

Слика 92. Мишљење испитаника насеља обода Власинског језера о предностима живота у заштићеном подручју

Највећи број анкетираних сматра да не трпи никакву штету због живота у заштићеном подручју (65,9%). Међу осталим одговорима, бројношћу се истиче незадовољство због немогућности слободног пецања, лова и сакупљања плодова и лековитог биља (9,1%) (слика 93). Објективни недостатак, на који се пар мештана и пожалило, јесте измештање бензинске пумпе која је пре заштите Власине постојала на Промаји (део Власине Округлица). Сада мештани по бензин морају у Сурдулицу.

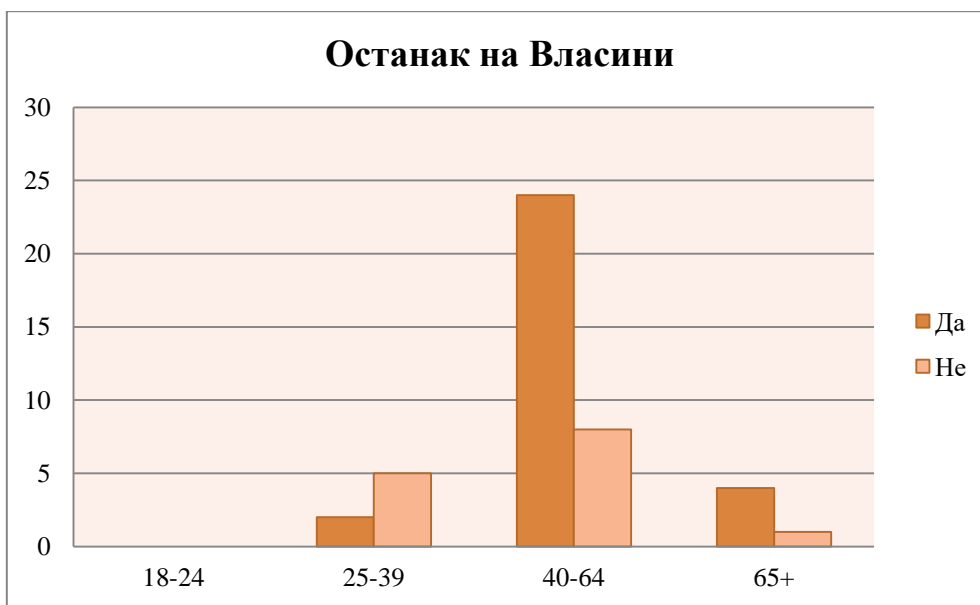
Слика 93. Мишљење испитаника насеља обода Власинског језера о штети коју (не)трпе живљењем у заштићеном подручју

Упитани, на крају анкетања, да дају свеукупно мишљење о квалитету свог живота пре и после заштите подручја, 13,6% испитаних се изјаснило да сада живи боље и да је то

последица заштите. Да живе боље него пре 10 година, али да то није у вези са заштитом, изјаснило се њих 18,2%, док је највећи проценат анетираних (63,6%) одговорио да данас живи лошије, али да то није последица заштите подручја. Преосталих 4,5% испитаних, установљену заштиту подручја види као разлог лошијег квалитета живота.

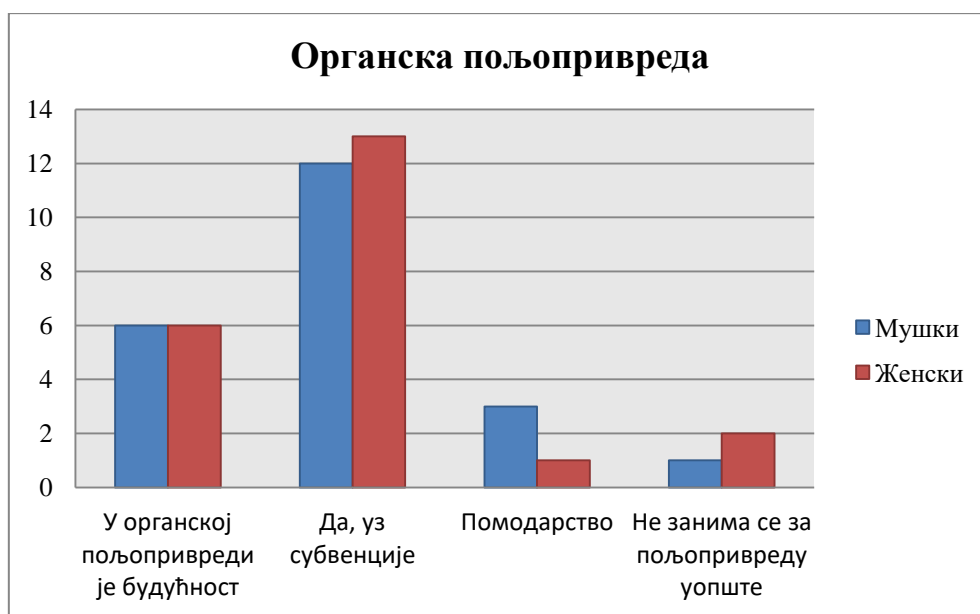
Када сагледамо поједине, за истраживање значајне варијабле, кроз призму старости, пола и степена образовања, то онда изгледа овако:

Када је став о останку односно одласку из места становања у питању, већина испитаника у категоријама старијег средовечног и старог становништва жели остати у свом месту (75,7%), док међу млађим средовечним испитаницима предњачи жеља за одласком (71,4%) (слика 94).

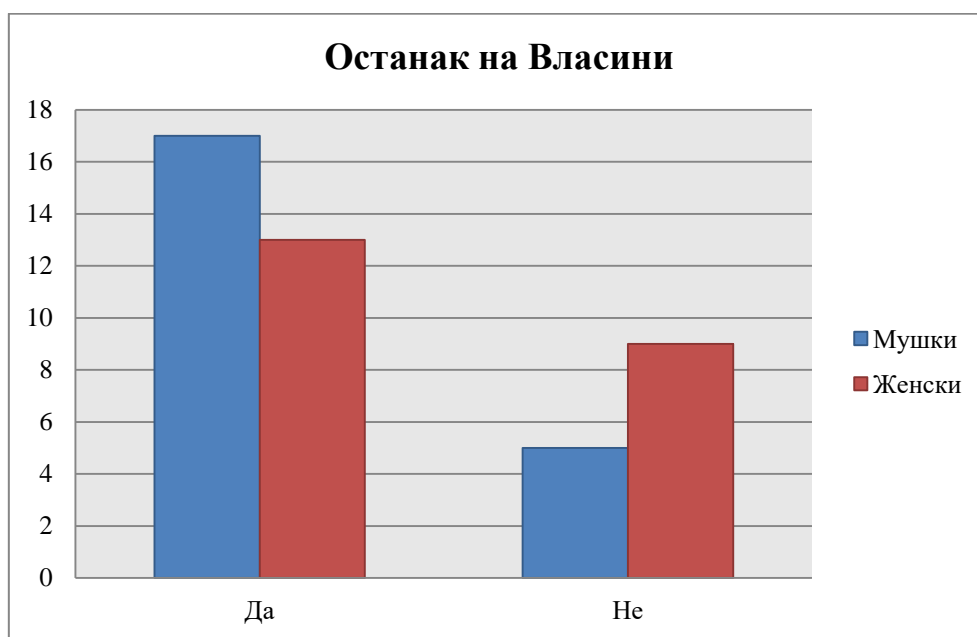
Слика 94. Године испитаника и став о останку односно одласку

Упитани за мишљење о органској производњи, 84,1% испитаника се позитивно изјаснило. Од тог процента, 51,3% чине жене, што је охрабрујући податак, будући да су оне по правилу носиоци органске производње (слика 95).

Слика 95. Пол испитаника и ставови о органској пољопривреди

Гледано по полу, 77,3% анкетираних мушкараца и 59,1% анкетираних жена насеља обода језера, своју будућност види у месту у ком живи (слика 96).

Слика 96. Пол испитаника и став о останку односно одласку

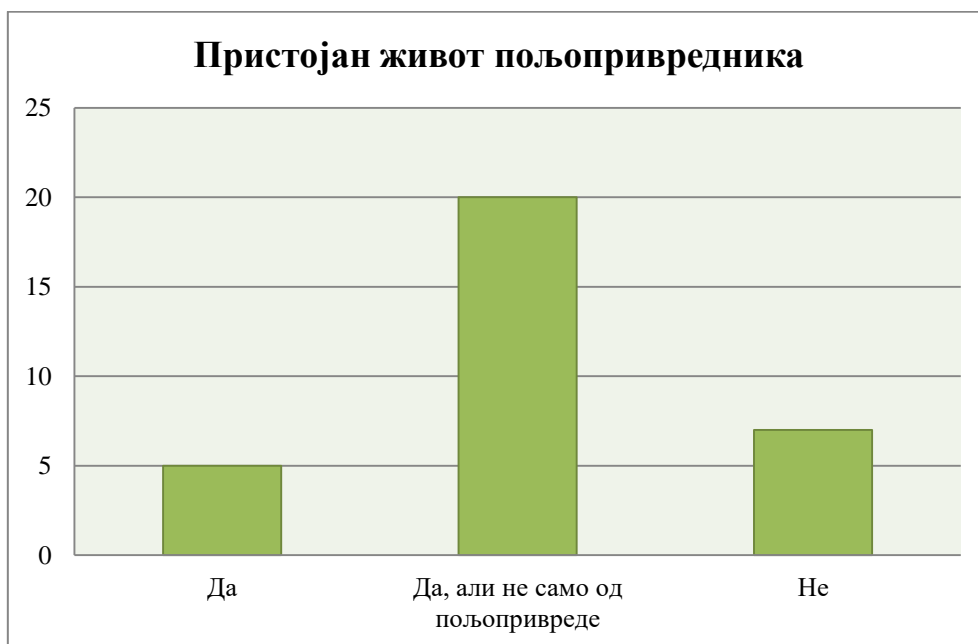
Анкета је показала и да што је степен образовања већи, то је и жеља за останком већа. Међу испитаницима са основном школом велики је проценат оних који би да напусте место становања (50% испитаника са основним образовањем), док је међу испитаницима са средњим односно високим образовањем значајно више оних који би да остану на Власини (70% испитаника са средњим и високим образовањем) (слика 97).

Слика 97. Степен образовања испитаника и став о останку односно одласку

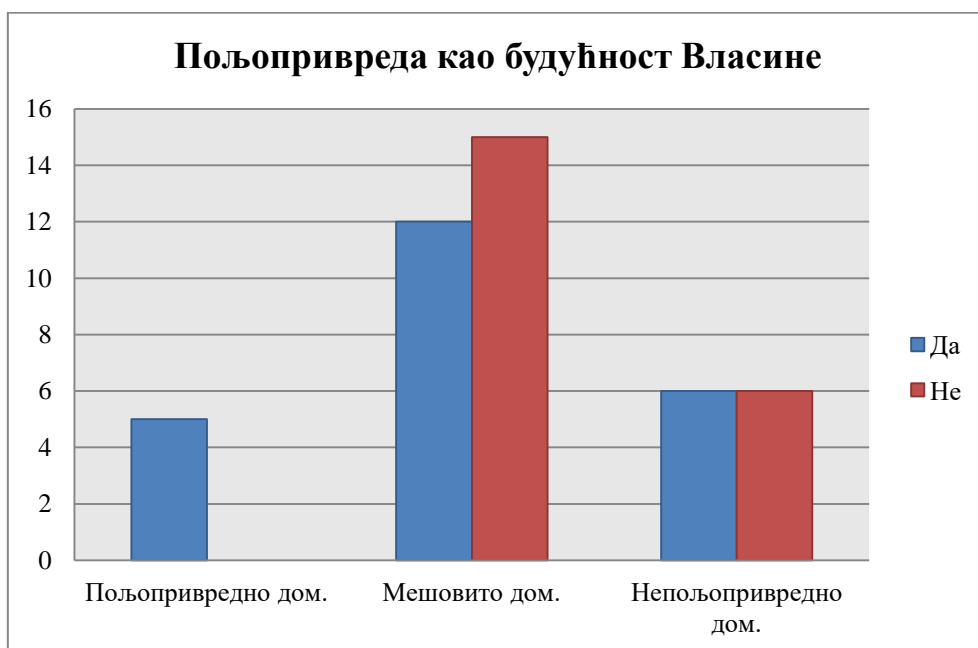
Анализа искључиво одговора испитаника који се баве пољопривредом (пољопривредна и мешовита домаћинства – њих 32 односно 72,7% испитаника) о могућности пристојног живљења од бављења том делатношћу, показала је да преовладава негативан став и да 15,6% испитаника сматра да се од бављења искључиво пољопривредом може пристојно живети, док је највећи проценат (62,5% испитаника из пољопривредних и мешовитих домаћинстава)

мишљења да је за пристојан живот неопходно бавити се и неком додатном делатношћу (слика 98).

Слика 98. Пољопривредници и став о пристојном животу од пољопривреде

Да је будућност становника насеља обода Власинског језера у пољопривреди, сматра 53,1% испитаника из пољопривредних односно мешовитих домаћинстава и 50% испитаника из непољопривредних домаћинстава (слика 99).

Слика 99. Тип домаћинства и пољопривредна будућност

Анализирајући одговоре само оних испитаника који се већ баве сеоским туризмом, резултати су следећи: 31,8% анкетираних у непосредном окружењу Власинског језера се бави туризмом. На питање да ли се од сеоског туризма може пристојно живети, њих 14,3% сматра да може, док је 85,7% одговорило „Да, али не само од туризма”. Упитани да ли у сеоском туризму виде будућност Власине, свих 100% анкетираних из ове групације (туристичких посленика) је одговорило потврдно.

Насеља залеђа Власинског језера

У другу групу насеља, удаљених од самог језера, у залеђу, сврстани су: Божица, Драјинци и Клисуре. У питању су подручја у зони трећег и другог степена заштите Предела изузетних одлика „Власина”. Сва три насеља су разбијеног типа и свако појединачно је састављено из више махала. Такође, сва су сточарска, с тим што су Грознатовци и Драјинци и воћарска, а Клисуре и ратарско. Божица и Клисуре су погранична насеља, на граници са Бугарском. У свим насељима залеђа већину чине Бугари (у Ђуричић, М. (Ур.) 2002). Два насеља имају основне школе. У Божици ради осмогодишња школа „Свети Сава” у којој деца уче бугарски језик као матерњи (а српски као предмет), а у Клисури осмогодишња школа „Иво Лола Рибар” која окупља и децу суседног насеља Драјинци (у насељу Грознатовци нема омладине). Четвртом је пазарни дан у Клисури. Тада дођу из околних махала, јако мало људи, претежно старих (најмлађи који је том приликом интервјуисан је рођен 1977. године). Пољопривредом се баве углавном само за своје потребе, једино малинари покушавају да остваре, и остварују, значајнију зараду. Поједини мештани парадајз продају закупцима у Премаји, а млеко, сир и сродне производе достављају закупцима на кућну адресу или шаљу за Ниш, Лесковац, Врање, чак и Београд. Нажалост, њихов број је занемарљив.

Слика 100. Насеље Божица (фото Т. Јојић Главоњић, мај 2017)

У три насеља залеђа Власинског језера, анкетирано је укупно 37 становника (табела 48). Просечна старост анкетираних износи 45 година. Испитаници мушког пола незнатно су бројнији (51,4%). Скоро половина анкетираних има средњу стручну спрему (48,6), 27% их је са основном, а чак 24,3% са високом или вишом стручном спремом.

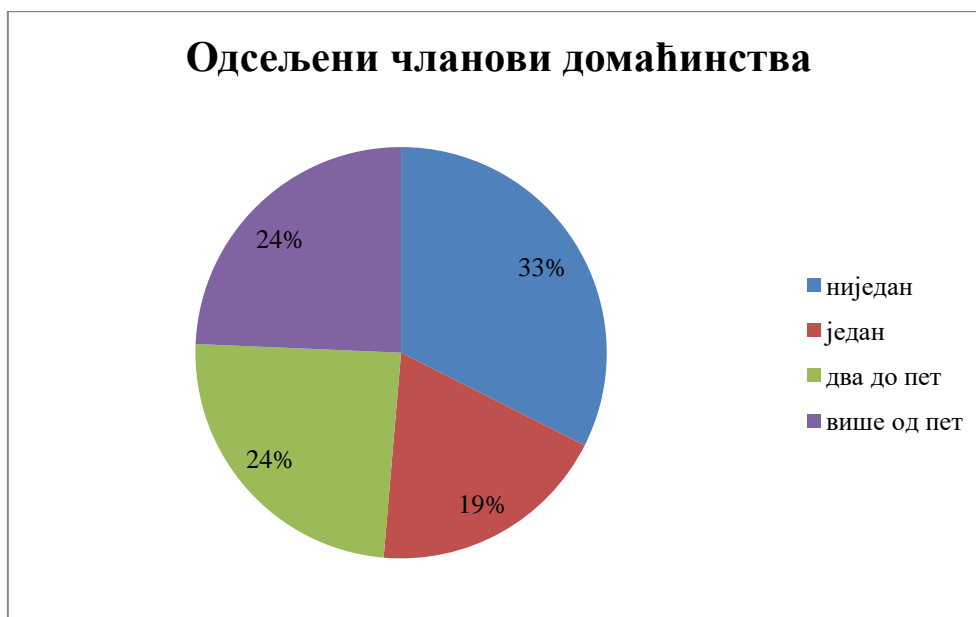
Табела 48. Анкета међу становништвом залеђа језера

Насеље залеђа језера	Број пунолетних становника (Попис 2011)	Број анкетираних пунолетних становника	Процент анкетираних пунолетних становника
Божица	168	25	14,9%
Грознатовци	21	0	0%
Драјинци	48	2	4,2%
Клисуре (делом је у ПИО)	194	10	5,15%
Укупно	431	37	8,6%

Извор: Републички завод за статистику (2014а), књига 20

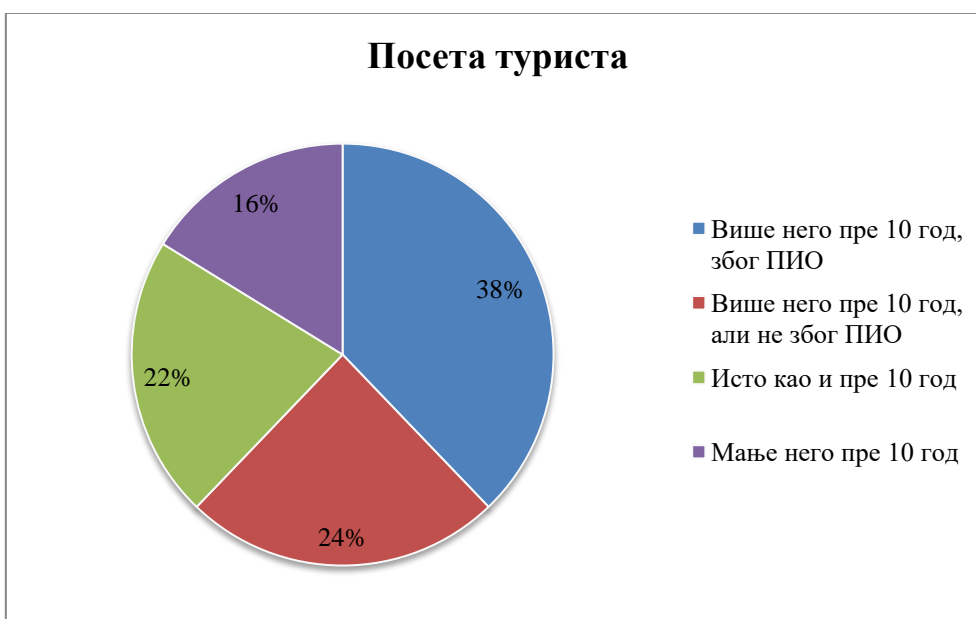
Од укупног броја оних који се пољопривредом баве (89,2%), њих 33,3% то ради за продају и личне потребе, док осталих 66,% то ради искључиво за личне потребе. У Клисури функционише и Симпова фарма оваца и крава, која је некада запошљавала много више мештана.

О великој емиграцији из овога краја сведочи и резултат анкете која је показала да 67,6% испитаних домаћинстава има бар једног одсељеног члана, од чега је значајан проценат оних са одсељених два до пет и више од пет чланова. У односу на становнике обода Власинског језера, као и другог изабраног подручја (Банат – Царска бара), овај крај је највише погођен процесом исељавања становништва (слика 101).

Слика 101. Одсељени чланови домаћинства, становништво насеља залеђа језера

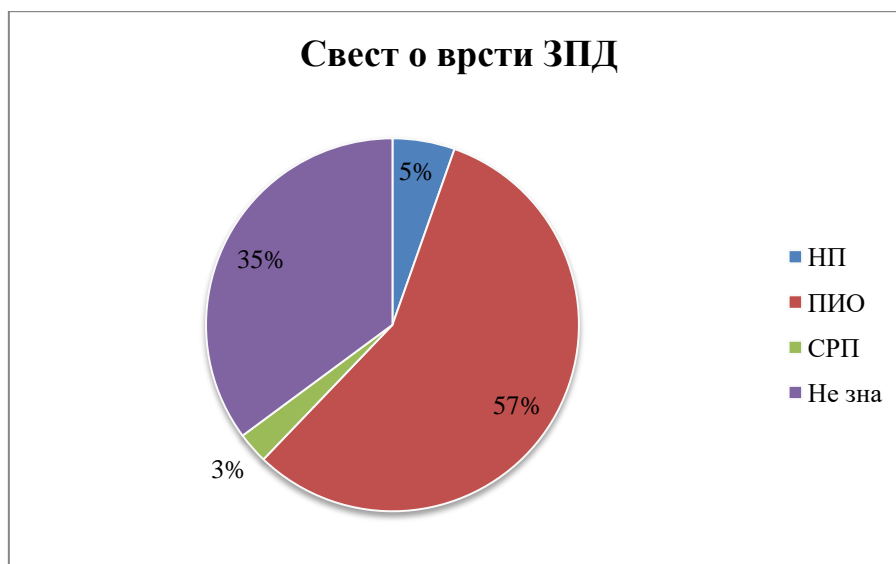
Највећи проценат анкетираних је мишљења да је туриста данас на Власини више него пре десет година (62%), од којих највећи део (60,9%) сматра и да је томе допринело проглашење Власине заштићеним подручјем. Свега 16% сматра да је туриста данас мање него пре десет година (слика 102).

Слика 102. Мишљење испитаника насеља залеђа језера о бројности посетилаца

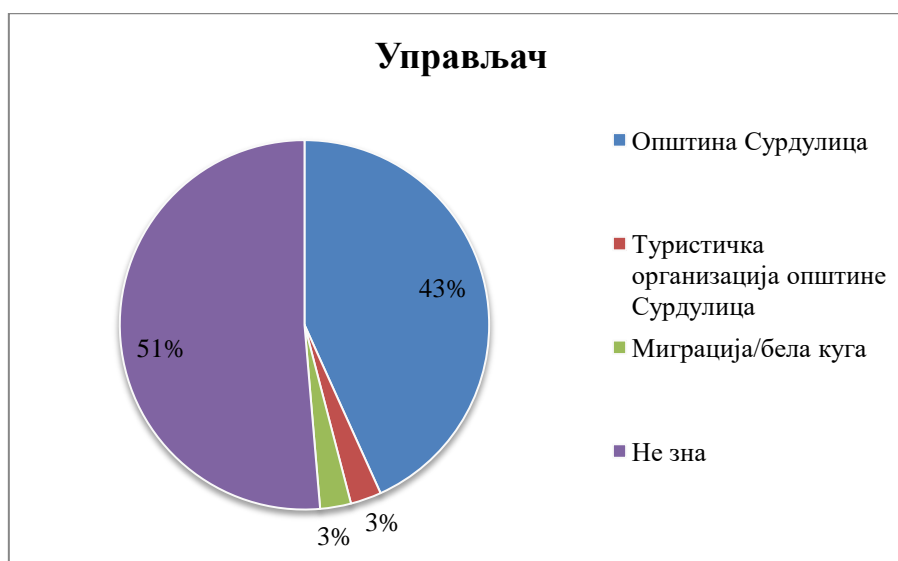
Свега половина анкетираних сматра да је број посетилаца мали (48,6%). Та чињеница може се објаснити тиме што становници залеђа немају много контакта са туристима, па тиме ни увида у њихов стваран број. Из истог разлога их чак 45,9% сматра да је туриста довољно, док има и оних који мисле да их има и превише (4,5%).

Да живи на заштићеном подручју, свесно је 94,6% анкетираних становника залеђа. Више од половине анкетираних (56,8%) зна и о којој је врсти заштићеног подручја реч, 8,1% мисли да је реч о неком другом типу заштићеног подручја (Национални парк и Специјални резерват природе), а преосталих, значајних, 35,1% уопште не зна о којој се врсти заштићеног подручја ради (слика 103).

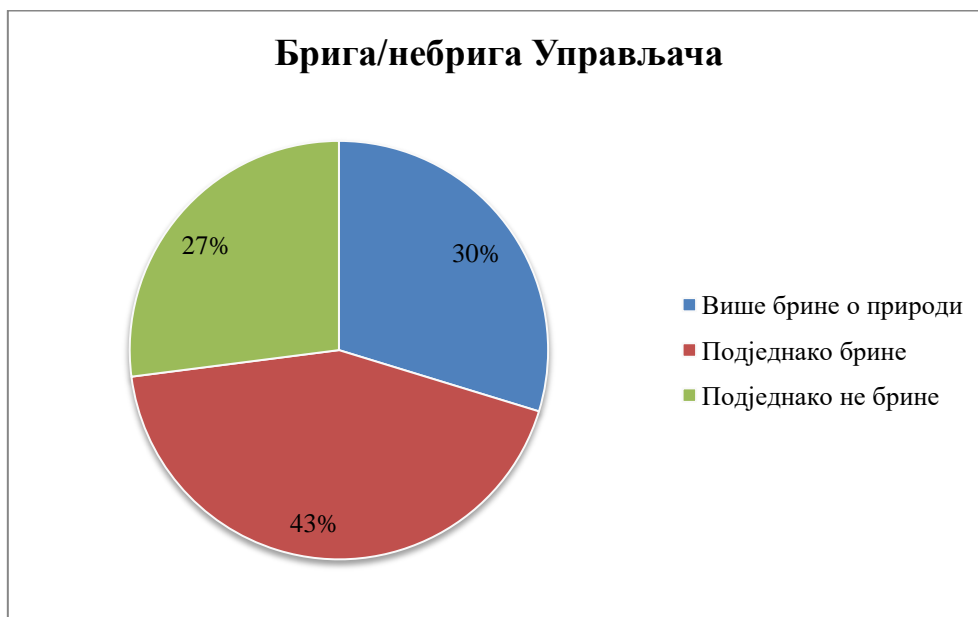
Слика 103. Свест испитаника насеља залеђа Власинског језера о врсти заштићеног природног добра на чијој територији живе

Чак 94% нетачних одговора дато је на питање о томе ко је Управљач заштићеног подручја (слика 104). Ипак, значајан део тог процента може се прихватити као тачан будући да су испитаници поменули општину Сурдулица чија је Дирекција за путеве до скоро била управљач ПИО „Власина”, а чија је Туристичка организација тренутни управљач. Интересантно је, истовремено и забрињавајуће, што је и у насељима залеђа пар испитаника поистоветило процесе миграције односно беле куге са управљачима.

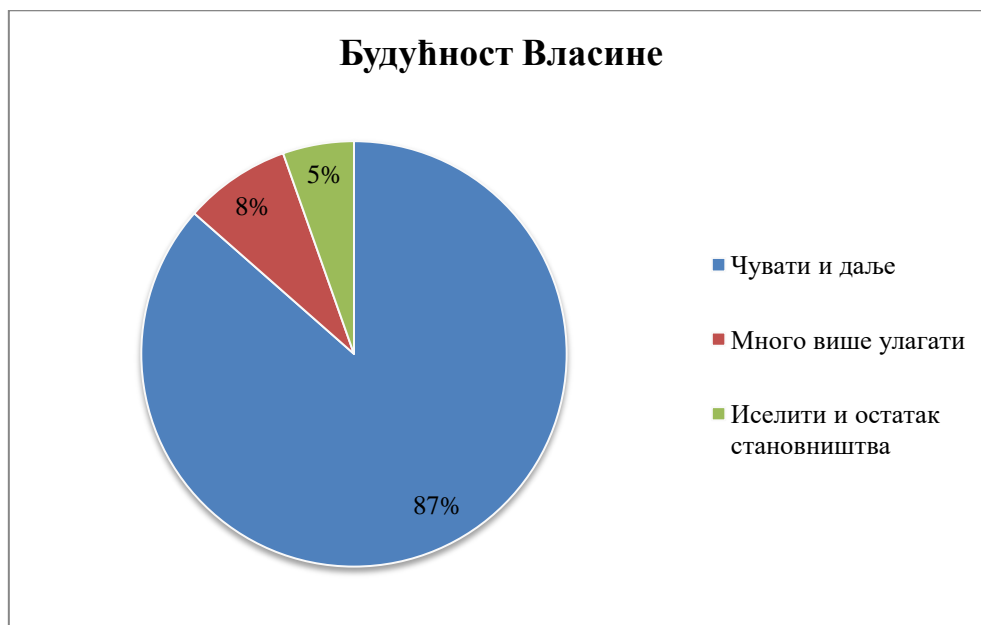
Слика 104. Свест испитаника насеља залеђа Власинског језера о томе ко је Управљач

Да Управљач подједнако брине и о њима и о вредној природи, сматра 43% анкетираних у насељима залеђа (слика 105). Ипак, и у овој групи насеља, већина становништва се осећа запостављеним од стране управљача.

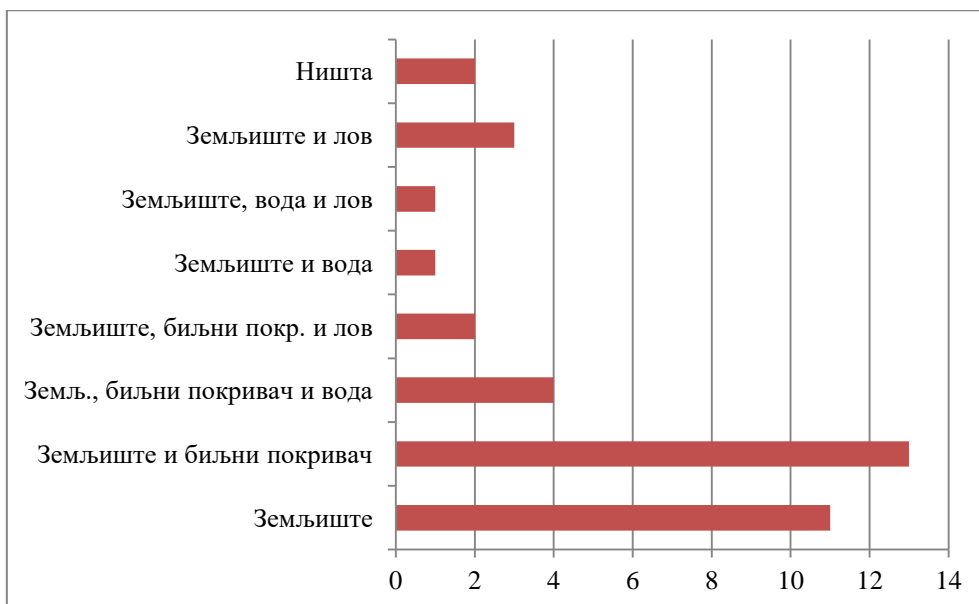
Слика 105. Мишљење испитаника насеља залеђа језера о бризи Управљача

Да Власину треба и даље чувати и штитити као природно добро сматра највећи проценат анкетираног становништва залеђа језера, али и овде има, очекивано у још већем броју, оних песимиста, или можда реалиста, који једино решење виде у иселјавању ово мало преосталог становништва (слика 106).

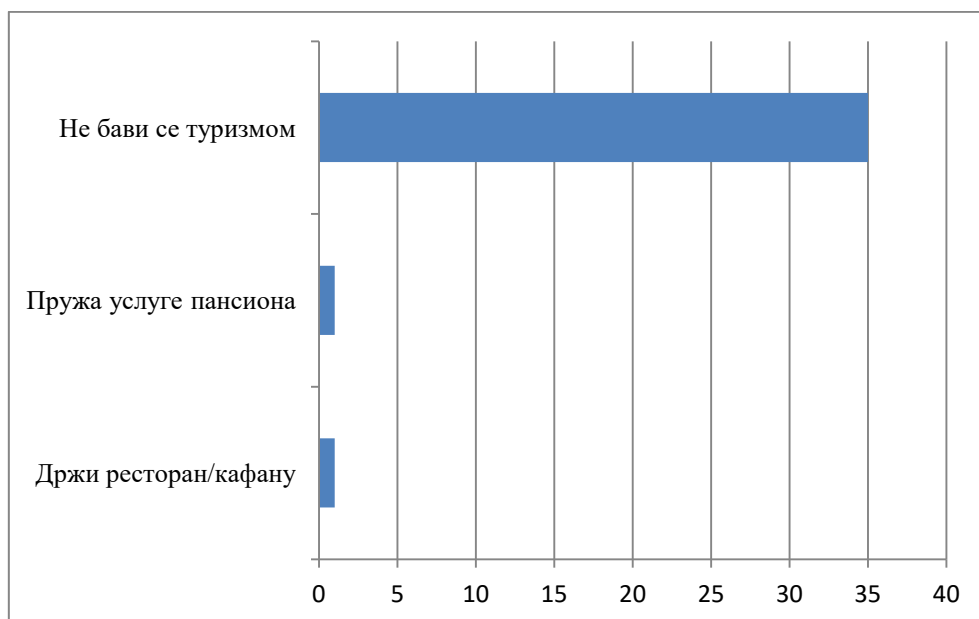
Слика 106. Како становништво насеља залеђа види будућност Власине

Свега 5,4% испитаника одговорило је да не користи ресурсе у свом окружењу. Остатак доминантно користи земљиште и биљни покривач (слика 107).

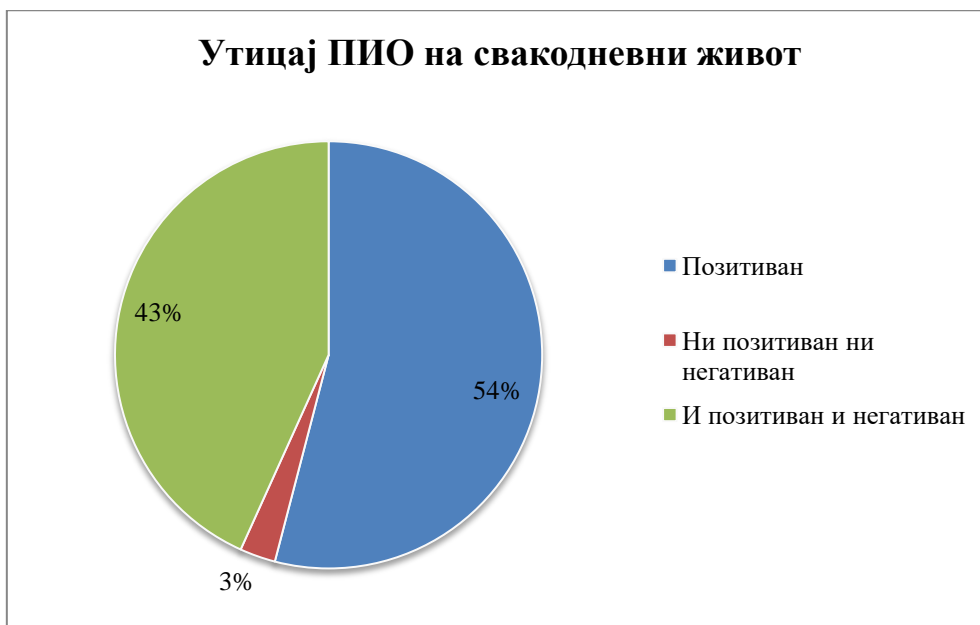
Слика 107. Коришћење ресурса у насељима која окружују језеро

Од незнатних 5,4% испитаника у насељима залеђа језера се бави неким видом туризма (слика 108), половина их се бавила тиме и пре проглашења заштите, док је друга половина у туризму тек последњих пар година. Преосталих 94,6% их се туризмом никада није ни бавило. Мештани залеђа су једногласни у мишљењу да у ова насеља ретко ко и да залута, а камоли наменски дође. Дођу само, лети у завичај, старији људи.

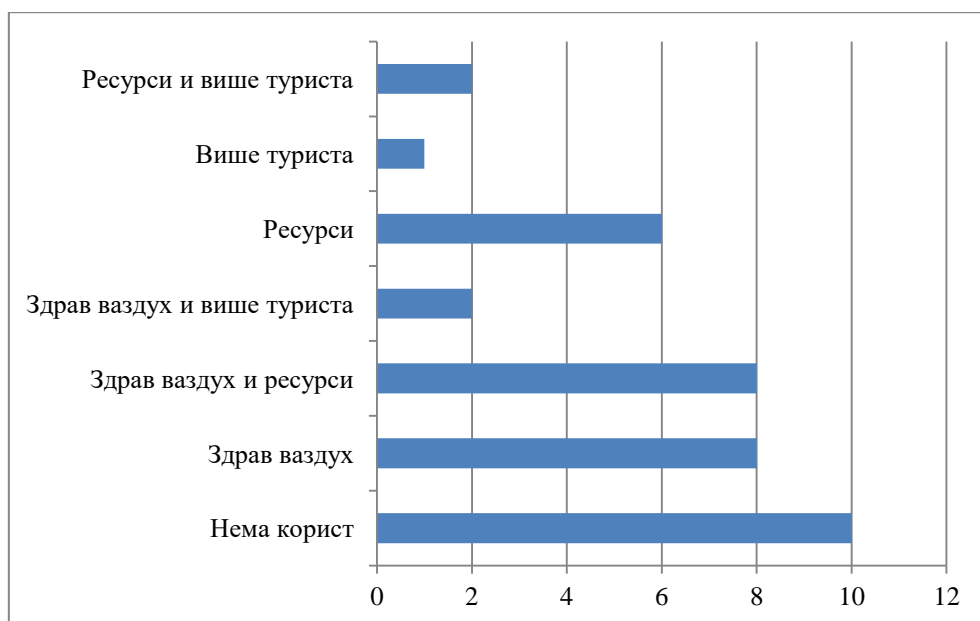
Слика 108. Бављење туризмом

И у овој групи насеља, међу испитаницима преовлађује мишљење о позитивном утицају проглашења Власине заштићеним подручјем на свакодневни живот (слика 109).

Слика 109. Утицај заштите на свакодневни живот

Никакав вид користи од живота у заштићеном подручју не препознаје 27% анкетираних. Остатак, као и у насељима обода језера, већином наводи добробити незагађеног ваздуха и ресурсе у окружењу (слика 110).

Слика 110. Корист од живота у заштићеном подручју (залеђе)

Упади дивљих животиња у поседе и немогућност слободног пецања на језеру, сакупљања шумских плодова и лова, најчешће су помињана незадовољства за која испитаници „криве” успостављање заштићеног статуса. Ипак, највећи проценат њих (70,3%) сматра да не трпи никакву штету због живота у заштићеном подручју (слика 111).

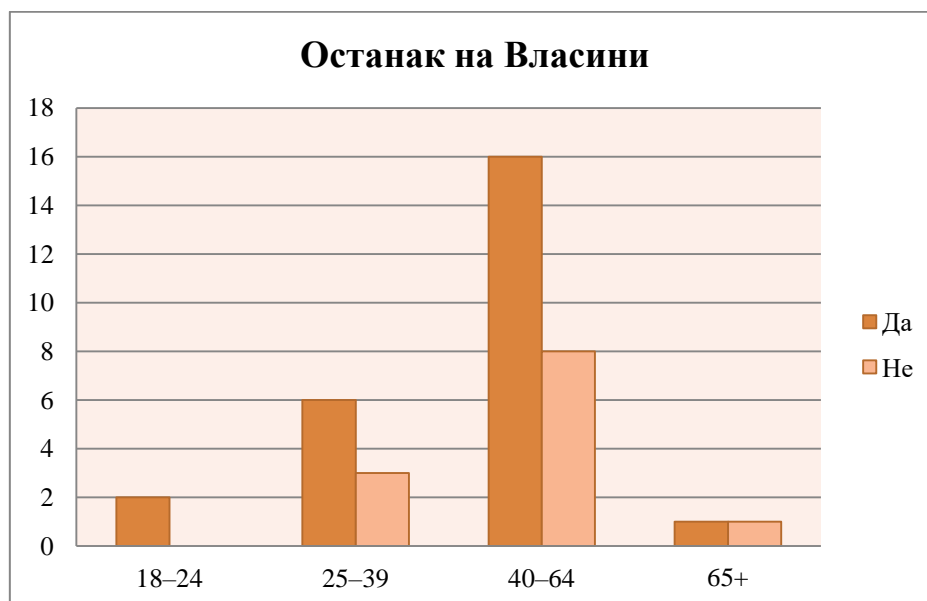

Слика 111. Штета због живота у заштићеном подручју (насеља залеђа)

Упитани, на крају анкетирања, да дају свеукупно мишљење о квалитету свог живота пре и после заштите подручја, 13,5% испитаних се изјаснило да сада живи боље и да је то последица заштите. Да живе боље него пре 10 година, али да то није у вези са заштитом, изјаснило се њих 32,4%, док је највећи проценат анкетираних (54,1%) одговорио да данас живи лошије, али да то није последица заштите подручја. За разлику од анкетираних у непосредном окружењу језера, међу испитаницима из залеђа нема оних који су одговорили да им се квалитет живота погоршао због проглашења Власине заштићеним подручјем.

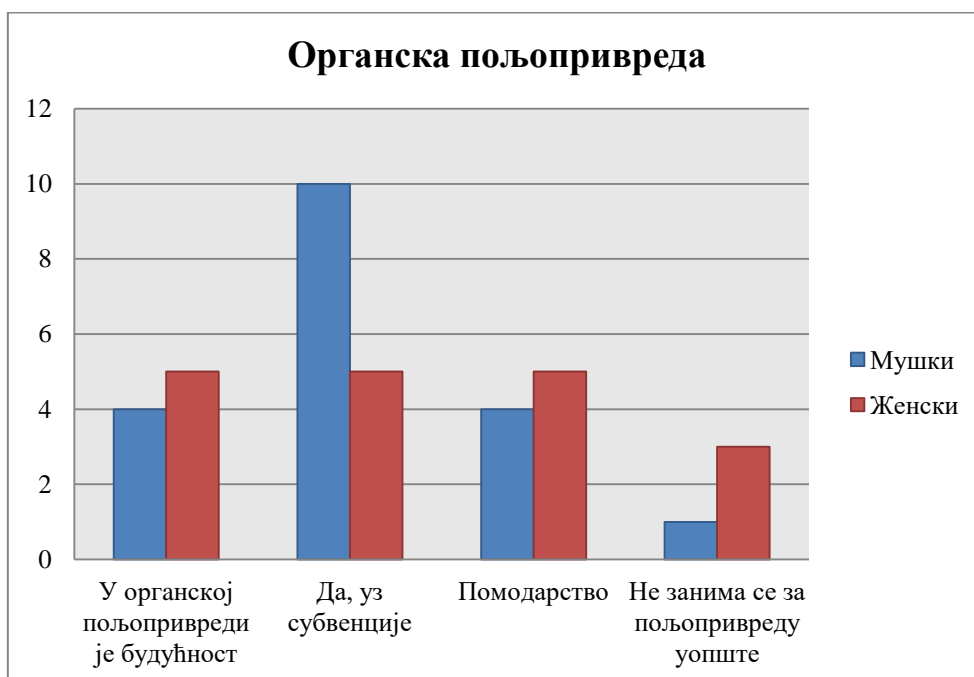
Гледано кроз призму старости, пола и степена образовања, резултати анкете становника у насељима залеђа Власинског језера о останку/одласку и органској пољопривреди изгледају овако:

Када је став о останку односно одласку са Власине у питању, код већине испитаника из категорија односно старосних интервала омладине, млађих средовечних и старијих средовечних преовлађује жеља за останком (68,6%). Другачије је једино у категорији старог становништва, где их се половина изјаснила за одлазак (слика 112).

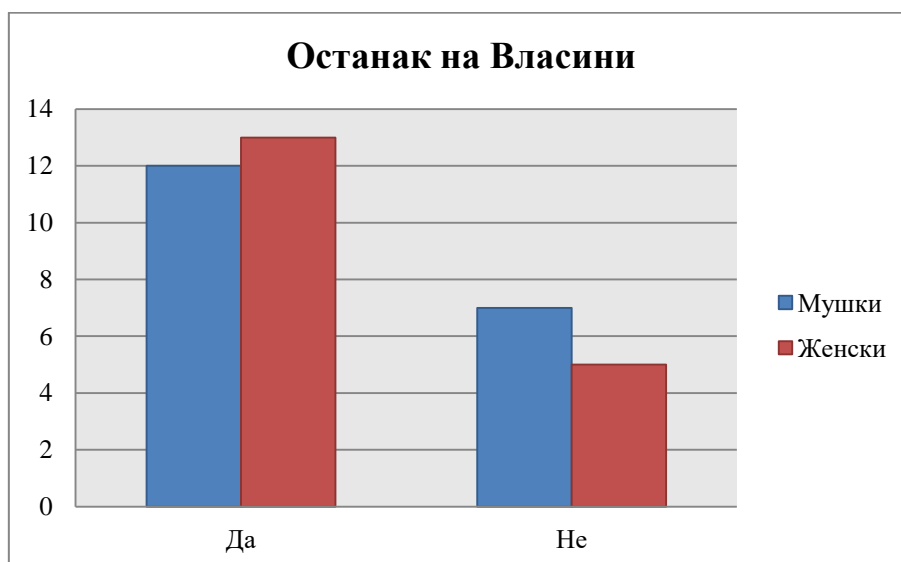
Слика 112. Године испитаника и став о останку односно одласку

Упитани за мишљење о органској производњи, 64,9% испитаника се позитивно изјаснило. Од тог процента, 41,6% чине жене. Ипак, не охрабрује што међу онима који су се негативно изјаснили о органској производњи, већину чине жене (61,5) (слика 113).

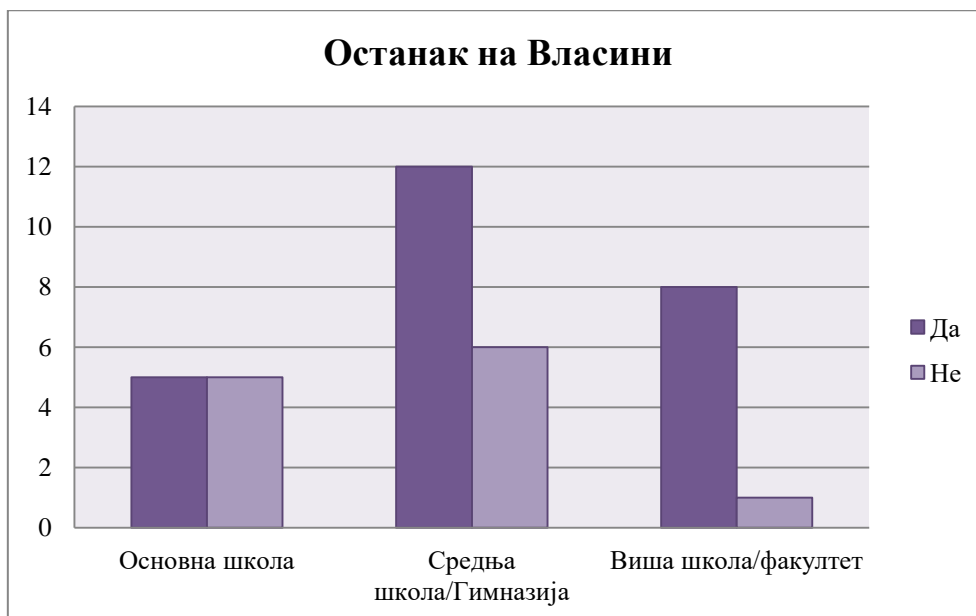
Слика 113. Пол испитаника и ставови о органској пољопривреди

Гледано по полу, 63,1% анкетираних мушкараца и 72,2% анкетираних жена насеља залеђа језера, своју будућност пројектује у месту у ком живи (слика 114).

Слика 114. Пол испитаника и став о останку односно одласку

И у овој групи насеља се показало да је степен образовања обрнуто пропорционалан жељи за одласком, односно што је степен образовања испитаника већи то је њихова жеља за одласком мања. У категорији испитаника са средњим и високим образовањем, 74,1% њих види своју будућност на Власини (слика 115).

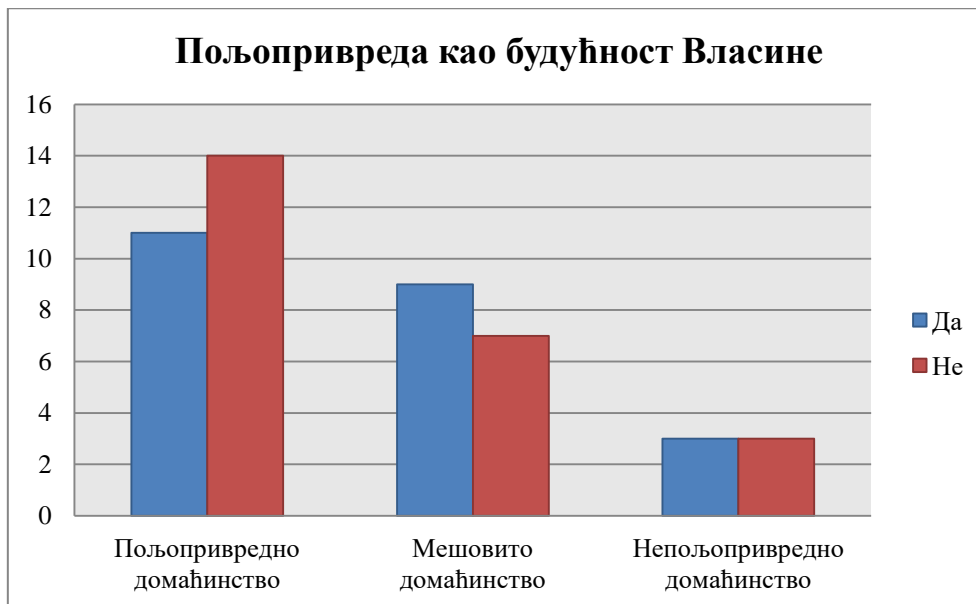
Слика 115. Степен образовања испитаника и став о останку односно одласку

Анализа искључиво одговора испитаника који се баве пољопривредом (пољопривредна и мешовита домаћинства – њих 31 односно 83,8% испитаника) о могућности пристојног живљења од бављења том делатношћу, показала је да свега 32,3% испитаника сматра да се од бављења искључиво пољопривредом може пристојно живети, док је највећи проценат (54,8% испитаника из пољопривредних и мешовитих домаћинстава) мишљења да је за пристојан живот неопходно бавити се и неком додатном делатношћу (слика 116).

Слика 116. Пољопривредници и став о пристојном животу од пољопривреде

Да је будућност становника насеља залеђа Власинског језера у пољопривреди, сматра 64,5% испитаника из пољопривредних односно мешовитих домаћинстава и 50% испитаника из непољопривредних домаћинстава (слика 117).

Слика 117. Тип домаћинства и пољопривредна будућност

Анализирајући одговоре само оних испитаника који се већ баве сеоским туризмом, на питање да ли се од сеоског туризма може пристојно живети, резултати су следећи: Свега 5,4% анкетираних у залеђу Власинског језера се бави туризмом. И сви они су мишљења да се може живети пристојно од туризма „али не само од туризма”. Упитани да ли у сеоском туризму виде будућност Власине, половина испитаника је одговорила потврдно, а друга половина одрично

4. ЗАШТИЋЕНА ПРИРОДНА ДОБРА У ПЛАНСКОЈ ДОКУМЕНТАЦИЈИ

Анализа планских докумената Републике Србије, који се тичу будућег развоја оба истраживана подручја, показала је да су кључни документи који се директно њима баве или конкретне смернице дају: Просторни план Републике Србије 2010–2020 (Министарство животне средине, рударства и просторног планирања & Републичка агенција за просторно планирање, 2011), Просторни план подручја посебне намене Специјалног резервата природе „Стари Бегеј – Царска бара” (ЈП Завод за урбанизам Војводине, 2009), и Просторни план подручја посебне намене Предела изузетних одлика „Власина” (ЈП Завод за урбанизам Ниш & Институт за архитектуру и урбанизам Србије, 2019). Управо Просторни планови подручја посебне намене представљају документе кључне за будући развој заштићених подручја, јер опредељују простор за овакав вид посебне намене (заштите природе) и поред анализе постојећег стања дају стратешка опредељења и мере заштите и унапређења. Заједно са Уредбама о заштити оваквих подручја, они представљају основ за израду конкретнијих инструменте за њихово спровођење, а то су Планови управљања (које доносе управљачи заштићених природних добара и који се израђују на период од 10 година) и Програми управљања (који се израђују за једногодишњи период).

Просторни план Републике Србије 2010–2020 карактерише СРП „Царска бара” као подручје заштите посебних природних вредности са међународном заштитом, које се налази у ратарско-сточарском рејону са изванредним потенцијалом за све видове пољопривредне производње, уз обавезно усклађивање са прописаним режимима заштите. Предвиђа подстицање постепеног преласка на органску производњу у циљу очувања природних вредности Резервата и стављање акцента на развој оних облика туризма који за базу имају природне мотиве – научички, културно-манifestациони, образовни, ловни и риболовни, спортско-рекреативни и сеоски туризам. Предлаже наставак већ започетог развоја екотуризма, са акцентом на етно село Бело Блато и проширење објеката и постојећих смештајних капацитета у њему, као и активирање околних река Тисе и Бегеја и за развој научичког туризма. Као пратећу и компатибилну активност, а све са циљем очувања вредне природе, План је предвидео континуирано образовање и обуку локалног становништва о важности преласка на органски начин производње и заустављања даљег ширења пољопривредног земљишта.

Када је подручје Власине у питању, Просторни план Републике Србије 2010–2020 (Министарство животне средине, рударства и просторног планирања & Републичка агенција за просторно планирање, 2011) у први план ставља воде – подземне воде, површинске воде, постојеће и планиране акумулације. Према Плану, подручје општине Црна Трава спада у категорију подручја претежно квалитетне животне средине (мали степен загађења), општина Сурдулица у категорију подручја угрожене животне средине (средњи степен загађења), док се Предео изузетних одлика „Власина” убраја у подручја квалитетне животне средине (незагађено подручје). Ово је подручје Планом стављено међу шест приоритета Србије када се ради о туризму, уз Дунав, Проклетије, Стару планину, Голију и Горње Подунавље.

Регионални просторни план Аутономне Покрајине Војводине до 2020. године (ЈП Завод за урбанизам Војводине, 2011) не пружа никакве конкретне смернице за ово заштићено подручје, нити се појединачно њиме бави. Много детаљнији и конкретнији, Просторни план подручја посебне намене Специјалног резервата природе „Стари Бегеј – Царска бара” („Службени лист АПВ”, бр. 8/2009), у оквиру граница самог Резервата предвидео је: изградњу новог видиковца; уређење постојећег туристичког пункта; адаптацију постојећег објекта ДТД у Ботошком рити у објекат који би служио за презентацију филмског материјала о Резервату; обнову старог салаша који се налази уз насип до Тигањице и очување јабучњака

„Царска јабука” у облику и величини какав је сад; визиторски центар са видиковцем (као део међународног истраживачко-образовног центра) изван грађевинског рејона насеља Бело Блато; фарму аутохтоних раса животиња са простором за производњу здравствено безбедне хране на отвореном; и тзв. „Зелену стазу” која је требало да повеже све целине будућег Етно-еко комплекса, Царску бару, као и све природне и културне вредности насеља у околини. Када је мрежа насеља у питању, План насеља Перлез и Стајићево издваја као локалне центре односно насеља са развијеним унутрашњим и спољашњим функцијама, а Бело Блато, Книћанин и Лукино Село као примарна сеоска насеља, слабо опремљена службама и услугама. Органску производњу План помиње као једину примерену овако осетљивим подручјима (мисли се пре свега на подрује самог Резервата и заштитне зоне) и једину коју подржава и Рамсарски биро, уз препоруку организовања радионица за локално становништво о предностима оваквог начина производње. Што се развоја туризма тиче, План предвиђа следеће видове туристичке активности: спортско-рекреативну, еколошко-образовну, културно-манifestациону, ловну и риболовну, руралну и наугичку. Акцент туристичког развоја ставља на Бело Блато, због свих његових специфичности као и чињенице да је (једино) већ препознато као дестинација.

Треба поменути и Просторни план Града Зрењанина (ЈП Завод за изградњу и уређење града Зрењанина, 2011), који помиње Резерват као локалитет од значаја за будући развој туризма града Зрењанина. Осим решења преузетих из ППППН Специјалног резервата природе „Стари Бегеј – Царска бара”, он у делу о саобраћају говори о традицији и значају бицикличког саобраћаја, наглашавајући да је у плану ширење бицикличких стаза, као и изградња бицикличке стаза у оквиру самог СРП „Царска бара”.

Општине Сурдулица и Црна Трава, на територијама чијих се насеља овај предео изузетних одлика простире, налазе се на подручју Пчињског односно Јабланичког округа и циљеви њиховог развоја обрађени су у Регионалном просторном плану општина Јужног Поморавља (ИАУС, 2010). У делу Плана који третира природне вредности, набројана су заштићена природна добра овога краја и на првом месту ПИО „Власина”, уз помињање режима заштите односно делова које они обухватају. Као потенцијал за афирмацију очувања животне средине и одрживог развоја, помиње се и део подручја Власине као подручје које ће бити уписано на Рамсар листу. План предвиђа израду локалних еколошких акционих планова за све општине свих округа које обухвата, уз обавезу израде стратешких процена утицаја и процена утицаја на природу и животну средину свих будућих пројеката и програма. Што се конкретно овог заштићеног подручја тиче, као приоритет се наводи доследно спровођење прописаних режима заштите, уз оне опште приоритете, а то су – очување бројности врста и њихово бројчано јачање, очување станишта и разноврсности предела, као и рекултивација оних деградираних. Помиње се и примена потписаних конвенција – Рамсарске, Бонске, Бернске и СИТЕС конвенције (Конвенција о међународној трговини угроженим врстама дивље флоре и фауне), као и укључивање на ИВА и ИРА листу и у Емералд мрежу.

Просторни план подручја посебне намене Предела изузетних одлика „Власина” (ЈП Завод за урбанизам Ниш & Институт за архитектуру и урбанизам Србије, 2019), чији је обухват већи од овде истраживаног заштићеног подручја, предвиђа, као и сви планови овога типа, заштиту различите јачине за различите режиме заштите. Тако за подручја у режиму заштите првог степена предвиђа строгу заштиту (научна истраживања, контролисана едукација и постављање инфо и образовних табли), за подручја у режиму заштите другог степена активну заштиту (лов и риболов у научне и спортско-рекреативне сврхе, мањи објекти еко и

руралног туризма⁶⁵, чамци на весла или електро погон), док за подручја у режиму заштите трећег степена предвиђа проактивну заштиту која као таква дозвољава ревитализацију постојећих сеоских објеката и објеката културно-историјског наслеђа. План даље наводи уопштене потребе у процесу заштите оваквих вредних предела (неопходност очувања биодиверзитета, санације нарушених природних и културно-историјских вредности, спречавање непланске градње, форсирање органске односно традиционалне пољопривреде, обнова објеката традиционалн еархитектуре...), без конкретних смерница и без осврта на човека односно на стање (бројчано, старосно, образовно, материјално, социјално) у ком је локално становништво, а које је, мало је рећи, веома неповољно. План разврстава подручја унутар ПИО „Власина” у три (Просторним планом Србије предвиђене) категорије квалитета животне средине. Подручја Власине Рид, Власине Округлица и Власине Стојковићеве, дакле актуелне и планиране центре туристичког развоја, сврстава у подручја угрожене животне средине. Заједно са језером, План их издваја као Централну туристичку зону. Прва два поменута насеља види као примарне туристичке центре са јавним службама и сервисима, хотелима, апартманима и викендицама. Власину Рид опредељује за рекреацију на води и копну, уз голф терене и скијалиште на Чемернику. Власину Округлица опредељује з арекреацију на копну, уз ски центар на Плешијевцу. Треће насеље види као секундарни туристички центар, са мањим обимом јавних служби и сервиса, као и осталих поменутих садржаја, уз рекреацију на копну. Што се насеља у зелеђу тиче, од четири анализирана у овој дисертацији, три су Планом предвиђена за развој сеоског туризма (Божица, Драјинци и Клисуре). Будући да поменута села броје све мањи број становника из пописа у попис и да је просечна старост житеља веома неповољна (Божица 51,4, Драјинци 56,3 и Клисуре 60,4), намеће се питање ко ће бити носиоци развоја тог планираног сеоског туризма?

Неопходно је анализирати и Мастер план с пословним планом развоја туризма на Власинском језеру (Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja Srbije & Horwath i Horwath Consulting Zagreb d.o.o., 2007), веома амбициозан план⁶⁶, који развој Власине види потпуно супротно од оног какав би, спрема значаја и осетљивости овдашње вредне природе, требао бити. Власини замера оријентацију ка посетиоцима ниже куповне моћи (радницима, ђацима, младим спортистима, нижеразредним клубовима) и од ње жели направити дестинацију „на високом нивоу”, у којој ће доминирати луксузни хотели, кондоминијуми и активности попут голфа, шопинга и велнеса, које најчешћи и најбројнији посетиоци (сиромашни становници околних градића југо-истока Србије и не баш економски богата туристичка клијентела из суседне Бугарске) неће моћи себи да приуште, и од којих ће локално становништво имати више штете него користи⁶⁷ (гужва, бука, загађење), ако неко уопште и остане на Власини да се бави туризмом, будући да аутори подразумевају да приватни смештај буде на нивоу три интернационалне звездице. Оно што је најважније, толика антропопресија на изузетне

⁶⁵ Треба напоменути да је изградња нове супраструктуре условљена изградњом дуго жељеног и обећаваног канализационог прстена око језера. До тада, План у подручју са режимом заштите другог степена предвиђа само рекреацију.

⁶⁶ Овај План Власине као туристичке дестинације, рађен од стране хрватске консалтинг фирме, предлаже формирање пет „искуствених зона” у три насеља обода, са укупно, новоизграђених: 16 хотела, 182 виле, 380 кондоминијума, 15 градских кућа, 106 апартмана; уз бројне трговине, ресторане, барове, бутике, велнес центре и голф клубове.

⁶⁷ Истраживања су показала да такозвани „руксак” туристи троше мање новца по дану (за разлику од оних који су дошли организовано у хотелски смештај и пансион), али да они остају дуже и да рађе бирају приватни смештај и купују домаће производе од локалаца на пијаци (Завод за заштиту природе Србије, 2017). Дакле, они су потребнији локалцима. А овај План предвиђа бављење локалног становништва туризмом само под условом да реновирају капацитете и достигну минимално три интернационалне звездице, и све то под изговором да то представља „подстицај за повратак људи” да живе на Власини.

природне одлике Власине, димензија коју овај План и не разматра, тешко да може пратити постојећи статус заштићеног добра⁶⁸.

Просторни конфликти и могућности њиховог решавања

Просторни план подручја посебне намене Специјалног резервата природе „Стари Бегеј – Царска бара” („Службени лист АПВ”, бр. 8/2009) као главне конфликти на простору обухвата плана наводи: пољопривредну активност локалног становништва, привредну активност управљача, изградњу бродоградилишта уз сам Резерват, посредан утицај околних насеља и туристичку активност.

Што се пољопривредне активности становништва околних насеља тиче, највећи проблем представља ширење пољопривредних површина на рачун влажних станишта и чињеница да пољопривредна производња у којој се користе пестициди и вештачка ђубрива није компатибилна са темељним феноменом због кога је овај простор законом заштићен, односно није дозвољена у једном Рамсарском подручју. План наводи како треба забранити ширење постојећих пољопривредних површина и кроз програм радионица образовати и обучити локално становништво о неопходности преласка на органску производњу и предностима које она носи. Такође, План наводи како постојеће површине под пољопривредним културама не треба смањивати, да не би дошло до процеса дезертификације, који би опет био погубан за једно влажно подручје. Забрањује промену намене пашњачким површинама и предлаже повратак традиционалном пашарењу.

Узгој рибе у језерима рибарског газдинства „Ечка”, управљача СРП „Царска бара”, представља водећу привредну активност на овом подручју. А директна повезаност воденим путем рибњака и водених површина Резервата има негативан утицај на квалитет воде, јер омогућава доспевање недопустиво велике количине азота и фосфора из рибњака, што онда лоше утиче на ихтиофауну, убрзава природну сукцесију и смањује површину воденог огледала Старог Бегеја. То све утиче негативно и на пловидбу овим водотоком, као и на потенцијалну рекреацију. Стари Бегеј налази се под негативним утицајем Ри�њака и због велике количине муља која из њега доспева, па План прописује обавезно филтрирање ри�њачке воде, уз безбедно одлагање муља. Треба поменути и да План препознаје негативан утицај Резервата на Рибарско газдинство који се састоји томе што птице Резервата користе обилато рибу из околних језера.

Уз саму ивицу Резервата, на левој обали канала Бегеј, подручје катастарске општине Перлез, налази се бродоградилиште. У време израде Плана, оно још увек није било изграђено, али је процедура била у току. Због могућег негативног утицаја истог на орнитофауну, воду и ихтиофауну Резервата, План је прописао обавезу претходне израде Студије о процени утицаја на животну средину. Такође, прописао је да се пре његове изградње мора направити заштитна ограда, најпре дрвена а у наредним годинама у виду зеленог појаса, која би била ширира за по 100 метара од оба краја будућег комплекса и висине два метра изнад висине радова. Све то у циљу заштите Резервата од буке.

По оцени Плана, насеља на простору заштитне зоне (Бело Блато и Лукино Село) и насеља у непосредној близини Резервата, имају посредан утицај на екосистеме Резервата, који се огледа у загађивању земљишта и подземних и надземних вода отпадним водама. То је последица чињенице да на подручју ових насеља не постоји канализација. Као решење План предвиђа изградњу канализационе мреже, пречишћавање отпадних вода, санацију постојећих

⁶⁸ И Завод за заштиту природе Србије у својој Студији о заштити ПИО „Власина” (2017) наводи како је боље заобићи масовни туризам, јер он неизбежно води деградацији простора.

бројних дивљих депонија уз будуће правилно одлагање отпада и успостављање појаса заштитног зеленила дуж пољопривредних површина и путева.

Туристички притисак на Резерват није великог обима. Постојећи капацитети нису искоришћени. Ипак, због рањивости самог заштићеног добра, План препоручује одређење за видове туризма засноване на природном и културном наслеђу. Потенцира развој екотуризма и предвиђа изградњу етно-еко комплекса у заштитној зони, у атару села Бело Блато, за који истиче да треба бити носилац одрживог развоја овог подручја, уз обавезно будуће укључивање и осталих насеља на подручју Плана. Један од видова туристичког притиска јесте и постојање и перманентно ширење викенд насеља на левој обали Бегеја, које на бројне начине угрожава живи свет Резервата – отпадним водама, неадекватним депоновањем смећа, буком.

Просторни план подручја посебне намене Предела изузетних одлика „Власина” (ЈП Завод за урбанизам Ниш & Институт за архитектуру и урбанизам Србије, 2019) као главне конфликти на простору обухвата плана наводи: бесправну изградњу, неконтролисану сечу шуме, неадекватно одлагање отпада и туризам у неадекватним условима.

Бесправна изградња је најприсутнија у северозападном делу Језера, где је крајем прошлог века никао велики број викендица, апартмана и хотела, без одговарајуће инфраструктурне подршке, пре свега решеног питања одвођења отпадних вода. Као решење и један од приоритета до 2022. године, План наводи обавезу одавно планиране изградње канализационих прстена око језера, на који би се прикључили сви постојећи и планирани објекти. Овај капитални пројекат, уз пратећу изградњу постројења за прераду отпадних вода, План претпоставља изградњи свих будућих капацитета на Власини.

Неконтролисана сеча шуме, непланска и претерана, велики је и дуго присутан проблем на подручју ПИО „Власина”, који утиче на јачање процеса ерозије и спирања земљишта, уништава један од најважнијих ресурса овог краја, али и нарушава лепоту заштићеног подручја. План наводи како је данашњи шумски покривач Власине свега једна трећина некадашњег. Планирано обележавање граница заштићеног добра, у катастру али и на терену, улазни пунктови и адекватна контрола од стране управљачке службе требала би да реши проблем.

Отпад, односно његово одлагање, сакупљање и одношење, такође је препознат као значајан проблем. На подручју ПИО Власина присутан је велики број малих дивљих депонија, које загађују земљиште, воде и ваздух. План предвиђа санирање ових депонија и бољу организацију сакупљања отпада уз његово сортирање и изградњу такозваних рециклажних дворишта.

Туризам на подручју ПИО „Власина” није великог обима и углавном је ограничен на летњу сезону, али због стихијског развоја и исте такве изградње туристичких капацитета, представља претњу заштићеном пределу. Највећи проблем представљају већ поменути - одсуство канализационе мреже, бесправна изградња и неадекватан третман отпада. Проблем су и несавесни посетиоци који лети походе Власину због сакупљања шумских плодова. Решења су, такође, већ поменута, уз планиран развој неких нових, првенствено зимских садржаја, успостављање боље контроле улаза и излаза посетилаца, као и нужност обезбеђења боље мреже путева и опремања насеља основним услугама.

5. ВРЕДНОВАЊЕ ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСКОГ И АНТРОПОГЕОГРАФСКОГ ПОТЕНЦИЈАЛА ОДАБРАНИХ РАМСАРСКИХ ПОДРУЧЈА ЗА ПОТРЕБЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА

За потребе развоја туризма, као дозвољене и пожељне, али увек контролисане активности у заштићеним подручјима, извршено је вредновање у зависности од конкретног вида туризма. У обзир су узети како природне тако и створене карактеристике односно вредности изабраних подручја. Оне су инвентарисане, консултована је релевантна литература и обављен теренски рад, како би било забележено присуство погодности за одређен вид коришћења. Добијени резултати су потом анализирани у поглављу *Дискусија*.

5.1. Вредновање природног потенцијала подручја СРП „Царска бара” за потребе развоја туризма

При вредновању природног потенцијала СРП „Царска бара”, одабране су карактеристике простора за које се сматрало да битно одређују његову погодност са жељеног аспекта, а у оквиру њих су онда одређени елементи вредновања. Елементи вредновања су изабрани преваходно са становишта искуства са терена, али и уз консултацију литературе и то студија односно искустава аутора: Станковића (1973, 1995, 1996, 1998, 2016, и 2009 (Станковић & Јошановић)), Крајића (2011), Cetin, Sevik (2016) и Демировић Д. (2016).

Најпре се приступило вредновању подручја са аспекта развоја **рекреативног и излетничког туризма** (табела 49). Као релевантне, одабране су следеће особине односно карактеристике изучаваног простора: преоне карактеристике, климатске карактеристике, доступност и присуство већих насеља у окружењу, доступне услужне функције, мобилијар у Резервату, и на крају, негативне карактеристике односно фактори ометајући за развој изабраног вида туризма.

Од предеоних карактеристика, оцењене су: површина заштићеног подручја⁶⁹, естетска вредност рељефа⁷⁰, вегетацијски покривач⁷¹, тип водене површине, тип обале и њена уређеност. Са изузетком површине заштићеног подручја, која износи 4.726 ha укупно (од чега је 2.146 ha у трећем степену заштите, дакле дозвољено за одрживи туризам), и која је оцењена позитивном, преостали елементи вредновања из ове категорије карактеристика су оцењени негативно – естетска вредност, зато што је рељеф типичан равничарски, једноличан; вегетацијски покривач, зато што у структури површина по намени доминирају ливаде и пашњаци (29,32%) и трстици и мочваре (21,51%), са мање од 10% шуме (Покрајински завод за заштиту природе, 2010); водене површине, јер су у питању баре са типично знатним присуством муља и вегетације у деловима који би могли бити коришћени управо за рекреацију (ток Старог Бегеја, којим би се туристи могли возити чамцима и кануима).

Станковић (1995) истиче како је клима и иницијативни и рецептивни фактор туризма. Она је та која иницира становнике градова да се, услед лоших услова загађења, покрену и оду да бораве на местима где је она далеко повољнија за њихов одмор, рекреацију, опоравак, културно богаћење. Ракићевић (1986) је поделио подручје Србије на четири туристичко-климатска рејона⁷² у односу на климатске услове за развој туризма. Према тој подели,

⁶⁹ Као параметар при оцењивању је узета класификација коју користи Крајић (2011) и која све површине мање од 500 ha класификује као неповољне, а све веће од 500 ha као повољне за рекреацију.

⁷⁰ Уколико желимо вредновати рељеф једног подручја са аспекта развоја туризма, Динић (Dinić, 1997) наводи како треба узети у обзир, пре свих, надморску висину и естетску вредност рељефа.

⁷¹ За одабир елемената вредновања вегетацијског покривача, послужила је студија Cetin, Sevik (2016).

⁷² 1. Низијски климат, 2. Жупни климат, 3. Субалпски климат, и 4. Алпски климат.

подручје СРП „Царска бара” припада низијском туристичко-климатском рејону, погодном за купалишно-рекреативни и здравствено-лечилишни тип туризма, превасходно у летњим месецима. Климатске карактеристике које су анализирани при вредновању климе као предеоне карактеристике, јесу: температура ваздуха, релативна влажност ваздуха, облачност, падавине, и ветар, које су, према Станковићу (1995) најважнији биоклиматски елементи који могу утицати на туристе. Влажност ваздуха је једина конкретно вреднована, будући да је у питању влажно, барско подручје, а како наводи Крајић (2011), она немају висок значај за рекреацију, баш због високе просечне влажности ваздуха. Температуре на простору овог истраживаног подручја погодују одвијању туристичких кретања од априла⁷³ до новембра⁷⁴ месеца, дакле већи период године, па је зато овај климатски елемент оцењен позитивно. Удружена са температуром, влажност ваздуха има значајан утицај на физичку способност људског организма⁷⁵. Средња годишња, измерена на метеоролошкој станици Зрењанин, за период 1961–2010, износи 74,4%. Највећа је у децембру (86,5%), а најмања у мају (68, 1%). Као таква, може се према Станковићу (1995) оценити као сув до умерено влажан ваздух⁷⁶, а према Тешићу и Брозинчевићу (Тешић & Brozinčević, 1975), као релативна влажност ваздуха на граници погодности за рекреацију. Иако није од пресудног значаја за ову врсту активности, Станковић (1995) помиње и облачност као климатски параметар који што има мању вредност, то доноси веће погодности за туризам. Средња годишња облачност износи 5,5 десетина неба, па подручје СРП „Царска бара” као такво спада према Станковићевој подели (1995) у облачна подручја⁷⁷. Ипак, пошто је као гранична вредност овде узета вредност 6, ово подручје је позитивно оцењено с аспекта облачности. Просечна годишња висина падавина, за период 1961–2010, износи 574,9 mm. Најмање средње месечне су у зимским месецима – јануару (35,7 mm), фебруару (32,9 mm) и марту (35,7 mm), а убедљиво највећа количина падавина излучи се у јуну (84,4 mm). Што се ветра тиче, доминира југоисточни ветар кошава, просечне средње годишње честине 20,3, а чести су и западни (15,5) и северозападни ветрови (14,1) (подаци се односе на период 1966–2006). Генерално узето, клима подручја СРП „Царска бара” и околине може се оценити позитивно са аспекта одвијања туристичких кретања.

Код оцењивања доступности, најпре се гледало који је тип и квалитет подлоге саобраћајнице. Будући да су сви путеви који повезују Резерват са околним насељима као и са саобраћајницама вишег реда асфалтни, тај елемент је оцењен позитивно. Источно од Резервата пролази значајан магистрални пут (Београд-Зрењанин-Киќинда), а јужно је пут Зрењанин-Тител-Нови Сад, па је и овај елемент оцењен позитивно. Такође, на мање од 20 km од Резервата се налази први већи град⁷⁸ (Зрењанин, 16 km). Негативну оцену Резерват је добио једино када је повезаност јавним превозом у питању. Наиме, поред средишта Резервата односно места где се налазе природњачка кућа, излетиште и седиште Управљача, пролази једна аутобуска линија, са свега пар полазака дневно из Зрењанина (преко Лукиног Села и Ечке до Белог Блата), од чега је последњи полазак из Зрењанина у 14.10, односно повратак из Белог Блата у 14.45. Истина, увек постоји решење у виду локалних таксиста,

⁷³ Средња месечна температура у априлу, за период 1966–2010, износи 11,3°C (Миловановић и сар, 2018).

⁷⁴ Средња месечна температура у октобру за период 1966–2010, износи 11,6°C (Миловановић и сар, 2018).

⁷⁵ Тешић и Брозинчевић (Тешић & Brozinčević, 1975) наводе како је емпиријски потврђено да нормалном раду плућа код човека највише погодује вредност релативне влаге ваздуха од 40 до 75%. Све преко тога отежава знојење и испаравање. Организам теже регулише телесну температуру, па се код човека јављају осећај спарине и безвољности, често уз главобољу, што све драстично смањује радну способност. У обзир треба увек узети и температуру ваздуха, па тако по топлому времену највише одговара вредност релативне влаге од 50–60%, а по хладном од 40 до 50% (Palaveršić, 1953, према Тешић, Brozinčević, 1975).

⁷⁶ Станковић (1995), оцењујући ваздух као један од најважнијих биоклиматских елемената, класификује га као: веома сув (<55%), сув (55–74%), умерено влажан (75–90%), и веома влажан (>90%).

⁷⁷ Гледано у деловима неба, Станковић препознаје: ведро (0–2), облачно (3–7) и тмурно (8–10) небо.

⁷⁸ Нису далеко ни велики градови, потенцијално највећи дисперзивни посетилаца – Нови сад (50km), Београд (52km) и Киќинда (75km).

мада је исте могуће добити једино на позив, тражењем контаката од мештана, будући да у насељима овог типа такси штандови не постоје.

Издвојено је и анализирано дванаест услужних функција на подручју самог Резервата (не околних насеља, већ излетишта и насеља заштитне зоне): постојање инфо центра, природњачке куће, продавнице мешовите робе, угоститељског објекта, могућност преноћишта у непосредној близини, постојање здравствене станице односно амбуланте, бензинске пумпе, паркинга, постојање могућности изнајмљивања спортских реквизита и опреме, услуга вожње бродом односно чамцем, постојање обележених и уређених стаза за пешачење, постојање обележених и уређених стаза за бициклисте. Седам их је позитивно оцењених. Ипак, чак и те позитивне имају недостатака и требале би бити унапређене. Тако, на пример, природњачка кућа постоји, што је похвално јер није честа појава у заштићеним подручјима нити код нас нити у свету, али мана јој је то што је отворена само за унапред уговорене посете, ђачке екскурзије пре свега, и што се налази на неодговарајућем месту, уз сам пут Лукино Село – Бело Блато, скрајнута од центра Резервата и главног тока туриста (слика 118).

Слика 118. Природњачка кућа (фото Јојић Главоњић, август 2019)

Такође, некад главна атракција била је вожња бродом. Данас постоји вожња чамцем, који прима двадесетак особа, али се организује само викендом, у три туре, кроз све мање проходан водни пут. Брод „Царска лађа”, који је до 2019. године возио туристе, је расходован и стоји на обали (слике 119 и 120)⁷⁹.

Слике 119. и 120. Чамац који данас вози и расходовани брод „Царска лађа”, који је некада возио туристе Старим Бегејем (фото Јојић Главоњић, август 2019)

⁷⁹ По речима менаџера туризма, није задовољио услове регистрације, па ће се градити нови брод.

Пловни пут Старим Бегејем је често веома зарастао и замуљен, па се чамац једва провлачи кроз трску и шаш. Он је, наиме, у односу на претходне посете Резервату, веома сужен услед зарастања у барску вегетацију (слике 121 и 122). О неким пловилима типа кајака и сличним пловилима на весла која би посетиоци могли сами провозати нема ни говора, иако су на званичном сајту споменути⁸⁰.

Слике 121. и 122. Стари Бегеј 2016. и 2019. године (фото Јојић Главоњић, октобар 2016, август 2019)

Инфо центар у класичном смислу не постоји. Све информације посетиоци могу добити од водича који продаје карте за шетњу „Стазом здравља” и чамац или од запослених у продавници. Продавница, са веома скромном понудом, потоји на самом излетишту, и уједно је и угоститељски објекат у ком се може попити и купити искључиво пиће (кафа, сок и вода). У непосредној близини је хотел „Сибила”, у власништву Управљача, добар али прилично скуп, у коме одседају већином ловци. Испред хотела је и паркинг, који би могао бити проширен, јер викендом није у стању да прими возила свих посетилаца (који, истина, радије паркирају своја возила уз сам пут, ближе излетишту) (Слика 123).

Слика 123. Хотел Сибила, са паркингом (фото Јојић Главоњић, јун 2015)

Велики недостатак јесте непостојање амбуланте. Насеља овога подручја, као и сва рурална насеља у Србији, ако имају амбуланте, оне раде један или два дана у недељи. Бело Блато, као

⁸⁰ Управљач је, у неформалном разговору, поменуо да се покушало са том опцијом, али да се посетиоци нису сналазили, веслали су у круг, па су је укинули.

блиско Резервату и као насеље које једино развија туризам на овом заштићеном подручју, требало би имати дежурну амбуланту⁸¹. Будући да у близини пролази регионални пут, на њему су и пумпе. Кампа нема, а био би пожељан за тип туриста који посећује оваква подручја. Велики недостатак је и непостојање могућности да се изнајми бицикло или кану, што је у целом свету тако уобичајено и типично за оваква места. Бициклизам је могућ само под условом да сте дошли својим бициклом, јер већ петнаест година у Резервату није могуће изнајмити бицикл⁸². Све и да постоји та могућност, питање је куда би их посетиоци возили, будући да нема маркираних бициклических стаза.

Слична је ситуација и са пешачким стазама. Постоје званично две стазе. Краћа („Стаза здравља“) је паралелна са Старим Бегејем и почиње код наплатне кућице односно пристаништа, где се налази и једини путоказ на њој. Даљих обележја дуж стазе нема, нити клупа или инфо табли о живом свету који је дуж стазе могуће видети (змије рибарица и белоушка, вилини коњици, шипурак и слично бобичаво жбуње, птице). Дуга је 4 km, али због обраслости растињем односно неодржавања, просечан посетилац не може прећи више од 1 km (слике 124 и 125).

Слике 124. и 125. Стаза здравља, проходни и мање проходни део (фото Јојић Главоњић, август 2019)

До 2018. године „Стаза здравља“ је била повезана са видиковцем, који је изгорео у пожару. Дужа стаза (слике 126 и 127) води ширим подручјем Резервата, насипима око језера. Неопходно је притом имати водича, јер никаквих обележја нити инфо табли нема. Дуга је 15 km. Сваке године, у јуну, на њој се одржава Војвођанска трекинг лига. Погодна је и за вожњу бициклом, посебно што води кроз живописно и туристички једино препознато место Резервата – Бело Благо.

Излетнички туризам се одвија данима викенда, када излетиште походе највише Зрењанинци, Београђани и становници мањих насеља у околини, највише породице са децом. Осим вожње чамцем и „Стазе здравља“, њима је на располагању једна невелика ледина са излетничким мобилијаром. Анализирано је присуство односно одсуство основног излетничког мобилијара: путоказа односно инфо табли, мостића, видиковаца и осматрачница, клупа, канти за смеће, опремљених места за излетнике, јавних тоалета, мобилијара за децу, и уређених терена за лагану рекреацију. Од осам анализираних елемената, позитивно је оцењена половина. Путокази до самог Резервата су оскудни, а и ситуација унутар Резервата је слична. Има их само при силаску са пута за Бело Благо на само излетиште. Односе се на кућни ред и опште информације о степену заштите.

⁸¹ Заштићена подручја у развијенијим државама имају своје здравствено-спасилачке службе, нешто као што је Горска служба спасавања, које имају своје базе у Резерватима и стално дежурају.

⁸² На питање зашто не постоји могућност изнајмљивања бицикала, менаџер туризма СРП-а је рекао да су бицикли расходовани и да им треба ремонт (већ петнаест година!?).

Слике 126 и 127. Планинари београдског клуба „Железничар” на дужој стази, на насипу уз Царску бару и насипу између језера Мика и Коча (фото Јојић Главоњић, јун 2015)

Нема инфо табли, односно информација о главним представницима флоре и фауне које је у Резервату могуће видети, а дуж пешачких стаза (са изузетком обележеног почетка Стазе здравља) нема никаквих путоказа. Видиковац, као и дрвена стаза која је водила до њега од малог пристаништа на обали Старог Бегеја, изгорели су у великом пожару који је захватио Резерват октобра 2018. године (слике 128 и 129). Постоји и један мостић на Стази здравља, али зарастао у околну барску вегетацију, па са њега више није могуће гледати Стари Бегеј (слике 130 и 131).

Слике 128. и 129. Некадашњи видиковац на Царској бари и стаза која је до њега водила (фото Јојић Главоњић, јун 2015)

Слике 130. и 131. Мостић на стази здравља 2015. године, поглед са Старог Бегеја, и исти мостић 2019. године (фото Јојић Главоњић, јун 2015, август 2019)

Клупа и наткривених столова има у броју који је задовољавајући и одговарајући самом пространству излетишта (слике 132 и 133). Јавни тоалет постоји на самом излетишту, али само један, који би могао бити и далеко боље решен и уклопљен у амбијент. Мобилијар за децу је девестиран и небезбедан за коришћење. Пространство ливаде дозвољава неки вид рекреације, али без икаквог конкретног мобилијара. Постоје остаци стубова који су некада држали мрежу (слике 134, 135, 136 и 137).

Слике 132 и 133. Излетиште, трећа зона заштите (фото Јојић Главоњић, октобар 2016, август 2019)

Слике 134–137. Запуштено дечије игралиште (остаци мостића, одбокашког терена, дотрајао мобилијар, фото Јојић Главоњић, август 2019)

Забележени негативни чиниоци са аспекта развитка рекреативног и излетничког туризма су: загађена вода Царске Баре и Старог Бегеја⁸³, присутна опасност од пожара⁸⁴, као и очигледна

⁸³ На загађеност воде Старог Бегеја већ годинама уназад упозоравају одређена еколошка друштва. Позивајући се на истраживања из 2005. године, Бошњак и Пиперски (2009) наводе да је на месту где се из рибњака улива вода у Стари Бегеј присутна изразита замућеност (93,5%), као директна последица великог прилива суспендованих честица у време оплићавања језера и излова рибе (а водни режим у Резервату највише зависи од водног режима у рибњацима). Ауторке истичу и да велика замућеност Старог Бегеја угрожава и саму Царску бару, која се из њега снабдева водом. Такође, истраживање Ј. Грабић и сарадника (Grabić, Ćirić, Benka, & Đurić, 2016), спроведено у пролеће и јесен 2015. године⁸³, показало је присуство огромног броја бактерија ешерихије коли ($4,30 \times 10^3$ CFU/ml) и кластридије ($7,80 \times 10^3$ CFU/ml) у водама Царске баре. Прва узрокује многе познате болести и показатељ је директног испуста канализације у водену површину, док друга може синтетисати јаке отрове, потенцијално смртоносне за људе и животиње. Иначе, истраживање је вршено у три заштићена подручја,

запуштеност и неадекватно одржавање мобилијара али и читавог Резервата (замуљеност воде, прекомерна обраслост трском и врбом, стазе зарасле у вегетацију, недостатак путоказа и инфо табли).

Табела 49. Вредновање потенцијала подручја СРП „Царска бара” са аспекта развоја рекреативног и излетничког (викенд) туризма

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/негативан (+/-)	Специјални резерват природе „Царска бара”
ПРЕДНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ			
Површина заштићеног подручја	<500m ² >500m ²	- +	+
Естетска ⁸⁵ вредност рељефа	Једноличан рељеф, монотон Вертикална и хоризонтална рапчлањеност рељефа	- +	-
Вегетацијски покривач	Ливаде Ливаде и жбунаста вегетација Шумарци, ливаде, жбунаста вегетација	- - +	-
Тип водене површине	Језеро Река Бара	+ + -	-
Тип обале	Муљевита Шљунковита Каменита Мешовита	- + + +	-
Уређеност обале	Уређена обала Неуређена обала	+ -	-
КЛИМАТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ			
Релативна влажност ваздуха	<40% 40–75% >75%	- + -	+
ДОСТУПНОСТ РЕЗЕРВАТА И ПРИСУСТВО ВЕЋИХ НАСЕЉА У ОКРУЖЕЊУ			
Врста пута	Асфалтни пут Макадамски пут Пољски пут Пешачка стаза	+ + - -	+

три специјална резервата природе – СРП „Лудашко језеро”, СРП „Обедска бара” и СРП „Царска бара”, а узорци за Царску бару су узети на четири локације: Трактор бара, Стари Бегеј, канал Шовајка (одваја рибњак од заштићеног подручја) и канал (G1) који је директно повезан са Царском баром. Најлошије стање је забележено у два канала, док Трактор бара и Стари Бегеј бележе најгоре вредности у јесен, услед режима веома ниског водостаја.

⁸⁴ Пољопривредници околних насеља пале стрњику и отпад, а често и ватру само да би отерали дивље свиње. Велику опасност представљају и викендаши из викенд насеобине у Стајићеву, од којих је баш један изазвао велики пожар из октобра 2018. године када је изгорело 800 ha површине Резервата.

⁸⁵ При вредновању једног предела за сврхе развоја туризма, естетска компонента је од велике важности. Јер, како истиче Чомић (1984), туризам не узрокује само човекова потреба за рекреацијом и забавом, него и за највишим духовним потребама у које спада и естетика. Естетски најатрактивнији антропогеографски туристички мотиви јесу градови, архитектонска и вајарска дела. Естетски атрактивни природно географски мотиви јесу природне лепоте видљиве голим оком – пејзажи, планине, брда, море, језера... Природно лепо и туристички лепо, нераздвојна су целина у утицају на туристу, односно на његово туристичко кретање. Када говоримо о естетици рељефа, поред набројаних разноликости и контрастности, Динић (1992) као неизоставан помиње и ефекат психолошког деловања рељефа на посетиоце, на који утичу удаљеност до видикове линије (у километрима) и угао под којим се видикова линија посматра. Са тог аспекта, највећу естетску вредност имају планински врхови, видиковци и остале истакнуте тачке у рељефу, код којих се удаљеност видикове линија мери десетинама километара а угао под којим се она посматра иде и до 360°.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/негативан (+/-)	Специјални резерват природе „Царска бара”
Близина важних саобраћајница	У близини важне међународне или регионалне саобраћајнице	+	+
	Није у близини важне међународне или регионалне саобраћајнице	-	
Близина већих градова	Веће насеље у близини, до 20 km	+	+
	Веће насеље у близини, до 50 km	-	
Повезаност јавним превозом	Постоје редовне дневне линије, честе	+	-
	Постоје редовне дневне линије, ретке	-	
	Само сопственим превозом	-	
УСЛУЖНЕ ФУНКЦИЈЕ			
Инфо центар за посетиоце	Постоји, на одговарајућем месту	+	
	Постоји, на неодговарајућем месту	-	
	Не постоји	-	
Природњачка кућа	Постоји	+	+
	Не постоји	-	
Продавница мешовите робе	Постоји	+	+
	Не постоји	-	
Угоститељски објекат	Постоји	+	+
	Не постоји	-	
Могућност преноћишта у непосредној близини	Постоји	+	+
	Не постоји	-	
Здравствена станица/амбуланга у кругу од 15 km	Постоји, ради свакодневно и викендом	+	-
	Постоји, ради сваким радним даном	-	
	Постоји, ради само одређеним данима	-	
	Не постоји	-	
Бензинска пумпа у непосредној близини	Постоји	+	+
	Не постоји	-	
Паркинг	Постоји	+	+
	Постоји, недовољан	-	
	Не постоји	-	
Могућност изнајмљивања спортских реквизита и опреме (бицикли, чамци, педалине, кануи, ...)	Постоји	+	-
	Не постоји	-	
Вожња бродом/чамцем	Постоји	+	+
	Не постоји	-	
Обележене и уређене стазе за пешачење	Постоје	+	-
	Постоје, али неуређене	-	
	Не постоје	-	
Обележене и уређене стазе за бициклисте	Постоје	+	-
	Постоје, али неуређене	-	
	Не постоје	-	
МОБИЛИЈАР			
Путокази унутар Резервата/инфо табле	Постоје, довољан број	+	-
	Постоје, недовољан број	-	
	Не постоје	-	

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/негативан (+/-)	Специјални резерват природе „Царска бара”
Мостићи, видиковци, осматрачнице	Постоје Не постоје	+ -	+
Клупе	Постоје Не постоје	+ -	+
Канте за смеће	Постоје, довољан број Постоје, недовољан број Не постоје	+ - -	+
Опремљена места за излетнике (столови са клупицама, места за роштиљ...)	Постоје, довољан број Постоје, недовољан број Не постоје	+ - -	+
Јавни тоалети	Довољан број, добро распоређени Малобројни, лоше распоређени Нема их	+ - -	-
Мобилијар за децу	Постоји, у добром стању Постоји, у лошем стању/недовољан Не постоји	+ - -	-
Уређени терени за рекреацију	Постоји већи број Постоји један Не постоје	+ - -	-
НЕГАТИВНИ ЧИНИОЦИ			
	Загађен ваздух Загађена вода Запуштеност/неодржавање Бука Рудници/градилишта у околини Дивље депоније Пожари Несигурност/опасност	- - - - - - - -	- - - - -

Подручје СРП „Царска бара” и његова околина су затим вредновани са аспекта могућности развоја **руралног туризма**⁸⁶ (табела 50). Од свих пет насеља Резервата, рурални туризам је заступљен само у једном – Белом Блату, али не у обиму који би дозволио његовим посленицима да им то буде једина делатност.

Као и код рекреативно-излетничког туризма, најпре је оцењивана инфраструктура, у смислу доступности. Сва насеља истраживаног подручја доступна су асфалним путевима, с тим што је Бело Блато у најгорем положају, јер је нека врста слепе улице⁸⁷. Доступност јавним превозом је присутна за сва насеља, с тим што се до јединог туристички валоризованог места, Белог Блата, не долази лако уколико немате сопствени аутомобил. Постоје свега два поласка дневно из Зрењанина и за Зрењанин (последњи у 14.45), али се може узети локални

⁸⁶ Тодоровић и Бјељак (2007) наводе како су готово сви туристи руралног туризма у Србији домаћи туристи. Као главне проблеме развоја руралног туризма у Србији они наводе: недовољно образовање односно обучавање заинтересованих домаћина како да угосте посетиоце, недовољан број туристичких пунктова у селима која се баве руралним туризмом и њихова слаба повезаност са туристичким организацијама, и лоше стање инфра и супра структуре. Говорећи о предностима развоја руралног туризма, наводе како он може допринети решавању вероватно највећег проблема руралних простора – депопулације, како може оживети пољопривреду и нека заборављена традиционална занимања (кожарство, трскарство и сл.), али и допринети очувању вредне природе ових простора, као и њихових културних вредности.

⁸⁷ Пут се у њему завршава, па се посетиоци морају вратити уназад да би изашли на главну магистралу Бг-Зр или на пут за Ечку преко Лукиног Села.

такси (за који посетици не добијају званичне информације, него се морају распитати код домаћина или мештана). Иста је ситуација и са Лукиним Селом, кроз које пролази само аутобус који иде из Зрењанина за Бело Блато. У питању је линија са ретким поласцима који завршавају у раним поподневним сатима, тако да је овај елемент за наведена два насеља оцењен негативно. Телекомуникациона мрежа постоји, као и водоводна, електроенергетска такође, али често има проблема са снабдевањем и електричним напоном. Канализациона мрежа не постоји.

Положај, у смислу атрактивности окружења, оцењен је позитивно за сва насеља. Сва су она у истом окружењу њива и водених површина (Бегеј, Тиса, Дунав, језера Ечке и „Царска Бара”). Истиче се Бело Блато, јер у окружењу има језера Ечке и „Царску бару”. Лукино Село је на Белом језеру рибњака „Ечка”, Книћанин уз реку Тису и на свега пар километара удаљености од Бегеја и Дунава, док су Перлез и Стајићево у доминантно ораничном окружењу, али уз реку Бегеј, на чијој је обали изграђено лепо излетиште.

Становништво, као носилац развоја руралног туризма, оцењено је позитивно када је бројност у питању, са изузетком Лукиног Села⁸⁸, док је просек година становника у свим насељима истраживаног подручја оцењен негативно⁸⁹. Будући да је од последњег пописа прошло осам година и да је ситуација са одласком омладине из године у годину све неповољнија⁹⁰, не треба очекивати бољитак у овом сегменту.

Када је понуда услужних функција у питању и онога што би посетиоци могли радити у слободно време, од шеснаест вреднованих елемената најбоље је оцењено насеље Бело Блато, које је добило девет позитивних оцена. Постоје само два пансиона категорисана код Туристичке организације Зрењанин – пансион „Осеан” и салаш „Лујза” (слике 138 и 139). Преноћиште са исхраном по договору се може добити у још пар домаћинстава, али то није ниво који задовољава критеријуме бављења туризмом. „Лујза” је специјализована за посете екскурзија и исхрану, али такорећи без могућности смештаја (поседује само једну собу), док „Осеан” има значајан капацитет добро опремљених соба, које памте и боље дане, посебно док су долазили риболовци на језеро Јоца, док се давало у закуп. Данас га посећују повремено гости познатијих манифестација у селу. Преноћиште је могуће и у бунгаловима етно села „Тигањица” у Стајићеву, као и у мотелу „Сибила” у Лукином Селу.

Слике 138. и 139. Пансион „Осеан” и етно салаш „Мала Лујза”, Бело Блато (фото Јојић Главоњић, 2015, 2017)

⁸⁸ Лукино Село броји 498 становника, Бело Блато 1.342, Книћанин 1.753, Перлез 3.383 и Стајићево 1.941 (Попис 2011).

⁸⁹ Просек година се креће од 41,5 у белом Блату и Стајићеву, преко 42,7 у Лукином Селу, 43,2 у Перлезу, до 43,7 у Книћанину (Републички завод за статистику, 2012).

⁹⁰ Директор основне школе „Братство јединство” у Белом Блату и локални хроничар господин Милан Недељков је у неформалном разговору напоменуо како је у периоду од 2015. до 2017. године из села отишло око 300 младих. Махом у Мађарску и Словачку, будући да као припадници мањина поседују пасоше тих земаља.

Продавницу мешовите робе и угоститељски објекат имају сва насеља. Пошту у кругу од 15 km сва, иако их већина ради сваки радни дан, једино она у Лукином Селу три дана у недељи, а амбуланту која ради свакодневно и викендом, у кругу од 15 km, сва осим Книћанина. У Книћанину постоји амбуланта, али ради само одређеним данима, пар сати. Иако је такво радно време карактеристика свих сеоских насеља у Србији, остала која су вреднована позитивно за овај елемент, имају на мање 15 km Зрењанин односно Тител. Иначе, амбуланте у овде истраживаним насељима раде само одређеним данима, на по пар сати, једино Перлез има здравствену станицу, са стоматолошком службом, која ради сваки дан.

Апотеке постоје у свим насељима осим у Книћанину, али Тител, са више апотека, је на удаљености мањој од 15 km. Банке немају своје експозитуре нити банкомате у истраживаним насељима. Не постоји ни мењачница. Пијацу имају Бело Блато (слика 140), Перлез и Стајићево. Не чуди што немају сва насеља, јер су у питању села, где већина мештана сама производи себи храну. Зато је и радно време ових постојећих необично – један дан у недељи. Па и тада, све се распрода већ у раним јутарњим часовима и сви се разиђу другим послом. Овом приликом су ипак вредноване, јер би као места пласмана домаћих аутентичних производа могла бити интересантна потенцијалним посетиоцима. Инфо-центар не постоји нити у једном насељу. Већина овде истраживаних нема ни потребу за њим, јер им туристи не свраћају. Реална потреба постоји за тим у Белом Блату, насељу најближем темељном феномену овог заштићеног подручја и насељу самом по себи туристички атрактивном. Оно ипак има сјајно решену инфо-таблу на којој је мапа места са свим значајним локацијама (кафана, амбуланта, апотека, стајалиште аутобуса, пошта, ловачки дом, адресе домаћинстава која нуде преноћиште) (слика 141).

Слике 140. и 141. Пијаца и инфо табла у центру Белог Блата (фото Јојић Главоњић, 2017)

Природњачка кућа постоји на подручју насеља Лукино Село, будући да је ту стационаран и Управљач, док етно кућа односно етно центар постоји у Белом Блату, али се отвара за посетиоце само када су најављене екскурзије у питању. Посебно трасиране и обележене стазе које воде до Резервата не постоје. Такође ни бицикличке стазе, као ни могућност изнајмљивања бицикала, нити у једном насељу. Иако свако насеље има своја удружења жена (Клуб жена „Бело Блато”, Организација удружења жена Града Зрењанина - огранак „Книћанин” и огранак „Стајићево”, Удружење жена „Бело језеро” из Лукиног Села, и Удружење жена из Перлеза при КУД „Перлез”), која вредно раде и излажу своје рукотворине на локалним манифестацијама, радионице традиционалних заната које су у сличним подручјима развијенијих земаља врло присутне и тражене, овде не постоје. Такође, поменут удружења годинама уназад бележе пад броја чланица (постоје удружења са свега три-четири активне чланице), са све већим просеком година. Културно-историјске знаменитости постоје у сваком од насеља истраживаног подручја, много је заштићених споменика културе (опширније у поглављу 3.1.2.), с тим што нису све атрактивне за туристе. Позитивно

оцењена, као места са материјалним и наслеђем велике атракције и значаја већег од локалног, јесу насеља Бело Блато и Перлез.

Манифестације, као значајан привлачан фактор посетилаца, присутне су на подручју истраживаних насеља (опширније у поглављу 3.1.2.). Највише их је у Белом Блату, десетак, по две у Перлезу и Стајићеву, једна у Лукином Селу. Нема их на подручју Книћанина, ако изузмемо сеоску славу. Ипак, већина их је локалног карактера, што значи да се мали број оних који их посећују одлучује на ноћење или услугу пансиона код локалног становништва. Једину корист од посетилаца оваквих манифестација, локално становништво остварује продајом домаћих производа које излаже том приликом.

Негативне карактеристике подручја су само констатоване, јер су већ анализирани код вредновања са аспекта развоја рекреативног и излетничког туризма.

Табела 50. Вредновање потенцијала насеља СРП „Царска бара” са аспекта развоја руралног туризма

КАРАКТЕ-РИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/негативан (+/-)	Бело	Книћанин	Лукино	Перлез	Стајићево
			Блато		Село		
ДОСТУПНОСТ И ИНФРАСТРУКТУРА							
Врста пута	Асфалтни пут	+	+	+	+	+	+
	Макадам	-					
	Пољски пут	-					
	Пешачка стаза	-					
Повезаност јавним превозом	Постоје редовне дневне линије, релативно честе	+		+		+	+
	Постоје редовне дневне линије, ретке	-	-		-		
	Само сопственим аутом или таксијем	-					
Водоводна мрежа	Постоји	+	+	+	+	+	+
	Не постоји	-					
Електроенергетска мрежа	Постоји	+	+	+	+	+	+
	Не постоји	-					
Канализациона мрежа	Постоји	+					
	Не постоји	-	-	-	-	-	-
Телекомуникациона мрежа	Постоји	+	+	+	+	+	+
	Не постоји	-					
ПОЛОЖАЈ							
	У непосредном шумском окружењу	+					
	У непосредној близини реке или језера	+	+	+	+	+	+
	У ораничном окружењу	-	-	-	-	-	-
	У котлини	-					
	У равници	-					
СТАНОВНИШТВО							
Број (2011)	<500	-			-		
	500-1.000	-					
	>1.000	+	+	+		+	+
Просечна старост (2011)	<40 год.	+					
	40-50 год.	-	-	-	-	-	-
	>50 год.	-					
УСЛУЖНЕ ФУНКЦИЈЕ И СЛОБОДНО ВРЕМЕ							
Могућност ноћења (категорисан смештај)	Постоји	+	+		+		+
	Не постоји	-		-		-	
Продавница	Постоји	+	+	+	+	+	+

КАРАКТЕ- РИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/ негативан (+/-)	Бело	Книћанин	Лукино	Перлез	Стајићево
			Благо		Село		
мешовите робе	Не постоји	-					
Угоститељски објекат	Постоји	+	+	+	+	+	+
	Не постоји	-					
Пијаца	Постоји	+	+			+	+
	Не постоји	-		-	-		
Пошта у кругу од 15km	Постоји	+	+	+	+	+	+
	Не постоји	-					
Банка/банкомат/ мењачница	Постоји	+					
	Не постоји	-	-	-	-	-	-
Здравствена станица/амбуланта у кругу од 15km	Постоји, ради свакодневно и викендом	+		+	+		+
	Постоји, ради сваким радним даном	-				+	
	Постоји, ради само одређеним данима	-	-				
	Не постоји	-					
Апотека у кругу од 15km	Постоји	+	+	+	+	+	+
	Не постоји	-					
Инфо центар	Постоји	+					
	Не постоји	-	-	-	-	-	-
Културно-ист. знаменитости	Постоје	+	+			+	
	Не постоје	-		-	-		-
Природњачка кућа	Постоји	+			+		
	Не постоји	-	-	-		-	-
Етно кућа	Постоји	+	+				
	Не постоји	-		-	-	-	-
Уређене и обележене стазе за шетњу до Резервата	Постоје	+					
	Не постоје	-	-	-	-	-	-
Уређене и обележене бициклическе стазе	Постоје	+					
	Не постоје	-	-	-	-	-	-
Могућност изнајмљивања бицикала	Постоји	+					
	Не постоји	-	-	-	-	-	-
Радионице традиционалних заната	Постоје	+					
	Не постоје	-	-	-	-	-	-
МАНИФЕСТАЦИЈЕ							
Број	Нема их	-		-			
	Има једна	+			+		
	Има их више	+	+			+	+
Значај	Локалног значаја	-	-		-	-	-
	Регионалног значаја	+	+				
	Међународног значаја	+	+			+	
НЕГАТИВНИ ЧИНИОЦИ							
	Загађен ваздух	-					
	Загађена вода	-	-	-	-	-	-
	Запуштеност/неодржавање	-					
	Бука	-					
	Рудници/градилишта у околини	-					
	Дивље депоније	-					
	Пожари	-	-	-	-	-	-
	Несигурност/опасност	-					

Врсте туризма специфичних интересовања предвиђене или већ заступљене на подручју специјалног резервата природе „Царска бара”, јесу: лов и риболов⁹¹, посматрање птица и циклотуризам⁹². Вредноване су са аспекта присуства базе за њихово одвијање, услова за њихово одвијање, понуде услуга везаних за њихов развој и присуства манифестација њима посвећених (табела 51). Оснoв за развој сва четири наведена типа туризма специфичних интересовања несумњиво је присутан на подручју СРП „Царска бара”. Богатство фауне риба, дивљачи и птица, омогућава њихов развој већ деценијама уназад. Велику улогу у томе имају и акваторије рибњака „Ечка”, на којима се практикује спортски риболов, али и захваљујући којима овај предео привлачи толики број птица. Подручје Резервата је саобраћајно одлично позиционирано, уз главне путеве који воде кроз Банат, са асфалтираним прилазним путевима до свих насеља и кроз њих. У Војводини се гнезди 82% орнитофауне Србије. Такође, једина туристичка агенција у Србији⁹³ која нуди аранжмане за посматраче птица је у Војводини. Царска бара је једна од 14 већ афирмисаних локација за посматрање птица у Србији. Томе, осим мртваје Бегеја, доприносе и рибњаци Ечке, који су међу највећима у Европи (www.birdwatchserbia.rs). На подручју Војводине циклотуризам има перспективу, будући да конфигурација терена погодује овом виду туризма и да кроз Банат пролазе три „EuroVelo” руте (6, 11 и 13). Такође, општина Зрењанин и Туристичка организација Зрењанина озбиљни су у намери да привуку циклотуристе из Европе. Они су се удружили са немачком картографском компанијом „Huber” и 2019. године одштампали туристичке мапе Баната са поменутих рутама⁹⁴, на које су као обавезно место за посетити ставили и СРП „Царска Бара” и насеље Бело Блато. Још 2017. године, када је представљен Еуровело парк „Царска бара”⁹⁵, план је био да се постојећа бициклическа стаза од Зрењанина до Ечке продужи до Стајићева и даље до Царске баре, али то још није реализовано.

Као основни услови за развитак наведених видова туризма, разматрани су: присуство водених површина уређених за спортски риболов, постојање мрестилишта, постојање уређеног ловишта, осматрачница за птице, инфо табли са врстама које у Резервату бораве, обележених бициклических стаза са путоказима, постојање риболовачких и ловачких удружења на простору Резервата, лепих пејзажа и културно-историјских споменика у непосредном окружењу. Од девет одабраних и вреднованих елемената, шест их је оцењено позитивно. Спортски риболов је могућ на више језера у оквиру РГ „Ечка”. Најпознатија су

⁹¹ До 90-их година XX века, ловни и риболовни туризам су били најразвијенији видови туризма у општини Зрењанин, са доминацијом страних туриста (Италија, Аустрија, Немачка) (<https://ilovezrenjanin.com>). Ловни туризам Војводине је највећи раст бележио шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година прошлога века, пре свега захваљујући великом броју страних ловаца (Бјељац и Ромелић, 2015).

⁹² Циклотуризам је врста туризма специфичних интересовања која у себи обједињује и друге врсте туризма – гастро, агро, културни, спортско-рекреативни, кампинг, авантуристички и еко-туризам. UNTWO процењује да у Европи има преко 60 милиона активних циклотуриста (Deže & Gavran, 2019).

⁹³ У питању је агенција „Магелан турс” из Новог Сада, а туристи су већином из западне Европе. Ипак, њихов број није велик – неколико десетина група од по 2–15 чланова, годишње. Иако је у питању веома скуп хоби и богата клијентела, луксуз није оно што они траже. Привлаче их приватни пансиони, интеракција са локалним становништвом ради упознавања њихове културе, историје и гастрономије (bif.rs/2012/08/posmatranje-ptica-svi-smo-mi-romalo-pticari).

⁹⁴ На мапама су обележени и ресторани, преноћишта... Осмишљена су три правца која би могла бити занимљива циклотуристима: један према СРП „Царска бара” и Белом Блату, други према Ковачици и Белој Цркви, и трећи према Кикинди (<https://ilovezrenjanin.com>).

⁹⁵ Почетком 2017. године, баш на Дан Рамсарских подручја, челни људи града Зрењанина са партнерима представили су нови туристички пројекат развоја бициклических рута под називом *EuroVelo park „Царска бара”*. Идеја је да се даљим ширењем и уређењем бициклических стаза повежу и истовремено мапирају сви туристички капацитети овог дела Баната, природни и културни, како би туристима било омогућено да их све препознају и посете, и што дуже се задрже (и оставе више новца) на свом пропутовању. Процена туристичких организација говори да годишње око 30.000 бициклиста односно циклотуриста прође кроз општину Зрењанин. Цео пројекат има за циљ одрживи развој туризма, који опет треба довести до развоја локалних заједница и задражавања младих људи у овој регији (<http://zrenjanin.org.rs/3-45-45-5087/Prezentacija-EuroVelo-parka-„Carska-bara”>).

„Јоца”⁹⁶, „Трактор бара”⁹⁷ и „Сент Андреја”. На локално становништво, највећи утицај је имало пословање језера „Јоца” (слике 142 и 143), и то у периоду од 2009. до 2015. године, када је број посетилаца у приватном смештају био велики, а и локални производи су продавани у великом обиму.

Слике 142. и 143. Језеро Јоца (извор:
<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10215580304447905&set=a.1500473719009&type=3&theater>)

На подручју Резервата се простире ловиште „Бегеј”, којим газдује ловачко удружење Зрењанин. Стално гајене врсте дивљачи у ловишту Бегеј су: срна, дивља свиња, зец, фазан и пољска јаребица. Ловни туризам је развијен, мада не у некадашњем обиму. Најбројнији су ловци из Италије (који лове углавном ситну дивљач), из Немачке, Аустрије и Шпаније (www.zrenjanin.rs). Ловни туризам не дотиче локално становништво (осим када је криволов у питању, у чему традиционално предњаче Белоблаћани и Перлежани, као и у рибокрађи, мада по речима Управљача с годинама све мање), будући да ловци традиционално бораве у „Каштелу” у оближњем насељу Ечка. Смештај ловаца је могућ и у хотелу „Сибилла” у Лукином селу, који поседује озидане боксеве за ловачке псе и о чему брине посебна организациона јединица „Ловство рибњака Ечка”. Анализирајући потенцијале ловног туризма у средњем Банату, Мркша (Mrkša, 2015) наглашава како су постојеће основе добре. Овдашња ловишта одликује добра организација, добра техничка опремљеност, квалитетан фонд дивљачи, довољни смештајни капацитети (од којих већина омогућава и смештај гонича) и близина површинских вода. Постоје и неки проблеми, међу којима аутор истиче неадекватну инфраструктурну опремљеност, законе који се односе на транспорт меса до пребивалишта ловаца⁹⁸ и неадекватну активност туристичких посленика на промоцији. Од 2019. године ловцима је доступно и обновљено стрелиште за гађање летећих мета, уз пут

⁹⁶ Језеро „Јоца” је до 2009. године коришћено за узгој рибе и као резервни извор воде у сушним периодима. Тада је активирано за спортски риболов и добром визијом појединца (Јоце) претворено у популарну дестинацију међу спортским риболовцима. Године 2015. Управљач је отказао закуп дотадашњем кориснику како би сам наставио разрађен посао и уврстио језеро у целокупну понуду Резервата и повезао са ноћењем у хотелу „Сибилла”. Ипак, у томе, према речима риболоваца и становника околних насеља који су имали директне користи од рада Језера, није успео. Иако пут до језера није постојао односно био могућ приступ само трактором, па је власник сам развио посетиоце, а 2015. је Ечка направила нов пут од Белог Блата до „Јоце” да се може прићи сопственим возилом, број посетилаца је опао. Коментари риболоваца се односе на драстично увећане цене дозвола и изнајмљивања чамаца, као и на огроман и недозвољен излов рибе, које зато сада у језеру веома мало има.

⁹⁷ „Трактор бара” је рукавац реке Бегеј који се налази на ободу Резервата. Име дугује булдожеру који је овде потонуо 70-их година прошлога века, чистећи муљ. Дужине је 1,5 km и ширине око 150 m, богата је рибом и сезона пецања на њој траје током целе године. Једна од погодности је и то што се до ње стиже асфалтним путем, а и околни амбијент ливада и шума је прелеп. „Трактор бара” је потпала под Резерват, односно надлежност РГ „Ечка”, тек проширењем његових граница, заједно са каналом Бегеј код Перлеза. Заједно, они припадају риболовном подручју „Мали Бегеј” и намењени су рекреативном риболову (www.ribolov-nautika.com).

⁹⁸ Постоји пропис по коме ловци не могу да изнесу ловину ван Србије.

Зрењанин – Београд, капацитета до 40 такмичара (<https://ilovezrenjanin.com>). Скоро сва насеља имају своја ловачка и риболовачка удружења⁹⁹. На подручју Резервата и непосредног окружења постоји велики број културно-историјских споменика, што може употпунити и обогатити боравак ловаца, риболоваца, цикло туриста и посматрача птица, и потенцијално утицати да они продуже свој боравак. Негативно је оцењено непостојање осматрачница за птице¹⁰⁰, нема чак ни инфо табли са врстама птица које овде обитавају, као ни обележених бицикличких стаза са путоказима. Основне услугне функције потребне овој врсти туриста постоје на подручју Резервата. У питању су: смештај, угоститељски објекти, продавнице, амбуланте, специјализоване продавнице односно сервиси риболовачке, ловачке и циклоопреме, инфо центар, и јавни тоалети. Смештајни капацитети су довољни. Ловци¹⁰¹ одседају углавном у оближњем „Каштелу” у Ечкој или у хотелу „Сибила”. У Белом Блату постоји новији (из 2010. године) ловачки дом, док пецароши одседају или у „Сибилу” или у приватном смештају у Белом Блату¹⁰². Смештај као елемент је дакле оцењен позитивно, али је замерка што нема кампа, који је посебно прикладан за ове категорије туриста. Позитивно је оцењено и постојање већег броја угоститељских објеката и продавница мешовите робе, док је негативно оцењено непостојање продавница односно сервиса опреме за лов, риболов и бициклизам, непостојање инфо центра за посетиоце (мада риболовци и ловци све информације добијају у хотелу „Сибила” где је и седиште Управљача), као и непостојање тоалета. Постоји, наиме, једна кабина на самом излетишту, али велика замерка риболоваца, на пример, јесте непостојање истих у околини језера за спортски риболов. Ипак, највећа замерка би се могла упутити на здравствену заштиту посетилаца, будући да само једна амбуланта односно здравствена станица ради свакодневно, и то у Перлезу. Али, ни она није доступна викендом, нити у поподневним сатима. У насељима заштитне зоне, која су и најближа излетишту, амбуланте раде само понеки дан у недељи. Најидеалније би било да постоји дежурна лекарска служба у згради Управљача.

Од великог броја манifestација које се традиционално одржавају у насељима СРП „Царска бара” и окружења, ниједна није посебно посвећена ловцима, риболовцима или бицикличким. Ипак, скоро сви одабрани елементи позитивно су вредновани, будући да нека насеља у оквиру прославе дана села или сеоске славе традиционално организују кулинарска такмичења или надметања и међу овим категоријама рекреативаца (осим бицикличких). Тако у Белом Блату постоји манифестација „Белоблатска рибља чорба”, коју организују Удружење рекреативних риболоваца „Лињак” и месна заједница, а у оквиру обележавања сеоске славе крајем септембра одржава се такмичење у спремању рибље чорбе и такмичење у гађању глинених голубова (такозвана шицара). У Стајићеву се за време обележавања сеоске славе Преображења, риболовци такмиче у спортском риболову на језеру Сент Андреја, а ловци учествују у шицари. Све поменуте манифестације су локалног карактера, али су важне за очување традиције, међусобно зближавање мештана, њихово зближавање са мештанима околних насеља и за сам опстанак ових села.

⁹⁹ Ловачко удружење Зрењанин броји велики број ловачких друштава и једно је од највећих у Србији (преко 1200 чланова). У Белом Блату има ловачко друштво „Јелен”, у Стајићеву ловачко друштво „Петра”, у Перлезу „Јединство”, у Книћанину „Книћанин”. Риболовачка су: Удружење риболоваца „Тигањица” из Стајићева, „Тиски цвет” из Книћанина.

¹⁰⁰ Постојао је један видикован на ободу саме Царске баре. Њиме се завршавала „Стаза здравља” и пружао је прелеп поглед на саму бару, предео заштићен најстрожим режимом заштите, али је изгорео у великом пожару октобра месеца 2018. године.

¹⁰¹ Међу њима је велики број странаца, највише из Чешке, Словеније, Аустрије, Италије. Просечно бораве два до три дана.

¹⁰² Риболовци нису богата клијентела као ловци. Они бирају скромнији смештај, па су приватна домаћинства идеална. Док је језеро Јоца било у закупу приватника из Београда (период од 2010 до 2015. године) и бележило рекордне посете, и домаћинства у Белом Блату су имала много посла. Међу гостима су били и страни туристи (Руси, Бугари, Румуни, Италијани).

Табела 51. Вредновање потенцијала подручја СРП „Царска бара” са аспекта развоја туризма специфичних интересовања (спортски риболов, лов, посматрање птица, цикло туризам)

КАРАКТЕ-РИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/ негативан (+/-)	Специјални резерват природе „Царска бара”
ТЕМЕЉНИ ФЕНОМЕНИ КАО ОСНОВА ЗА РАЗВОЈ ЖЕЉЕНИХ ВИДОВА ТУРИЗМА			
Богатство рибе фауне	Постоји Не постоји	+ -	+
Богатство ловних врста	Постоји Не постоји	+ -	+
Богатство фауне птица	Постоји Не постоји	+ -	+
Водене површине	Језеро Река Без водених површина	+ + -	+ +
Рељеф (приступачан терен са аспекта рељефа и повезаности са главним путним правцима)	Јесте Није	+ -	+
УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ЖЕЉЕНИХ ВИДОВА ТУРИЗМА			
Уређене водене површине са околином, за спортски риблов	Постоје Не постоје	+ -	+
Мрестилиште	Постоји, ради Постоји, не ради Не постоји	+ - -	+
Уређено ловиште (чеке, хранилишта, солишта), стрелиште	Постоји Не постоји	+ -	+
Осматрачнице за птице	Постоје Не постоје	+ -	-
Инфо табле са врстама птица које је могуће видети у Резервату	Постоје Не постоје	+ -	-
Обележене бициклическе стазе са путоказима	Постоје Не постоје	+ -	-
Локално риболовачко удружење	Постоји Не постоји	+ -	+
Локално ловачко удружење	Постоји Не постоји	+ -	+
Лепи пејзажи и културно-историјске знаменитости у окружењу	Постоје Не постоје	+ -	+
УСЛУЖНЕ ФУНКЦИЈЕ			
Смештај	Камп Ловачка кућа/дом Приватна домаћинства Хотел/мотел Не постоји	+ + + + -	- + + +
Угоститељски објекат	Постоји Не постоји	+ -	+
Продавница мешовите робе	Постоји Не постоји	+ -	+
Амбуланта	Постоји, ради свакодневно и викендом Постоји, ради сваким радним даном Постоји, ради само одређеним данима Не постоји	+ - - -	-
Продавница риболовачке	Постоји	+	

КАРАКТЕ-РИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/негативан (+/-)	Специјални резерват природе „Царска бара”
опреме/сервис	Не постоји	-	-
Продавница ловачке опреме/сервис	Постоји Не постоји	+ -	-
Продавница циклорепаре/сервис/изнајмљивање бицикала	Постоји Не постоји	+ -	-
Инфоцентар који пружа све неопходне информације (смештај, службе, знаменитости)	Постоји Не постоји	+ -	-
Јавни тоалети	Постоје, довољан број, добро распоређени Постоје, недовољан број, лоше распоређени Не постоје	+ - -	-
МАНИФЕСТАЦИЈЕ			
Број	Нема их Има једна Има их више	- + +	+ + +
Посвећене риболову и риболовцима	Постоје Не постоје	+ -	+ +
Посвећене лову и ловцима	Постоје Не постоје	+ -	+ +
Посвећене бициклистима	Постоје Не постоје	+ -	- -

Запажа се оно што је разговор са представницима Резервата и потврдио, да су на подручју СРП „Царска бара” највише заступљени екскурзиони¹⁰³ и излетнички¹⁰⁴ туризам. Школе из различитих делова Србије овде доводе своје ђаке, али локално становништво од њих нема никакве користи. Сав новац од оваквих посета иде организаторима путовања и Резервату, који се и поред тога сам не може издржавати. Ђаци купе тек по неки сувенир, али иако се и мештани оближњег села Бело Блато баве њиховом изградом, њихових сувенира у понуди на излетишту нема¹⁰⁵. Екскурзијама можемо сматрати и организоване посете планинара и других љубитеља природе, који Резерват походе са својим друштвима или специјализованим туристичким агенцијама.

5.2. Вредновање антропогеографског потенцијала подручја СРП „Царска бара” за потребе развоја туризма

Постојање природног потенцијала, односно природних туристичких мотива, често није довољан предуслов за развој туризма једног предела. Антропогеографски потенцијал је такође важан, нарочито с аспекта развоја културног туризма, последњих година све популарнијег вида туризма у свету. А основне разлике при туристичкој експлоатацији поменутих видова мотива, јесу дужина боравка туриста и материјална добит од њих.

¹⁰³ Према евиденцији Управљача, 95% посетилаца чине домаћи туристи, свега 5% је иностраних. Када се ради о њиховој старосној структури, 78% чине школска деца и то углавном основци. Што се територијалне дисперзије посетилаца тиче, најчесталији су школарци из Централне Србије. Мај, јун и октобар су месеци у којима они долазе и у којима Резерват оствари више од 70% укупног прихода.

¹⁰⁴ Излетнички туризам је најзаступљенији у летњем периоду, када доминирају индивидуалне посете.

¹⁰⁵ Упитан зашто не постоји пласирање производа који су ручни рад мештана, представник Управљача је одговорио да је то покушано, али да договор није постигнут, јер су мештани тражили нереално високе цене за своје производе (конкретно су у питању биле ташне од трске).

Анализирајући третман културног туризма у савременој литератури, Хацић и коаутори (2005) су запазили да се физичко-географски и антропогеографски туристички мотиви све више посматрају као целина, не изостављајући при том нематеријално културно наслеђе које представља идентитет једног народа и једног предела, и које може, као комплементарна туристичка вредност допринети њиховој промоцији и послужити као потенцијални извор додатних прихода (Jojić Glavonjić, Todorčić, Doljak, & Golubović, 2017).

Археолошка налазишта

У атарима свих насеља на подручју СРП „Царска бара” током протеклих деценија пронађени су бројни артефакти из периода праисторије, антике и средњег века. Највише их је пронађено на локалитетима у Перлезу (дванаест окривених локалитета, пет истражених), Белом Блату (једанаест локалитета), и Стајићеву (седам локалитета). Ради се о предметима који су мањих димензија и чија се заштита остварује *ex situ* (део су археолошке збирке Народног музеја Зрењанин) (www.zrenjaninheritage.com/delatnost-zavoda/arheologija, према Jojić Glavonjić et al., 2017).

Просторни план подручја посебне намене Специјалног резервата природе „Стари Бегеј – Царска бара” („Службени лист АПВ”, бр. 8/2009) издваја десет археолошких налазишта у заштитној зони резервата, у атарима села Бело Блато и Лукино Село (табела 52).

Табела 52. Археолошка налазишта у заштитној зони резервата

ЛОКАЛИТЕТ	КАТАСТАРСКА ОПШТИНА	ПЕРИОД
Чуварница	Бело Блато	холштат, сармати, средњи век
Виногради	Бело Блато	позна бронза, холштат, сармати
Бело Блато – Пашњак - Крушкули	Бело Блато	неолит, позна бронза, средњи век
Јакубцов брег	Бело Блато	сармати
Папова земља	Бело Блато	сармати
Обала Бегеја	Бело Блато	позна бронза
Обала Белог језера	Лукино село	праисторија, средњи век
ЈЗ обала Белог језера	Лукино село	сармати
Пут Лукино Село – Ечка	Лукино село	праисторија, сармати
Обала Бегеја (код моста)	Лукино село	праисторија

Извор: Просторни план подручја посебне намене Специјалног резервата природе Стари Бегеј – Царска бара, 2009 („Сл. лист АПВ”, бр. 8/2009)

Дела са споменичким и уметничким својствима

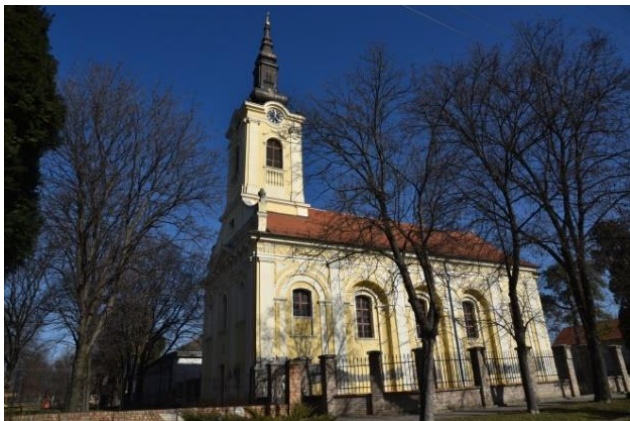
Није мали број објеката на истраживаном подручју која припадају овој категорији, а заштићена су законом као непокретно културно добро. Највише их је у Перлезу и Белом Блату, а једино на подручју насеља Лукино село их нема (табела 53). Својим значајем истичу се Српска православна црква Успења Богородице у Перлезу која датира с почетка XIX века и чији је иконостас 1895. године осликао Урош Предић, и истоимена црква у Стајићеву, из 1934. године, дело архитекте Ђорђа Табаковића, најзначајнијег војвођанског модернисте

прве половине XX века, са иконостасом из 1772. године (<http://www.zrenjanininheritage.com/kulturna-dobra>, према Jojić Glavonjić et al. 2017).

Табела 53. Дела са споменичким и уметничким својствима

ОБЈЕКАТ	КАТАСТАРСКА ОПШТИНА	КАТЕГОРИЈА
Млин са ветрењачом	Бело Блато	Непокретно културно добро које ужива претходну заштиту
Кућа „тршчара“	Бело Блато	Непокретно културно добро које ужива претходну заштиту
Кућа са старом трговинском радњом, улица Жарка Зрењанина бр. 27	Книћанин	Непокретно културно добро (Споменик културе) које ужива претходну заштиту
Католичка црква Храм Маријиног рођења	Лукино село	/
Родна кућа Јанике Балажа	Лукино село	/
Српска православна црква Успења Богородице	Перлез	Културно добро (Споменик културе) од великог значаја
Стара црква св. Архангела Михаила и Гаврила са звоником	Перлез	Непокретно културно добро које ужива претходну заштиту
Млин	Перлез	Непокретно културно добро, индустријско наслеђе
Родна кућа народног хероја Пап Павла	Перлез	Непокретно културно добро (Споменик културе)
Српска православна црква Успења Богородичиног	Стајићево	Културно добро (споменик културе) од великог значаја

Извор: Завод за заштиту споменика културе Зрењанин (www.zrenjanininheritage.com); spomenickulture.mi.sanu.ac.rs, www.osecka.edu.rs,

Слике 144–147. Црква Успења Богородице у Перлезу; Црква Успења Богородичиног у Стајићеву; Кућа тршчара у Белом Блату, у прилично лошем стању иако ужива претходну заштиту; Стари млин са ветрењачом, у дворишту фабрике трске (фото: Тамара Јојић Главоњић. 2017)

Просторне културно-историјске целине

На подручју СРП „Царска бара”, две су просторне културно-историјске целине законом заштићене као непокретно културно добро које ужива претходну заштиту. То су просторна културно историјска целина „Центар Белог Блата” и просторна културно историјска целина „Центар Перлеза”. Прва је разноврснија и чине је две цркве, зграда школе, једна кућа, један споменик, еко-етно целина и један салаш већ афирмисан у области сеоског туризма, а другу само зграде у централним месним улицама. Треће насеље које поседује туристички атрактивну целину јесте Стајићево, а у питању је познато етно село „Тигањица”, тик уз магистрални пут Београд – Зрењанин (табела 54) (<http://www.zrenjaninheritage.com/kulturna-dobra>, према Jojić Glavonjić et al., 2017).

Табела 54. Просторне културно-историјске целине на подручју СРП „Царска бара”

ОБЈЕКАТ	КАТАСТАРСКА ОПШТИНА	КАТЕГОРИЈА
Просторна културно историјска целина „Центар Белог Блата”	Бело Блато	Непокретно културно добро које ужива претходну заштиту
1. Словачка евангелистичка црква	Бело Блато	
2. Римокатоличка црква свете Елизабете	Бело Блато	
3. Зграда основне школе „Братство јединство”	Бело Блато	
4. Споменик погинулим борцима НОР-а	Бело Блато	
5. Грађанска кућа, улица Виноградарска бр. 30	Бело Блато	
„Етно центар Бело Блато”	Бело Блато	
Салаш „Мала Лујза”	Бело Блато	
Просторна културно историјска целина „Центар Перлеза”	Перлез	Непокретно културно добро које ужива претходну заштиту
1. Трг Кнеза Михаила бр. 1 (РКЦ), 2, 3 (Жупни двор) и 6	Перлез	
2. Улица Краља Петра бр. 2	Перлез	
3. Улица Вука Караџића бр. 2 (стара кафана)	Перлез	
4. Улица Краља Александра Карађорђевића бр. 1,3,4,7, и 9	Перлез	
5. Стара зграда суда и затвора	Перлез	
6. Улица Светосавска бр. 2,4,8,10 (Млин), 12 (зграда старе поште), 14 (зграда старе општине) и 19	Перлез	
7. Улица Николе Тесле бр. 2 (зграда Водне управе)	Перлез	
Светосавски дом и парохија	Перлез	
Етно село „Тигањица”	Стајићево	

Извор: Завод за заштиту споменика културе Зрењанин (www.zrenjaninheritage.com)

Слике 148–151. Цркве у Белом Блату; Еко-етно комплекс „Царска бара“; Стари млин у Перлезу; Етно село „Тигањица“ (фото: Тамара Јојић Главоњић, 2017, 2019)

Знаменита места и спомен обележја

Србија је земља бурне историје, о чему сведоче и многе споменичке вредности. Има их из антике, средњег века, а оне из наше скорије прошлости има скоро свако место, ма колико мало било. У оквиру Просторне културно историјске целине „Центар Белог Блата“, у парковском простору поред школе, налази се добро је које ужива претходну заштиту – Спомен обележје партизанима који су последњих дана септембра 1944. године ослободили ово место. У Перлезу такође постоји сличан споменик, родна кућа народног хероја Пап Павла у овом месту заштићена је као споменик културе, а на локалном „Сишком гробљу“ неколицина старих надгробних споменика проглашена је културним добрима под претходном заштитом (Јојић Главоњић et al., 2017). Ипак, најпознатије спомен обележје овога краја, које превазилази национални значај, налази се у Книћанину, до завршетка Другог светског рата једном од најважнијих немачких насеља¹⁰⁶ у нашем делу Баната, основаном 1866. године од стране Подунавских Шваба приспелих већином из околних насеља Ечка и Лукићево (Кицошев и др, 2006). Ово насељено место је по окончању рата претворено у логор за радно неспособне банатске фолксдојчере, који је расформиран након две и по године (функционисао је од октобра 1945. до марта 1948. године) (<http://sites.google.com/site/nemciuvojvodinipoDunavskesvabe>). Заједничком иницијативом Срба и Немаца, на локалитету „Телечка“ подигнуто је спомен обележје жртвама¹⁰⁷ овог логора, које сваке године организовано посећују преживели и њихови потомци.

¹⁰⁶ Тада се звало *Rudolfsgand*.

¹⁰⁷ Процењује се да их је око 11.000, од чега је 9.000 сахрањено на овом гробљу.

Фолклорно наслеђе и манифестације

Фолклорно наслеђе чине традиционално грађени објекти и простори народног неимарства, ношње, стари занати, наивно сликарство, кулинарство, традиционални спортови и игре, који се сви најбоље презентују кроз рурални туризам, кроз различите манифестације, кроз пласман и продају сувенира. Традиционално грађевинарство је већ поменуто у другим потпоглављима, а овде је пажња усмерена на богат фолклор овог мултинационалног простора и манифестације које се традиционално у њему одржавају (табела 55).

Табела 55. Манифестације у насељима Резервата и околине

МАНИФЕСТАЦИЈА	КАТАСТАРСКА ОПШТИНА	ПЕРИОД ОДРЖАВАЊА	ГОДИНА ОСНИВАЊА	ОСНИВАЧ/ОРГАНИЗАТОР
Дан села	Бело Блато	последњи викенд у септембру	Пре више од пола века	Савет Месне заједнице
Дан рода	Бело Блато	март	2007	Савет Месне заједнице
Ликовна колонија	Бело Блато	октобар	2008.	Савет Месне заједнице
Овчарски дани	Бело Блато	август	2008.	Удружење сточара из Б. Блата
Фестивал кобасице и домаће ракије	Бело Блато	јануар	2014.	Удружење кулинара аматера Белог Блата
Светско првенство у ручном сечењу трске	Бело Блато	март	2013.	Удружење трскара из Б.Блата
Слатки дан	Бело Блато	први викенд у октобру	2008.	Белоблатски клуб жена, уз подршку Месне заједнице Бело Блато и Покрајинског секретаријата за привреду, запошљавање и равноправност полова
Етно дан	Бело Блато			Савет Месне заједнице
Царски фестивал здраве хране	Бело Блато	август	2015.	Локална акциона група
Дани парадајза	Лукино село	Лето (јун-септембар)	2005.	Удружење неговатеља старих обичаја и заштитника животне средине „Бело језеро”
Аматери своме граду, музички фестивал (рок енд рол)	Перлез	август	2011.	Месна заједница Перлез, град Зрењанин
Међународни фолклорни фестивал „Ајд’ на рогаљ момче”	Перлез	август	2005.	КУД „Арсеније Теодоровић”
Преображенски дани	Стајићево	август		Савет Месне заједнице
Смотра парадних коња	Стајићево	август	1992.	Коњички клуб „Бегеј”

Извор: www.zrenjaninski.com, www.ilovezrenjanin.com, www.beloblato.com

Манифестације које се одржавају на подручју насеља СРП „Царска бара”, већином су локалног карактера. Ипак, присутне су и две међународне манифестације: Међународна ликовна колонија у Белом Блату, скуп уметника под називом „Овековечимо природне лепоте Царске баре уметничким изражавањем”, који сваког октобра, дуже од деценију, окупља сликаре из бројних иностраних земаља и Србије; и најчувенија и најдуговечнија фолклорна смотре овога краја, Међународни фолклорни фестивал „Ајд’ на рогаљ момче”, који се већ 14 година, сваког августа, одржава у Перлезу. Иако са префиксом *светско*, „Светско првенство

у ручном сечењу трске” је манифестација регионалног карактера, али великог значаја, јер доприноси очувању ручног начина сечења трске, традиционалног и еколошког грађевинског материјала за којим у западној Европи влада велика потражња. Регионално битни јесу и од скоро установљен, али веома посећен *Фестивал кобасице и домаће ракије* – такмичење у прављењу домаће ракије и кобасица на традиционалан начин, манифестација која вероватно привуче највећи број посетилаца; „Овчарски дани”, такође у Белом Блату, скоро деценију присутна манифестација на којој осим мештана учествују и представници локалних самоуправа из окружења (Мађарска, Бугарска, Словачка, Чешка), и која служи да се размене искуства у овој грани сточарства. Ово живописно и културним различитостима богато Банатско насеље, има и најбогатију манифестациону понуду, па тако организује још низ манифестација локалног карактера. Истичу се: *Дан села* – најзначајнија сеоска светковина која траје три дана, током којих се организују разна такмичења, турнири, вашар, а све да би се сачувао у сећању дан када су партизани ослободили село; *Дан рода* - традиционални дочек првих рода на њиховом повратку из јесењих сеоба, у крајолик препознатљив по њиховим гнездима на електричним стубовима и димњацима старих кућа. Ту су још и Слатки дан, Етно дан, и сличне традиционалне приредбе. Лукино село познато је по манифестацији „Дани парадајза” која се већ петнаестак година одржава сваког лета, Перлез је већ пар година уназад домаћин рок фестивала, а Стајићево је познато по „Смотри парадних коња” коју посећују учесници из целе Србије (Јојић Glavonjić et al., 2017).

На територији општине и Града Зрењанина, ради Савез аматерских културно уметничких друштава, који окупља 22 регистрована друштва. На подручју истраживаних насеља активна су два: у Книћанину КУД „Слобода” основан 2001, и у Перлезу КУД „Арсеније Теодоровић” основан 2003. године. Сва она су веома ангажована у различитим облицима аматерске културне делатности, што се огледа у организовању годишњих смотри дечјег фолклора и етнофестивала, али и у активној међународној сарадњи коју остварују са Румунијом, Мађарском, Словачком и Бугарском (Јојић Glavonjić et al., 2017).

Религија и веровања

Овде се првенствено мисли на присуство различитих религија, њихових богомоља, као и ритуала и обичаја који се у одређеним крајевима упражњавају. Религијске грађевине често осим архитектонске односно уметничке вредности поседују и историјски значај или је можда њихово природно окружење вредно и атрактивно, па их туристи походе независно од својих верских осећања. По основу мотива посете постоји разлика између туриста-верника (ходочасника) и верских туриста будући да верски туристи посећују сакралне објекте и света места из знатижеље и тежње за културним богаћењем удаљавајући се често од своје сопствене културе, док се туристи-верници крећу баш „ка ‘центру’ своје сопствене културе” (Rabotić, 2013).

На подручју СРП „Царска бара” налази се значајан број сакралних објеката православне, римокатоличке и лутеранске конфесије. Верски празници се у овим местима традиционално славе као дан села. Тако Бело Блато слави 19. новембар – Дан свете Елизабете Угарске, по којој је првобитно и носило име Елизенхајм. У селу се тада окупе на миси, осим мештана и становника околних села, и бројни верници из Мађарске и Румуније. Слава Ечке је Видовдан (28. јун), Лукиног Села Мала Госпојина (21. септембар), Перлез обележава Госпојинске покладе (13. август) када славље траје по три-четири дана, а Книћанин, који је добио богомољу тек лета 2019. године, слави сеоску славу Свете Тројице (4. јун), коју традиционално обележава турниром у малом фудбалу. Традиционални пратиоци ових верских свечаности су сеоски вашари, на којима се мештани окупљају уз музику, на тезгама продају храну и рукотворине, а користе прилику и да свој фолклор представе посетиоцима (Јојић Glavonjić et al., 2017).

Језици

Захваљујући својим природним карактеристикама, Банат је одувек био привлачан за насељавање. На овом простору смењивали су се Срби, Немци, Мађари, Румуни, Словаци, Бугари, Чеси, Јермени, Италијани, Французи и Шпанци. Сви они чине основ данашњег становништва, које је у годинама после Другог светског рата накнадно културно обогаћено колонистима, а деведесетих година прошлога века и избеглицама са простора бивше СФРЈ (Кицошев и сар, 2006, према Јојић Главоњић et al., 2017). Када је језичко културно богатство у питању, издваја се мултиетничко насеље Бело Блато које посебно чува и негује све своје језике и за њих везане обичаје, и по чему је данас препознато у ширим оквирима. Ово насеље је основано 1866. године под називом Елизенхајм (*Elisenheim*), од стране Немаца који су се задржали свега десет година напустивши га због честих поплава, да би се 1887. населили Словаци, Мађари и Бугари (Ћурчић, 2004, према Јојић Главоњић et al., 2017). У месној основној школи „Братство јединство” настава се одвија на три језика (мађарском, словачком и српском), али мештани се споразумевају подједнако и на бугарском, немачком (старији људи се њиме служе), чују се и ромски, албански, италијански (због туриста), и још по неки. Све то позитивно утиче на имиџ самог места и даје му на атрактивности, а значајно је и због тога што се број становника Војводине који говори неки од језика националних мањина који није и њихов матерњи, са годинама, све више смањује. Испитивања која су спровели Пушић и сарадници (Пушић, 2008) показала су да је кључна старост испитаника, односно да у популацији старијој од 46 година 57,3–68,1 % испитаника не говори ниједан од језика националних мањина који истовремено није и њихов матерњи, док је у популацији млађој од 45 година, њихов проценат знатно већи и износи преко 70%.

Установе културе

Саме по себи, установе културе не представљају културна добра, изузев ако су смештене у знамените и законом заштићене објекте. Ипак, њихове активности на представљању културних и уметничких вредности једнога простора од великог су значаја. То су обично културни центри и музеји свих врста (национални, регионални, градски; комплексни и специјализовани; природњачки и хуманистички), са својим сталним поставкама и свим осталим активностима које уприличавају током године. У руралним подручјима су ретки, па тако и у овде проучаваном. У атару насеља Лукино Село, у заштитној зони Резервата, налази се Природњачка кућа. Поседује сталну поставку препарираних животиња и фото галерију, а за потребе екскурзија које, уз викенд излетнике, обезбеђују највећи број посетилаца овом подручју, и могућност организовања филмских пројекција (Јојић Главоњић et al., 2017).

Културни пејзажи

Од свих насеља СРП „Царска бара” и околине, једино Перлез се може похвалити антропогеним пејзажним туристичким мотивом – Старим парком у центру насеља, који датира с почетка XX века (око 1900. год). Његова ботаничка вредност огледа се у десетак стабала гинка (*Ginkgo biloba*) старости око сто година, а додатну атракцију представља Српска православна црква Успења Богородице с почетка XIX века, заштићена као културно добро од великог значаја (Јојић Главоњић et al., 2017).

Слике 152. и 153. Стари парк у Перлезу (фото: Тамара Јојић Главоњић, фебруар 2017)

Закључак је да простор СРП „Царска бара” располаже значајним културним потенцијалом, али да он још увек није у пуном обиму искоришћен. Неопходно је уобличи га у туристички производ, односно додати га свеукупној туристичкој понуди овога краја. Наиме, културно наслеђе истраживаног подручја не поседује довољан степен атрактивности, и само уз већ препознате природне вредности може бити популарисано и уз нужно бољу промоцију боље туристички позиционирано у будућности (Јојић Glavonjić et al., 2017).

5.3. Вредновање природног потенцијала подручја ПИО „Власина” за потребе развоја туризма

Говорећи о туристичким вредностима као основним покретачима туристичких кретања, Станковић (1998) помиње вештачка језера у Србији као туристичке односно хидрографске објекте који већ пола века фигурирају као привлачећи фактор, уз, традиционално присутне, планине, реке, културно-историјске објекте, и на првом месту бање и градове. Истиче да, која год да је намена¹⁰⁸ ових створених објеката, као и величина, они неминовно делују привлачно на окружење односно на излетнике и туристе. Многа су тако постала познати туристички центри. Ипак, наводи да они нису творци неког већег туристичког промета, пре свега јер је туризам на њима развијан стихијски.

Нацрт новог ППППН „Власина” (ЈП Завод за урбанизам Ниш, ИАУС, 2019) предвиђа следеће видове туризма: одморишни, спортско-рекреативни, здравствено-рекреативни, туризам посебних интересовања (лов, спортски риболов, планинарење, планински бициклизам, јахање,...) и рурални туризам. За потребе овог истраживања вредновани су: излетничко-рекреативни, рурални и туризам посебних интересовања (лов, риболов, авантуристички туризам). Лов и риболов имају дугу радицију на овом простору, док је авантуристички туризам¹⁰⁹ стидљиво присутан последњих година, али са значајним потенцијалима за развој, бар када су природни услови у питању.

¹⁰⁸ Станковић (1998) прави поделу вештачких језера Србије према њиховој основној намени на: језера за производњу електричне енергије; језера за водоснабдевање индустрије; језера за водоснабдевање насеља; језера за наводњавање обрадивих површина; језера за привредни риболов (рибњаци); и језера за туризам и рекреацију.

¹⁰⁹ Релативно мали број људи у Србији се бави авантуристичким туризмом. То је пре свега из разлога што је и у свету то релативно нов вид туризма, али и активност која придобија све већи број присталица. Власина је природним карактеристикама предиспонирана за неке видове авантуристичког туризма, као и чињеницом да ова врста туриста воли нетакнуту и заштићену природу. Спалевић и Играчев (Spalević & Igračev, 2011) су, предлажући потенцијалне локације авантуристичког туризма у Србији, препознали Власину, односно планине које окружују језеро (Варденик, Грамада и Чемерник) као дестинацију са високим нивоом атрактивности за развој планинског пешачења (хајкинга и трекинга) и планинског бициклизма.

При вредновању подручја са аспекта развоја **рекреативног и излетничког туризма**¹¹⁰, као релевантне, одабране су следеће особине односно карактеристике изучаваног простора: предеоне карактеристике, климатске карактеристике, доступност заштићеног подручја и присуство већих насеља у окружењу, понуђене услужне функције, излетнички мобилијар, и на крају, негативне карактеристике односно фактори ометајући за развој изабраног вида туризма (табела 56).

Од предеоних карактеристика, оцењене су: површина заштићеног подручја, естетска вредност рељефа, вегетацијски покривач, тип водене површине, тип обале и степен њене уређености. Од шест наведених, позитивно су оцењена прва четири. Површина заштићеног подручја (13.329 ha 83 a 59 m², од чега 8.935,20 у режиму заштите трећег степена) је довољна за развој различитих облика туризма и рекреације. Иако на први поглед изгледа да је ограничена само на насеље Власина Рид, због највеће концентрације резиденцијалних и угоститељских садржаја, околина самог језера, односно падине планина које га окружују, идеалне су за бројне активности на отвореном које се годинама уназад овде и практикују (пешачење, бициклизам, вожња теренских возила, сакупљање лековитог биља и шумских плодова). Естетска вредност рељефа тешко да може бити већа (поглед који се пружа са обале на језеро и на околне шуме, пашњаке, ливаде, или поглед са околних планина на огромну површину језера), а вегетацијски покривач разноврснији (скоро 50% заузимају шуме, око 27% дрвенасто-жбунаста вегетација, око 20% пашњаци, 15% ливаде¹¹¹). Језеро јесте вештачко, али је идеално уклопљено у амбијент. Естетски га је обогатило, унапредило. По вредности одскачу једино тип обале и њена уређеност, који су оцењени негативно. Обала је на највише прилаза изразито муљевита, плићак брзо прелази у велику дубину и сваки улазак у воду изазива њену замућеност. Нити на једном месту није уређена, нема ни стаза којима би се могло шетати поред језера.

Према подели Т. Ракићевића (1986) подручје Власине припада суббалпском климату односно климату средњих висина. Њега одликују свежа лета и релативно хладне зиме. Овакав климат, наглашава Ракићевић, нуди повољне услове за развој туризма, и летњег и зимског. У њему постоје два туристичка шпица – летњи и зимски, с тим што је летњи истакнутији. Планине и висоравни у њему, погодују, поред спортско-рекреативног, и развоју здравственог туризма (ваздушне бање за анемичне, преморене, хипер и хипотоничаре, астматичаре...). Од климатских карактеристика, анализиране су: температура ваздуха, облачност, падавине, ветар, и релативна влажност ваздуха, која је једина конкретно вреднована будући да се ради о влажном подручју и карактеристици обично повишеној у оваквим подручјима, а од битног утицаја на рекреацију. Подаци о вредностима су преузети из монографије „Географија Србије” (Миловановић и сар., 2017). Средња годишња температура ваздуха¹¹², мерена на метеоролошкој станици Власина за период 1961–2010, износи 5,9°C. Најнижа средња месечна вредност је у јануару (-3,7°C), с тим што се у још два месеца бележе средње температуре испод нуле – у децембру (-1,9°C) и у фебруару (-2,5°C). Највише температуре ваздуха су у јулу (14,8°C) и августу (14,7°C), када је и главна туристичка сезона на Власини, али ни тада услови нису погодни за купалишни туризам. Нарочито ако се зна да температура језера ретко кад пређе 18°C.

¹¹⁰ Мисли се преваходно на викенд туризам, који је и најзаступљенији на Власини, и у коме главнину посетилаца чине становници околних насеља (Сурулица, Црна Трава, Врање, Лесковац, Владичин Хан) и Бугари.

¹¹¹ Извор: План управљања пределом изузетних одлика „Власина” 2019–2028, Туристичка организација општине Сурулица.

¹¹² Низови су интерполирани.

Средња годишња облачност износи 5,5 десетина неба¹¹³, па подручје ПИО „Власина” као такво спада према Станковићевој подели (1995) у облачна подручја. Ипак, пошто је као гранична вредност овде узета вредност 6, ово подручје је позитивно оцењено с аспекта облачности. Средња годишња вредност релативне влажности ваздуха, за период 1961–2010, износи 79,6%. Највећа је у децембру (84,8%), а најмања у априлу (75,2%). Као таква, може се према Станковићу (1995) оценити као умерено влажан ваздух, а према Тешићу и Брозинчевићу (1975), као релативна влажност ваздуха која отежава дисање и знојење, самим тим и активности на отвореном. Посебно је незгодно што је на Власини у већини месеци у питању такозвана хладна влага, односно велика влажност ваздуха (нити у једном месецу се не спушта испод 75%) удружена са ниским температурама. Средња годишња висина падавина, за период 1961–2010, износи 863,7 mm. Највећа је у јуну (102,6), а најмања у августу (53,8), када је и шпиц летње сезоне на Власини. Подаци о ветру нису доступни, али Власина је област позната као веома ветровита. Као разлог томе, Станковић и Лаушевић (Stanković & Laušević, 1997) наводе отвореност предела и велику надморску висину. Такође, истичу како су најчесталији западни ветрови, који дувају најчешће у пролеће и почетком лета и доносе влагу, а други по учесталости су источни ветрови, који доносе хладно и суво време. Такво време доносе и северни ветрови, који дувају зими. Најређе дувају јужни ветрови, који се јављају у пролећним месецима и доносе топлији ваздух условљавајући нагло отапање снегова. Података о снегу нема, али све студије до сада рађене за ово подручје, укључују и скијашки туризам. У децембру, јануару и фебруару средње температуре ваздуха су у просеку испод нуле, па су ови месеци погодни за развој зимског туризма.

Уосталом, да повољни услови постоје, говори и то што мештани и становници оближњих градова, сваке зиме скијају на стазама које сами крче, табају, осветљавају и тако оспособљавају за скијање, деце пре свега. Станковић (1998) истиче како, од свих језера у Србији, Власинско је у најповољнијем положају када је развој зимског туризма у питању. Генерално посматрано, климатски услови на Власини нису најповољнији с аспекта рекреације на отвореном, бар не за све категорије посетилаца. Велика влажност ваздуха, ветровитост и ниске температуре, не погодују нарочито астматичарима и особама са реуматским тегобама.

Код оцењивања доступности, најпре је анализирана врста подлоге приступног пута. Будући да су сви путеви који повезују заштићено подручје са већим насељима у околини асфалтни, тај елемент је оцењен позитивно. Неасфалтирани су једино путеви који воде до појединих махала, али то дотиче само њихове малобројне становнике, туристе не. Што се близине важних саобраћајница тиче, као што истиче Станковић (1998), у Србији, осим Ђердапског језера, ни једно друго вештачко језеро не налази се на саобраћајници већег међународног значаја. А положај једног вештачког језера према главним комуникацијским правцима, наглашава аутор, битан је пре свега јер су ти комуникацијски правци у исто време и туристички правци. Власинско језеро је чак одсечено од главног тока туриста који пролазе 29 km западно од њега Моравско-вардарском друмском и железничком саобраћајницом. Једина погодност је могућност приласка језеру из два правца – Лесковца на северу, односно Владичиног Хана на југу, чиме се добија на атрактивности самог путовања, односно не мора се нужно и отићи до Језера и вратити се истом трасом. Ипак, Власинско језеро има донекле повољан саобраћајни положај уколико гледамо регионални пут R 122 (Црна Трава – Власина Округлица – Божица – Босилеград – Рибарци) која иде ка Босилеграду односно ка Бугарској и пролази јужним ободом језера на дужини од 10 km, и магистрални пут М 1.13 (Владичин Хан – Сурдулица – Округлица - Клисуре – Стрезимировци), која само код Промаје тангира језеро. Уколико би се овај пут мало средио, део туриста на пропутовању из Бугарске за Србију, Македонију и Грчку, вероватно би се одлучивао да користи управо овај правац, што

¹¹³ Највећа је просечна облачност у децембру (6,6), а најмања у августу (3,9).

би Власинско језеро учинило важним транзитним туристичким пунктом (Stanković & Laušević, 1997, према Станковић, 1998). Затим је посматрана близина већих градова, као потенцијалних дисперзива туриста. Најзначајнији туристички дисперзиви у Србији су Београд и Војводина. То је пре свега последица економске моћи и културних одлика становништва. Када су конкретно вештачка језера у питању, Станковић (1998) као најјачи дисперзив помиње град Београд, затим ужу Србију односно њене веће градове. Закључује да, гледано према овом валоризационом елементу (положај у односу на градска насеља и регије гушће насељености), Власинско језеро спада у групу језера са неповољним положајем. И заиста, најближи већи градови су Врање (55 km), Лесковац (75 km) и Ниш (119 km). Сва три на много више од жељених максималних 20 km удаљености (према Cetin & Sevik, 2016). Доступност јавним превозом је посебна прича. Још један елемент негативно оцењен. Кроз Власину Округлицу и Божицу пролази једна дневна линија која саобраћа од Ниша до Босилеграда и једна викенд линија¹¹⁴ која саобраћа од Београда до Босилеграда. У летњој сезони, свакодневно на релацији Лесковац-Власина Рид саобраћа минибус, у једном термину. Све наведено показује да туристи који не поседују сопствени аутомобил свој долазак на Власину морају опсежно испланирати. Што није нимало лако, будући да на званичном сајту ПИО „Власина” нема актуелних информација, а ни на локалним аутобуским станицама није лако добити информације будући да поменуте линије држе мали приватни аутопревозници, који неретко и не стају на званичним стајалиштима. Зато је најбоље распитати се код мештана и власника викендица на Власини.

Код анализе услужних функција на подручју заштићеног подручја, акценат је стављен на простор Власине Рид и Власине Округлица, као јединих туристички активних делова. Разматрани су: постојање инфо центра, природњачке куће, продавница мешовите робе, угоститељских објеката, постојање могућности преноћишта у непосредној близини, постојање здравствене станице/амбуланте, бензинске пумпе, паркинга, могућност изнајмљивања спортских реквизита и опреме, могућност вожње бродом односно чамцем, постојање обележених и уређених стаза за пешаке, постојање обележених и уређених стаза за бициклисте. Осам, од наведених дванаест, елемената је позитивно оцењено. Угоститељских објеката има довољно спрам постојећег броја туриста, нуде домаћу и укусну храну по веома повољним ценама. Преноћиште је у понуди у великом броју приватних апартмана и кућа, викендица, у бунгаловима одмаралишта електрана, у хотелима „Нарцис” и „Бест”. До 2017. године је било могуће преноћити и у хотелу „Власина”, али тренутно та могућност више не постоји. Не раде више ни хотел „Промаја” на Промаји, Одмаралиште Заставе ПЕС на Округлици, као ни многи други капацитети на Власини. Њихово реновирање и поновно активирање, задовољило би капацитете за преноћиште, чиме би се избегли мегаломански пројекти градње луксузних хотела који би од овог бисера природе направили нови Копаоник или Златибор. Ипак, и неки од њих имају недостатака и требали би бити унапређени. Тако на пример, продавнице мешовите робе постоје, али их је мали број, нису добро распоређене и веома су оскудно снабдевене. Две продавнице постоје у насељу Власина Округлица, на раскрсници путева, месту званом Промаја. Оне раде током целе године, и добро су снабдевене. Али у туристички најактивнијем насељу Власина Рид, само једна продавница ради, два месеца годишње (јул, август), скромно снабдевена, оформљена пре свега за потребе гостију околних апартмана. Постоји могућност изнајмљивања педалина и вожње бродом (слике 154 и 155), али не и изнајмљивања бицикала¹¹⁵, што је штета с обзиром на могућности које овај амбијент пружа, односно на трасиране, али још увек необележене стазе по околним падинама, и с обзиром на сам кружни пут око језера који није оптерећен саобраћајем.

¹¹⁴ Већ пар година уназад, из Београда, чак и у летњој сезони, саобраћа само један аутобус, који суботом у 8 часова полази из Београда, а недељом у 15 часова се враћа из Босилеграда. Он навраћа и у Власину Рид, туристички најразвијени део Власине.

¹¹⁵ Само један приватан смештај нуди ту могућност за своје госте.

Слике 154. и 155. Педалине и два бродића која возе туристе по Власинском језеру; плажа испред хотела Власина (фото: Јојић Главоњић, јул 2019)

Постојање инфо центра за посетиоце¹¹⁶ (слика 156) негативно је оцењено, иако он постоји као нов и леп објекат. Ипак, тај нови и леп објекат се налази на прилично забаченом месту, у брду, један километар удаљен од главног пута који окружује Језеро. А једино је место на Власини где је могуће добити пропагандни материјал о ПИО „Власина“¹¹⁷.

Слика 156. Информативни центар за заштиту животне средине, Власина Рид (фото: Јојић Главоњић, 2017)

Природњачка кућа, односно место у ком би биле изложене занимљивости о природи Власине (рецимо фотографије предела пре и после изградње акумулационог језера, плакати са

¹¹⁶ У једној од махала Власине Рид, 2015. године је, средствима и под покровитељством Европске уније, једна стара кућа реновирана и претворена у Информациони центар за заштиту животне средине „Власина“. У приземљу Центра су просторије за особље и сувенирница, а на спрату апартмани. Запослено је локално становништво које има обавезу (ЕУ строго контролише инвентар, књиге које воде) да угости организоване групе посетилаца: истраживача, планинара, научника... Они у Центру бораве бесплатно и тако ће бити још наредне три године (2017, 2018. и 2019.), а онда Центар прелази у надлежност локалне самоуправе, односно Туристичке организације Сурдулица, која ће смештај наплаћивати. Центар није баш на успутном месту туристима (од главног пута Власина Округлица – Црна Трава до Центра се стиже скретањем на споредни пут и вожњом узбрдо око километар), али запослени кажу да немају проблем са посетом и да томе у многоме доприноси нов асфалтиран пут. Успут могу да обиђу и Цркву св. Илије која је у непосредној близини и да уживају у предивном погледу који се из визиторске кућице пружа на Власинско језеро.

¹¹⁷ Пропагандни материјал спремљен од стране Туристичке организације Сурдулица, леп је покушај, али недовољан за потребе посетилаца. Он више приказује лепоте Власине, а нема неопходне информације о преноћиштима, хотелима, локацији и радном времену продавница, броју телефона амбуланте, радном времену поште, о томе где се може изнајмити чамац, бицикло, где се налази пијаца, које су трасе стаза за пешачење и бициклизам, и сл.

сликама представника овдашњег живог света, пројекције филмова о природи, и сл.), не постоји. Велики недостатак Власине као вишедеценијског туристичког места које претендује да се тек од туризма развија, јесте непостојање амбуланте која ради свакодневно, и викендом, када је повећан промет туриста. Амбуланта која ради у преподневним сатима сваког радног дана постоји у Власини Округлица. У амбуланту у Власини Рид, насељу са великом викенд насеобином и концентрацијом безмало свих туристичких садржаја (посебно таквих као што су купалишта и спортски терени) лекар из Сурдулице долази једном недељно, као и у оне у Клисуре и у Божици. Бензинска пумпа је непосредно после добијања заштитеног статуса, измештена са Власине. Паркинг не постоји, већ се посетиоци паркирају дуж главног пута око Језера, непосредно поред места уређених за излетнике или уз саму обалу језера (плажа код хотела „Власина”, „Хаџи Замфиров летњиковац”, и пар локација у шуми поред пута) (слике 157 и 158).

Слике 157. и 158. Паркирана возила, на једином, већ пропалом и недовољно дугачком тротоару на Власини Рид, и уз саму обалу језера (фото: Јојић Главоњић, јул 2019)

Када су обележене стазе за пешаке у питању, ту је дата негативна оцена, јер пешачити стазом око језера скоро је немогуће, на моменте ризично, будући да тротоар постоји само на потезу од бране односно одмаралишта електрана до хотела „Власина”, и у веома је лошем стању (слика 159). Ако се жели прошетати до пијаце, која је јужније од хотела, мора се ићи улицом. Стазе за бициклисте нису обележене, али пошто се на овим висинама ионако практикује планински бициклизам, а он не захтева нужно постојање стаза, овај елемент је оцењен позитивно. Важно је да постоје путокази, о којима се највише старају спортска удружења из околних градова, планинарска и бициклистичка (слика 160).

Слике 159. и 160. Запуштена кратка стаза за пешаке у северо-западном делу језера и путоказ за шетаче, планинаре и бициклисте (фото: Јојић Главоњић, јул 2019)

Рекреативни и излетнички мобиљар је вреднован кроз присуство: путоказа/инфо табли, осматрачница, клупа, канти за отпатке, опремљених места за излетнике, јавних тоалета, мобиљара за децу и уређених терена за спортске активности. Чак шест, од осам анализираних елемената, је оцењено позитивно. У постављање инфо табли се улаже доста труда и средстава и њихова бројност је задовољавајућа (слике 161 и 162).

Слике 161. и 162. Едукативне и инфо табле (фото: Јојић Главоњић, јул 2019)

Клупа има, мада би њихов број уз стазу за пешаке могао бити већи, а стање у ком су боље. Канте за мањи отпад су бројне, на адекватним местима и од материјала који се уклапа у предео (дрвене). Ситуација није лоша ни када су излетници у питању. Постоји одређен број уређених места за пикник (слике 163, 164, 165 и 166), са наткривеним столовима и клупама, који ипак викендом и у сезони постаје недовољан. Јавних тоалета има, то јест кабина, али су малобројни и нема их на најпрометнијим местима.

Слике 163–166. Уређена места за излетнике, Власина Рид (фото: Јојић Главоњић, јул 2019)

О потребама најмлађих и спортиста би се могло више повести рачуна. Типичан дечији мобилијар (клацкалице, љуљашке, тобогани) постоји само у подножју хотела „Власина”, веома оскудан, док су од три постојећа спортска терена (два у Власини Рид и један у Власини Округлица то јест на Промаји, два уређена (слике 167 и 168). обзиром на број излетника и популарност Власине као дестинације за припреме спортиста, број терена би могао бити већи, а њихово стање боље.

Што се негативних чиниоца који би могли угрозити излетнички и рекреативни туризам тиче, највећи проблем могли би представљати загађена вода језера, неодржавање, бројене мале дивље депоније и пожари. Загађење воде језера, чија је захтевана класа I, директна је последица не постојања канализационе мреже, односно постојања великог броја пропусних септичких јама које загађују подземне и површинске воде. Неодржавање се огледа у

нередовном одношењу смећа, толерисању прљања природе (пример некадашњег кампа „Власина”), зараслости и малој дужини тротоара за безбедно кретање пешака, као и непостојању обележених стајалишта аутобуса са редом возње. Постојање дивљих депонија последица је неодвожења смећа из домаћинстава. Комуналне службе односе само смеће из контејнера размештених по Резервату, углавном дуж главних путева. Такође, и само одношење смећа могло би бити редовније, будући да се током сваке посете за ове три године истраживања, могла видети иста слика – препуњени контејнери који шире непријатан мирис. Пожари у овом заштићеном подручју представљају типичну појаву за све руралне крајеве Србије. Јављају се у пролеће и јесен, када становништво пали отпад, као и напуштене ливаде и пашњаке.

Слике 167. и 168. Фудбалски терен уз некадашњи камп „Власина” и нови терен у близини хотела „Нарцис” (фото: Јојић Главоњић, јул 2019)

Табела 56. Вредновање потенцијала подручја ПИО „Власина” са аспекта развоја рекреативног и излетничког (викенд) туризма

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/негативан (+/-)	Предео изузетних одлика „Власина”
ПРЕДЕОНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ			
Површина заштићеног подручја	<500m ² >500m ²	- +	+ +
Естетска вредност рељефа	Једноличан рељеф, монотон Вертикална и хоризонтална рашчлањеност рељефа	- +	+ +
Вегетацијски покривач	Ливаде Ливаде и жбунаста вегетација Шумарци, ливаде, жбунаста вегетација	- - +	+ +
Тип водене површине	Језеро Река Бара	+ + -	+ +
Тип обале	Муљевита Шљунковита Каменита Мешовита	- + + +	- +
Уређеност обале	Уређена обала Неуређена обала	+ -	- -
КЛИМАТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ			
Релативна влажност ваздуха	<40% 40-75% >75%	- + -	- +
ДОСТУПНОСТ ЗАШТИЋЕНОГ ПОДРУЧЈА И ПРИСУСТВО ВЕЋИХ НАСЕЉА У ОКРУЖЕЊУ			
Врста пута	Асфалтни пут Макадамски пут Пољски пут Пешачка стаза	+ + - -	+ +

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/негативан (+/-)	Предео изузетних одлика „Власина”
Близина важних саобраћајница	У близини важне међународне или регионалне саобраћајнице Није у близини важне међународне или регионалне саобраћајнице	+ -	-
Близина већих градова	Веће насеље у близини, до 20 km Веће насеље у близини, до 50 km	+ -	-
Повезаност јавним превозом	Постоје редовне дневне линије, релативно честе Постоје редовне дневне линије, ретке Само сопственим аутом или таксијем	+ - -	-
УСЛУЖНЕ ФУНКЦИЈЕ			
Инфо центар за посетиоце	Постоји, на одговарајућем месту Постоји, на неодговарајућем месту Не постоји	+ - -	-
Природњачка кућа	Постоји Не постоји	+ -	-
Продавница мешовите робе	Постоји Не постоји	+ -	+
Угоститељски објекат	Постоји Не постоји	+ -	+
Могућност преноћишта у непосредној близини	Постоји Не постоји	+ -	+
Здравствена станица/амбуланта у кругу од 15 km	Постоји, ради свакодневно и викендом Постоји, ради сваким радним даном Постоји, ради само одређеним данима Не постоји	+ - - -	+
Бензинска пумпа	Постоји Не постоји	+ -	-
Паркинг	Постоји Постоји, недовољан Не постоји	+ - -	-
Могућност изнајмљивања спортских реквизита и опреме (бицикли, чамци, педалине, кануи,...)	Постоји Не постоји	+ -	+
Вожња бродом/чамцем	Постоји Не постоји	+ -	+
Обележене и уређене стазе за пешаке	Постоје Постоје, али неуређене Не постоје	+ - -	-
Обележене и уређене стазе за бициклисте	Постоје Постоје, али неуређене Не постоје	+ - -	+
МОБИЛИЈАР			
Путокази унутар заштићеног подручја/инфо табле	Постоје, довољан број Постоје, недовољан број Не постоје	+ - -	+
Видиковци,	Постоје	+	+

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/негативан (+/-)	Предео изузетних одлика „Власина”
осматрачнице	Не постоје	-	
Клупе	Постоје Не постоје	+ -	+
Канте за смеће	Постоје, довољан број Постоје, недовољан број Не постоје	+ - -	+
Опремљена места за излетнике (столови са клупицама, места за роштиљ...)	Постоје, довољан број Постоје, недовољан број Не постоје	+ - -	+
Јавни тоалети	Бројни, релативно добро распоређени Малобројни, не свуда Нема их	+ - -	-
Мобилијар за децу	Постоји, у добром стању Постоји, у лошем стању/недовољан Не постоји	+ - -	-
Уређени терени за спорт и рекреацију	Постоји већи број Постоји један Не постоје	+ - -	+
НЕГАТИВНИ ЧИНИОЦИ			
	Загађен ваздух Загађена вода Запуштеност/неодржавање Бука Рудници/градилишта у околини Дивље депоније Пожари Несигурност/опасност	- - - - - - - -	- - - - - -

Рурални туризам још није развијен на простору ПИО „Власина”. Посетилаца има већ деценијама, углавном редовних гостију, који одседају махом у приватном смештају. Као пратилац и саставни део овог вида туризма, присутан је и пласман производа локалног становништва, додуше још увек у минималном обиму.

Свих седам насеља на подручју предела изузетних одлика „Власина” вредновано је с аспекта могућности за развој руралног туризма (табела 57). Ипак, и више је него очигледно да насеља залеђа, од којих су многа на ивици опстанка, у овој опцији привређивања немају будућност. У ствари, једина два насеља о којима се може говорити када се мисли на рурални туризам јесу Власина Рид, заправо једини туристички афирмисан део овога подручја, и Власина Округлица (мада сви планови Власине у те сврхе помињу и Власину Стојковићеву).

Прве карактеристике насеља које су вредноване јесу њихова доступност и опремљеност основном мрежом инфраструктуре. Асфалтним путем није могуће доћи до свих насеља, а такође ни до великог броја махала. Повезаност јавним превозом је веома лоша. Власина Округлица и Божица су ту у најбољем положају, будући да се налазе на путу Сурдулица-Босилеград, којим свакодневно у три термина саобраћа минибус из правца Ниша¹¹⁸, а викендом у једном термину пролази и аутобус за Београд. Негативно је оцењена Власина Рид, главно туристичко одредиште Власине, која је на дневном нивоу повезана са Лесковцем¹¹⁹, а викендом у њу свраћа београдски аутобус (суботом вози пут Босилеграда, а

¹¹⁸ Последњи полазак из Округлице је око 17 часова.

¹¹⁹ Сваки дан у подне испред хотела „Власина” полази минибус за Лесковац.

недељом пут Београда). Замерка је и то што стајалишта нису обележена, па тако не постоји ни место где би се посетиоци могли информисати о поласцима. Они који желе посетити овај бисер природе, а немају сопствени превоз, морају се претходно добро информисати и промислити о уклапању полазака због врло извесних преседања. Остала четири насеља су, када се о приступу јавним превозом ради, буквално одсечена од света (до Клисуре вози једино школски минибус, који превози искључиво школарце и не саобраћа у време главне туристичке сезоне). Сва насеља су електрификована и повезана на птт мрежу, што је реткост за планинска села. Тај елемент је оцењен позитивно, мада обе мреже захтевају озбиљну реконструкцију¹²⁰ и доградњу (изградњу нове и пар дистрибутивних трафостаница), јер су преоптерећене и мала им је снага. На јавни водовод је повезана само Власина Рид, док остала насеља или каптирају изворе или користе бунаре, што често и није баш здравствено исправно решење. Највећи проблем овог подручја јесте канализациона мрежа, односно непостојање исте. Предуслов развоја руралног туризма на овом подручју јесте изградња канализационог прстена око језера, који је одавно планиран да иде у виду два полупрстена, северног и јужног (Туристичка организација општине Сурдулица, 2018).

С аспекта положаја у односу на окружење, сва насеља су позитивно вреднована, будући да их је већина окружена шумом, а пар их је и у непосредној близини језера.

Бројност становништва овог заштићеног подручја и његова старосна структура не иду у прилог његовог потенцијалног развоја. Посебно имајући на уму да се ради о пограничном и планинском пределу. Ниједно од насеља заштићеног подручја нема више од 500 становника. Уствари, 2011. године само је једно (Клисура) имало и више од 200¹²¹. Просек година је неповољан за развој туризма и креће се од 46,9 у Власини Стојковићевој до 66,1 у Драјинцима. У једином насељу где има туристичких кретања, Власини Рид, просек година становника износи 57,2.

Услугне функције и понуда активности за слободно време, негативно су оцењене у већини насеља. Драјинци, Грознатовци и Божица су убедљиво најлошије оцењена насеља у овој категорији. Прва два без иједног позитивно оцењеног елемента, а треће са четири, од шеснаест анализираних. Од четири насеља залеђа, Клисура је најбоље оцењено, са пет позитивних, и то за постојање: поште¹²², пијаце, продавнице, кафане и цркве као културно-историјског објекта. У центру насеља постоји и амбуланта, али ради само један дан у недељи. Ипак, понуду услужних функција је овде боља и од једног насеља обода језера, Власине Стојковићеве, која има свега три позитивно оцењена елемента, а због положаја се често помиње као равноправна Риду и Округлици у потенцијалном развоју руралног туризма у будућности. Најважнија је ипак оцењеност, односно стање понуде услуга у преостала два насеља. Власина Округлица, као насеље које су до пре пар година походили туристи, има пет позитивно оцењених елемената: смештајне капацитете¹²³, продавнице, угоститељски објекат и пошту. Иако једино у овом насељу постоји амбуланта која ради сваким радним даном, добило је негативну оцену, јер није доступна посетиоцима и викендом (када их је и највећи број) и током целог дана, а најближа, у Црној Трави је удаљена више од 15 km. Апотека на

¹²⁰ Крајем децембра 2019. године, поједини делови Власине били су три дана без струје због јаког ветра и снега који су обарали борове и кидали жице далековода (<https://www.juznevesti.com>).

¹²¹ Према последњем попису, у насељу Божица је живело 198, у Власини Округлица 128, Власини Рид 175, Грознатовцима 21, Драјинцима 53 и у Клисури 206 становника.

¹²² Ради три дана у недељи: понедељак, среда и четвртак, 8–14 часова. Пошта у Божици ради уторком и петком, 7–11 часова, а у Округлици ради свим радним данима, 7.30–14.30 часова.

¹²³ До пре пар година, у Власини Округлица је било домаћинстава која су издавала апартмане. Данас их такорећи нема. Преостало је једно, али без редовних и честих гостију, категоризације или рекламе, и са тежњом за променом делатности¹²³. овде постоји, али годинама не ради, и одмаралиште Заставе ПЕС.

удаљености мањој од 15 km, доступна је за четири насеља¹²⁴. Од угоститељских објеката, постоје две кафане на Промаји. Некада је радио и хотел „Промаја”, који је после приватизације затворен. У вредновању услуга, очекивано најбоље је рангирана Власина Рид, са шест позитивно оцењених елемената, али тај број би могао и морао бити већи. Недостају, наиме, неке основне услуге неопходне у подручјима која се желе бавити туризмом. Такви су на пример: постојање амбуланте¹²⁵, могућност изнајмљивања бицикала или уређене стазе за пешаке. Ипак, Власина Рид нуди највеће и најразноврсније смештајне капацитете, као и пратећу тиростичку понуду. Најбројнији посетиоци већ годинама уназад су Бугари, који Власину походе викендом, понајпре због провода – хране и музике. Управо из тих разлога, они најчешће бирају мотеле у Влаини Рид за свој смештај. У насељу Власина Рид раде два мотела, „Бест” и „Нарцис” (слика 169). Ту је смештено и одмаралиште електрана са бунгаловима и рестораном, као и викенд насеље. Хотел „Власина” (слика 170), најбоље лоциран од свих, је до пре пар година такође био у понуди, али данас, после приватизације из 2016. године, ради само као кафе¹²⁶.

Слике 169. и 170. Ренцери испред хотела „Нарцис”; хотел „Власина” (фото: Јојић Главоњић, 2017, 2019)

Власина Рид има и пијацу¹²⁷ (слика 171), наменски прављену за пласман производа из домаће радиности. Локација јој није најбоља, али то не спречава туристе да је походе. Када би се уредила пешачка стаза односно продужио тротоар до ње, свакодневна посета пијаци била би лепа шетња за туристе.

¹²⁴ Апотеку има једино Власина Округлица, а насеља на удаљености мањој од 15 km: Власина Стојковићева (10,3 km), Власина Рид (10,74 km) и Божица (12,99 km).

¹²⁵ Непостојање амбуланте је сигурно највећи проблем Власине као туристичког одредишта. Свако место које претендује да се туристички развија, мора имати обезбеђену здравствену службу која ће дежурати сваки дан, нарочито викендом у сезони. У насељу Власина Округлица постоји амбуланта која ради пар сати сваког радног дана, али не и викендом, и не поседује, на пример, амбулантно возило, што је, поготово што се овде лети одвија и купалишни туризам, неопходно. У Божици, Клисуре и на Риду, једном недељно на пар сати гостује лекар из сурдуличког Здравственог центра (подаци су добијени од Здравственог центра Сурдулица).

¹²⁶ Катарски инвеститор је 2016. године купио, са домаћим партнером, Власотинчанином, четири хотела. Два у Сурдулици, а два на Власини – „Промаја” и „Власина. Замисао је била да их реновира и унапреди, али након три године, 2019. године, повукао се из посла. Данас ради само кафе у приземљу хотела Власина, у ком госте услужује један запослени (<https://juznevesti.com/Ekonomija/Katastarski-investitor-zatvorio-hotele-na-Vlasinskom-jezeru.sr.html>).

¹²⁷ Општина Сурдулица и компанија „Coca-cola” су 2014. године изградили нову пијацу, поред пута изнад некадашњег кампа Власина, која ради само у сезони. Локација је наишла на бројне негативне коментаре мештана закупаца (<https://jugmedia.rs/gradi-se-pijasa-na-vlasini/>), који сматрају да је боља била претходна локација код кошаркашких терена. Пијаца је изграђена као део пројекта „Промоција екотуризма и заштите животне средине Власинског језера”.

Слика 171. Сезонска пијаца, Власина Рид (фото: Јојић Главоњић, јул 2019)

Манифестација на подручју Власине има у приличном броју. Све су везане за насеље Власина Рид, већински смештене у летњи период године и већински спортског карактера. Најдуговечнија је манифестација „Власинско лето”, која се на Власини одржава од 1985. године (детаљније о манифестацијама на Власини у поглављу 3.2.2.).

Негативне карактеристике подручја су само констатоване, јер су већ анализиране, за целокупно заштићено подручје, код вредновања са аспекта развоја рекреативног и излетничког туризма.

Табела 57. Вредновање потенцијала насеља ПИО „Власина” са аспекта развоја руралног туризма

КАРАКТЕ-РИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/негативан (+/-)	Божица	Вл. Округлица	Власина Рид	Вл. Стојковићева	Грозна-товци	Драјинци	Клисура
ДОСТУПНОСТ И ИНФРАСТРУКТУРА									
Врста пута	Асфалтни пут	+	+	+	+	+			+
	Макадам	-					-	-	
	Пољски пут	-							
	Пешачка стаза	-							
Повезаност јавним превозом	Постоје редовне дневне линије, релативно честе	+	+	+					
	Постоје редовне дневне линије, ретке	-			-				
	Само сопственим аутом или таксијем	-				-	-	-	-
Водоводна мрежа	Постоји	+	-	-	+	-	-	-	-
	Не постоји	-							
Електроенергетска мрежа	Постоји	+	+	+	+	+	+	+	+
	Не постоји	-							
Канализациона мрежа	Постоји	+	-	-	-	-	-	-	-
	Не постоји	-							
Телекомуникациона мрежа	Постоји	+	+	+	+	+	+	+	+
	Не постоји	-							
ПОЛОЖАЈ									
	У непосредном шумском окружењу	+	+			+	+	+	+
	У непосредној близини реке или језера	+		+	+				
	У ораничном окружењу	-							
	У котлини	-							
	У равници	-							

КАРАКТЕ-РИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/негативан (+/-)	Божица	Вл. Окру-глица	Власина Рид	Вл. Стој-ковићева	Грозна-товци	Драјинци	Клисура
СТАНОВНИШТВО									
Број (2011)	<500 500-1.000 >1.000	- - +	-	-	-	-	-	-	-
Просечна старост (2011)	<40 год. 40-50 год. >50 год.	+ - -	-	-	-	-	-	-	-
УСЛУЖНЕ ФУНКЦИЈЕ И СЛОБОДНО ВРЕМЕ									
Мogućност ноћења (категорисан смештај)	Постоји Не постоји	+ -	-	+	+	-	-	-	-
Продавница мешовите робе	Постоји Не постоји	+ -	+	+	+	+	-	-	+
Угоститељски објекат	Постоји Не постоји	+ -	-	+	+	+	-	-	+
Пијаца	Постоји Не постоји	+ -	-	-	+	-	-	-	+
Пошта у кругу од 15 km	Постоји, ради сваки радни дан Постоји, ради само одређеним данима Не постоји	+ + -		+					+
Банка/банкомат/мењачница	Постоји Не постоји	+ -	-	-	-	-	-	-	-
Здравствена станица/амбуланта у кругу од 15 km	Постоји, ради свакодневно, и викендом Постоји, ради сваким радним даном Постоји, ради само одређеним данима Не постоји	+ - - -		-	+				-
Апотека у кругу од 15 km	Постоји Не постоји	+ -	+	+	+	+	-	-	-
Инфо центар	Постоји Не постоји	+ -	-	-	+	-	-	-	-
Културно-историјске знаменитости	Постоје Не постоје	+ -	+	-	+	-	-	-	+
Природњачка кућа	Постоји Не постоји	+ -	-	-	-	-	-	-	-
Етно кућа	Постоји Не постоји	+ -	-	-	-	-	-	-	-
Уређене и обележене стазе за шетњу (хајкинг, трекинг)	Постоје Не постоје	+ -	-	-	-	-	-	-	-
Уређене и обележене бицикличке стазе	Постоје Не постоје	+ -	-	-	-	-	-	-	-
Мogućност изнајмљивања бицикала	Постоји Не постоји	+ -	-	-	-	-	-	-	-
Радионице традиционалних заната	Постоје Не постоје	+ -	-	-	-	-	-	-	-

КАРАКТЕ-РИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/негативан (+/-)	Божица	Вл. Окру-глица	Власина Рид	Вл. Стој-ковићева	Грозна-товци	Драјинци	Клисура
МАНИФЕСТАЦИЈЕ									
Број	Нема их Има једна Има их више	- + +	-	-	+	-	-	-	-
Значај	Локалног значаја Регионалног значаја Међународног значаја	- + +			- +				
НЕГАТИВНИ ЧИНИОЦИ									
	Загађен ваздух Загађена вода Запуштеност/неодржавање Бука Рудници/градилишта у околини Дивље депоније Пожари Несигурност/опасност	- - - - - - - - -	-	-	-	-	-	-	-

У смислу присуства темељних феномена као неопходне основе за развој одабраних врста **туризма специфичних интересовања** (табела 58), анализирани су: богатство рибе фауне, богатство ловних врста, богатство фауне птица, тип водених површина, рељеф¹²⁸, са аспекта рашчлањености¹²⁹ терена и атрактивности пејзажа. Сви изабрани елементи природних основа оцењени су позитивно. Редовно се врши порибљавање језера поточном пастрмком (аутохтона врста), мада се многи пећароши жале да нема више капиталних примерака, нити толико много племенитих врста. Замерају и што је језеро пуно иназивних врста, попут цверглана, гречча и сунчице, као и то што је језеро у плићем обалском делу прилично затрављено. Од ловних врста, на Власини су стално гајене: срна, дивља свиња, зец, фазан и пољска јаребица. У питању је, због својих орографских карактеристика, подручје прилично негостољубиво за одгој племенитих врста дивљачи (ЈП Србијашуме, 2017). Ипак, такве карактеристике погодују развоју авантуристичких спортова као што су планинско шетање¹³⁰, планинско трчање, планински бициклизам и др.

Од услова за развој жељених видова туризма вредновани су: уређеност водених површина и околине за спортски риболов, постојање мрестилишта, уређеност ловишта, постојање односно непостојање осматрачница за птице, инфо-табли које приказују орнитофауну Власине, обележених стаза за планински бициклизам/хајкинг/трекинг, постојање локалних ловачких и риболовачких друштава, лепота пејзажа и културно-историјске знаменитости. Сви осим једног, оцењени су позитивно. Простор који је описан границама ПИО „Власина” („Сл. гласник РС”, бр. 30/06) одговара границама рибарског подручја „Власина” (поклапају

¹²⁸ Блаже падине су предност када је развој авантуристичког туризма у питању. Атрактивни и разнолики пејзажи такође (Spalević & Igračev, 2011).

¹²⁹ Рашчлањеност терена је важнија него надморска висина, јер су овој врсти туриста битни успони односно спутови, којих може бити и у нижим теренима, нпр. као што је Делиблатска пешчара, изузетно популаран терен за фрибајкере.

¹³⁰ Постоје две врсте планинског шетања, хајкинг и трекинг (одомаћен назив и код нас). Обе се практикују у планинским крајевима, обухватају уживање у нетакнутој природи и прелепим пејзажима, уз озбиљан физички напор. Разликују се пре свега у дужини трајања, пређеној раздаљини, претходној припреми и потребној опреми. Трекинг је у том смислу захтевнији, јер захтева добру физичку припремљеност, подразумева дуже руте, често непознате и не унапред одређене, са обавезном опремом као што су камп опрема и прибор за преживљавање. Хајкинг је мање захтеван, одвија се познатим, означеним и лако доступним стазама (<https://www.tarasportrafting.com/sr/blog/koja-je-razlika-izmedu-hiking-i-trekking>).

се). Рибарење је могуће на језеру. Будући да се ради о заштићеном подручју, и у риболовном смислу важе и посебни режими. Тако је забрањен риболов у подручјима првог степена заштите (острва), затим са тресетних острва, као и у природним плодиштима (Дубоки поток, Манојловица, Цветкова река, Јарчев и Стевановски поток; притоке и канали у зони од 250 m; плитки јужни део језера; залив испред реке Мурине; камени и шљунковити део језера испред острва Дуги Дел) (www.ribolovsrbija.rs). Риболовци имају добре услове што се природе тиче, приступачну обалу, могућност пецања из чамаца. Нажалост, многи чак и злоупотребљавају гостопримство, можда чак и попустљивост рендера, па пецају тик уз насукана тресетна острва, или колима долазе до саме воде (слике 172 и 173), јер се у тресету крије риба. Типична места за излов беле рибе су јужни део језера и заливи источне обале, од маја до октобра. Шаран и амур су карактеристични за западну обалу, али и југо-источну и неке спрудове источне обале. Пастрмка се лови у деловима око бране, у пролеће, а у лето на отвореној води. Ипак, са риболовом је повезан и једини елемент негативно оцењен у овој категорији, а то је мрестилиште. Оно, наиме, постоји, на одличном месту, тик уз брану, предивно уклопљено у околни природни и језерски амбијент, али већ двадесетак година не ради.

Слике 172. и 173. Пецароши уз највеће тресетно острво „Моби Дик”, насукано од 2016. године; водено окно, настало након што се „Моби Дик” насукало (фото: Јојић Главоњић, јул 2019)

Целокупно подручје ПИО „Власина” је ловно подручје. На подручју општине Сурдулица, и на скоро целом простору ПИО-а, налази се ловиште „Врла”, које припада ловној области „Јужна Србија”. Захвата површину од 62.330 ha и њиме газдује Ловачки савез Србије, а преко Ловачког удружења „Врла”¹³¹ из Сурдулице. Ловиште је добро опремљено. Поседује ловачки дом површине 39 m², шест стабилних чека, десет чека на дрвету, 26 хранилишта за крупну дивљач, 41 хранилиште за фазане и пољске јаребице, 30 солишта и објекат за привремено складиштење одстрелене дивљачи. Стручна служба има пет радника, од чега три ловочувара (<https://www.vrta.surdulica.lu.rs>). На подручју општине Црна Трава, постоје два ловишта – „Власина” и „Валмиште”, на планини Чемерник, која су такође део ловне области „Јужна Србија”. Знатно су мања од ловишта „Врла”¹³², и оба располажу са ловачком кућом, али Власинци могу заинтересованим ловцима понудити смештај и домаће производе, будући да нису много удаљена. До Валмишта, које је на свега 12 km, се може доћи из правца Предејана, Црне Траве, Власине, Сурдулице и Владичиног Хана. Једина препрека су путеви, који су зими често непроходни. Недоступност је можда разлог и зашто ловни туризам на подручју Власине није развијен.

Осматрачнице за птице постоје на Власини Рид, поред цркве Светог Илије и на Округлици уз само језеро (слике 174 и 175). За (не)постојећу потражњу односно посећеност од стране посматрача птица, то је и више него довољно. Поготово што Власина, за разлику од на

¹³¹ Ловачко удружење „Врла” има десет секција, од чега су две у проучаваним насељима (секција „Божица”, у Божици и секција „Вртоп”, у Клисури) (<https://www.vrta.surdulica.lu.rs>).

¹³² Ловиште Власина захвата површину од 28.729 ha, док Валмиште захвата свега 410 ha (www.ekolss.com).

пример Царске Баре није подручје на ком је могуће осетити и голим око видети богатство птичијег света. Инфо табле које говоре о живом свету Власине, па и птицама, су постављене на више места по Резервату, уз само језеро. Материјалом и дизајном одлично су уклопљене у амбијент.

Слике 174. и 175. Осматрачнице за птице, Власина Рид и Власина Округлица (фото: Јојић Главоњић, мај 2017)

Будући да риболов и лов овде имају дугу традицију¹³³, постоје у окружењу и бројна друштва ловачка и риболовачка (Клуб спортских риболоваца „Власинско језеро – Пастрмка”; Удружење спортских риболоваца „Варденик”, Сурдулица). Постоје и клубови авантуристичких спортова у местима окружења – Клуб екстремних спортова „Сурдулица” из Сурдулице, Клуб за планински бициклизам „Балкан екстрим” из Власотинаца, скијашко-планинарски клуб „Власина” из Сурдулице, клуб планинског бициклизма „Орловац” из Црне Траве, цип клуб „Чемерник”, као и бројни планинарски клубови у околним местима.

Прелепи и разноврсни пејзажи (воде, ливаде, пашњаци, планине, шуме) су на Власини један од темељних феномена који привлачи туристе, док културно-историјских споменика има, али не од велике вредности. Не постоји, наиме, нити једно заштићено културно добро, већ их се неколико води у категорији „под претходном заштитом”.

Будући да Власина захваљујући својим планинама привлачи планинаре, бициклисте и остале љубитеље такозваних *outdoor* и авантуристичких спортова, у околним местима постоје клубови који су и главни задужени (уз помоћ Управљача и општине) за иницијативе уређивања стаза и постављање путоказа. Планинари (хајкинг и трекинг) и планински бициклисти (моунт бајкинг, фрибајкинг), слободно се крећу трасираним стазама по пропланцима околних планина, али услови би могли бити још више унапређени постављањем, на пример, клупица или настрешница (слике 176 и 177; 178 и 179).

Иако за планински бициклизам стазе и нису неопходне, постојање трасираних, обележених и уређених стаза, нарочито са препрекама, мостићима, скакаоницама, се сматра предношћу. Однедавно, захваљујући ангажовању Управљача, по околним пропланцима је уређено 150 km пешачких и бициклистичких стаза. Недалеко од Власине Рид, на подручју општине Црна Трава, постоји и професионална стаза за планински бициклизам, која је у календару светских такмичења.

¹³³ Још 1898. године је основано Савезно ловачко удружење „Сурдулица” (<https://www.vrla.surdulica.lu.rs>).

Слике 176. и 177. Стазе и путокази на Чемернику (извор: <https://www.facebook.com/maratonbalkanextreme>)

Слике 178. и 179. Бициклисти на последњим припремама пред Балканско првенство у планинском бициклизму (фото: Јојић Главоњић, јул 2019); планинари на Грамади (<https://www.facebook.com/maratonbalkanextreme>)

Од елемената вреднованих када су услугне делатности у питању, позитивно је оцењено пет од изабраних девет. За смештај се може рећи да је условно повољан елемент, будући да капацитетеа има довољно, али не оног типа на који су туристи овог профила навикли. Осим ловаца, који спадају у имућне и туристе хедонисте, риболовци, планинари, посматрачи птица и бициклисти су по правилу скромни и преферирају такав исти смештај, уз то да буде и што више у складу са природом. Тренутно је смештај могуће наћи на Риду и у Округлици. У питању је у највећем броју приватан смештај по апартманима. Постоји и један хотел који ради („Нарцис”, „Власина” и „Језеро” су затворени) и једно одмаралиште (Одмаралиште Власинских хидроелектрана). А овој врсти туриста највише одговара скроман смештај попут кампова или планинарских домова. Посебно би било вредно да постоји планинска кућица, на бази самоуслуживања, какве постоје на многим планинама Србије и света, где би планинари сами ложили ватру, кували себи чај, кафу, супу, а заузврат оставили прилог у касицу. Нажалост, планинарски дом на Власини не постоји, а од некадашња два кампа („Рибарски” и „Власина”), један већ годинама не постоји, јер је са проглашењем заштите морао бити расформиран, будући да се налазио у другој зони заштите, а други не ради¹³⁴. Камп „Власина” (слике 180 и 181) је продат 2016. године заједно са хотелом „Власина”, и од тада не ради. Био је крајем прошлога века веома популаран као одмориште, не само риболоваца, већ и бициклиста, викендаша и класичних кампера. Риболовци и многи који то нису и даље користе ову локацију, али тако само наносе штету, јер основна инфраструктура

¹³⁴ Камп „Власина” није у функцији, а некада је био омиљено место за летовање људи из околних градова. Поседовао је парцеле за шаторе, места за караване, плажу, трим стазу, фудбалски терен, струју, ве це и туш кабине. Радио је од почетка јула до краја августа. Тренутно је вероватно највеће ругло Власине, са напуштеним трошним камп кућицама и тонама смећа које нико не чисти.

у кампу не функционише ¹³⁵. Угоститељски објекти постоје, мада малобројни. На Власини Округлица постоје две продавнице мешовите робе. На Риду једна која ради само у сезони (јул, август), са основном понудом намирница. Инфо центар постоји, што је оцењено као позитивно, али на неадекватном месту. Здравствене станице постоје у Власини Округлици и Клисурси, а у Риду и Божици амбуланте. Проблем је, као што је већ напред споменуто, што не раде свакодневно. Ипак, овај елемент је оцењен позитивно, будући да на мање од 15 km од Власине Рид, централног места боравка туриста на Власини, постоји Дом здравља Црна Трава. Не постоји нити једна продавница или сервис опреме за риболовце, ловце или бициклисте, као ни место где би се бицикли могли изнајмити. Јавних тоалета има, али недовољно.

Слике 180. и 181. Улаз у некадашњи камп „Власина” и данашњи „дивљи” камп (фото: Јојић Главоњић, јул 2019)

Манифестације на простору ПИО „Власина” су бројне. Већином су локалног или регионалног карактера, али има их и са међународним учешћем. Највећи број их је везан за летњи период године. Широј јавности најпознатије су „Власинско лето”, манифестација која обједињује у себи више мањих манифестација, и сабор светог Илије, који почетком августа окупља велики број околних мештана, као и оних који посебно том приликом дођу у завичај (опширније у поглављу 3.2.2.). Позитивно је оцењено и то што су неке конкретно посвећене риболовцима („Власински котлић” и „Власинска удица”, у оквиру најдуговечније и најпознатије манифестације „Власинско лето”; као и „Власинска сомовијада”) и авантуристичким туристима („Међународни власински успон”, „Трка четири елемента”, „Триатлон самопревазилажења”, „Ципијада”, брдска бициклистичка трка Balkan Extreme” и друге).

Табела 58. Вредновање потенцијала подручја ПИО „Власина” са аспекта развоја туризма специфичних интересовања (спортски риболов, лов, посматрање птица, авантуристички туризам)

КАРАКТЕ-РИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/ негативан (+/-)	Предео изузетних одлика „Власина”
ТЕМЕЉНИ ФЕНОМЕНИ КАО ОСНОВА ЗА РАЗВОЈ ЖЕЉЕНИХ ВИДОВА ТУРИЗМА			
Богатство рибље фауне	Постоји Не постоји	+ -	+
Богатство ловних врста	Постоји Не постоји	+ -	+
Богатство фауне птица	Постоји Не постоји	+ -	+
Водене површине	Језеро Река Бара	+ + -	+ +
Рељеф	Висока рашчлањеност терена	+	+

¹³⁵ Према речима локалних водича и ренцера, већ је било пар непријатних ситуација са изливањем септичких јама, а камп је захваљујући томе као и тонама смећа које несавесни посетиоци остављају за собом, постао права еколошка црна тачка, ругло Власине.

КАРАКТЕ- РИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/ негативан (+/-)	Предео изузетних одлика „Власина”
	Ниска рашчлањеност терена	-	
	Једноличан пејзаж	-	
	Разнолик пејзаж, богатство екосистема	+	+
УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ЖЕЉЕНИХ ВИДОВА ТУРИЗМА			
Уређене водене површине са околином, за спортски риболов	Постоје Не постоје	+ -	+
Мрестилиште	Постоји, ради Постоји, не ради Не постоји	+ - -	-
Уређено ловиште (чеке, хранилишта, солишта, стрелиште)	Постоји Не постоји	+ -	+
Осматрачнице за птице	Постоје Не постоје	+ -	+
Инфо табле са врстама птица које је могуће видети у заштићеном подручју	Постоје Не постоје	+ -	+
Обележене и опремљене стазе за планинско пешечење	Постоје Не постоје	+ -	+
Обележене и опремљене стазе за планински бициклизам	Постоје Не постоје	+ -	+
Локално риболовачко удружење	Постоји Не постоји	+ -	+
Локално ловачко удружење	Постоји Не постоји	+ -	+
Лепи пејзажи и културно-историјске знаменитости у окружењу	Постоје Не постоје	+ -	+
УСЛУЖНЕ ФУНКЦИЈЕ			
Смештај	Камп Ловачка кућа/планинарски дом Приватна домаћинства Хотел/мотел Не постоји	+ + + + -	- + + +
Угоститељски објекат	Постоји Не постоји	+ -	+
Продавница мешовите робе	Постоји Не постоји	+ -	+
Амбуланта	Постоји, ради свакодневно и викендом Постоји, ради сваким радним даном Постоји, ради само одређеним данима Не постоји	+ - - -	-
Продавница риболовачке опреме/сервис	Постоји Не постоји	+ -	-
Продавница ловачке опреме/сервис	Постоји Не постоји	+ -	-
Продавница циклоопреме/сервис/изнајмљивање бицикала	Постоји Не постоји	+ -	-
Инфоцентар који пружа све неопходне информације (смештај, службе, знаменитости)	Постоји Не постоји	+ -	+

КАРАКТЕ-РИСТИКЕ ПРОСТОРА	ЕЛЕМЕНТИ ВРЕДНОВАЊА	ОЦЕНА Позитиван/негативан (+/-)	Предео изузетних одлика „Власина”
Јавни тоалети	Постоје, довољан број, добро распоређени Постоје, недовољан број, лоше распоређени Не постоје	+ - -	-
МАНИФЕСТАЦИЈЕ			
Број	Нема их Има једна Има их више	- + +	+
Посвећене риболову и риболовцима	Постоје Не постоје	+ -	+
Посвећене лову и ловцима	Постоје Не постоје	+ -	 -
Посвећене авантуристичким/адреналинским спортовима	Постоје Не постоје	+ -	+

Иако без значајног утицаја на материјалну добробит локалног становништва, на Власини већ више од четири деценије предњачи један вид туризма – **викенд туризам**. Поповић (1985) наводи како су настанку викенд насеобина¹³⁶ покрај Власинског језера иницијативну улогу одиграли један саобраћајни правац и администрација једне општине. У питању су пут Лесковац – Власотинце – Црна Трава – Сурдулица – Владичин Хан, уз који су ове куће ницале, и општина Сурдулица, која је, у циљу подстицања туристичког развоја на Власинском језеру крајем 60-их година прошлога века расписала конкурс за бесповратну доделу друштвеног земљишта између поменутог пута и обале језера. Изградња ових кућа, које и данас ту постоје, почела је средином 70-их година прошлог века. Упоредо је трајао и индивидуални откуп парцела од локалног становништва у насељима Ровине и Јасике. Временом, градња је интензивирана, али је остала ограничена на тај, северо-западни део језера. Аутор наводи како су 80-их потојале укупно четири викенд насеобине: Јасике (49,05% свих викенд кућа), Ровине (35,85%), Вучина долина (12,26%) и Луинце (2,84%). Средином 80-их година ХХ века број викендица је износио 106, а власничка структура је указивала да је највише викендаша из околних градова – Врања (36,16%), Лесковца (13,85%), Сурдулице (11,54%), Ниша (9%), али их има и из Београда (10,0%), Скопља (3,85%), и других градова, углавном централне Србије. Због оваквог стања, односно чињенице да је две трећине викендаша из Врања, Лесковца и Сурдулице, Поповић (1985) истиче како се то мора узети у обзир код „решавања рекреативних потреба становништва југоисточне Србије”. Аутор закључује како викенд туризам доминира у свим врстама туризма које се на Власини практикују и како ће се вероватно и у будућности ширити, уколико се не прошире капацитети у друштвеном смештају¹³⁷.

Треба размислити о још једном виду туризма, који се стидљиво, али са вишедеценијском традицијом, одвија на Власини. То је **конгресни туризам**. Ћосић (Ćosić, 1981) наводи како овај облик специфичног туристичког путовања има низ позитивних страна, као што су: чињеница да се конгреси одржавају углавном ван туристичке сезоне (чиме се сезона продужава, а тиме и коришћење пропратних туристичко-угоститељских садржаја; чињеница да је већини учесника боравак плаћен од стране њихових фирми или радних организација, па је и њихова потрошња већа); чињеница да сваки међународни и конгрес са међународним

¹³⁶ Аутор намерно користи термин „викенд насеобина” а не викенд насеље, јер овој групи викенд кућа недостаје оно основно – комунална опремљеност.

¹³⁷ Тих година, одмаралишта су била хит на Власини. Временом су само пропадала и данас су, са изузетком „Одмаралишта власинских хидроелектрана”, ван туристичке функције.

учешћем представља добру рекламу за Србију. Нажалост, од смештајних капацитета адекватних за развој ове врсте туризма, после затварања хотела „Власина”, на Власини је преостао само још хотел „Нарцис”.

Такође, неки аутори сматрају да је Власина погодна и за развој **транзитног туризма**. Станковић (1994) наводи како у структури посетилаца Власине доминирају домаћи туристи, а странци само у транзиту, и како би један од праваца развоја туризма овога краја требао бити управо транзитни туризам, пре свега у летњим месецима када је и промет путника највећи. Ђорђевић и Шантић (Ђорђевић & Šantić, 2015) пак, су, анализирајући промет на граничним прелазима југо-источне Србије са Бугарском, закључили да постоји тренд опадања броја путника, како домаћих тако и страних. Конкретно, на прелазима који гравитирају ка ПИО „Власина” – Стрежимировци и Рибарци, од 1995. године када је забележен максимум, значајно је смањен промет путника¹³⁸. Ипак, аутори сматрају да би у наредним годинама, нарочито након завршетка свих радова на Коридору X, могло доћи и до повећања туристичког промета, а да ту своју шансу за развој могу искористити поједине општине, које имају значајан потенцијал за развој транзитног туризма, међу којима и Сурдулица са Власинским језером као већ оформљеном дестинацијом.

5.4. Вредновање антропогеографског потенцијала подручја ПИО „Власина” за потребе развоја туризма

Истраживање културног богатства на простору ПИО „Власина” и околине почело је тек крајем XX века. То је и главни разлог што оно још увек није препознато и као такво уврштено у туристичку понуду овога краја. Треба га најпре заштитити, након чега ће га бити могуће и рестаурирати и конзервирати, а тек потом и туристички валоризовати.

Подручје предела изузетних одлика „Власина” баштини Дела са споменичким и уметничким својствима, Просторне културно-историјске целине, као и фолклорно наслеђе чије се богатство огледа у присуству како српских тако и бугарских културних обичаја, уз многобројне манифестације локалног, али и међународног карактера.

Дела са споменичким и уметничким својствима

На подручју истраживаних насеља присутно је неколико богомоља које нису заштићене као споменици културе Републике Србије. То ипак не умањује њихов значај за локално становништво (многе служе као места окупљања домицилног и давно одсељеног становништва у периоду летњих манифестација), као ни за туристе у смислу додатног туристичког мотива. Најстарија је црква Светог Николе у Божици (слика 183) која датира из XIV века, а на чијим су зидовима сачувани оригинални записи из XVII века.

Табела 59. Дела са споменичким и уметничким својствима

Објекат	Насеље	Период
Црква Св. пророка Илије	Власина Рид	XIX век
Црква Светог Николе	Божица	XIV век
Црква Светих апостола Петра и Павла	Божица	1904.
Црква Свете Тројице	Клисура	1878.

Извор: терен; tosurdulica.org

¹³⁸ Аутори наводе следеће податке о укупном промету путника по годинама: гранични прелаз Рибарци (1995. год. – 311.581; 2000. год. – 47.432; 2009. год. – 43.513), гранични прелаз Стрежимировци (1995. год. – 171.931; 2000. год. – 32.217; 2009. год. – 23.051).

Слике 182. и 183. Црква Св. Илије, Власина Рид; Црква Светог Николе из 14. века, са новом црквом поред, у Божици (фото: Т. Јојић Главоњић, мај 2017)

Просторне културно-историјске целине

На подручју ПИО „Власина” издвојено је пет културно-историјских целина које су под претходном заштитом. То су: *Стари рид*, споменичка целина чији објекти датирају с краја XIX века и из прве половине XX века. У њу спада и Црква Светог пророка Илије; *Манџина махала*, мања целина са две групе са по четири домаћинства, са доминантним елементима руралне архитектуре; *Стеваничева махала*, у којој доминира хотел „Власина” из 1950. године. Он има статус културног добра под претходном заштитом, јер, иако из савременог периода, чврсто се ослања на традиционално градитељство; *Дојчинова махала*, амбијентална целина коју чине стогодишња буква – запис, са урезаним крстом, и групација традиционалних кућа; и *Гаџина махала*, односно већи број стамбених и економских објеката са амбијенталним вредностима, раштркан по засеоцима североисточно од бране (Стратегија очувања културно историјског и природног наслеђа и развоја одрживог туризма у општинама Сурдулица и Копривштица, 2012).

На самој обали Власинског језера, у насељу Власина Рид, постоји објекат традиционалне архитектуре из 2014. године, познат под именом „Хаџи Замфир” (слике 184 и 185), који сада ради као угоститељски објекат, али веома скроман и прилично неуређеног окружења¹³⁹. Такође, не постоји табла односно реклама која би привукла излетнике који туда пролазе и сугерисала скретање са главног пута. Будући да се налази на самој обали језера, на месту већ популарном као купалиште, као интересантна просторна целина, са „филмском” причом у позадини, могао би заживети као препознатљив мотив Власине.

Слике 184. и 185. „Видиковац Хаџи Замфир”, Власина Рид (фото: Јојић Главоњић, јул 2019)

¹³⁹ У питању је монтажно-демонтажни објекат саграђен за потребе снимања филма „Врати се Зоне”, који заправо никада и није сниман на тој локацији, и која је требало да остане Власини као туристичка атракција. Ипак, идеја није реализована, а објекат је, изложен зубу времена, али и вандализму, пропао. Локална самоуправа односно Туристичка организација општине Сурдулица, даје овај објекат у закуп „за обављање пословних делатности” (<http://tosurdulica.org/cir/Newsview.asp?ID=350>)

Фолклорно наслеђе, манифестације и културни пејзажи

Предели Власине чест су домаћин многобројних манифестација (табела 60), пре свега у летњем периоду, од којих је велики број међународног карактера. Најпознатија манифестација овога краја је „Власинско лето”. Ова регионално значајна смотра је уједно и најдуговечнија и окупља највећи број посетилаца, а у себи обједињује и мање појединачне смотре – предтакмичење за сабор трубача у Гучи; „Власински котлић”, такмичење у припремању рибље чорбе; „Власинску удицу”, такмичење риболоваца; и „Џипијаду”, ревијалну трку ципова међународног карактера, од Сурдулице, падинама Чемерника до Власинског језера.

Табела 60. Манифестације у насељима ПИО „Власина”

МАНИФЕСТАЦИЈА	НАСЕЉЕ	ПЕРИОД ОДРЖАВАЊА	ГОДИНА ОСНИВАЊА	ОСНИВАЧ/ОРГАНИЗАТОР
Власинско лето: Такмичење трубача Власински котлић Власинска удица Џипијада	Власина Рид	други викенд у јулу	1985.	Општина Сурдулица; Туристичка организација општине Сурдулица; Сурдулички културни центар „Клуб екстремних спортова”, Сурдулица
Сабор светог Илије	Власина Рид	2. август	/	Туристичка организација општине Сурдулица
Златне руке Власине	Власина Рид	2. август	/	Туристичка организација општине Сурдулица
Ликовна колонија „Власина”	Власина Рид	август	1973.	Лесковачки културни центар
Власинска регата	Власина Рид	август	2012.	Општина Сурдулица; Туристичка организација општине Сурдулица; Наутички клуб „Лиман”, Земун
Власинска сомовијада	Власина Рид	последњи викенд у августу	2012.	Туристичка организација општине Сурдулица, ПИО „Власина” и Клуб спортских риболоваца „Власинско језеро - Пастрмка”
Власински дани гљива		јул	2017.	Еколошко друштво „Власина”, Власотинце
Власински сусрети гљивара	Власина Рид	крај септембра/почетак октобра	2019.	Гљиварско друштво Ниш
Пливање за часни крст	Власина Рид	19. јануар	2017.	Општина Сурдулица
Међународни власински успон	Планине Чемерник и Грамада	јул	2013.	Скијашко-планинарски клуб „Власина”, Сурдулица
Власински триатлон самопревазилажења	Власина Рид	август	2015.	„Шри чинмој мартон тим”, Ниш; Српска триатлонска унија и Туристичка организација општине Сурдулица
Брдска бицикличка трка „Balkan Extreme”	Власотинце-Власина Рид	август	2017.	Бициклички клуб „Орловац”, Клуб за планински бициклизам „Balkan Extreme”
Омладински Форум Власина	Власина Рид	јул	2016.	Омладинске и студентске организације из Србије и Републике Српске
Власинске спортске игре пензионера инвалида рада	Власина Рид	јул	2016.	Градско удружење инвалида рада и инвалидских пензионера Града Лесковца

Извор: www.tosurdulica.org; <https://jugpress>; <https://facebook.com/vlasinskivrtovi>

Регионално познате спортско-рекреативне манифестације су и „Власинска регата” (са међународним учешћем) и „Власинска сомовијада”. Прва је скуп кајакаша и рафтинг чамаца (нагласак је на забрани коришћења моторних чамаца) који има и такмичарски и ревијални део, а друга је такмичење у спортском риболову специфично по начину ловљења сома бућком и вараличарским штапом, које је дозвољено и са обале и из чамаца. Оне јесу са међународним учешћем, али гро такмичара је из оближњих насеља (Сурдулица, Власотинце, Ниш, Лесковац, Врање, Црна Трава, Владичин Хан) и Београда, док туристи из суседне Бугарске интернационализују манифестацију.

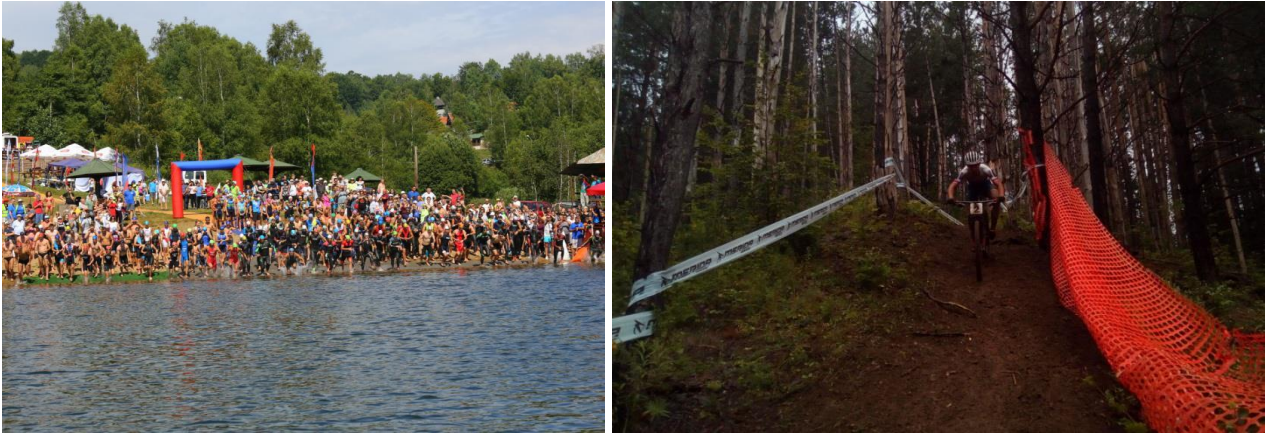
Традиционално се на овом простору организују и републичка планинарска акција „Успон на Чемерник”, „Пливање за часни крст”, вашар за Сабор светог Илије са локалном етно манифестацијом „Златне руке Власине”, и др.

Власина је идеална за припреме спортиста и одржавање спортских кампова. Нажалост, само један хотел („Нарцис”) тренутно једини поседује капацитете за тако нешто (довољан број соба, теретану, спортску салу, близину спортских терена на отвореном, домаћу храну) и редован је домаћин младим бициклистима, кошаркашима и осталим спортистима из Србије и иностранства.

Изузетни пејзажи Власине својим орографским, хидролошким и климатским карактеристикама посебно погодују одржавању смотри различитих екстремних спортова. Власинско језеро и околне планине Чемерник, Варденик, идеални су за пливаче, кајакаше, брдске тркаче, бициклисте, параглајдеристе, такмичаре у оријентирингу. Традиционално, од 2013. године, на планини Грамада одржава се планинарска манифестација „Међународни Власински успон”, са учесницима из Србије, Бугарске и Македоније. Пењу се, сваке године наизменично, Чемерник и Грамада. Већ пет година за редом, на Власини се одржава и „Власински триатлон самопревазилажења” (слика 186), екстремна трка у пливању, вожњи бицикла и трчању, која је уједно и Државно првенство Србије у триатлону, али и веома посећена манифестација са међународним учешћем. Пре пар година (августа 2014. године) овде је одржана позната међународна екстремна трка „Четири елемента”, најтежа и најзахтевнија када је о *out-door* спортовима реч, а исте године и Државно првенство у оријентирингу, које је тада одржано први пут на Власини (други пут је на Власини одржано 2016. године). Такође, године 2016. на Власини је одржан први камп планинског трчања (*skyrunning*) у Србији.

У непосредној близини, на подручју општине Црна Трава налази се и једна од најбољих балканских стаза за планински бициклизам – бајк парк „Црна Трава” (слика 187), на којој се већ годинама одржавају трке које су у светском календару бициклизма и преносе их најпознатији светски спортски канали. Све ове манифестације су одличан начин промовисања заштићених природних добара, а будући да су њихови учесници по правилилу љубитељи природе, оне су и погодне за овакве рањиве просторе.

Ови разнолики пејзажи такође су и место окупљања бројних истраживача, пре свега младих, из Србије и окружења. Сваког јула се на Власини организује камп „Форум Власина”, када стотине студената и осталих заинтересованих омладинаца из Србије и Републике Српске, са гостима, упознају овај предео учествујући у интерактивним радионицама о екологији, технологијама, предузетништву и сл. Такође, богатство биодиверзитета биљака, животиња и гљива Власине, привлачи несмањеним интензитетом младе биологе и екологе Србије, па тако сваке године Научно-истраживачко друштво студената биологије и екологије „Јосиф Панчић” из Новог Сада овде традиционално организује летњи и јесењи камп.

Слике 186. и 187. „Власински триатлон самопревазилажења” и трка у црногравском Бајк парку (извор: <https://www.facebook.com/maratonbalkanextreme>; фото: Владан Николић)

И све бројнија старија популација Србије ужива у благодетима Власине. Од 2016. године на Власинском језеру се на традиционалним регионалним сусретима окупљају пензионери инвалиди рада, који осим пригодног дружења уз пикадо, шах и натезање конопца, дискутују о свом положају у локалним администрацијама и могућности побољшања истог. Власина је такође привлачна и уметницима. Ликовни уметници често овде организују сликарске колоније или бораве самостално сликајући прелепе пејзаже Власине. Једна од најдуговечнијих ликовних колонија у Србији је управо Ликовна колонија „Власина”, која је изнедрила око 500 слика које се чувају у Великој галерији у Лесковцу.

Цео пејзаж вештачког Власинског језера јесте уствари културни, створени пејзаж, настао као резултат преграђивања реке Врле, односно формирања акумулационог језера. Временом, језеро је постало један од основних феномена овога краја, станиште ретких биљних и животињских врста, и саставни чинилац изузетних пејзажа.

6. ДИСКУСИЈА ДОБИЈЕНИХ РЕЗУЛТАТА

Вредновање **физичко-географских основа** показало је присутан, али недовољно искоришћен потенцијал код оба истраживана подручја. Ослањајући се на предлоге конкретних планова и неких студија, одабир одговарајућих активности показао је да су могућности за развој рекреативног и излетничког туризма, гледано кроз број позитивно оцењених елемената, подједнако осредње у оба истраживана подручја (16/31 у СРП „Царска бара” и 17/31 у ПИО „Власина”), уз приближно присуство негативних, ограничавајућих фактора (3/8 у случају Царске баре, односно 4/8 у случају Власине). Разлика ипак постоји у типу позитивно односно негативно оцењених карактеристика. Тако су код Власине боље оцењене предеоне карактеристике (естетика предела, богатство вегетације и тип водене површине) и мобилијар (довољан број путоказа и инфо табле, уређени терени за рекреацију), док су код Царске баре боље оцењени климатски услови (мања влажност ваздуха), доступност и услужне функције. Негативни чиниоци су исти у оба заштићена подручја (загађена вода, запуштеност, чести пожари), с тим што на Власини постоји и проблем дивљих депонија. Могућности за развој руралног туризма су такође сличне у оба подручја. За нијансу је боља ситуација у насељима СРП „Царска бара”, што је и очекивано, будући да су насеља другог истраживаног подручја планинска и погранична. У оба заштићена подручја, највећи број негативно оцењених елемената је у категоријама становништва (висока просечна старост у оба и малобројност на Власини) и услужних функција (6/16 елемената вреднованих у овој категорији је оцењено негативно за сва насеља Царске баре, а чак 8/16 за сва насеља Власине). Ситуација да сва насеља буду негативно оцењена за неки елемент забележена је и у категорији доступности и инфраструктуре (непостојање канализације, у оба истраживана подручја). Најбољима са аспекта присуства услова за бављење сеоским туризмом, показала су се насеља: Бело Блато (16/27 укупно вреднованих елемената) и Перлез (15/27 укупно вреднованих елемената), у СРП „Царска бара” и Власина Рид (15/27 укупно вреднованих елемената), у ПИО „Власина”¹⁴⁰. С изузетком Перлеза, то су уједно и насеља у којима се већ годинама уназад једино и одвијају туристичка кретања. Оба истраживана подручја вреднована су и с аспекта могућности развоја туризма специфичних интересовања, с тим да су за оба подручја анализирани могућности развоја: спортског риболова, лова и посматрања птица, док је за подручје Царске баре разматран још и цикл туризам, а за подручје Власине авантуристички туризам. Подручје СРП „Царска бара” позитивно је, свеукупно гледано, оцењено са аспекта могућности практиковања ових врста туризма (17/27). У Резервату и његовом окружењу, спортски риболов и лов тренутно имају најбоље услове за развој, али је приметна слабија развијеност сектора услужних функција (3/7 елемената је вредновано позитивно). Конкретно, недостају: амбуланта која би радила свакодневно (идеално би било да Резерват има своју службу спашавања), продавнице односно сервиси риболовачке и ловачке опреме, и оно на шта су се пецароши посебно жалили, јавни тоалети. Не постоји ни инфоцентар, али пецароши и ловци све потребне информације добијају при куповини дозвола од Управљача односно на рецепцији хотела „Сибилла” у ком често одседају. За привлачење посматрача птица и цикл туриста, такође је неопходно унапредити понуду услужних функција (3/6 односно 3/7 елемената вредновано позитивно), али и услова за развој ових видова туризма (недостају осматрачнице за птице и пропратне инфо табле, недостају обележене бициклистичке стазе). Манифестација оријентисаних на вредноване врсте туризма специфичних интересовања има, осим када је цикл туризам у питању, што је штета с обзиром на погодност терена и еколошку односно одрживу природу ове активности, као и чињеницу да би локално становништво сасвим

¹⁴⁰ Са осталим вреднованим насељима ситуација је следећа: СРП – Книћанин 10/27; Лукино Село 12/27; и Стајићево 13/27; ПИО – Божица 9/27; Власина Округлица 10/27; Власина Стојковићева 7/27; Грознатовци 3/27; Драјинци 3/27; и Клисура 9/27, позитивно оцењених елемената.

сигурно имало корист од ове врсте туриста. Простор ПИО „Власина” природно је предиспониран за развој одабраних врста туризма специфичних интересовања, па је очекивано добро и вреднован (23/29 позитивно оцењених елемената), али, као и у случају СРП „Царска бара”, и овде недостају неке битне услужне функције (5/6 елемената за активност посматрања птица је вредновано позитивно, односно 5/7 елемената за активност риболова, лова и авантуристичког туризма). Ни ова насеља немају амбуланту која ради свакодневно, али је овај елемент вреднован позитивно јер постоји у оближњој Црној Трави. Ипак, недовољан је број јавних тоалета, нема продавница односно сервиса риболовачке, ловачке или цикло опреме. Ловци немају своју манифестацију, иако летњи период на Власини обилује истима.

Антропогеографске карактеристике оба истраживана подручја нису довољно атрактивне да би биле самосталан туристички мотив. Нарочито се то односи на простор Власине, где постоји одређен број објеката споменичког наслеђа под претходном заштитом (цркве из XIV, XIX и XX века), од превасходно локалног значаја¹⁴¹. Насеља СРП „Царска бара” одликује значајнији материјални и нематеријални културни потенцијал, превасходно у виду сакралних објеката свих конфесија, од којих су многи заштићени као културна добра, и фолклора (обичаја, ношњи, музике, игре, кухиње) бројних нација који на овом малом простору живе. Ипак, главни адути културног наслеђа оба истраживана подручја јесу манифестације. Бројне су на простору насеља оба заштићена подручја, већином локалног карактера, али има их и од регионалног, па и од међународног значаја.

Ресурси дакле постоје. И вредна и атрактивна природа која се, и поред слабости, штити. Природних потенцијала за развој одрживих делатности (туризма конкретно, уз органску пољопривреду као додатну и компатибилну делатност) има, али да би се они претворили у ресурс, да би развој једног подручја уопште био могућ, у било ком правцу, неопходан предуслов јесте и **становништво** у одређеном броју и структури, вољно да се тим делатностима бави. Анализа социо-економског потенцијала оба истраживана подручја у периоду који се односи на три последња пописа, показала је прилично песимистичан сценарио који, с обзиром на актуелну демографску климу у друштву, пописом који нас очекује 2021. године може показати само негативније стање.

У насељима СРП „Царска бара”, **број становника** бележи константан пад. Попис из 2011. је показао смањење од око 15% у односу на попис 1991. године, када подручје још није било под заштитом. У насељима заштитне зоне смањење је било веће и износило је 23,5%, док је у насељима непосредног окружења износило 13,3%. **Старосна структура** је веома неповољна. Просечна старост становништва целокупног подручја СРП „Царска бара” је 2011. године износила 42,5 година, означивши дубоку демографску старост. Удео младих до 20 година износио је 20,0%, а удео старијих од 60 година 25,4%, што све указује на најдубљу демографску старост. Разлике у просечном броју година и уделу младих односно старих, међу насељима заштитне зоне и насељима непосредног окружења постоје, али су минималне, и у корист насеља заштитне зоне¹⁴². У њима су ове вредности за нијансу повољније, али и даље веома неповољне. **Економска структура** је такође веома неповољна. Осим великог процента незапослених, који премашује републички просек (30,3% наспрам 22,4%, 2011), истраживано подручје одликује и све мањи број активног пољопривредног становништва (које обавља занимање у укупном активном становништву које обавља занимање). Он је 2011. износио 11,2%, што је велики пад у односу на 32,6% забележених 1991. године. Већи

¹⁴¹ Станковић (1998) истиче како културноисторијски споменици у окружењу Језера имају малу туристичку вредност.

¹⁴² Године 2011, у насељима заштитне зоне СРП „Царска бара”, удео млађих од 20 година је износио 19,9%, а удео старијих од 60 година 23,5%. У насељима непосредног окружења, удео млађих од 20 година је износио 20,0%, а удео старијих од 60 година 25,8%.

пад имала су насеља заштитне зоне (-31%), док су насеља непосредног окружења имала пад од -19,1%. Дакле, демографско-економска структура насеља заштитне зоне, зоне на коју се рачуна да буде носилац туристичког развоја подручја СРП „Царска бара”, за нијансу је „повољнија” у односу на демографско-економску структуру насеља непосредног окружења Резервата. У насељима ПИО „Власина”, број становника такође бележи константан пад, и то много значајнији и у дужем временском периоду (још од Пописа 1961.). Попис из 2011. је показао смањење од 57,2% у односу на попис 1991. године. У насељима залеђа смањење је било веће и износило је 60,6%, док је у насељима обода износило 53,0%. Старосна структура је овде још неповољнија него у насељима Резервата. Просечна старост становништва целокупног подручја ПИО „Власина” је 2011. године износила 55,05 година, означивши најдубљу демографску старост. Такође, свих пописних година је била неповољнија у насељима залеђа, него у насељима обода. Удео младих до 20 година износио је 12,1%, а удео старијих од 60 година 46,8%, што све указује на најдубљу демографску старост. Разлике у просечном броју година и уделу младих односно старих, међу насељима обода и насељима залеђа постоје, и то значајне¹⁴³, за разлику од стања у насељима СРП „Царска бара”. Економска структура је међу најнеповољнијим у Србији. Године 2011. стопа незапослености на целокупном подручју ПИО „Власина” је износила 50,6%. Број активног пољопривредног становништва је и овде у паду. У посматраном периоду, од 1991. до 2011. године, пао је са 31,9% на 6,9%. Насеља обода убележила су мањи пад (-14,7%), него насеља залеђа (-28,8%). Иако су старосна и економска структура становништва далеко неповољније у односу на период пре заштите, то ипак нема везе са том чињеницом, него са целокупним стањем у држави и друштву. У многим овим насељима, процеси депопулације и емиграције започели су деценијама раније. Два заштићена подручја која су тема ове студије, лоцирана су у руралним крајевима, често без основне комуналне и социјалне инфраструктуре. Оба су скрајнута од свих савремених токова, неразвијена, сиромашна, са великим бројем старих, незапослених, одсељених.

Развојем туризма, као могуће смернице покретања развоја ових крајева, нема, дакле, баш ко да се бави. Оно мало преосталог становништва, анкетирано је с циљем добијања увида у њихов став о потенцијалима и могућностима, у њихова **размишљања о будућности** простора у којима живе. Анализа добијених одговора показала је следеће: У насељима заштитне зоне СРП „Царска бара”, једино у групи испитаника млађих од 24 године преовлађује **жеља за одласком** (62%). Показало се и да степен образовања нема утицаја на ову тенденцију, па је став о останку најзаступљенији код високо образованих испитаника (код 77,8% испитаника са вишом школом односно факултетом). Међу оно мало испитаника који се баве туризмом (11,5%), преовлађује став да је у **сеоском туризму** будућност овог простора и да је могуће живети пристојно од бављења туризмом, али само под условом да то није и једина делатност (85,7%). Значајна, неодвојива компонента сеоског туризма јесте и пољопривреда. Будућност Резервата у пољопривреди види 52,9% испитаника из пољопривредних и мешовитих домаћинстава, који ипак не сматрају и да она омогућава пристојан живот (свега 20,6% испитаника који се баве пољопривредом је одговорило да је пристојан живот од тога могућ). Као и код ставова везаних за развој туризма, преовлађује мишљење о неопходности бављења додатном делатношћу. Све популарнија и за развој одрживих видова туризма пожељна, **органска пољопривреда**, нема баш упориште у домицилном становништву. Чак 41,9% анкетираних сматра да је то помодарство¹⁴⁴.

¹⁴³ Године 2011, у насељима обода Власинског језера, 2011. године, удео младих од 20 година је износио 13,7%, а удео старијих од 60 година 10,7%. У насељима залеђа, удео младих од 20 година је износио 38,5%, а удео старијих од 60 година 54%.

¹⁴⁴ Локално становништво прилично доживљава приче о органској пољопривреди као атак на традицију и њихов досадашњи начин бављења земљом и стоком. Сматрају да је све што произведу домаће и природно, и не признају никакве сертификате нити имају жељу за упуштањем у трку за истима (Ово је лично мишљење, стечено боравком на терену и кроз неформалан разговор са домицилним становништвом).

Охрабрује, ипак, присуство већег броја жена међу испитаницима који у овој врсти производње виде будућност (60,3%). У насељима непосредног окружења Резервата, исто као и насељима заштитне зоне, жеља за одласком преовладава у групи испитаника млађих од 24 године (66,7%). Разлика је једино у обрзовној структури оних који желе отићи односно остати, па је тако овде став о останку најзаступљенији код најниже образованих (81,1% испитаника са основним образовањем жели остати). Међу незнатним процентом испитаника који се неким видом туризма односно угоститељства баве (1,1% анкетираних), највећи проценат (66,7%) не мисли да је у туризму будућност овога подручја, нити је мишљења да се само од њега може пристојно живети. Будућност Резервата у пољопривреди види свега 30,3% испитаника из пољопривредних и мешовитих домаћинстава, а само 18,3% испитаника који се пољопривредом баве сматра и да искључиво бављење пољопривредом омогућава пристојан живот. Као и код ставова везаних за развој туризма, преовлађује мишљење о неопходности бављења додатном делатношћу. Ставови о органској пољопривреди ни у овим насељима не наилазе на одобравање. Још је већи проценат, него у насељима заштитне зоне, оних који је сматрају помодарством (51,9%). Да резултати истраживања буду још неповољнији, 53,6% анкетираних жена, потенцијалних носилаца развоја органске производње, сматра тако. У насељима обода Власинског језера, жеља за одласком преовлађујућа је у групи млађих средовечних испитаника (71,4% испитаника у групи од 40 до 46 година прижељкује одлазак). Ипак, позитивним се показало да што је степен образовања већи, то је и жеља за останком већа (70% испитаника са средњим и високим образовањем жели остати на Власини). Свих 31,8% испитаника који се туризмом баве, мишљења су да је будућност Власине у сеоском туризму, али највећи проценат њих сматра да бављење искључиво туризмом не омогућава пристојан живот. Да је будућност Власине у пољопривреди, сматра 53,1% испитаника који се пољопривредом већ баве, али исто тако, 62,5% њих сматра и да се, уколико се жели пристојан живот, али, као и код ставова везаних за развој туризма, преовлађује мишљење о неопходности бављења додатном делатношћу. За разлику од Резервата, органска пољопривреда у овом заштићеном подручју има велику подршку локалног становништва (84,1% испитаника), чему разлог можда треба тражити у природи и традицији Власинског краја, познатог по оригиналним и еколошки чистим производима (кромпир, јагњетина, млечни производи, прерађевине од воћа, мед, шумски плодови, лековито биље). У насељима залеђа, код свих старосних категорија испитаника преовлађује жеља за останком. Посебно је охрабрујуће то што је и у овој групи насеља степен жеље за останком пропорционалан степену образовања, па тако, што је степен образовања већи, то је и жеља за останком већа¹⁴⁵. Од малог процента (5,4%) испитаника који се неким видом туризма баве, половина их сматра да је будућност Власине у развоју сеоског туризма, али сви су мишљења да бављење туризмом као једином делатношћу не може обезбедити пристојан живот. Значајан проценат испитаника који се пољопривредом већ бави (64,5%), види будућност Власине у развоју ове делатности, али значајан проценат њих и не мисли да она може бити једина делатност (54,8% испитаника). И у овој групи насеља, органска пољопривреда наишла је на значајно одобравање (64,9% испитаника).

Истраживање је показало и да основни предуслови одрживог развоја ових подручја не постоје, а они су: **свест становништва** о вредности подручја у ком живи и њихова **сарадња са управљачем**. У насељима заштитне зоне СРП „Царска бара”: највећи проценат испитаника (њих 54%) дао је погрешан одговор на питање ко је управљач. Највећи проценат испитаника сматра да управљач уопште не брине о локалном становништву (49%). Највећи проценат испитаника (њих 35%) изјавио је да заштита подручја на ком живе на квалитет њихових живота није утицала ни позитивно ни негативно. Највећи проценат испитаника (њих 43,4%) сматра да нема никакву корист од живота у заштићеном подручју. Исто тако, највећи проценат испитаника сматра и да не трпи никакву штету због живота у заштићеном

¹⁴⁵ 74,1% испитаника са средњим и високим образовањем своју будућност види на Власини.

подручју (њих 39,3%); у насељима непосредног окружења СРП „Царска бара”: чак 88% испитаника дало је погрешан одговор на питање ко је управљач. Највећи проценат испитаника сматра да управљач уопште не брине о локалном становништву (41%). Највећи проценат испитаника (њих 68%) изјавио је да заштита подручја на ком живе на квалитет њихових живота није утицала ни позитивно ни негативно. Највећи проценат испитаника (њих 60,9%) сматра да нема никакву корист од живота у заштићеном подручју. Исто тако, највећи проценат испитаника сматра и да не трпи никакву штету због живота у заштићеном подручју (њих 87,1%). У насељима обода Власинског језера: тачно половина анкетираних и интервјуисаних становника обода има представу о томе ко је управљач. Нажалост, највећи проценат испитаника сматра да управљач не брине нити о њима нити о природи Власине (48%). Половина испитаника верује да то што живе у заштићеном подручју има позитиван утицај на квалитет њиховог живота. Значајан проценат испитаника препознаје корист од живота у заштићеном подручју (њих 45,4%), а још више их је мишљења да не трпи никакву штету (65,9%); у насељима залеђа: чак 94% испитаника дало је нетачан¹⁴⁶ одговор на питање ко је управљач. Велики проценат (њих 57%) није задовољно бригом коју управљач посвећује како њима тако и природи Власине. И у овој групи насеља преовлађује мишљење о позитивном утицају на квалитет свакодневног живота (54%), а највећи проценат испитаника (70,3%) не сматра да трпи било какву штету.

На нека од питања имали су прилику да своје мишљење дају и **Управљачи** истраживаних подручја – Рибарско газдинство „Ечка” ад и Туристичка организација општине Сурдулица. Ставови се значајно разликују од ставова мештана. Прави дијалог између ове две заинтересоване стране није још успостављен. Евидентно је неразумевање са обе стране. На пример, навешћемо конкретан случај из СРП „Царска бара”, а тиче се комараца, које су мештани често наводили за пример штетног утицаја. По њиховим речима, Управљач не сузбија комарце због заштићене природе. А приликом интервјуа, Управљач је дао на увид рачуне о извршеном сузбијању за претходни, дужи, период. Можемо навести још сличних примера, где је немогуће одлучити која страна је у праву. Управљач наводи да мештани одлично знају који су делови Резервата у ком режиму заштите, односно где смеју а где не, ловити рибу, сећи трску и сл. Као пример наводи мостић којим иде пут ка Белом Блату и средином ког је граница Резервата. Чест је приказ да на једној страни моста мештани лове рибу, а на другој стоји чувар, али им законски ништа не може. Управљач потврђује и вечито спорење са Белоблаћанским пољопривредницима око одштете због упада дивљих свиња у њиве. Наводи како законом није дужан да им надокнади учињену штету (држава јесте) и сматра да они то упорно траже од Управљача поучени искуством из Румуније и Мађарске, а са којима су у контакту будући да на истраживаном подручју живи већи број националних мањина. Ипак, по речима Управљача, они заборављају да су поменуте земље са којима се пореде у ЕУ, а та подручја у еколошкој мрежи Natura 2000, и да за њих важе друга правила. Анализа одговора које је овај Управљач дао на питања која су и мештанима постављена, показала је следеће: Управљач сматра да то што живе у заштитној зони односно у непосредној близини Резервата, на локално становништво има искључиво позитиван утицај, јер туристи који посете Резерват обиђу и нека од околних села (конкретно је наведен пример Белог Блата и Ечке) која другачије не би посетили; имају прилику да пласирају своје производе; и имају у суседству лепу природу и место за рекреацију. Не сматра да трпе било какву штету, али на питање о надокнади претрпљене штете одговара да она мештанима никада није била надокнађена из разлога „што нису испоштовали законске процедуре, односно формирали комисију на нивоу локалне управе.” Потврђује да никада није био организатор семинара или радионица о пољопривреди за локално становништво, док о туризму јесте, али свега једном. На крају, признаје да је више посвећен заштити природе

¹⁴⁶ То ипак не треба строго прихватити, будући да су многи испитаници навели општину Сурдулица као управљача, а управљач је Туристичка организација ове општине.

Резервата него интересима локалног становништва (Jojić Glavonjić et al., 2018). Представници Рибарског газдинства Ечка наводе и како је од највеће важности извршити редефинисање туристичке понуде, јер су друге дестинације у земљи и иностранству све доступније домаћим туристима, што може утицати на смањење посете резервату, а за стране туристе, по речима Управљача, наша регија још увек није довољно атрактивна односно има лошу репутацију. Они сматрају да је решење у базирању туристичке понуде на људе из оближњих градова који би у Царску бару долазили на излет/одмор. Искуство им показује да се посетиоци који дођу у сопственом аранжману задржавају дуже у односу на посетиоце који дођу организовано путем агенција, односно да проведу више времена у природи. Тиме је извесније и да ће користити већи број садржаја које Резерват има да понуди. Као важан фактор развоја туризма, они наводе близину главног града. Представник Управљача ПИО „Власина” мишљења је да то што живе у заштићеном подручју на локално становништво утиче искључиво позитивно. Као корист за њих види то што, од како је заштићена, Власина привлачи све више туриста, па имају прилику да пласирају своје домаће производе. Као штету коју трпе види њихову немогућност да се навикну, јер, како наводе, сада све активности морају да изводе у складу са законом о заштити природе. Управљач наводи како постоји пракса организовања семинара и радионица за локално становништво о органској пољопривреди и нарочито сеоском туризму; као и да они као Управљач подједнако брину и о вредној природи и о локалном становништву. Разговори са још неким представницима ПИО „Власина”, односно Туристичке организације општине Сурдулица (двојица ренцера и запослени у Информативном центру за заштиту животне средине), као и неформални разговори са виђенијим представницима локалног становништва (директори школа, учитељи, власници хотела и пансиона), показали су преовлађујуће мишљење свих њих које би најадекватније могло бити исказано кроз реченицу једне мештанке, а која гласи – „Власина Власинцима”¹⁴⁷. Већина их је мишљења и да проблем није толико до државе колико до самог становништва, пре свега омладине, која неће да ради¹⁴⁸.

Анализа планских докумената који се директно баве подручјима СРП „Царска бара” и ПИО „Власина” – Просторног плана подручја посебне намене Специјалног резервата природе „Стари Бегеј – Царска бара” (ЈП Завод за урбанизам Војводине, 2009) и Просторног плана подручја посебне намене Предела изузетних одлика „Власина” (РАПП, 2004)¹⁴⁹, показала је следеће.

Када је подручје СРП „Царска бара” у питању, Боравак на терену током протекле три године, као и анкетање локалног становништва, показали су да је мало шта од наведеног и реализовано. О наутичком туризму се и даље само прича, а реке и канали су све загађенији, риболовни туризам је прилично ослабљен враћањем главне атракције – језера „Јоца”, под патронат Управљача, спорт и рекреација тешко да имају где да се практикују обзиром на

¹⁴⁷ „Власина Власинцима” је мишљење овдашњих становника када је о запошљавању реч. Жале се да највише запошљавају раднике из Сурдулице, а мештани немају посла. Уопште, утисак је да сви са стране (околна места) имају више користи од овог предела него његови мештани. Становници из других крајева долазе и беру боровнице, запошљавају се у угоститељству, и сл.

¹⁴⁸ Власник јединог хотела који на Власини још ради, се жали на све мањи број туриста и сматра да кривицу искључиво треба тражити у локалном становништву – омладини, која је по његовим речима „годинама уназад фабриковано нерадничка”. Лепоте природе има овде у изобиљу, тржиште је ту, али које производе они да пласирају кад нико неће да ради, да гаји краве и бави се пољопривредом. Више нико не гаји ни раж, овас, јечам, културе које су некада овде успешно гајене. Сви би малине, и то да одмах имају корист. И пре него их засаде, прерачунавају колико ће зарадити. А Власина би требала бити, и била је, сточарски крај. Али, према речима ренцера, данас на целој Власини нема више од 30 крива. Ни коња више нема.

¹⁴⁹ Успех понуђених решења најновијег Просторног плана подручја посебне намене Предела изузетних одлика „Власина” (ЈП Завод за урбанизам Ниш & Институт за архитектуру и урбанизам Србије, 2019) није анализиран будући да је План скоро усвојен.

стање излетишта са мобилијаром и непостојање обележених и уређених пешачких и бициклических стаза. Једино напредује манифестациони туризам, који, поред екскурзионог, и привлачи највећи број посетилаца у насеља СРП-а, тачније већину у једино туристички афирмисано сеоско насеље Бело Блато. Као део планираног Етно-еко комплекса, 2007. године је у дворишту месне основне школе отворен Етно-центар, а 2011. године у најстрожем центру села и Међународни истраживачко-едукативни центар. Изградњу планираног торња-видиковца у Белом Блату, дел овог будућег комплекса, стопирао је Управљач (по речима представника Управљача, то је стога што би се налазио тачно преко пута већ постојећег и зато што су Белоблаћани желели да наплаћују улаз). Многе већ постојеће атракције су пропале под зубом времена (једини постојећи видиковац је изгорео у великом пожару 2018. године; туристички пункт је остао такав какав јесте, скроман; чамац је заменио некадашњу „Царску лађу”; пловни пут и стазе су недопустиво зарасли; званични сајт, на коме би потенцијални посетиоци могли доћи до информација, више није активан; мобилијар на излетишту је девастиран), а ретко ко од анкетираних се сећа да су поменуте радионице икада организоване. Једна од активности које су оцењене као приоритетне била је и извршити санацију муља у Старом Бегеју уз решење проблема стално долазећег муља из рибњака Ечка, а тај проблем ни до данас није решен. Анализа становништва и пројекције његовог будућег кретања (а све на основу пописа из 2002 године) се, нажалост, нису оствариле. Овај План је, наиме, предвидео да ће до 2020. године престати тренд континуираног смањења броја становника и да ће доћи до стабилизације и чак побољшања старосне структуре становништва у насељима на подручју Плана. Узимајући у обзир спровођење различитих програма привредног и демографског развоја у Аутономној покрајини Војводини, као и закона који се директно њих тичу, План је чак предвидео благи пораст броја становника у поменутим насељима. Анализа одрживости становништва у овој дисертацији, спроведена помоћу низа појединачних релевантних параметара из последња три пописа становништва (1991, 2002 и 2011. године) наводи на супротан закључак, уз очекивање да предстојећи попис, планиран за 2021. годину, донесе још песимистичнију слику стања на терену. Када је мрежа насеља у питању, План истраживана насеља Перлез и Стајићево издваја као локалне центре односно насеља са развијеним унутрашњим и спољашњим функцијама, а Бело Блато, Книћанин и Лукино Село као примарна сеоска насеља, слабо опремљена службама и услугама. Органску производњу План помиње као једину примерену овако осетљивим подручјима (мисли се пре свега на подрује самог Резервата и заштитне зоне) и једину коју подржава и Рамсарски биро, уз препоруку организовања радионица за локално становништво о предностима оваквог начина производње. Што се развоја туризма тиче, План предвиђа следеће видове туристичке активности: спортско-рекреативну, еколошко-образовну, културно-манифестациону, ловну и риболовну, руралну и наутичку. Акцент туристичког развоја ставља на Бело Блато, због свих његових специфичности као и чињенице да је (једино) већ препознато као дестинација.

Када је подручје ПИО „Власина” у питању, нажалост, осим рушења бесправно подигнутих објеката и уклањања кампа из подручја друге зоне заштите (што многи посетиоци, мештани, па чак и чланови управљачког тима негативно оцењују), није урађено много. Чак ни оно најургентније – канализациони прстен око језера. А стање објеката и услуга данас је много горе него у периоду израде поменутог претходног плана. Многи објекти, попут хотела „Језеро”, „Власина”, кампа „Власина” и бројних радничких одмаралишта су затворени, постојећи малобројни објекти за рекреацију девастирани, а линије јавног превоза су или укинуте или сведене на минималан број полазака.

7. ПРИМЕРИ ДОБРЕ ПРАКСЕ

У одабиру примера добре праксе, водило се рачуна о сличности природних и друштвених услова, нужно рамсарских, подручја. Најпре су анализирана сва рамсарска подручја земаља познатих по доброј заштитарској и руралној и еко-туристичкој пракси (Италија, Француска, Канада, Словенија), као и рамсарска подручја земаља из окружења (због сличности услова живота уопште). Осим тога, и сличност територије је играла битну улогу у одабиру, па су тако успешни примери управљања рамсарским подручјима из нпр. Канаде *a priori* одбачени, јер су огромна пространства у питању, без човека као заинтересоване стране или уз постојање великих урбаних система, што такође није примењиво. Они ће ипак бити споменути да би се видело како изгледа када је екотуризам у оваквим подручјима доведен до савршенства.

Жељени циљ био је пронаћи пример државе која је до скоро била, или јесте и даље, у сличној друштвено-економској ситуацији као Србија, а успела је остварити жељену везу између очувања природе једнога краја и његовог развоја. Анализом историјата развоја рамсарских подручја у земљама окружења, као два овде истраживаним подручјима најсличнија, изабрана су рамсарска подручја из Хрватске и из Грчке.

Хрватска је изабрана због сличности поднебља, заједничке прошлости, садашњости¹⁵⁰ са истим проблемима и захтевима (од стране ЕУ) пред нама, истог нивоа (не)развијености, сиромаштва, због дуге (и уз то заједничке) традиције правне и институционалне заштите природе, а као једна од првих из окружења (после Словеније) која је почела са имплементацијом савремених постулата у заштити природе¹⁵¹. Од пет рамсарских подручја, колико их у Хрватској тренутно има, адекватан избор је Парк природе „Копачки рит”, јер поседује бројне подударне одлике са специјалним резерватом природе „Царска бара”.

Због сличности природних и социо-економских услова који су у том подручју владали до пре двадесетак година, а такви владају сада на Власини, одбран је резерват природе у Грчкој „Језеро Керкини”.

У посебном, трећем, потпоглављу, споменути су и примери рамсарских подручја из две земље познате по туризму у заштићеним подручјима. Међу рамсарским подручјима Канаде одабрано је једно по природи налик на рамсарско подручје „Стари Бегеј Царска бара”, док је из Словеније одбрано једно налик „Власини”.

7.1. Парк природе „Копачки рит”

Хрватска би могла бити посебно добар пример, будући да смо слични по многим приликама. И географским (географски положај, клима, рељеф и свеукупна природа) и економским. Тиште нас слични проблеми, и свакодневни и они који се тичу заштите вредне природе. И код њих доминирају слаба еколошка освешћеност представника локалне самоуправе, вечито недовољне финансије опредељене за сврхе заштите и образовања (због тржишног пословања

¹⁵⁰ Како наводе Сладоња и сарадници (Sladonja, Brščić, Poljuha, Fanuko, & Grgurev, 2012), цитирајући Massey et al., 2003, „Рат, транзиција, политичка и економска нестабилност остављају мало места за бављење питањима заштите природе и праћења светских трендова када је управљање природним добрима у питању.”

¹⁵¹ Сладоња и сарадници (Sladonja, Brščić, Poljuha, Fanuko, & Grgurev, 2012) наводе да његову пуну имплементацију спречава чињеница да је народ због целокупне друштвено-политичко-економске ситуације у Хрватској апатичан и прилично песимистичан и да је у таквим друштвеним околностима тешко заинтересовати га да уопште и размишља о заштити природе. Исте су друштвене прилике и у Србији, па су стога идеалне земље за поредити.

инсистира се на развоју туризма), неразумевање и последични конфликти заинтересованих страна у заштићеним подручјима, девастирана инфра и супраструктура, нерешена комунална питања (канализација, отпад), криволов, илегална сеча шума, илегална градња објеката, превелика заступљеност политичара у управним одборима предузећа која управљају заштићеним подручјима као и у ресорним министарствима а на уштрб стручњака, и мноштво других проблема. Код њих је велики проблем и непостојање просторних планова заштићених подручја, самим тим ни планова управљања (<http://www.geografija.hr/hrvatska/zasticena-podrucja-u-hrvatskoj-oblici-i-problemi/>). Код нас, велики број заштићених подручја има Планове, али је незадовољавајуће њихово имплементирање. Као што је приказано у табели 61, обе државе имају и сличан проценат територије под заштитом, и једни и други тежимо ка још већем, уз исте проблеме, иста очекивања која морамо испунити према ЕУ.

Табела 61. Србија и Хрватска, заштита природе

Држава	Површина територије под заштитом (km ²)	Процент територије под заштитом (%)	Жењени проценат заштићене територије (%)	Број проглашених заштићених подручја	Број рамсарских подручја
Србија	662.402 ha	7,48	12	461	10
Хрватска	7.528,03	8,54	12-15	408	5

Извор: Завод за заштиту природе Србије (www.zzps.rs, 11.10.2019.), и <http://haop.hr/hr/tematska-podrucja/zasticena-podrucja/zasticena-podrucja-u-rh> (подаци из нов. 2017.)

Као многе друге земље у транзицији, и Хрватска је предузела значајне измене у моделима заштите природе. Модел који данас покушава следити јесте тзв. партиципативни приступ¹⁵² (*participatory conservation*) који се већ одавно спроводи у развијеном свету. У питању је, како наводе Сладоња и сарадници (Sladonja et al., 2012), такозвани “bottom-up” приступ (одоздо-надоле), који је заменио некадашњи традиционални “top-down” приступ (одозго-надоле) и који доживљава локалну заједницу као кључног партнера у управљању заштићеном природом и равноправног учесника у заштити биодиверзитета и напретку заједнице. Не може се рећи да ли је партиципативни приступ и најбољи приступ. Он има и позитивних и негативних примера широм света описаних у научној и стручној литератури, али аутори наводе да је више оних позитивних. Битно је само спроводити га на начин да укључи све заинтересоване стране и интегрисхе механизме учешћа у оквиру свих њих и између свих њих (Karoo, 2001, према Sladonja et al., 2012). Сладоња и сарадници (Sladonja et al., 2012) истичу како је овај, последњих година актуелан приступ заснован на активноом учешћу локалне заједнице, заправо стари приступ који почива на једној од првобитних дефиниција екологије као науке која проучава везе које постоје међу живим организмима и везе тих истих организама и њихове средине. Закључујући да је човекова жеља за очувањем али и контролом природе, довела до постепеног занемаривања и искључивања социјалне компоненте. А управо модели који заговарају тзв. “top-down” приступ искључивали су социјалну компоненту при планирању заштите простора.

Као адекватан пример за компарацију са Царском баром, из Хрватске је за пример узет парк природе „**Копачки рит**” (слика 188). Ово заштићено подручје налази се у Осјечко-барањској жупанији, и обухвата делове подручја три општине: Биље (75,7%), Кнежеви Виногради (24,0%) и Град Осиек (0,3%) (Županijski zavod za prostorno uređenje & Zavod za prostorno planiranje iz Osijeka, 2006). Површина Рамсарског подручја се поклапа са површином парка

¹⁵² Такозвана **Партиципативна конзервација** је представљена у виду бројних, различито названих модела заштите природе, који сви у основи и за главни циљ имају активно учешће (локалног) становништва. Sladonja и сарадници (2012) наводе примере различитих аутора и различито именованог, а истог приступа: *participatory environmental management*; *participatory development*; *community based conservation* (CBC); *community natural resource management* (CNRM); *benefit based approaches*; *co-management*; *collaborative management* (CM).

природе и износи 23.126,29 ha. Просечна надморска висина подручја износи 82 m (76-86 m). Део је еколошке мреже Natura 2000, и прекограничног резервата Мура-Драва-Дунав проглашеног од стране UNESCO програма „Човек и биосфера”. (https://rsis.ramsar.org/RISapp/files/RISrep/HR583RIS_1910_en.pdf?language=en).

Слика 188. Рамсарско подручје и парк природе „Копачки рит” (извор: www.croatiaweek.com, 2016, преузето 2019)

Са специјалним резерватом природе „Царска бара” има доста сличности у природним условима и органској природи која их настањује. На истој су географској ширини¹⁵³, надморска висина им је слична¹⁵⁴. Рељеф им је исти – равничарски крај, алувијалне равни (Копачки је поплавно подручје Дунава и Драве, Царска бара Бегеја), греде и депресије. На језерима, у каналима и барама оба подручја развијен је спортски (рекреативни) риболов, а у непосредном окружењу и лов¹⁵⁵. Оба имају рибњаке. Копачки рит рибњаке „Подунавље”, а Царска бара „Ечку”. Чак се и иста врста рибе узгаја: тостолобик, амур, шаран, сом, штука и лињак. Такође, на простору оба заштићена подручја, налазе се и ловишта. Оба имају по два насеља у оквиру заштићеног простора, чак веома слична по особинама (Бело Блато и Лукино Село, односно Тиквеш и Козјак). Имају статус Рамсарског подручја приближно исти период времена (Копачки рит од 1992, а Царска бара од 1996. године). Интересантна је и чињеница да су и једно и друго подручје у прошлости били царска ловишта¹⁵⁶ европског и светског значаја, затвореног типа, за владаре и њихове госте.

Парком природе „Копачки рит” управља Јавна установа „Парк природе Копачки рит”¹⁵⁷. Директор јавне установе је доктор биолошких и хемијских наука у звању професора. Рад јавне установе је организован у четири одсека (Секретаријат и рачуноводство, Промоција и

¹⁵³ Рамсарско подручје „Царска бара” се налази на 45°15' сгш и 20°23' игд, а „Копачки рит” на 45°40'05" сгш и 18°54'10" игд (<http://rsis.ramsar.org/RISapp/files/RISrep/BG1970RIS.pdf>)

¹⁵⁴ Просечна надморска висина на простору СРП „Царска бара” је 80 m, а на простору ПП „Копачки рит” је 82m

¹⁵⁵ Каштел у Ечкој и дворац у Тиквешу, оба популарна међу ловцима из целе Европе

¹⁵⁶ На простору Копачког рита ловили су Еуген Савојски, Хабсбурговци, Карађорђевићи.

¹⁵⁷ Сама организација управљања у Републици Хрватској се разликује од оне у Србији. Највишим рангом заштићених подручја у Хрватској (национални паркови и паркови природе) управљају јавне установе (као код нас ЈП) конкретно оформљене за ту сврху од стране Владе Републике Хрватске. Осталим заштићеним добрима¹⁵⁷ управљају на нивоу жупанија (нпр. Загребачка жупанија, задарска, сплитска..., нешто као окрузи у Србији) јавне установе задужене за управљање заштићеним природним вредностима на територији тих жупанија. Оне своје право управе над њима могу пренети на јединице локалне самоуправе територија на којима су заштићена подручја.

И они су, као и им, у обавези да израде план управљања који се доноси за период од десет година, који се разрађује годишњим програмима заштите, очувања и коришћења. За националне паркове и паркове природе израђују просторне планове подручја посебних обележја (<http://mzoip.hr/hr/priroda/zasticena-podrucja.html>).

изведба пројеката, Примање и едукација посетилаца, и Техничка служба и одржавање) и две службе (Служба стручних послова заштите, одржавања и очувања, и Служба чувара природе). Укупно 29 запослених. Парк је отворен током целе године. Има свој сајт који садржи мноштво информација битних за посетиоце. Попут већине сличних сајтова у свету и Србији, садржи информације о радном времену, цени улазница и врсти и цени услуга. Пружа основне податке о флори и фауни подручја и историјату заштите. Оно што званични сајт парка природе „Копачки рит” нуди, а што би се могло применити и код нас јесу подаци о мониторингу (водостаја и квалитета подземних и површинских вода, птица мочварица, ихтио фауне) (www.pp-koracki-rit.hr, приступљено 19.02.2018.). Такве податке тешко да је могуће добити у заштићеним подручјима Србије. Основни разлог је што не постоји континуирани мониторинг, само спорадични, а зависан од финансија. Не мање значајан проблем је доступност таквих података, које Управљачи често тешко дају на увид¹⁵⁸, а требали би бити транспарентни. Занимљиво је и да званични сајт даје преглед научних и стручних радова који се баве подручјем Копачког рита.

У Парку је могуће: пловити бродом¹⁵⁹, чамцем, веслати у кануима¹⁶⁰, изнајмити бицикло, посматрати птице¹⁶¹, практиковати рекреативни риболов, шетати посебно уређеном стазом¹⁶², посетити дворац Тиквеш, користити уређено дечије игралиште (<https://pp-koracki-rit.hr>, 11.10.2019.).

Слике 189. и 190. Стаза Бијелог лопоча (извор: <https://pp-koracki-rit.hr/setnja-setnicom-bijelog-lopoca/>, www.novo.hr; 11.10.2019.)

Ипак, на своме путу до овако успешне валоризације у научно-образовне и туристичке сврхе, подручје Копачког рита тачније његови садашњи управљачи и заљубљеници у његову природу, прошли су трновит пут. Године 1995. у Осијеку, граду надомак Копачког рита, основана је Удруга за заштиту природе и околиша „Зелени Осијек”. Захваљујући њиховом ентузијазму и сталном напретку у изучавању природе, реализовани су значајни пројекти, регионални и прекогранични, највећим делом из фондова Европске уније, што није лако остварив посао и у коме ни држава Хрватска није ни изблиза толико успешна. До сада су написали и реализовали чак 14 пројеката финансираних из ЕУ фондова (CARDS, PHARE, IPA). По финансијским средствима које су успели привући, најважнији су били „Drava LIFE”

¹⁵⁸ То је био случај и са управљачима оба овде истраживана подручја.

¹⁵⁹ Пловидба траје сат времена, уз стручног водича, бродићем „Лабуд” на еколошки погон. Брод је иначе финансиран средствима из европских фондова, а израђен у хрватској фирми Metalac PNT d.o.o.

¹⁶⁰ Посетиоци сами веслају, уз пратњу особе из Парка. Вожња може трајати сат времена (Корморан тура) или два (Лињов тура).

¹⁶¹ Овај програм се организује уз претходну најаву. Групе могу бити до десет посетилаца, а трајање туре 6 или 12 часова.

¹⁶² Права атракција свима доступна. У питању је стаза дуга 2400 m, која води од Пријемног центра до пристаништа за бродове на Сакадашком језеру, а дуж које су читавом трасом постављене инфо табле.

(4,5 милиона евра), којим су успели издејствовати уређење реке Драве око Вараждина, и „Двије ријеке и једна гора”, захваљујући коме је обновљен Еко центар, уређена пријемна канцеларија, ручаоница, сала за конференције, као и адреналински парк (нешто преко 1 милион евра). Новцем из европских фондова уређено је и излетиште са хостелом и рестораном. Један од до сада успешно реализованих ЕУ пројеката је и прекогранична сарадња са нашом земљом, конкретно сарадња између градова Осиек и Сомбор. Резултат те сарадње је уређење „Панонског пута мира”, бицикличке стазе која повезује парк природе „Копачки рит” и специјални резерват природе „Горње Подунавље”, као и сеоска домаћинства на њиховом подручју и у околини. Значајан део свога рада чланови „Зеленог Осиека” посвећују образовању младих нараштаја свога краја, организујући еколошке радионице по основним и средњим школама, али и оспособљавању локалног становништва у развоју старих заната и екотуризма. Позитивно искуство у томе је довело до оснивања образовног центра „Златна греда” у истоименој, некада напуштеној и запуштеној пустари. Та пустара је била у надлежности Хрватских шума и удружењу Зелени Осиек је додељена на управљање 2003. године. У питању је некадашње радничко насеље из друге половине дветнаестог века у које су радници долазили сезонски како би се бавили пољопривредом и шумарством. После Другог светског рата, постало је стално насеље, са око 300 становника и сопственом школом, из кога су седамдесетих година двадесетог века људи из економских разлога масовно мигрирали у околна села и град Осиек. У некадашњој управној згради се данас налази Еко центар, капацитета педесетак особа, са рестораном, конференцијском двораном и адреналинским парком, у коме се организују школе у природи, радним данима једнодневне екскурзије и такозвани *team building* програми, а викендима и слободан боравак свих заљубљеника у природу. Данас је то најуспешнији пројекат у Хрватској у области одрживог туризма (<https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/u-kopackom-ritu-ponovno-se-mogu-se-druziti-s-divljim-zivotinjama---474189.html> objavljeno 23.04.2017. preuzeto 19.02.2018.), али у својим зачецима није био лишен озбиљних препрека и проблема. Најзначајнији је био сукоб са државним предузећем и власником ЈП Хрватске шуме, које су пре десетак година желеле ту направити погон за прихват и обраду дивљачи (кланицу). Ипак, директном интервенцијом врха власти, пустара „Златна греда” је проглашена првом заштићеном пустаром у Хрватској. Данас је у саставу овог удружења и Трговачко друштво „Златна греда д.о.о.” које је задужено само за комерцијалне садржаје, а сва зарада се улаже у нове пројекте за заштиту природе. Удружење за заштиту природе Зелени Осиек је и оснивач екотуристичке агенције „Златна греда д.о.о.”, прву такве врсте у Хрватској, која се бави организацијом еко програма у Копачком рит у (<http://www.nacional.hr/kako-je-nastao-jedinstveni-adrenalinski-park-u-kopackom-ritu/> 25.06.2016. preuzeto 19.02.2018.).

Копачки рит у ширем окружењу има десет насеља, од чега једно прелазног типа а девет руралног. У три насеља (Биље, Копачево и Вардарац) постоји десет категорисаних сеоских домаћинстава која сва поред смештаја и исхране нуде и изнајмљивање бицикала, а нека и организовање рођендана и венчања. У једном од насеља (Копачево) постоји и камп¹⁶³, такође у власништву једне локалне породице (www.pp-kopacki-rit.hr/index-hr.html). Свега тога у она једва два категорисана домаћинства у Царској бари нема. А могло би бити. Камп је посебно добар предлог, јер авантуристи који свраћају у оваква места на својим путовањима траже управо овакав смештај, јефтин и мобилан.

Најважније од свега је што Туристичка организација Биља, општине у којој је највећи број газдинстава који се туризмом баве, негује добру сарадњу са локалним становништвом. Често организује дружења са њима у парку природе, како би разменили пропагандне материјале и

¹⁶³ Камп „Family” се налази на 3 km од Парка природе. Осим класичних камп места нуди и ауто камп и апартмане, услужни роштиљ, тушеве, интернет, могућност организовања излета до заштићеног подручја или оближње винарије (<https://tzo-bilje.hr>).

узнали се са програмима које и једни и други нуде. Таквих примера у рамсарским подручјима Србије још увек нема¹⁶⁴. Такође, када представља Резерват и његову понуду на сајмовима туризма, управљач обавезно обавести локалне предузетнике, како би им ови доставили своје промотивне материјале да их изложе на свом штанду. Можда и најважније, управљач континуирано обучава локалне посленике у туризму како да воде књиге гостију, обавештава их о променама у прописима и законима који се њих тичу, и слично (<https://tzo-bilje.hr>).

Слика 191. Положај парка природе „Копачки рит” (извор: www.ita.hr)

Због свега наведеног, Копачки рит је одличан пример управљања и одличан доказ да је једини начин развоја локалних заједница у и око заштићених подручја, брига управљача и укљученост заједнице у сва дешавања и доношење одлука које се заштићеног подручја тичу.

¹⁶⁴ Представник управљача СРП „Царска бара” је у интервјуу поменуо неуспео покушај успостављања сарадње са мештанима Белог Блата који се баве израдом рукотворина. У питању су биле торбе израђене од трске, за које су, по речима представнице, мештанке тражиле високу цену, па је и покушај био неуспео.

Слике 192–196. Активности које се спроводе у Парку природе „Копачки рит” (<http://www.croenergo.eu/Primjeri-dobre-prakse-Eko-turizam-13918.aspx> preuzeto 19.02.2018.)

Када је промоција у питању, на примеру Копачког рита се много тога може научити. Сваке године у јулу, парк природе Копачки рит има Дан отворених врата када су сви садржаји бесплатни за посетиоце. Сваке године обележавају и Светски дан влажних станишта, увек у сарадњи са најближом основном школом у насељу Биље. На међународни дан вода, 22. марта, организују возње туристичким бродићем по промотивној цени. Сваке године, последњи викенд у августу, овде се обележава и Међународна ноћ шишмиша, посебно оријентисана на најмлађе. То је одлична прилика за промоцију овог заштићеног подручја, као и за упознавање најмлађих са природом и потребом њене заштите кроз занимљиве радионице. А сваке године, у периоду од маја до јуна, волонтери спроводе анкетаирање посетилаца, у циљу унапређења својих услуга (www.pp-kopacki-rit.hr/index-hr.html). Ова пракса помало подсећа на ону коју у својим заштићеним подручјима спроводе развијенија и богатија друштва (на пример Канада или САД).

Слике 197. и 198. Радионице за најмлађе у парку природе „Копачки рит” поводом Међународне ноћи шишмиша (извор: www.pp-kopacki-rit.hr/index-hr.html)

Слика 199. Туристички брод на електрични погон „Лабуд” (извор: www.pp-kopacki-rit.hr/index-hr.html)

Иако је управљање овим заштићеним подручјем несумњиво унапређено, природа заштићена и под сталним мониторингом стручњака, већина локалног становништва не може бити задовољна постигнутим. Број становника опада из пописа у попис (са изузетком насеља Биље, видети табелу, које и није у границама Парка). Једина два насеља на простору обухвата Парка, Козјак и Тиквеш, имају старо становништво и показују лагано демографско одумирање (табела 62). Просторни план Парка (2006) је од Тиквеша намерио направити етно-село, где би сталних становника било око 48, а запослених са стране још толико (око 100 свеукупно да их буде). Замишљено је да се они баве старим занатима (израда предмета од трске, сувенира, народних ношњи, столарство, и сл.) и тако привлаче туристе. Од насеља Козјак је намеравано направити еко-село. Будући да се оно налази уз пољоприврдне површине, ту се желела развијати еколошка производња, односно еко-центар парка природе (Žiranijski zavod za prostorno uređenje & Zavod za prostorno planiranje iz Osijeka, 2006). Насеље Тиквеш према последњем попису има 10 становника. Поента је да не треба имати превелика очекивања када је остатак и повратак становништва у питању. Само поједини, који реално говорећи имају почетна средства да уложе, имају радну снагу и вољу за радом, могу уз помоћ удруживања и сарадње са управљачем успети у замисли да живе од сеоског и еко-туризма. Колико ће им такав вид привређивања трајати, нико не може предвидети, јер нико не зна да ли ће будуће генерације желети да наставе пут својих родитеља или ће отићи у оближње градове. У једном од истраживаних насеља СРП Царска бара, Белом Блату, постоји пример успешног газдинства које ће извесно је трајати док садашња газдарица буде могла да прима и двори госте.

Табела 62. Кретање броја становника у насељима окружења парка природе „Копачки рит”

НАСЕЉЕ	2011.	2001.	1991.	1981.	1971.
Биље	3.613	3.224	3.571	2.489	1.845
Копачево	559	608	805	826	913
Козјак	60	93	140	270	407
Луг	764	852	1.036	1.156	1.252
Подунавље	1	2	2	43	286
Вардарац	630	660	782	778	807
Златна Греда	5	12	46	57	346
Тиквеш	10	29	73	94	167
Кнежеви Виногради	1.657	1.715	2.127	2.402	1.820
Мирковац	108	135	233	121	559
Соколовац	14	55	70	101	318
Подравље	357	358	467	670	991

Извор: Državni zavod za statistiku, Hrvatska (<https://www.dzs.hr/>)

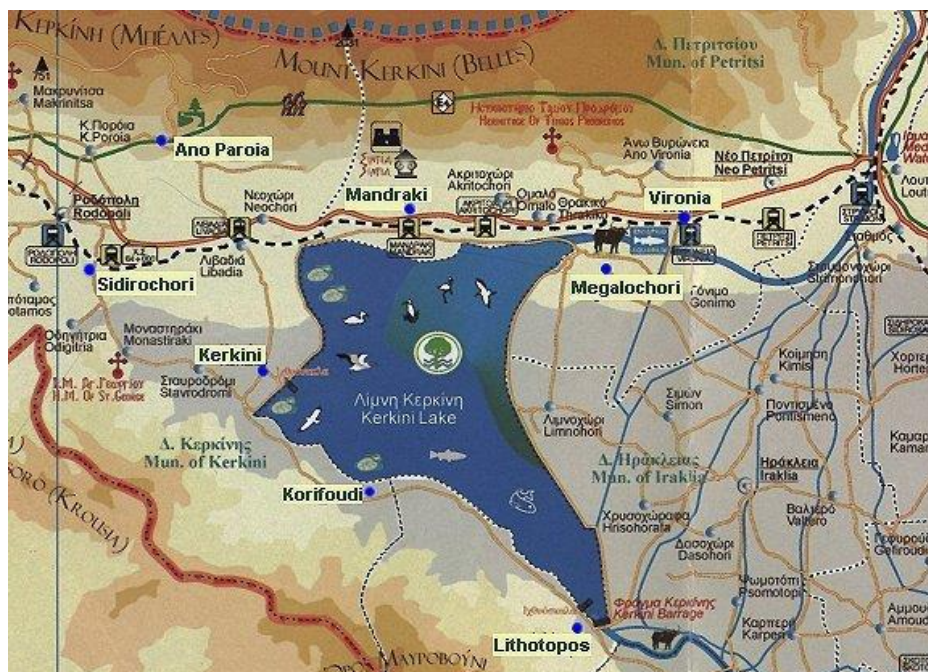
На примеру Рамсарског подручја „Копачки рит” видимо колико је битна улога струке, а у заштићеним подручјима Србије она се често пренебрегава. Битан је стручни кадар који зна писати пројекте и тако повлачити новац из ЕУ фондова, јер пројекти су услов њиховог опстанка, из тих средстава они и парк и себе саме финансирају, немају друге изворе прихода, па се зато и боре да науче писати пројекте. Као што је могуће видети на први поглед, структура управљача и процес управљања разликују се од оних у Рамсарском подручју „Стари Бегеј – Царска бара”. У њиховом случају, управљач је приватно лице, риболовно газдинство коме је профит примаран. Директор није из струке ни на који начин блиске заштити природе. Понуда активности које се могу упражњавати је оскудна и не поклапа се са оном презентованом на званичном неажурираном сајту. Стазе пешачке и бицилистичке нису нити обележене нити уређене. Њихови бродићи су на струју, а наш један је расходован и замењен чамцем. Најважније од свега, сарадња Управљача и локалаца по питању туризма, као јединог потенцијалног погона развоја овога краја, у Рамсарском подручју „Стари Бегеј – Царска бара” изостаје.

Копачки рит је узет као пример због сличности подручја, али и остала рамсарска подручја у суседној држави имају неке особине управљања које би могли преузети. Што се научне стране тиче, на првом месту је константан научни мониторинг, који треба бити транспарентан. Друго је развој програма који за циљ имају обучавање локалног становништва – да буду водичи, да се врате и сачувају традиционалне начине обраде земљишта, узгоја стоке, уређења баште. Да се образовно утиче на децу школског узраста са тог подручја, али и све остале младе нараштаје, кроз посете и кампове. Што се захтева будућег туристичког развоја тиче, једно од њих је и обезбеђивање доласка посетиоцима јавним превозом. То је велики проблем заштићених подручја Србије, са којим се сусрећу не само потенцијални посетиоци већ и управљачи. Конкретно тај проблем је био присутан и приликом обиласка подручја анализираних у дисертацији. Инфраструктура и саобраћајана повезаност јесте проблем већине руралних подручја Србије, али код управљања оваквим бисерима мора се превазићи. Нарочито ако се желе развијати у правцу одрживог туризма. Многа заштићена подручја Хрватске нуду на својим званичним сајтовима и туристичке карте које је могуће преузети и на тај начин се припремити за посету. Обележене бициклистичке руте и могућност изајмљивања бицикала се подразумевају. Значајне су и информације о културним дешавањима на простору у и око заштићеног подручја. Многи званични сајтови нуде календаре манифестација, где се на једном месту могу добити информације о месецу одржавања манифестације, организаторима. Истраживање подручја СРП „Царска Бара” захтевало је довијање, претраживања званичних и незваничних сајтова, праћење фејсбук објава, причу са мештанима, и сл., не би ли се жељени подаци прикупили. Неопходна су и правила понашања за посетиоце, која ће укључивати и потребне информације о томе како се обући и шта понети за боравак у природи, односно шта има на располагању од продавница и услуга.

7.2. Национални парк „Језеро Керкини”

Као пример управљања на који би се могло угледати Рамсарско подручје „Власина”, изабрано је рамсарско подручје у Грчкој – „**Језеро Керкини**” (слика 200). То је заштићено подручје (национални парк од 2006. године, рамсарско подручје од 1975. године) које се у Грчкој данас рекламира као добар пример да је равнотежа између заштите биодиверзитета и задовољења људских потреба остварива. Пре тридесетак година, па чак и пре десет, ситуација је била сасвим другачија.

Језеро Керкини¹⁶⁵ налази се у северној Грчкој, у Егејској Македонији, у округу Сер¹⁶⁶, провинција Синдики. У питању је вештачка акумулација, створена на месту некадашње мочваре 1932. године, преграђивањем реке Стримон¹⁶⁷ (*Strymonas*) у непосредној близини села Литотопос, а за потребе наводњавања и контроле поплава. Овај национални парк заштићен је уједно и као ИВА и Natura 2000 подручје. Над језером се диже планина Белес (или Керкини, како гласи други назив), природна граница Грчке са Бугарском и Републиком Северном Македонијом (Athanasion, 1992).

Слика 200. Језеро Керкини (извор: www.eko-tour.com)

Изабрано је због бројних сличности које са Власинским језером има у природном аспекту, и које је имало некада и у социолошком. Оба заштићена подручја су погранична и налазе се у најнеразвијенијим деловима матичних земаља. Услови живота и рада какви су 80-их година прошлог века владали у окружењу језера Керкини, деценијама уназад и данас владају на Власини. Једино што на Власини туризам ипак има традицију, посебно у летњој сезони. Осим те чињенице, све остало је било као што је данас на Власини – земљиште има ниску продуктивност, поседе су уситњени, омладина није заинтересована за пољопривреду, саобраћајна инфраструктура у лошем стању (пут до главног насеља релативно добар, али путеви који повезују села око језера лоши, зими често непроходни), мрежа социјалне инфраструктуре јако лоша (амбуланта и пошта тек у по неком насељу, лекари који гостују једном недељно), питање канализације и отпада нерешено, изразито неповољна старосна структура становништва, емиграција. У области око језера Керкини чак ни туризам није био развијен. Једини посетиоци били су студенти, већином Грци, или истраживачи и љубитељи природе, нарочито птица. Није било ни туристичке инфраструктуре, ни соба за изнајмити, само пар локалних таверни које су нудиле храну. 60-их година прошлог века ово је било исељеничко подручје. Становништво је одлазило масовно у Америку, Аустралију и западну

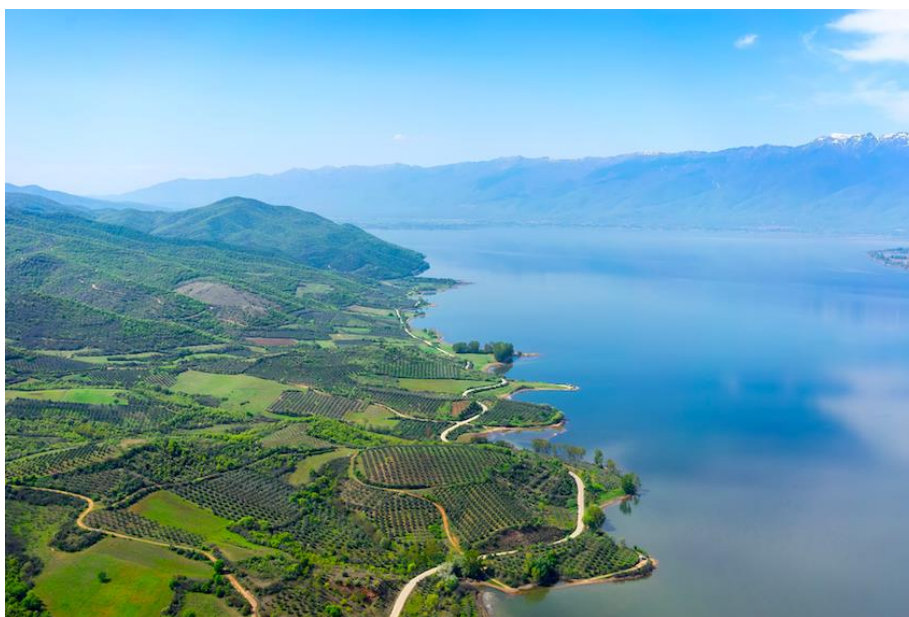
¹⁶⁵ Иначе, Керкини језеро је овековечено и на филму. У питању је филм „Поље суза“, прослављеног грчког редитеља Теа Ангелопулоса, па је многим туристима интересантно и због тога, те долазе да се фотографишу у селу које је послужило као сценографија за филм.

¹⁶⁶ Сер је један од седам округа Егејске (Централне) Македоније. Има четири провинције, а једна од њих је Синдики, у којој се налази језеро Керкини. Ова провинција има 31 насеље, од чега је њих 21 лоцирано на удаљености до 10 km од језера Керкини.

¹⁶⁷ Река Стримон (или Струма, на бугарском) извире у суседној Бугарској, на планини Витоша, и на ушћу у језеро Керкини формира делту (<https://rsis Ramsar.org/RISapp/files/RISrep/GR58RIS.pdf>).

Немачку, али и у Солун и Атину. Одлазили су због немогућности запослења и тешких услова живота, пре свега непостојања социјалних услуга. Крајем 80-их година XX века, када је рађена студија о заштити и управљању влажним подручјима у Грчкој (P. A. Gerakes (Ed.), 1992), забележено је да је процес емиграције заустављен, а немали број одсељених се вратио. Већином у Сер и Солун, али неки и у своја села око језера. Вратили су се као обучени радници, са уштеђевином, многи спремни да улажу у лични посао и развој регије. Држава је то препознала и дала посебно повољне подстицаје за овај крај земље и улагања у њега (Athanasion, 1992).

Ниједно насеље, од бројних у окружењу језера, не налази се унутар самог рамсарског подручја. У радијусу од 10 km од језера, налази се 21 село, чије становништво већински зарађује од бављења пољопривредом, сточарством и рибарством. Језеро је јавно власништво, права за рибарење се уступају сваких пет година приватним локалним рибарским компанијама. Пољопривредне површине у окружењу су у приватном власништву, док су шуме власништво државе (<https://rsis Ramsar.org/RISapp/files/RISrep/GR58RIS.pdf>).

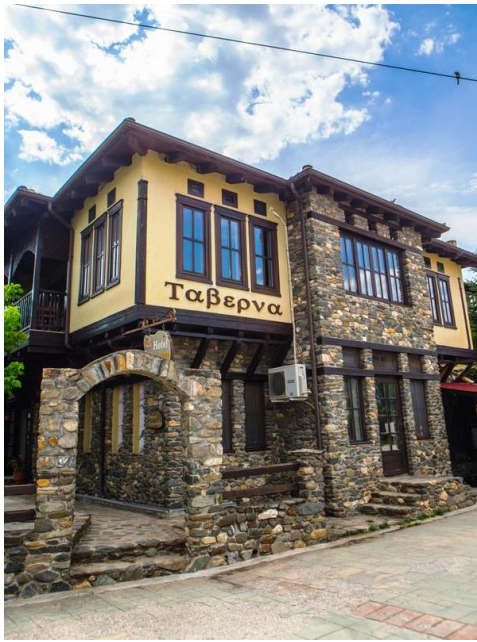

Слика 201. Керкини језеро, Централна Македонија, Грчка (извор: <https://www.greecetravel.com/macedonia/lake-kerkini/index.htm>)

Туризам је у овом рамсарском подручју напредовао 90-их година XX века. Томе је допринела све већа популарност посматрања птица, па су на језеро почели долазити љубитељи ове активности из целе Европе. Тада се појавила потреба за обезбеђивањем смештаја и исхране. Прва села која су одговорила на новонасталу потражњу била су Литотопос и Керкини, будући да су и најближа језеру (https://www.exploring-greece.gr/en/show/43728/:ttd/kerkini-fissi-istoria-ke-livadia#tpo_details_tab). Кренуло се са издавањем соба и отварањем првих таверни са локалним специјалитетима¹⁶⁸. Ипак, свега четири домаћинства нудила су своје услуге посетиоцима. Временом су придодати рекреативни садржаји попут јахања, вожње кануима, хајкинга и сл. Почео је, 1995. године, да се развија агритуризам¹⁶⁹. Данас постоји око 30 домаћинстава која пружају услуге екотуризма (www.greece-is.com/birdwatching-in-greece-love-stories-on-lake-kerkini/). Највише их је у селима Керкини и Литотопус, а има их и у Корифоуди и Мандракиону.

¹⁶⁸ Села Керкини, Ливадија и Родополи, чувена су по специјалитетима од бивољег меса и млека.

¹⁶⁹ Агритуризам или агротуризам има бројне дефиниције, али се све своде на то да је у питању посебан вид сеоског туризма који укључује боравак и преноћиште у сеоским домаћинствима уз могућност директног учешћа у пољопривредним пословима и коришћења различитих услуга у сеоској околини и различитих начина њеног обиласка.

Слике 202. и 203. Хотел Удружења "Oikoperiigitis" у Керкинију и приватна вила у Корифоудију (www.booking.com)

Данас је језеро Керкини афирмисана туристичка дестинација Грчке, позната по екотуризму. Многобројни мали хотели су у власништву локалног становништва, који уз то држе и часове јахања, организују туре бродићима по језеру, пласирају и продају своје традиционалне производе. Окупљени су око заједничке идеје у удружењу за развој екотуризма под именом "Oikoperiigitis", које је једно од најстаријих еко удружења у Егејској Македонији. Оно руководи једним хотелом ("Oikoperiigitis"), једним hostelом ("Arhontiko mansion") и рестораном ("Ydrogaia"). Истовремено је и туристичка агенција, non-stop отворена и доступна, активна на интернету¹⁷⁰ и свим друштвеним мрежама. Туристичка понуда је веома богата и укључује трекинг и хајкинг¹⁷¹, фотосафари¹⁷², возњу бродом¹⁷³, каниунг¹⁷⁴, возњу циповима¹⁷⁵, бициклизам¹⁷⁶, камповање¹⁷⁷, екскурзије¹⁷⁸ и волонтерске програме (www.oikoperiigitis.gr/en/activities).

¹⁷⁰ Сајт, на грчком и на енглеском језику, је веома ажуран и са свим информацијама неопходним за посету и боравак у овом заштићеном подручју.

¹⁷¹ Практикују се на више стаза различите дужине и тежине, кроз шуму, поред језерама по околним врховима. Неке туре укључују и камповање и трају пар дана.

¹⁷² Превоз циповима и водичи су обезбеђени, опрема не.

¹⁷³ У понуди су две туре, од 90 и 75 минута, зависно од сезоне. Обављају се чамцима који примају до 18 људи. Изгледају исто као и чамац у Царској бари, само што је овде чамција уједно и водић, сви путници имају обавезне појасеве, а провозати се је могуће сваки дан у недељи, како у групи тако и појединачно.

¹⁷⁴ Каноу примају до три особе, с тим што су две у обавези да веслају. Пре практиковања ове најеколошкије активности у резервату, обавезно се пролази обука на копну, а обавезна је и опрема за спашавање. Постоје две туре, зависно од сезоне.

¹⁷⁵ Локално еколошко удружење поседује четири ципа типа Land Rover Defender, са по седам места. Возња је доступна током целе године.

¹⁷⁶ Постоји пет обележених стаза односно бицикличких рута. Различитих су дужина (13, 25, 36, 47 и 67 km), на различитим подлогама (асфалт, земља, равница, планина). Туристима је на располагању 50 бицикала и кацига, за све узрасте.

¹⁷⁷ Понуђени програм камповања траје седам дана, од чега посетиоци два ноћења бораве у хотелу, а четири у шуми у шаторима. Реализује се у летњој сезони.

¹⁷⁸ Веома је развијен овај програм. Односи се на школску децу, а осмишљени су програми прилагођени боравку у трајању од једног дана, два, три, четири и пет дана.

У селу Керкини постоји визитор центар, где је могуће сазнати шта се све нуди посетиоцима (<http://www.greecetravel.com/macedonia/lake-kerkini/index.htm>). Локална пољопривреда је малог обима и углавном органска (<http://www.greecetravel.com/macedonia/lake-kerkini/index.htm>). Довољна да прати потребе локалног становништва и њихових гостију.

Слике 204. и 205. Приватне виле у Литотопосу (извор: www.booking.com)

Крајем 1990-их година, конкретно 1998. године, од када датира последњи попуњен информацијски листић за Рамсарско подручје Керкини, овим подручјем је управљао такозвани „Заједнички комитет за управљање” (којим председава представник министарства животне средине, са флексибилном администрацијом и подршком локалне развојне институције под називом „Развојна компанија округа Сер”. А све као резултат договора између Министарства пољопривреде и животне средине, региона и локалних власти (<https://rsis.ramsar.org/RISapp/files/RISrep/GR58RIS.pdf>). Ово тело је заслужно за формирање и опремање Информационог центра и остале инфраструктуре која је била неопходна карика у развоју овог рамсарског подручја и у развоју локалних заједница. Имплементација мера које овај статус заштите подразумева, није била нимало лака. Тек од 2003. ситуација се променила, захваљујући дуго очекиваном управљачу по мери Директиве о стаништима. Ипак, проблеми када се на једном месту сусретну интереси природе и локалног становништва увек су присутни, тако да се и ово, наизглед успешно управљано рамсарско подручје, суочава са изазовима. Највећи су незаконит риболов и лов, који су посебно били присутни током 90-их година прошлог века, када локално становништво још није кренуло у туризам и када су животињске врсте овог краја биле извор њихове егзистенције. Данас, они су више метафора за изгубљене приходе и симбол отпора и побуне (Bell, Hampshire, & Topalidou, 2007).

Пример Рамсарског подручја „Језеро Керкини” потврђује да је становништво „најслабија карика”. У њиховом случају, држава је дала подстицаје за овај неразвијени крај и уложила средства у инфраструктурно опремање, одређен број становништва се вратио, локално становништво се удружило око заједничке идеје у Еко-удружење које истовремено обавља и посао промоције и букинга односно туристичке агенције, формиран је визиторски односно информациони центар¹⁷⁹, а некадашња основна занимања – пољопривреда и риболов, су стављена, смањеног обима, у функцију задовољења потреба локалног становништва и гостију.

Оба наведена примера показују значај ентузијазма појединаца, невладиних организација и локалних еко удружења. И у једном и у другом наведеном случају, управо су они били

¹⁷⁹ Заштићено подручје „Власина” има свој Еколошки информациони центар, додуше на лошем месту, док заштићено подручје „Царска бара” нема, већ се за све информације посетиоци обраћају менаџеру туризма на лицу места.

покретачи позитивних дешавања, и својом стручношћу и ентузијазмом обезбедили средства из европских фондова и анимирали локално становништво.

7.3. Остали примери

Промоција и привлачење посетилаца, а тиме и новца у фондове, до савршенства је доведено у многим развијеним земљама. Одличан пример је **Канада**, земља позната по својим заштићеним подручјима и склоности становника ка боравку у природи. Рамсарско подручје „Oak Hammock Marsh”, близу града Винипег, покрајина Манитоба, веома наликује природом на рамсарско подручје „Стари Бегеј – Царска бара”. Ипак, социјални контекст је потпуно различит, будући да је земљиште на ком се простира давно откупљено од староседелаца¹⁸⁰ и да локација функционише као туристичка дестинација без локалног становништва односно насеља у блиском окружењу.

Слике 206. и 207. Интерпретативни центар у рамсарском подручју „Oak Hammock Marsh” (извор: <https://www.oakhammockmarsh.ca>; www.nativeplantsolutions.ca)

Ово рамсарско подручје, једно од 37 колико их Канада има, под овим је статусом од 1987. године. Простира се на 3.600 ha површине, 32 km северно од Винипега, и заштићено је као Подручје управљања дивљином (Wild Life Management Area). Темељни феномен су птице селице, којих има око 260 врста. Заштићеним подручјем управљају глобално позната еколошка организација „Ducks Unlimited Canada”¹⁸¹ и Конзервациони центар „Oak Hammock Marsh” (<https://rsis Ramsar.org/RISapp/files/RISrep/CA366RIS.pdf>).

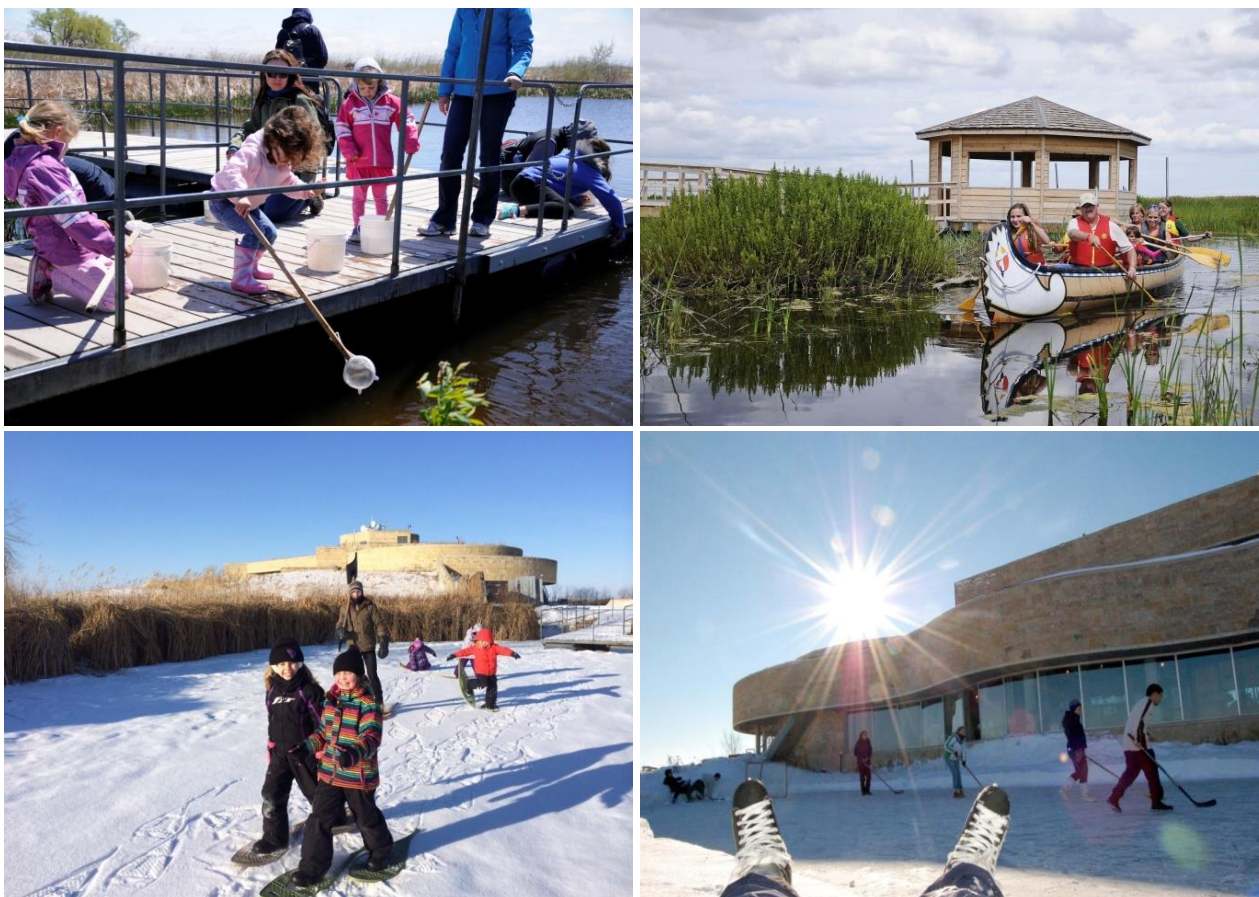
Главни покретач развоја у овом популарном канадском заштићеном подручју, и место у коме се одржавају и са кога крећу сва дешавања везана за њега, јесте Интерпретативни центар. У питању је заправо непрофитна организација која има за мисију повезивање људи са влажним подручјима и заједнички је пројекат „Ducks Unlimited Canada” и канадске провинције Манитоба. „Oak Hammock Marsh” је премрежен стазама, којих има више од 30 km, чиме је великим делом доступан посетиоцима за разгледање и коришћење. Неке су од дасака, неке од шљунка, неке земљане, а неке травнате. Све су, ради што бољег сналажења, маркиране различитим бојама и симболима, а на званичном сајту су доступне и њихове мапе. За рекреацију се користе и кануи, погодни нарочито за корпоративна дружења¹⁸². Велики број

¹⁸⁰ Крајем 60-их и почетком 70-их година прошлог века, Покрајинска влада је, уз финансијску помоћ Фонда за локални рурални развој, откупила 3.450 земље од староседелаца. Године 1991. изграђен је Центар за заштиту природе, у коме се налази седиште међународно познате еколошке организације „Ducks Unlimited Canada”. Две године касније званично је отворен овај природњачки центар под називом „Oak Hammock Interpretative Centre”. У цео пројекат уложено је укупно 11 милиона долара (<https://www.oakhammockmarsh.ca/visit/trails>).

¹⁸¹ „Ducks Unlimited Canada” је у мисији очувања и паметног управљања влажним подручјима још од 1938. године. Делује на подручју Канаде и Сједињених америчких држава.

¹⁸² У те сврхе организује се и Лов на благо, пешачење и разне друге активности.

различитих радионица је присутан. Тако посетиоци уче да зими прате животињске трагове по снегу, да праве кућице за птице, да дубе бундеве за „Ноћ вештица”. Могу се прикључити и ренцерима у бројању јединки различитих врста овде присутних животиња¹⁸³. Нарочиту пажњу поклањају анимирању и образовању најмлађих, који, осим редовних образовних радионица и кампова који се организују за њих током свих распуста, овде могу и славити рођендане¹⁸⁴. Центар поседује и биоскопску салу са 118 седишта, као и четири мање сале које се користе за конференције и за семинаре и обуке које представници центра редовно одржавају, најчешће за наставнике. Добра идеја коју реализују је и могућност чланства¹⁸⁵, како за одрасле тако и за децу. (<https://www.oakhammockmarsh.ca>).

Слике 208–211. Активности за посетиоце у рамсарском подручју „Oak Hammock Marsh” (извор: <https://www.oakhammockmarsh.ca>; www.todocanada.ca)

Будући да је у фокусу овог истраживања становништво, односно унапређење квалитета живота локалног становништва кроз правилно управљање локалним природним потенцијалима, искуство Канаде је поменуто више као узор за добру промоцију, која би привукла већи број посетилаца а тиме и већи профит¹⁸⁶. Већи број туриста који посећује СРП „Царска бара” или ПИО „Власина” би потенцијално значајно и већу потражњу за смештајем у

¹⁸³ Тако на пример, у периоду мај-септембар понедељком броје лептире, у периоду април-јул петком броје жабе, и сл. (<https://www.oakhammockmarsh.ca>).

¹⁸⁴ Прославе су обавезно са темом о природи Резервата. Тако могу правити оригамије жаба, змија, буба, креирати магнете са сликама животиња, млатити нацртане следе мишеве млатилицама и сл. (<https://www.oakhammockmarsh.ca>).

¹⁸⁵ Чланарине се крећу од 20 долара за децу до 140 за фирме, на годишњем нивоу, а чланство осим попушта и разних других погодности обезбеђује и учешће у посебном Дану за чланове (Member's day), који управљач организује једном годишње (<https://www.oakhammockmarsh.ca>).

¹⁸⁶ Ипак, сав профит, који се улаже у одржавање тих подручја и финансирање запослених, је недовољан па и у овим развијеним друштвима управљачи стално траже донације.

околини, већи број посетилаца у околним ресторанима, већи број продатих улазница за чамце и бродиће, већи број продатих тегли џема, сувенира, и сл.

Пример нама ближи, како географски тако и културно и историјски, јесте **Словенија**, једна од водећих европских дестинација руралног туризма, у којој туризам у селима као природно вредним и осетљивим подручјима има вишедеценијску праксу, започету још 70-их година прошлог века. Овде дат пример управљања рамсарским подручјем могао би бити сјајан за рамсарско подручје Власина, којој као пандан није узет само из разлога различитих природних карактеристика, будући да је Власинско језеро вештачко, а ово природно, крашко, периодично.

Слика 212. Рамсарско подручје „Церкнишко језеро са околином” (извор: <https://www.notranjski-park.si>)

У Словенији постоји „Нотрањски регионални парк”, у склопу ког се као бисер природе налази и Рамсарско подручје „Церкнишко језеро са околином”. Налази се на надморској висини од 550 m и заузима површину од 7250 ha. У питању је највеће језеро Словеније и једно од највећих интермитентних језера Европе. Присутно је у просеку осам месеци годишње, а у сушном летњем периоду се повлачи, омогућавајући активности као што су кошење траве, испаша, и , још увек стидљиво, рекреација. Осим на рамсарској листи, на којој је од 2005. године, налази се и у мрежи Natura 2000. Присутно је 276 врста птица (од чега више од 100 гнездарица), 125 врста лептира, 10 врста риба. Управљач је „Нотрањски регијски парк” из Церкнице (<https://rsis Ramsar.org/ris/1600>).

У окружењу су четири насеља: Церкница, Доње Долење, Горње Долење и Грахово, сва у општини Церкница. Већина земљишта је у приватном власништву. Становништво се претежно бави пољопривредом и шумарством. Подручје се туристички развило као дестинација тек у скорије време, иако је одувек било популарно међу љубитељима природе, бициклистима, сурферима, риболовцима, ловцима и поматрачима птица. У насељу Долење језеро постоји музеј „Језерски храм”, у коме је изложен модел терена Церкнишког језера са околином, који одлично презентује периодични начин функционисања овог језера. Сталну поставку музеја чини и „Етнолошки парк”, са старинским алатима које су мештани некада користили у свакодневном животу и раду – традиционални чамци, пецаљке, клизальке, тестере за лед, и др. (<https://www.notranjski-park.si/en/nature/natural-sights/lake-cerknica>).

Слике 213. и 214. Музеј Церкнишког језера „Језерски храм” у насељу Долење Језеро (извор: www.jezerski-hram.si)

Некада су околна села била позната по занатима (ковачком нарочито). Данас се они презентују посетиоцима у „Кући наслеђа” („Niša izročila”) која се налази у месту Церкница. Ту се оживљавају знања и занати предака. Кућу воде три младе образоване жене (пецач и приповедач, историчар и дизајнер текстила), које су творци и реализатори више различитих програма које је могуће практиковати¹⁸⁷ (<https://www.notranjski-park.si>). У питању је профитабилна пословна понуда. Покушај зараде на оживљавању нечије традиције. Локално становништво од тога нема никакве користи. Ипак, и они, појединци, успевају остварити зараду захваљујући подручју у ком живе. Осим пољопривреде и шумарства, појединци развијају туризам. У сва четири насеља окружења Језера постоје приватни апартмани односно домаћинства која нуде услуге смештаја, исхране, анимирања и превоза туриста. Највише и има у Церкници, која је и највеће насеље, са највише становника, и налази се на око 2–3 km од Језера. У њој раде хотел и око 15-ак приватних домаћинстава. У месту се налази и Туристички информациони центар. На мање од километар од Церкнишког језера налази се насеље Долење Језеро, у коме ради познато и већ 20 година афирмисано домаћинство „Левак”. Осим њега, постоји још пар апартмана у месту који се издају. Насеља Горење Језеро и Грахово се налазе оба на око 5–6 km од Церкнишког језера, и такође нуде приватна преноћишта. У насељу Грахово послује и једна Туристичка фарма. Иначе, сва поменута домаћинства нуде висок ниво услуга, који је у Словенији законом строго регулисан, и веома су добро опремљена. Већина их поседује буквално све што би посетиоцима могло требати, посебно када је породични одмор у питању¹⁸⁸.

Слика 215. Становништво околних села у служби туриста (извор: <https://www.notranjski-park.si>)

¹⁸⁷ Постоје радионице за: израду традиционалног чамца овога краја - дрвџа, учење ковачког заната, савладавање вештине предења и ткања, вештине брања и ломљења лана, веслања у дрвџу; часови слушања народних приповетки, данас веома популарна компанијска дружења (team building), као и радионице за лични развој.

¹⁸⁸ Многи поседују дечије колевке, креветиће, хранилице, заштитнике за утичнице, књиге за децу и одрасле, двд-ијеве, друштвене игре, нуде услуге прања и пеглања веша, коришћења гардеробе, бицикала, камина, роштиља, нуде и превоз до аеродрома у Љубљани, обилазак околине, и сл. (<https://booking.com>).

Нотрањски регионални парк, као управљач, учествује од 2006. године у разним међународним пројектима. Захваљујући њима, у околини Језера се планирају пешачке стазе (слике 216 и 217), стазе за бициклисте, нове осматрачнице за птице, нови модернији Инфо центар.

Слике 216. и 217. Планиране пешачке стазе у Рамсарском подручју Церкнишко језеро (life.notranjski-park.si.)

Најважније од свега, њима се покушава обезбедити корист локалном становништву тако што их: укључује у пројекат директно запошљавањем, добавља услуге и производе од локалних занатлија и предузетника, организује бесплатне радионице за локалне туристичке водиче, и сл. Сваки нови пројекат је праћен састанцима са локалним становништвом, како би били упознати са планираним и могли дати своје предлоге и сугестије¹⁸⁹ (слика 218). Као што је пракса и у осталим заштићеним подручјима развијених земаља, управљач за туристе организује тематске викенде, креативна такмичења, конкурсе ликовне и литерарне, обраћајући посебну пажњу на подмладак и образовну компоненту у обраћању њима (life.notranjski-park.si.) (слика 219; слике 220 и 221).

Слике 218. и 219. Састанак управљача са локалним становништвом и дешавања за посетиоце (Дани парка) (извор: life.notranjski-park.si.)

¹⁸⁹ Тако су, на пример, године 2018. имали састанак под називом „Нотрањски парк у наредних пет година, на ком су анкетирали локално становништво о томе како виде заједничку сарадњу и поставили им конкретна питања, типа: „Да ли подржавате идеју да већи део Церкнишког језера буде посвећен заштити а мањи туризму?“, „Да ли сте вољни да активно учествујете у радионицама, догађајима и пројектима?“, и др. (life.notranjski-park.si.).

Слике 220. и 221. Дани парка у рамсарском подручју „Церкнишко језеро” (извор: life.notranjski-park.si.)

Без обзира на убедљиве или неубедљиве доказе о бенефитима које заштита има по локално становништво, из свих наведених примера могу се извући добре идеје које би требало уврстити у понуду рамсарских подручја Србије. Оне се пре свега тичу неизоставног укључивања локалног становништва, побољшања туристичке понуде и активније промоције ових подручја.

8. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И ПРЕПОРУКЕ ПРАВАЦА БУДУЋЕГ РАЗВОЈА

Повећање површина под заштитом данас је глобални циљ и један од услова који Србија мора испунити уколико жели постати равноправни члан међународне заједнице¹⁹⁰. Најлакше је прогласити таква подручја, декларативно, али проблем је њихова одрживост. Ова подручја захтевају добру организацију и менаџмент како би сама себе могла издржавати, што је редак случај у пракси. Сва углавном послују са губицима, односно нису способна сама да покрију трошкове одржавања од прихода које остваре од улазница, сувенира и осталих услуга које пружају посетиоцима. Једном речју, представљају трошак у државном буџету. Нису економски одржива¹⁹¹.

Како изгледа политика **одрживог развоја** на локалном нивоу у Србији наводе Љешевић и сарадници (Љешевић, Михајловић, и Чучуловић, 2010) – све се своди на вечити сукоб економиста и инжењера на једној и еколога и хуманиста на другој страни. Моћ (политичка и економска) је у рукама ових првих и они теже „грађењу без ограничења”. Добро су повезани и организовани, за разлику од еколошких активиста који су и малобројнији и често заплашени. Решење проблема аутори виде у већој транспарентности када је рад изабраних представника власти у питању, али и када су у питању организације типа урбанистичких завода, геодетских управа, јавних предузећа и слично, односно у максималном учешћу јавности (струковна удружења, удружења грађана). Такође, као савремени тренд у развијеним демократијама наводе заједничке програме власти и локалних заједница. Даље напомињу да се, идући од врха (држава) ка нижим нивоима (локална средина), поимање политике одрживог развоја креће од декларативног поимања до немања појма о истом. Управо та пракса одлучивања одозго наниже и умањен или потпуно искључен најбитнији сегмент политике одрживог развоја - учешће јавности, је, сматрају аутори, један од главних недостатака досадашње политике одрживог развоја у Србији. Иако Србија редовно усваја и ратификује различите правне акте који се тичу животне средине, социјалног и хуманог развоја, они се или не спроводе или нису опште прихваћени код становништва (Љешевић и сар., 2010). Успех у спровођењу заштите једног подручја веома зависи од подршке **локалне заједнице**. А да ли ће је бити или ће изостати, то зависи од њиховог виђења утицаја (позитивног или негативног) који трпе, као и односа који је успостављен или није са управљачем (Bennett & Dearden, 2014).

У том смислу, резултати добијени у овом истраживању су разочаравајући. Сprovedено истраживање потврдило је полазну претпоставку, која као таква фигурира већ дуже време у обичној и стручној јавности, да локално становништво заштићених добара у Србији нема, или има врло мало, користи и штете што живи баш на таквом простору.

Анализа анкете јасно је показала одсуство сарадње између управљача и локалне заједнице. Показала су поражавајућу чињеницу да највећи проценат испитаника не зна да тачно наведе управљача, као и преовлађујући негативан став локалног становништва према управљачу, али и управљача према навикама великог броја локалних становника. Боравак на терену и

¹⁹⁰ Још 2006. године, потписивањем Међународне конвенције о заштити биодиверзитета, Србија се обавезала да ће до 2020. године повећати проценат укупне територије под заштитом са тренутних 6,7 % на 17% (www.wwfadria.org).

¹⁹¹ Т. Tietenberg (2006, према Стојановић & Манић, 2009) наводи како одрживи развој обухвата три различите димензије односно три различита аспекта – социјални, економски и еколошки. Када је рурална средина у питању, *социјални* се тиче обезбеђивања задовољавајућег нивоа руралне запослености и квалитета живота у сеоској средини. *Економски* се тиче обезбеђивања разноврсности руралне економије и ефикаснијег коришћења ресурса, територијално заокружене привреде и конкурентности села. *Еколошки* се тиче очувања свих видова ресурса (природни, људски, произведени) у смислу њиховог рационалног коришћења, али и заштите биодиверзитета, предела и целокупне животне средине.

директан контакт са мештанима показао је тачност тврдње која се често наводи као мана екотуризма утемељеног на интересима заједнице, а то је корист за локалну мањину.

Већина заштићених подручја у свету до скоро је практиковала конвенционални, искључиви, тзв. *top-down* (одозго на доле) **модел управљања**, примењен први пут још далеке 1872. године у Јелоустону (*Jellystone*), првом националном парку на свету (Andrade & Rhodes, 2012). Заштићена природна добра су изворно оснивана и вођена по моделу искључивости (људи и њихових активности). Тај концепт је морао бити напуштен, јер у многим овим подручјима људи живе и раде. Зато се последњих деценија све више промовише тзв. партиципативни приступ, односно више друштвено оријентисано управљање, које подразумева интеграцију социјалних и економских циљева и укључивање некада маргинализованих народа и локалних заједница, а све засновано на становишту да примарни циљ очувања природе може бити угрожен уколико нема подршке локалне заједнице (Christie et al., 2005, према Zmijanović, 2014). Ипак, и партиципативни приступ има своје недостатке, односно потенцијалне мане на које неки аутори указују (McClanahan, 2004, Walters, 2004, Pearce, 2005, Vonkam, 2008, према Zmijanović, 2014). Тичу се пре свега баш тог локалног контекста, односно опасности које он собом носи: усклађеност управљања са националном односно међународном политиком (самовлашће), претерана експлоатација ресурса у сврхе задовољења локалних апетита, проблем недостатка државног капацитета за праћење спровођења прописа (што резултира такозваном „заштитом на папиру“).

Неопходност прихватања програма заштите од стране локалног становништва данас се сматра основним предусловом одрживости једног заштићеног природног добра. Да би се то остварило, становништво би требало у свему томе наћи интерес, односно материјалну добит и опште унапређење квалитета свакодневног живота. Начин да то остваре, оваква подручја могу наћи пре свега путем **развоја туризма**. На локално становништво се у том случају гледа као на главног носиоца туристичког развоја. Они би требало да обезбеде потенцијалним гостима смештај, исхрану (органску, са тог поднебља), израду и пласман сувенира, презентацију културе и етноса свога краја, а будући да нико боље од њих не познаје тај простор, они су и најквалификованији да, уз одређену претходну обуку, буду туристички водичи у овим заштићеним природним добрима. Поменуто би допринело и свеукупном очувању еколошких вредности оваквих предела, будући да је у интересу локалног становништва да темељне вредности остану очуване како би и даље привлачиле туристе (Ђокић & Пузовић, 1996).

Као један од начина да се у исто време штите и развијају ови вредни делови природе, Стојановић (Stojanović, 2005) наводи развој **екотуризма**¹⁹². Осим материјалне добити (од продаје улазница, рентирања чамаца и водича и сл), развој туризма би утицао и на скретање пажње на проблеме са којима се влажна станишта суочавају. Концепт екотуризма препознат је као средство одрживог развоја, односно поткомпонента одрживог туризма, још 90-их година прошлог века. Од тада је предмет интересовања великог броја стручњака широм света, и једнако бројних дефиниција које га покушавају одредити, а од којих су две од најранијих и најпризнатијих оне које су дали, 1991. године, некадашње Друштво за

¹⁹² Вујовић, Цвијановић и Штетић (Vujović, Cvijanović, & Štetić, 2012) наводе како је реч о новијем појму и виду туризма чији су актери еколошки освешћени туристи, о алтернативном виду туризма који хуман, одговоран, односно одржив. Аутори сматрају како би позитивни ефекти развоја овог вида туризма брзо били видљиви, с обзиром на чињеницу да више од 80% територије Србије чине рурална подручја на којима живи 43,6 % целокупног становништва. Аутори даље наводе како су природни ресурси, људски ресурси и дефинисано тржиште, кључни за успешан рурални туризам. У два овде истражена подручја, природних ресурса не мањка, али тржиште је недефинисано и без одговарајућег кадра, а основни проблем је у сваком смислу ослабљен људски ресурс.

екотуризам (The Ecotourism Society TES, данас Међународно друштво за екотуризам – The International Ecotourism Society, IES) и IUCN 1996. године (Wood, 2002):

Екотуризам је одговорно путовање у области природе, којим се чува животна средина и подржава благостање локалног становништва. TES (1991)

Екотуризам је енвајронментално одговорно путовање и посета релативно нетакнутим областима природе, да би се уживало у природи и да би се она уважавала (као и сви пратећи културни објекти из прошлости и из садашњости), које промовише очување, има низак утицај посетилаца и омогућава корисну активну друштвено-економску укљученост локалног становништва. IUCN (1996)

Приметно је да обе дефиниције подржавају локалну заједницу односно подражавају напредак у квалитету живота локалног становништва.

За развој овог облика одрживог туризма, односно његове поткомпоненте засноване на природи и снажно повезане са културним и сеоским туризмом, неопходно је осмислити рекламирање прилагођено циљној групи љубитеља природе, обучити управљача, обучити локално становништво за пружање услуга вођења и тумачења, усвојити одговарајуће политике усмерене ка афирмацији одрживог развоја локалних заједница и поврх свега постићи већи степен укључености локалног становништва у развој туризма, почевши од неопходности добијања њихове сагласности за развој туризма у њиховим насељима преко обуке и давања средстава у циљу подстицаја развоја екотуризма (Wood, 2002).

Штрбац и Хамовић (2011) разликују директне и индиректне ефекте екотуризма. Као директни ефекат наводе пример потрошње туриста у ресторанима. А уколико ти исти ресторани робу купују од неких других произвођача, онда имамо и индиректни ефекат. Да би се повећао директни ефекат, локално становништво се може бавити више производњом на пример рукотворина типичних за свој крај. Индиректни ефекат се може повећати стављањем акцента на коришћење локалних производа. Даље, аутори истичу како је кључ побољшања позитивних ефеката екотуризма у удруживању. Тако се обогаћује понуда, што директно утиче на опредељење туриста на дужи боравак, јер је и шанса за задовољење њихових специфичних жеља и захтева већа. И иако су онда локални становници једни другима конкуренција, удруживање повећава њихове изгледе за успех. Такође, наглашавају значај образовања локалног становништва, обучавања како да понуде своје производе и услуге, како да се рекламирају и привуку туристе, и омогуће им да доживе аутентично искуство живота на селу.

Поштујући принцип да подручја заштићеног биодиверзитета требају сама себе да издржавају доносећи материјалну корист, нарочито локалном становништву, екотуризам утемељен на интересима заједнице (*community based ecotourism*) је постао популаран алат у очувању биодиверзитета, и то највише у земљама у развоју (Kiss, 2004). Ипак, примери из праксе у различитим крајевима света показују да овај модел има или може имати доста мањкавости. Kiss (2004) истиче да има доста примера сличних пројеката који су стварали приходе локалним заједницама и, што је исто значајно, унапредили ставове локалног становништва о очувању животне средине. Међутим, ови пројекти екотуризма утемељеног на добробити заједнице у пракси често наилазе на ограничења у виду: мале величине подручја, малог броја укључених људи, ограничене зараде, слабе везе између добити од биодиверзитета и комерцијалног успеха, као и такмичарски настројене туристичке индустрије. Ауторка наводи и да су многи пројекти екотуризма који у центар свог развоја ставља добробит заједнице, а који се наводе као примери успешних, у стварности заправо унели незнатне промене у праксу коришћења ресурса у локалним срединама, обезбеђујући скроман додатак локалним

заједницама, које су на дужи период ипак остале зависне од материјалне помоћи са стране. Kiss (2004) наводи и како свака струка има своје виђење овог вида туризма. Организације и појединци који се баве очувањем животне средине, гледају на њега као на начин за смањење претњи биодиверзитету на локалу. Под претњама мисле на ширење пољопривредног земљишта, неумереност у сакупљању биљака и плодова, лов и убијање дивљих животиња које упадају локалном становништву у усеве, и сл. Организације које се баве развојем, на њега гледају као на могућег покретача економског развоја и сузбијања сиромаштва, нарочито у забаченим сеоским срединама са ограниченим пољопривредним потенцијалом. Ипак, Kiss (2014) напомиње како искуства широм света показују да екотуризам утемељен на интересима заједнице (*community based ecotourism*) доноси, у најбољем случају, скромну новчану добит која најчешће завршава у рукама локалне мањине.

Стога, **струка** мора имати главну реч када је управљање оваквим пределима у питању, уз неопходно учешће локалних еколошки освешћених и активних појединаца, који ће заједно са управљачем и локалном самоуправом контролисати спровођење зацртаних мера. Држава мора бити главни финансијер, јер ова подручја нису самоодржива. Много су већа улагања потребна него што је зарада коју остварују. Чак и најуспешнија заштићена подручја у развијеним земљама стално траже финансијере и добротворе, довијају се на разне начине, креирају програме и понуде, само да би привукли новчана средства у своје фондове. Пожељно би било да постоји управљачко тело буде састављено из два дела. Једног, кога би чинили стручњаци различитих профила (биолози, еколози, социолози, економисти, туризмолози) и другог, кога би чинили локални ентузијастички (виђенији представници локалних заједница на територији заштићеног добра, већ доказани као борци за здраво и напредно окружење – на пример учитељи, појединци са искуством рада у туризму). А свима њима треба константно образовање у управљању, које би им требало обезбедити држава, као већински власник ових вредних подручја. Неопходно је слати стручне људе, представнике управљача, на обуке и курсеве које редовно организује IUCN, а тичу се социоеколошког управљања заштићеним подручјима. Ту уче како функционишу ова подручја, која је њихова улога у друштву, уче о значају партиципативног управљања, али и економским мерама подршке овим вредним деловима природе, као и о могућим начинима решавања потенцијалних проблема и свим изазовима неопходног мониторинга и вредновања. Најважније од свега, они морају научити писати пројекте, којима би добили значајна средства из разних ЕУ фондова (типа IPARD), а која су услов опстанка и функционисања оваквих подручја. Јер, ни у много богатијим земљама од наше заштићена подручја нису самоодржива, већ уживају, на првом месту, подршку државе, а и сами изналазе начине да привуку донације.

Екотуризам у руралним подручјима је најчешће уско повезан са **пољопривредом**. Али, то није нужност. Њега могу развијати и становници села који се не баве пољопривредом, а повезани су са неким другим мештанима који пружају и те услуге. Дакле, све је у повезивању, сарадњи, слози (Штрабац & Хамовић 2011).

Насеља у и око истраживаних природних добара су рурална и пољопривреда је у њима доминантан извор прихода. Туризам јесте, односно био би, додатни извор прихода, један од начина да се пласирају локални производи, да се отворе нова радна места, али и да се оваква подручја ревитализују и створе услови за останак младих на селу (Бировљев & Штављанин, 2011). Стојановић и Манић (2009) наглашавају значај који пољопривреда има у развоју концепта одрживог руралног развоја. То је стога што је пољопривреда најзаступљенија активност руралне економије и што се у пољопривредној производњи ангажују сви постојећи ресурси. Пољопривредна производња може на одрживи рурални развој утицати и позитивно и негативно. У том смислу, боља је традиционална пољопривредна производња у односу на модерну интензивну, која користи бројна механичка и хемијска средства у циљу побољшања

приноса, али која воде губитку биодиверзитета. Такође, традиционална пољопривредна производња доприноси и јачању социјалне кохезије у локалној заједници. И Миленковић (1995) наглашава како пољопривреда последњих деценија све више има улогу једног од носилаца туристичког развоја. Говорећи о утицају пољопривреде на развој туризма у пограничним просторима Србије, аутор наводи да се он огледа пре свега у стварању тржишних вишкова и у производњи еколошке, биолошки високо вредне хране која би била нуђена боравишним гостима у пансионима, викендашима на пијацама и транзитним гостима у ресторанима и сличним угоститељским објектима. Истиче и да пољопривреда доприноси развоју туризма и тако што му обезбеђује неопходне површине за развој, уступањем односно продајом неплодних аграрних површина које потом бивају претворене у површине за изградњу туристичке инфраструктуре. Такође, локално пољопривредно становништво постаје, допунском упосленошћу, радна снага за туризам. Степен њихове упослености зависи од типа простора, па тако у равничарским пределима се креће око 26%, а у планинским и до 35% расположивог радног дана.

Војводина поседује потенцијал за развој **агротуризма**, који у Бачкој и Срему већ користе (бројни обновљени и преуређени салаши), док Банат још каска за њима. Челници туристичких организација и управа градова у Банату као главни разлог неразвијености агротуризма у Банату наводе незаинтересованост локалног становништва. БАНАТ22 је пројекат међународне сарадње који је покренут пре 10-ак година. Том приликом су анкетирани домаћинства да се види да ли су заинтересовани за бављење сеоским туризмом, а добијени резултати били су поражавајући. Закључено је да је локално становништво инертно, неспремно само да покаже иницијативу у привлачењу потенцијалних туриста, са превеликим очекивањима од локалне самоуправе и њених организација. Као проблем је препознато и то што домаћинства која се озбиљно баве пољопривредом, немају времена и за развој туризма, док су мала газдинства углавном старачка и нису способна за развој туризма (www.ilovezrenjanin.com/aktuelno/agroturizam-u-zrenjaninu/). И истраживање спроведено међу становништвом насеља СРП „Царска бара” и ПИО „Власина” је показало да се само од туризма не може живети. Једино место на проучаваном простору насеља у околини СРП „Царска бара” које развија туризам у неком обиму и има све потребне потенцијале који би могли бити претворени у ресурс, јесте Бело Блато. Боравећи у домаћинству које је категорисано код Туристичке организације Зрењанин, које се већ годинама уназад врло професионално бави пружањем угоститељско-туристичких услуга (потребни капацитети, домаћа храна, сајт, фејсбук) и кроз разговор са домаћицом пансиона, увидело се да је немогуће да цела породица од тога живи, иако су сви (били) укључени у посао. Осим Белог Блата, остала места истраживаног подручја поседују знатно скромније неопходне природне и културне атракције, или их не поседују уопште, а анкета је показала како немају нити заблуду о могућности бављења туризмом. О томе сведочи став многих испитаника да њихова села посећују они који долазе да виде родбину или они који грешком залутају. Са изузетком насеља Власина Рид, и у насељима истраживаног заштићеног подручја „Власина”, анкета и разгор са локалним становништвом су показали исте резултате.

Како истичу Ољача и сарадници (Ољача, Гламоћлија, Ковачевић, Ољача, & Долџановић, 2008), брдско-планинска подручја Србије имају значајан потенцијал за органску пољопривредну производњу, пре свега као подручја која су остала ван утицаја интензивне пољопривреде и употребе штетних агротехничких мера. Због тога су погодни најпре за гајење ситног бобичавог воћа¹⁹³, чији нежни и наборани плодови најлакше апсорбују тешке метале. Погодни су и за оживљавање гајења старих аутохтоних сорти воћака, којих у овим крајевима

¹⁹³ Последњих година на Власини је веома распрострањено гајење малина. Род је добар, клима погодује (вегетациони период је овде пролонгиран у односу на западну Србију, пролеће касни, максимуми падавина су баш у мају и јуну) и мештани наводе како је у питању веома исплатив посао.

још има, а које су доста отпорне, не много захтевне за гајење, са високом технолошком вредношћу плода. Такође, шумски и ливадски екосистеми ових подручја, пуни су самониклих плодова (боровнице, шипурак, дрен, печурке) и лековитог биља¹⁹⁴ (одлична испаша за пчеле¹⁹⁵), а пашњаци погодни за сточарство (овце, козе и коње).

Да је једини начин за пласман робе и зараде од пољопривредне производње – **удруживање пољопривредних произвођача**, став је стручњака, али и реалност коју и сами произвођачи увиђају. Ипак, то је дуг и нимало лак процес, о чему сведочи и искуство коопераната са подручја Зрењанина и околине, који послују у оквиру задруге¹⁹⁶ „Царска башта” („Carska bašta” d.o.o. из Мужље) основане 2008. године. У питању су, већином, људи који су 90-их година XX века остали без посла у зрењанинским фабрикама, и који су се из нужде вратили обради земљишта и пољопривреди. Основни циљ им је био производња за личне потребе, а неки од њих, са више земље, имали су и вишак производа и тако остваривали и додатни приход. Срећна околност је била што су већ на почетку рада потписали уговор са великим ланцем продавница на територији Војводине („Гомекс”), па тако данас (2016. година) имају око 130 коопераната. Ти произвођачи сада не морају сами да траже купце, него робу донесу у „Царску башту”, а она се одатле дистрибуира даље¹⁹⁷ (www.ilovezrenjanin.com).

¹⁹⁴ На подручју Власине (Власинска висораван и околне планине Чемерник, Громада, Варденик и Црноок) је изузетно распрострањено сакупљање лековитог биља и шумских плодова. Предњачи боровница (у доба бербе се дневно убере и до 4 t боровница), која дозрева крајем јула и у августу и чије браће годинама уназад задаје велике проблеме управљачу ПИО „Власина”. Узрок томе је велики број несавесних берача, који у трци за зарадом неправилно, са чешљевима односно грабуљама или гребеновима и док плодови још нису зрели, бере боровнице, кидајући тако лист и стабло, после чега долази до сушења саме биљке (<http://novaekonomija.rs/vestiz-zemlje/obavezno-placanje-doprinos-a-i-poreza-za-sumske-plodove-gljive-i-lekovito-bilje>, посећено март 2018).

¹⁹⁵ Мед са Власине је планински, од цветова шафрана висибаве, јагорчевине, мајчине душице, леске, дивље трешње, ценарике, здравца, боровнице и малине. Удружење „Матица” из Сурдулице окуља 90 пчелара са око 3000 кошница. Они чије су пчеле на Власинској висоравни, добили су решење да могу да заштите свој мед под брендом „Власински мед”. Пројекат заштите географског порекла финансирани су Европска унија и Влада Швајцарске, са 10 000 евра. Неопходно је само још да пчелари добију сертификат (<http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/56/srbija-danas/2870824/vlasinski-med-kao-brend.html>).

¹⁹⁶ Шеварлић и Николић (2011) су испитивали ставове задругара у Србији и њиховог руководства (анкетни узорак је обухватио 79 пољопривредних задруга¹⁹⁶) и дошли до закључка да би се повећањем броја задруга, њиховог обима (број чланова) и обим ањихове делатности (не само прикупљање производа веч и њихова прерада и дистрибуција) могло у већем броју запослити рурално становништво односно смањити незапосленост и сиромаштво у руралним крајевима. Уочили су да тренутни проблем пољопривредних задруга у Србији представља пре свега чињеница да велики број њих при регистрацији има по закону минимално потребан број чланова (десет) и тај број се временом у многим задругама још смањи. Тако 57% задруга има мање од 5 запослених, 15, 2% од 6 до 10, 16,5% од 11 до 20, 8,9% од 21 до 50, а свега 1,3% њих има више од 50 запослених. Такође, уочили су и да пољопривредне задруге у Србији свој приход у највећој мери остварују откупом и пласманом вишкова задругара и коопераната и набавком репроматеријала и опреме за њих. Једна од специфичности задругарства у Србији јесте и постојање великог броја коопераната. Неке задруге (чак 26,6% њих, према тврдњи аутора) имају и преко 200 коопераната. Много већи број коопераната у односу на број задругара делом објашњава и ово истраживање, које је показало да задруге скоро уопште не деле профит својим задругарима на крају пословне године (изјава 70% анкетираних задругара). Исто тако, статус задругара једва да је мало повољнији од статуса коопераната (22,8% анкетираних задругара сматра да нема разлике; исти толики проценат није желео да да одговор на ово питање). А подела профита би, сматрају Шеварлић и Николић (2011), мотивисала и кооперанте да промене свој статус и постану задругари. Аутори као једно од решења наводе и неопходност оријентације ка националном и интернационалном тржишту. До сада је пласман био оријентисан на локални односно регионални ниво, али број потрошача се на селу и у мањим градовима све више смањује.

¹⁹⁷ Не постоји гаранција да ће сва та роба бити продата, али произвођачи сматрају да је то боље него да лично возе робу на кванташку пијаци и продају је. Позитивно је и то што је кооперантима, као члановима удружења, сада набавка репроматеријала значајно јефтинија. Они, удружени, заједно пишу пројекте и аплицирају за кредите или повраћај новца код разних фондова. Такође, тако удружени, почели су и извоз на руско тржиште, који је још у повоју и усмерен је пре свега на извоз купуса. Кооперанти наглашавају и да, иако је незапосленост на територији општине Зрењанин велика, нема много заинтересованих за бављење пољопривредом. Њихово је мишљење да је то због чињенице да је у питању тежак посао, а зарада, посебно у почетку, невелика. Сматрају и да је држава неорганизована и слаба („јер не може да заустави пословни интерес тајкуна”), а овако несигуран и ризичан посао као што је пољопривреда то не трпи (www.ilovezrenjanin.com).

Ово истраживање је показало да је основни проблем који кочи развој овде истраживних заштићених подручја **сиромаштво** локалног становништва као последица немања запослења¹⁹⁸. Све фирме и мали фабрички погони који су овде некада пословали и упошљавали значајан број локалног становништва, данас су затворени или раде смањеним обимом (трскара у Белом Блату, мрестилиште у Власини Рид, Симпо фарма у Власини Стојковићевој, текстил у Клисурси, и др). Сви испитаници који имају сигурне послове (учитељи, директори школа, и сл) не размишљају о одласку. О туризму размишљају, али су свесни да он становништву не може бити једина делатност. Туристичка сезона је у оба истраживана подручја кратка и сведена на топлије месеце. Нарочито се то односи на Власину, где ни пролеће не погодује туристичким активностима због обилних киша, ветровитости, већ само два летња месеца и рана јесен. Такође, за бављење туризмом треба имати одређени почетни капитал, који домцилно становништво ових заштићених подручја, већински незапослено и сиромашно, нема. Планови о повратку на село, деченијама уназад популарне у западној Европи¹⁹⁹, а последњих година и у близини највећих градова Србије, не могу се применити на становништво истраживаних подручја, јер сви ти повратници су заправо имућни људи, запослени у оближњим градовима, вишеструко моторизовани, који ето имају могућност да више не трпе негативне стране живота у градовима. У оваква подручја враћају се само пензионери (или као повратници родном крају или као викендаши из оближњих градова), на које се не може рачунати да развијају туризам и обогаћују понуду услуга ових заштићених подручја. С друге стране, омладина одлази, а њихови родитељи (средња генерација која је тренутни носилац туристичког развоја) старе. И не само што су стари, него нису ни образовани ни обучени да се адекватно баве одрживим туризмом и свим пратећим активностима. Војводина има сјајну праксу, неколико година уназад, поклањања кућа младим породицама. То би могао бити и један од начина оживљавања ових села (на пример да се у оквиру те акције понуде куће у насељима Царске баре), уз обавезну организовану и континуирану едукацију бављења органском пољопривредом и сеоским туризмом, и уз предуслов обезбеђивања основне комуналне и социјалне инфраструктуре. Ово су заштићена подручја, па враћање фабричких погона не долази у обзир, али неких фирми (типа мрестилишта, фарми, ситних погона за прераду воћа, одмаралишта и сл) да, под условом запошљавања искључиво локалног становништва.

Чини се да је ипак **географски положај** два овде анализирана заштићена подручја, тај који у потпуности одређује њихову даљу судбину. Иако са далеко мањим природним потенцијалом, подручје СРП „Царска бара” има све изгледе за бољу будућност. За то је заслужна пре свега близина града²⁰⁰ (Зрењанин) односно градова (Нови Сад и Београд). И премда и оно губи много становништва емиграцијом, има толико, у неким селима Војводине већ присутних, начина да се становништво надокнади досељавањем новог становништва специфичног

¹⁹⁸ Аутори Нејашмић и Тоскић (Nejašmić & Toskić, 2016), такође као најважнији предуслов за мењање бољег квалитета живота становништва свих руралних крајева Србије, па тако и оних заштићених, и постизање општег привредног развоја, као и, често помињаног, равномернијег регионалног развоја, наводе запошљавање локалног становништва. Запошлење не мора нужно бити у месту становања, довољно је да буде у оквиру изохоре која је прихватљива када су дневне миграције у питању (узима се да је то до 1 сат у једном смеру).

¹⁹⁹ Процеси на релацији град - село значајно су различити у Западној Европи и остатку развијеног света у односу на нашу земљу. Код њих је још 60-их и 70-их година прошлога века кренуо процес насељавања руралних предела, неке врсте бега у природу. Код нас је још увек на нивоу статистичке грешке. Ретки су појединачни примери и не може се говорити о процесу, као што се у Западној Европи говори о процесу под називом *naturbanization* или *counterurbanization*. У селима Србије још увек траје процес депопулације и пражњења и гашења сеоских насеља. Тек када се он заврши, и крене повратак становника у завичајна села или долазак новог становништва, биће могућ и развој ових крајева.

²⁰⁰ Удаљеност од града не мора бити непремостива препрека. Треба осавременисти постојеће и изградити нове путеве. Има произвођача који и у данашњим, збиља отежаним условима путују по Србији, обилазе сајмове и манифестације, нудећи своју робу и промовишући свој крај. Ипак, постоји проблем демографске природе, јер много је међу њима момака (у својим 50-им) који су наследили традиционалне рецептуре од својих мајки са којима и припремају све те производе, али за пар година неће имати ко да их наследи.

профила (пензионери, али и уметници, разни стручњаци који послове обављају од куће преко рачунара, млади произвођачи органске хране). У селима Резервата послују и два привредна субјекта која су одувек запошљавала велики број локалног становништва (Рибњаци „Ечка” у Лукином Селу и Трскара у Белом Блату). Стајићево и Перлез су традиционално оријентисани на пољопривреду, са великим уделом активних пољопривредника и плодном банатском земљом, такође и добро саобраћајно позиционирани, једино је Книћанин у нешто неповољнијем положају, али са непосредном близином варошице Тител и Тисом као могућим коридором будућег развоја наутничког туризма. Од великог је значаја и ангажовање општине Зрењанин, која у сарадњи са невладиним сектором и уз помоћ европских фондова, доста улаже у своја сеоска насеља, пре свега у инфраструктуру (Книћанин је недавно гасификован, Стајићево одавно), а што је најважније подстиче и укључивање локалног становништва у одлуке које се тичу њихових заједница²⁰¹. Позитивна је и скорашња пракса великих трговински ланаца у Војводини да отварају продавнице у овим насељима чиме не само да обогаћују локалну понуду већ и доносе нова радна места у села.

Географски положај је тај који их у исто време и ограничава (конкретно Власину), али и пружа могућности развоја кроз удруживање са суседима односно **међународну сарадњу**. Оба подручја већ имају искуства са учешћем у заједничким међународним IPA (*Instrument for Pre-Accession assistance*) пројектима,²⁰² који, колико год спори, мање или више успешни били или остали само мртво слово на папиру, представљају нужност и будућност у развоју ових простора.

Заштићени предео који остаје без становништва, велики је изазов за управљача. Одласком становништва, његовим старењем, изумиру традиционалне делатности типичне за један предео. Истражујући ставове сеоске омладине о селу и пољопривреди, Бандин (2011) је спровела анкету међу сеоском омладином из десет насеља околине Новог Сада. На узорку од скоро 500 ученика завршних разреда основних школа, дошла је до сазнања да међу омладином влада одбојност према селу и пољопривреди, као последица, пре свега, жеље за обављањем неких мање тешких послова који би обезбедили сигурнију будућност и што лагоднији живот²⁰³. Образовање се показало примарним разлогом напуштања села од стране

²⁰¹ На подручју општине Зрењанин одавно се кренуло са праксом такозваног „**партиципативног буџетирања**”, осмишљеног како би се локално становништво што више укључило у функционисање заједнице. Сваке године, становништво сеоских месних заједница гласа за пројекте који су по њиховом мишљењу најпотребнији њиховим срединама. Тако су за 2019. годину житељи Белог Блата изгласали реновирање Дома културе; Книћанина, уређење купалишта на Тиси; Лукиног Села, уређење санитарног чвора на месном гробљу; Перлеза, изградњу дечијег игралишта; и Стајићева, реновирање просторија Одред извиђача. Поменути програм одвија се под покровитељством Града Зрењанина и невладиних организација „BIRN” (Balkan Investigative Reporting Network) и „NALED” (Национална алијанса за локални економски развој), уз подршку Европске уније (www.zrenjaninski.com).

²⁰² Река Бегеј је предмет тренутног INTERREG-IPA програма прекограничне сарадње Србије и Румуније под називом BEGA, којим се жели очистити дно канала од загађеног седимента, успоставити наново пловидба Бегејем и обезбедити предуслови за циклотуризам. Пројекат је започет 2018. године, а планирано је да буде завршен 2021. године (<http://www.vodevojvodine.com/Strane/Strana/82-BEGA>). Сарадња Србије са Бугарском је започела још 2004. године посредством „Суседских програма”, а настављена је 2007. преко европског IPA фонда кроз сарадњу градова и општина (Тошић & Живановић, 2013). Општина Сурдулица је 2012. имала заједнички IPA програм прекограничне сарадње са бугарском општином Копривштица под називом „Модел прекограничне сарадње у управљању културном и природном баштиним и одрживим развојем туризма - Копривштица (Бугарска) и Сурдулица (Србија)”, који је резултирао израдом стратегије развоја ове две општине, ГИС картом и веб порталом који приказује њихову богату природну и културну баштину. У Власинском крају бројни локални путеви су реконструисани, пијаца и терен изграђени, а манифестација „Власинско лето” потпомогнута, као резултат IPA програма међуграничне сарадње.

²⁰³ Жеља за лагоднијим животом, најчешће је помињања и од стране директора основних школа на Власини као главни проблем данашње омладине односно главна кочница будућег развоја. Таквог става ће увек бити, и иако ће вероватно бити већински, преовладавајући, не треба одустајати у борби за оне малобројне, да се кроз образовање науче о новим тенденцијама у пољопривреди и туризму, о примерима из света, о удруживању

омладине. Зато ауторка сматра да младима треба понудити тако осмишљене школске програме²⁰⁴ који би их заинтересовали за пољопривреду а тиме и останак у завичају. Ауторка даље наводи како сеоска омладина има свест о свим предностима и недостацима живота на селу, помињући као главне недостатке које су истакли: удаљеност од града, недостатак институција културе и забавних садржаја, продавница, центара за рекреацију, али и присутан типично сеоски менталитет мешања у приватност појединца. Такође, као посебно тежак и свеприсутан проблем ауторка наводи положај сеоских жена, које су прилично дискриминисане, маргинализоване и друштвено изоловане, и којима треба помоћи кроз различите програме на путу запослења и пре свега samozaposleња. А сеоски туризам је један од најбољих начина за то.

Ово су проблеми који нису типични само за војвођанска села, али им, када говоримо о удаљеним планинским селима каква су она на Власини, треба додати још и одсеченост од главних саобраћајних, привредних и културних праваца, уз недостатак основне саобраћајне, комуналне и социјалне инфраструктуре.

Анализа и актуелизација стања на терену, као и испитивање ставова локалног становништва, наводи на закључак да на подручју насеља специјалног резервата природе „Царска бара” и околине треба развијати следеће видове туризма, а у циљу подстицања развоја локалних заједница²⁰⁵:

- На подручју насеља Резервата треба подржати даљи развој **еко, етно и сеоског туризма**. Развој екотуризма је везан за конкретан локалитет Старог Бегеја са излетиштем и непосредним окружењем, и ту би требало извршити најкоренитије измене, пре свега са променом Управљача²⁰⁶ који несавесно обавља свој посао, како заштите тако и туристичке промоције овог заштићеног подручја. Бело Блато је једино насеље Резервата које поседује категорисани смештај у приватним домаћинствима. Ипак, у питању су свега два домаћинства, а реално се више њих бави издавањем соба, па би требало подстицати њихово уређење у циљу достизања прихваћених стандарда и повећања понуде. Етно туризам је такође везан за ово село, пре свега због његове несвакидашње етничке структуре. Покушаја покретања екотуризма у овом крају, са Белим Блатом као носиоцем развоја, је било у ближој прошлости у више наврата. Најозбиљнији је повезивање са мрежом екомuzeја Ломбардије, које је иницирао Покрајински завод за заштиту споменика културе 2011. године²⁰⁷. У вези са тим, треба умрежити све локалитете природног и културног наслеђа подручја насеља СРП

произвођача, сарадњи, константној едукацији кроз посећивање специјализованих сајмова, дружењу и могућем лепом и пре свега здравом животу у овим највреднијим крајевима наше земље. Са буђењем свести о томе, треба почети још одмалена, од предшколског, упознавати дечицу са својим крајем и указивати им стално на богатство које имају у свом окружењу. Али пре тога, треба образовати њихове родитеље да боље чувају ту исту природу, јер деца уче на њиховом примеру.

²⁰⁴ Средње стручне пољопривредне школе, курсеви пољопривреде у класичним средњим школама уз много праксе и сарадње са одговарајућим организацијама, задругама и послодавцима, уз неопходно буђење свести омладине о нужности доживотног учења и усавршавања (Бандин, 2011).

²⁰⁵ Ово треба истаћи, будући да је на простору Резервата најразвијенији екскурзиони туризам, а од њега локална заједница нема ама баш никакве користи.

²⁰⁶ Управљач уопште не би требао бити приватник. Посебно не приватник који има неки интерес у заштићеном подручју којим управља, као на што је то рибарско газдинство „Ечка”. Њима је само битан узгој рибе, они спрам тога врше и мењање водног режима, а не спрам потреба живог света Резервата.

²⁰⁷ Године 2011, Покрајински завод за заштиту споменика културе је започео сарадњу са Мрежом екомuzeја Ломбардије. Један од тих екомuzeја је Ада Норд (*Parco dell' Adda Nord*), који се налази у средњем току реке Аде, а који су стручњаци Завода посетили 2012. године, како би се упознали са њиховим начином очувања и представљања културног наслеђа кроз форму екомuzeја. Исте године, у Новом Саду је уприличена изложба о екомuzeјима, ком приликом су одржана и бројна предавања о начину њиховог функционисања и о могућности формирања истих уз реку Дунав, а све у циљу локалног и регионалног развоја кроз туризам (pzzzsk.rs/medjunarodne-aktivnosti/eko-muzej.html).

„Царска бара” и околине (многа оближња места, уз природно, религијско и уметничко, поседују и интересантно индустријско наслеђе – хидротехничко (преводнице, уставе у Стајићеву и Клеку), железничко (Железничка станица Перлез) и наслеђе прехрамбене индустрије (пивара, шећерана и Градска кланица у Зрењанину)) и представити их у, у многим земаљама Европе и региона развијеној и популарној, форми **екомузеја**²⁰⁸.

- Област специјалног резервата природе „Царска бара” „одликује значајан **културни потенцијал**, који још увек није у пуној мери искоришћен, нити уобличен у туристички производ. Подручје Резервата примарно је привлачно туристима (већином излетницима) због природних вредности, док антропогене (културне), иако бројне, нису још препознате и искоришћене. Преглед стања на терену, анализа литературе и интернет портала који се баве локалном културном понудом, наводи на закључак да је решење у обједињеној туристичкој понуди (природни и антропогени мотиви), јер културни мотиви ове области самостално не могу привући велики број туриста. У овом тренутку нису довољно атрактивни, али њихово популарисање у пакету са природним ресурсима овога краја, као и интензивна промоција, би могли резултирати бољем позиционирању у будућности.” (Jojić Glavonjić et al., 2017, с. 339). Треба подстицати и развој све популарнијег облика културног туризма – **креативног туризма**²⁰⁹, што се може постићи подстицајним насељавањем уметника, којима би се додељивале напуштене куће, да их реновирају и у њима направе ателее, чиме би допринели побољшању целокупног естетског утиска и у којима би касније угошћавали туристе у виду различитих уметничких радионица. Занимљиво је поменути и различите радионице које по селима Војводине организују млади образовани људи (сликари, архитекте...) који доводе људе из целог света, али и анимирају локалну заједницу, нарочито њихову омладину, учећи их неким традиционалним, а заборављеним вештинама²¹⁰. Такође, саставни део понуде креативног туризма требало би бити Удружење жена које баштини богату традицију овог мултиетничког села.
- Насеља Лукино Село, Перлез и Стајићево, традиционално аграрно оријентисана, могу бити пионери, у Северној Америци, Канади, Енглеској и Аустралији, веома

²⁰⁸ Термин „екомузеј” употребљен је први пут 1971. године у Француској, али сама идеја о формирању оваквих простора се приписује француском музеологу Жорж-Хенри Ривиеру (*Georges-Henri Riviere*) који ју је изнео још 1966. године на научном скупу у Лурсу који се тичао формирања новог вида заштићених природних добара – Регионалних природних паркова, у којима би се мере заштите спроводиле уз помоћ и учешће локалног становништва. Ривиер је био поборник скандинавског модела музеја на отвореном. Он је почетком 1980-их дао и најсвеобухватнију дефиницију екомузеја која их описује као: инструмент власти (која мора обезбедити материјална средства, стручну подршку и олакшице) и локалног становништва (које ће га искористити за своју добробит путем развоја туризма); огледало локалног становништва; израз времена који омогућава тумачење простора; школа и лабораторија која омогућава проучавање једног простора, уз истовремено образовање кадрова (Duclos, 1994).

²⁰⁹ Рудан (Rudan, 2012) описује креативни туризам као „сужену нишу културног туризма”, наводећи како овакав вид туризма оставља јачи утисак код туриста, упућује их на дужи боравак на одабраној дестинацији и повећава вероватноћу да ће се вратити истој дестинацији. Као предност креативног туризма у односу на традиционални културни туризам, ауторка даље наводи, а према Richards (2002), чињеницу да је овај први више одржив, јер је креативност обновљива за разлику од на пример материјалних споменика културе који подлежу зубу времена. Такође, није занемарљива ни чињеница да развој културног туризма захтева мање материјалних улагања будући да не тражи културну инфраструктуру типа музеја, галерија и сл. па га могу развијати и локалне заједнице које немају довољно културних ресурса, а желе развијати културни туризам. Рудан (2012) истиче још једну важну чињеницу, главну поенту целе приче, а то је неопходно учешће локалне заједнице као неодојивог дела овог вида туризма.

²¹⁰ Одличан је пример Драгане Којичић у Мошорину и њеног „Центра за земљану архитектуру”, која од 2010. године гради кућу од блата, обучавајући истовремено све заинтересоване и организујући радионице израде мурала, прављења черпића, археологије за децу и слично, које сваког лета похађа све већи број заинтересованих из целог света. И локална заједница има корист од свега, јер организатори упућују посетиоце на њих када је смештај у питању, а похађање радионица је за њих бесплатно.

- распрострањеног система фарми са самоуслуживањем (такозване *U-pick* или *PYO - Pick your own фарме*²¹¹). Лукино село, на пример, чувено је по узгоју парадајза, а има и, у размерама ширим од локалне, познату органску фарму.
- Книћанин је, у некој даљој, али планираној будућности, виђен као једна од седам локација на територији општине Зрењанин где је предвиђена изградња прихватних објеката **наутичког туризма**²¹². Његов положај, на Тиси и у непосредној близини Бегеја и Дунава, му то и предодређује.
 - Цео простор Резервата је геоморфолошки (раван терен), инфраструктурно (близина главних путних праваца и близина већ постојећих европских бициклических рута) и организационо (постоје већ разрађене стратегије за његов развој – још 2018. промовисан *EuroVelo park „Царска бара”* са пар посебно издвојених локација: Бечеј, Кикинда, Царска бара, Ечка, Ковачица, Сечањ и Бела Црква, међу којима је и подручје СРП „Царска бара”) погодан за **циклотуризам**.
 - Основе и услови за даљи развој и унапређење **ловног и риболовног туризма** су присутни на подручју Резервата (језера рибака „Ечка”, ловиште „Бегеј” и 2019. обновљено стрелиште, бројна ловачка и риболовачка удружења). „Шкрипи” једино у сектору услуга (недостају продавнице/сервиси ловачке, риболовачке и цикло опреме, инфо пултови у насељима, јавни тоалети и дежурна амбуланта).
 - **Манифестациони туризам** је традиционално заступљен на простору свих насеља, с изузетком Книћанина. Иако већином локалног карактера, постоје и регионално битне манифестације на подручју Перлеза и Белог Блата²¹³

Анализа стања на терену, праћење дешавања на локалу и испитивање ставова локалног становништва, резултирала су ставом да подручје ПИО „Власина” погодује развоју следећих видова туризма који би могли укључити локално становништво:

- **Спортско-рекреативни и излетнички туризам**. Власина поседује дугу традицију угошћавања спортиста на припремама. Некада раније су то биле познатије екипе, временом је све спало на регионално и локално познате клубове, као и на дечији спорт. Ипак, интересовање је велико, а само један објекат специјализован за спортске припреме („Нарцис”) недовољан је. Ипак, није потребно оптерећивати овај природно вредан предео изградњом нових капацитета, будући на велики број неактивних

²¹¹ Овај начин доласка до поврћа и воћа веома је популаран у свету. У Сједињеним Америчким Државама и Канади веома је распрострањено самоуслужно брње плодова на за то формираним фармама, на којима су највише заступљене боровнице, јагоде, малине, бундеве, парадајз, лубенице. Поврће и воће на оваквим фармама гаји се уз минималну употребу хемије. Већина фарми има одлично уређене сајтове са свим неопходним информацијама, укључујући и рецепте за справљање јела од убраног поврћа и воћа. Будући да Американци и Канађани воле да их посећују породично, фарме често имају и разне садржаје за децу (јахање, храњење крава, уређена игралишта са мобилијаром од дрвета и сл.) У питању су фарме у близини градова, које нарочито посећују породице са децом, и које стога имају и образовни а и забавни карактер. Купци су сигурни у свежину робе, добијају је по повољнијој цени, а овакав начин продаје одговара и произвођачима, јер не губе новац на пласман производа, превоз и закуп тезги. (<http://www.pickyourown.org/>).

²¹² На Сајму туризма у Београду, у фебруару 2018. године, представљена је и општина Зрењанин. Том приликом је истакнут велики потенцијал наутичког туризма и представљен план његовог будућег развоја. Поменуте су потенцијалне туре бродићима од зрењанинске пивнице (где је у плану отварање Музеја пива и Наутичког клуба) до Ечке, Стајићева, Сланкамена, Титела или Клека и Итебеја (<http://ilovezrenjanin.com/vesti-zrenjanin/rekordan-broj-ljudi-posetilo-stand-zrenjanina-na-40-sajmu-turizma-u-beogradu-foto-video>).

²¹³ У Белом Блату то су: Фестивал кобасице и домаће ракије, који из године у годину привлачи све већи број посетилаца (у просеку 5.000, а 2020. године рекордних 15.000 посетилаца!) и учесника (никада мање од 40 екипа), не само из Војводине већ из целе Србије, као и Румуније; и „Овчарски дани”, скоро деценију присутна манифестација на којој осим мештана учествују и представници локалних самоуправа из окружења (Мађарска, Бугарска, Словачка, Чешка), и која служи да се размене искуства у овој грани сточарства). У Перлезу, то је најчувенија и најдуговечнија фолклорна смотра овога краја, Међународни фолклорни фестивал „Ајд’ на рогаљ момче”, који се од 2005. одржава сваког августа.

- некадашњих одмаралишта. Било би само у интересу развоја ове врсте туризма, повећати број и тип спортских терена²¹⁴.
- **Рурални туризам** је једино могуће развијати у насељима обода језера, како због доступности²¹⁵, тако и због опремљености (иако веома оскудне – пошта, здравствена станица, апотека, три продавнице, пијаца). Насеље које је најподесније за развој ове врсте туризма јесте Власина Рид, пре свега јер једина нуди неке туристичке садржаје. Услуге ипак нису на завидном нивоу²¹⁶, а посебна прича је непостојање канализационе мреже, што оставља посебно горак укус код гостију постојећих апартмана²¹⁷. И на Власини Округлица постоје домаћинства која нуде смештај, али нису категорисана и веома су малобројна (два).
 - **Ловни и риболовни туризам**, има добру основу за развој на подручју Власинског језера и околине. Језеро је рај за спортске риболовце, периодично се порибљава, једино би требало активирати постојеће мрестилиште које је већ двадесет година ван функције. Такође би требало наћи начин да се бар среди да не буде ругло и еколошка црна тачка, омиљено место за смештај риболоваца, камп „Власина”. Ловиште „Врла” је добро опремљено, а у непосредној близини, на територији општине Црна Трава постоје још два мања ловишта – „Власина” и „Валмиште”. Будући да нису много удаљена од Власинског језера, ловци који у њих долазе би могли бити заинтересовани за туристичку понуду Власине Рид, али треба уредити пут који је веома лош, зими често непроходан.
 - Вредни и заштићени предели Власине нарочито погодују развоју **авантуристичког туризма** (планински бициклизам, хајкинг, трекинг). Све предиспозиције су ту, само је неопходно унапредити понуду услуга, на првом месту здравствених (треба обезбедити здравствену службу која би у сезони и викендом дежурала 24 сата, или оформити нешто налик горској служби спасавања, тим који би био увек доступан), а затим и сервисних (сервиси за бицикле, сервиси/продавнице ловачке и риболовачке опреме).
 - Када је о културном наслеђу реч, закључак је да главни културни потенцијал простора ПИО „Власина” представљају манифестације, па би у том смеру ваљало и трасирати будућу културно-туристичку понуду, односно акценат ставити на **манифестациони туризам** и оне врсте туризма које за своју допуну траже управо традиционална културно-уметничка дешавања. С тим у вези, ваљало би централну и најафирмисанију манифестацију „Власинско лето” вратити у целокупном обиму на Власину што је и жеља свих интервјуисаних житеља Власине.
 - **Конгресни туризам** има вишедеценијску традицију на Власини. Нажалост, могућности угошћавања ове врсте туриста²¹⁸ су затварањем хотела „Власина” и „Језеро” драстично смањене. Ипак, поновно успостављање функционисања ових капацитета, чему је се надати, допринело би продужењу туристичке сезоне на Власини, што је од посебне важности, будући да она овде веома кратко траје.

Додатни предлог за Власину представља идеја која већ десетак постоји на нивоу свих заштићених подручја Србије, али на овом заштићеном подручју није још заживела. То је

²¹⁴ Уредити постојеће терене на Промаји, травнати фудбалски терен код некадашњег кампа „Власина”, и проширити капацитете новоуређеног терена за кошарку/фудбал/рукомет у близини хотела Нарцис(тик уз овај терен, на локацији некадашње пијаце, могао би се изградити још један нови терен).

²¹⁵ Мада се једино за Власину Округлица може рећи да је доступна. Доћи до Власине Рид или Власине Стојковићеве, уколико нисте моторизовани, је подвиг.

²¹⁶ Једна продавница која ради само јул-август, пијаца на неадекватном месту, инфо центар такође на неадекватном месту. Један хотел, једно одмаралиште, мноштво вила. Бродић и педалине за изнајмити.

²¹⁷ Конкретно, натписи у апартманима којима власници упозоравају госте да не бацају папир у шољу.

²¹⁸ Осим смештајног капацитета, прихват ове категорије турист азахтева и постојање конференцијске сале са пројектором и одређеним бројем места. Тренутно се скупови одржавају у хотелу „Нарцис”, а до пре две године је и хотел „Власина” био чест домаћин домаћих конференција.

идеја о наплати **еколошке таксе**²¹⁹. Посебно је погодно то што би се наплата могла вршити на пункту постојеће полицијске станице на Промаји, од стране њихових службеника. Не треба заборавити ни могућност и неопходност **прекограничне сарадње** са Бугарском (која у неком облику већ годинама постоји), која као чланица ЕУ има приступ многим развојним фондовима посебно када је заштита животне средине у питању.

Нејашмић и Тоскић (2016) наводе како је у многим развијеним земљама Европе годинама уназад присутан **тренд „бега из града”**, али наглашавају да се он дешава у условима високе опште развијености. Такође, и у том случају неразвијена и забачена подручја (као што је случај са власинским селима) остају ван тог тренда. Села СРП „Царска бара” би већ могла имати другачију судбину, будући да су надамак највећег града српског Баната – Зрењанина. Аутори као добар помињу и модел такође присутан у развијеним земљама, а који називају „рурална ренесанса”, где имамо случај да рурална подручја постају више оријентисана неким другим делатностима, а не искључиво пољопривреди. Она постају средишта руралног туризма, излетничког туризма, постају викенд зоне за становнике оближњих градова, али и места у којима ничу мала предузећа која се баве занимањима модерног информатичког доба и којима је за рад неопходна само добра интернет веза.

Има и у Србији, за сада „врло стидљивих”, примера бега људи из градова у руралне средине. Али то су махом имућни људи који раде у градовима па путују својим аутомобилима на посао свакодневно или имају „модерне” послове па све обављају путем интернета, а насеља у која се насељавају (многи и не прекидајући везу са градовима, односно задржавајући некретнине у њима) су надамак већих градова. Има и случајева пензионера који су решили да старост проведу у мирнијој средини, али опет надамак града, па купују куће у руралним насељима које су у Србији такоређи у бесцење. Једно од насеља истраживаног подручја СРП „Царска бара” – Бело Блато је последњих година специфично управо по томе.

Адекватно организовање и **брига о културном и друштвеном животу** сеоских насеља, важан је услов останка становништва на селу. Анализирајући културни живот села Србије у периоду од Другог светског рата наовамо, Ђукић Дојчиновић (1996) наводи како је приступ тадашњих власти био погрешан, јер је негирао све оно традиционално и духу српског сељака својствено. Ауторка истиче да је предуслов развоја културног живота села уважавање свих специфичности села и његових мештана, организација око њихових унутрашњих потреба, а не, како је до сада било, око наметнутих спољашњих. Селу и сељаштву су те потребе биле наметнуте у циљу брисања разлика између села и града, у циљу да се „село саобрази граду”. Уништаване су традиционалне вредности, вредности преношене кроз енкултурацију²²⁰, а званична културна политика према селу била је политика култивисања²²¹. За разлику од енкултурације, која не тражи никакве посебне услове већ је једноставно природан процес,

²¹⁹ Прво заштићено подручје у Србији које је увело наплату еколошке таксе био је парк природе „Мокра Гора”, 2007. године. године 2010. У НП „Копаоник” је одржан састанак представника 40-ак заштићених природних добара Србије, који су расправљали о увођењу еко такси и њиховом износу. Договорен је одређени ценовни оквир у оквиру којег свако заштићено подручје може само одредити износ. Еко таксе се данас наплаћују и у НП „Копаоник” (од 2017.) и у НП „Фрушка гора” (од 2018.). сакупљена средства се чувају на посебном рачуну и користе искључиво у сврхе даље заштите и унапређења ових подручја, пре свега за неопходни мониторинг (www.novosti.rs).

²²⁰ Енкултурација представља модел преношења традиционалних културних вредности са колена на колена, у оквирима породице, комшилука и шире сеоске заједнице (Ђукић Дојчиновић, 1996).

²²¹ Тежило се уништењу традиционалних сеоских културних вредности, саображењу граду, кроз модел масовне културе и тзв. културног уздицања. Овај културни модел је у села донео масовну културу, која се огледала у свим сферама сеоског живота. У архитектури (вишеспратнице, куће које нису грађене у традиционалном стилу нити од материјала типичних за одређено поднебље), у музици (новокомпонована музика, кич и шунд), слободном времену (забава, тв серије и филмови, љубавни романи), чак и у сфери сахрањивања (предимензиониране и неукусне гробнице) (Ђукић Дојчиновић, 1996).

култивисање захтева обучен кадар, институције културе, захтева материјална улагања. Ипак, главне идеја тадашњих реформатора – описмењавање и култивисање српског сељака и и брисање његових традиционалног културног идентитета, није успела. Узроке томе, односно садашњем стању културног живота српског села, ауторка описује у шест тачака: 1. искључива окренутост сопственом домаћинству-газдинству односно друштвена и политичка неактивност великог дела сељака у друштву у ком се положај стицао пре свега политичким деловањем; 2. неприлагођеност модела култивисања условима у селу, његова апстрактност и неуважавање специфичности села, тежња изједначавању сељака и радника прокламовањем општег а укудању појединачног интереса и одузимањем сељаку најважнијег што поседује - земље; 3. споља наметнуте културне вредности које нису у складу са културном традицијом људи на селу која је усмена а не писана, нити са њиховим степеном образовања; 4. вечити недостатак материјалних и финансијских средстава и кадрова за адекватан рад институција културе у сеоским срединама; 5. ширење масовне културе путем медија, који су служили само за забаву а не и едукацију; и 6. Неспособност тадашње власти, као креатора тадашњег културног модела, да примети или да призна све напред побројано, изузев недостатка материјалних средстава за рад институција културе; сматрајући решење наведених проблема јединим путем ка његовом унапређењу (Ђукић Дојчиновић, 1996).

Анализа стања објеката социјалне инфраструктуре, показала је солидно стање у случају СРП „Царска бара”, док је ситуација на подручју насеља ПИО „Власина” веома неповољна. У насељима СРП „Царска бара” и околине, сви неопходни садржаји су присутни и користе се. Једино би, за потребе развоја овде предложених и вреднованих видова туризма, их требало обогатити. Подручје ПИО „Власина”, с друге стране, захтева велика улагања у основне услуге као што су здравство и превоз, пре свега за потребе локалног становништва, а затим и за обезбеђење услова за развој туризма.

Свеукупно вредновање морало је у обзир узети и сегмент **промоције**. Истраживање је показало да је он далеко позитивнији у ПИО „Власина”. У СРП „Царска бара” нажалост се може рећи да више и не постоји, осим ако узмемо у обзир негативан маркетинг који је већ месецима присутан у штампаним гласилима. Нажалост, анализа различитих видова презентације специјалног резервата природе „Царска бара” у јавности, показала је веома негативан тренд. У почецима овог истраживања, званичан сајт Резервата је постојао, али није био ажуран. Информације које је нудио биле су већ тада (2016 године) застареле (последње објављене су биле из 2014. године). Од 2019. године, званичном сајту (www.carskabara.rs) више није могуће приступити. Такође, од ове године нису доступни ни званични сајтови: Управљача, рибарског газдинства „Ечка”; Језера „Јоца”; и хотела „Сибела”, који су такође нудили, какве такве, информацје о Резервату. О поласцима чамца, главне атракције Резервата, потенцијални посетиоци се могу информисати на излетишту код туристичког директора, само викендом, када чамац једино и плови. Постоје још једино појединачне фејсбук странице локалних удружења жена, риболоваца, туристичких предузетника (пансион „Осеан”, салаш „Мала Лујза”, ресторан „Трофеј”), љубитеља Царске баре и сличних ентузијаста. Анализа различитих видова презентације предела изузетних одлика „Власина” у јавности, указује на много бољу ситуацију него у случају специјалног резервата природе „Царска бара”. Сам заштићени предео има свој сајт (www.piovlasina.org), прилично богат, са редовним ажурирањем дешавања и вести везаних за ово подручје. За потпуну информисаност заинтересованих посетилаца, недостају још само информације о начину доласка (линије, стајалишта, времена поласка/доласка), смештају и услугама које се нуде. Све те информације могу се наћи на сајту управљача, Туристичке организације општине

Сурдулица (tosurdulica.org), али су неупотребљиве, јер су веома застареле²²². Ипак, зато су увек актуелне бројне специјализоване фејсбук странице (што управљача што спортских друштава, удружења грађана, локалних туристичких посленика), претраживањем којих заинтересовани потенцијални посетиоци могу сазнати доста о Власини. Овакви интернет садржаји су и одличан начин промоције Власинског краја, а значајни су и јер неретко доводе до озбиљнијих акција каква је на пример оснивање удружења „Чувари Власине”²²³, од стране мештана и других заљубљеника у Власину, а које представља веома значајан искорак у промоцији и будућем штићењу и унапређењу предела изузетних одлика „Власина” и подсећа на пример успешног организовања мештана овде представљеног заштићеног подручја Керкини у Грчкој.

Неки од начина привлачења посетилаца су већ примењени у рамсарским подручјима окружења, дакле нису нови на овим балканским просторима. Тако се у већ поменутом парку природе „Копачки рит” обележава Ноћ шишмиша, иде се у потрагу за благом у мочвари, организују се корпоративна дружења. У северноамеричким резерватима нуде се и прославе дечијих рођендана са обавезном темом живог света резервата. Могуће је пријавити се за учешће у бројању јединки одређених врста животиња. Веома су честе радионице за децу, нарочито одређеним празницима и датумима међународно битним за планету Земљу²²⁴. Почевши од 1993. године, сваког првог викенда у октобру, широм Старог континента, под покровитељством организације *Birdlife International* одржава се Европски викенд посматрања птица (*EuroBirdwatch*). Друштво за заштиту и проучавање птица Србије тада организује десетине излета у пределе наше земље у које птице селице свраћају на путу своје сеобе у јужне крајеве света. Оба истраживана подручја припадају подручјима значајним за посматрање птица у Србији, и иако су ти излети бесплатни и не подразумевају смештај односно ноћење, ипак локални становници од тих посетилаца могу имати корист (продаја домаћих производа, изнајмљивање двогледа, продаја мапа са локацијама за посматрање и брошура са приказом врста, такси превоз, и сл.). Управљачи ова два заштићена предела би требали и сами осмислити акције посматрања птица у време њихове сеобе. Тако би привукли одређен број домаћих и страних туриста и ван званичне туристичке сезоне, упослили локално становништво, и донели добит како овим подручјима тако и њиховим мештанима. Све наведено, иновативно, могло би се применити најпре у рамсарском подручју „Стари Бегеј – Царска бара”, а због близине великих градова у којима живи становништво које својим приходима и начином живота то може испратити. Рамсарско подручје „Власина” је већ другачији случај, будући да је удаљено од већих градова југа Србије и будући да је у питању део Србије где већи део становништва веома скромно живи.

Не би се требало занемарити нити олако схватити ни питање израде и пласмана **сувенира**. Јовичић (Јовићић, 1983) наводи како су са нарастањем туристичког промета сувенири постали роба, али и његова неодвојива културна компонента са великом пропагандном улогом, која је као таква предмет интересовања стручњака различитих профила – етнолога, уметника, историчара уметности, туризмолога, економиста. Куповина сувенира заокружује структуру туристичке понуде. Она би требала бити њен саставни део, те се стога понуди сувенира треба посветити пажња. Неопходно је при том узети у обзир природу једног места, његову

²²² Са овог сајта, могло би се закључити да аутобус за Власину полази свакодневно из Београда, а он већ годинама уназад вози само викендом, један полазак; или да је смештај још могућ у хотелима „Језеро” и „Власина”; или да ауто камп „Власина” још увек ради.

²²³ Удружење „Чувари Власине” основано је 4.2.2020. године и у плану има: блиску сарадњу са управљачем и локалном самоуправом, организовање волонтерских акција, манифестација, различитих образовних програма, скупова и семинара, објаву публикација, израду пројеката, а све у циљу ширења свести о значају заштите природе уопште и пре свега значају заштите и унапређења Власине. Прва акција коју су чланови овог друштва спровели била је акција чишћења приобаља Власинског језера, уприличена поводом Светског дана заштите животне средине (<https://sr-rs.facebook.com/groups/vlasinsko.jez31/>).

²²⁴ У Царској бари и на Власини, на пример, ни Дан влажних станишта се и не обележава.

историју, споменичко наслеђе, фолклор, традицију, темељне феномене (уколико је о заштићеним подручјима реч), знамените личности. Треба размислити и о материјалима аутентичним за неки крај²²⁵. Аутор наводи како би требало водити рачуна да сувенири буду предмети произведени на локалу, који су одраз локалног поднебља пре свега, или можда регије или земље у којој туриста борави²²⁶. То зависи и од степена афирмације једног места. Уколико се ради о мањим и подручјима која тек почињу свој туристички живот, сувенири који се у њима нуде требали би се за почетак односити на регију односно географску област у којој су²²⁷. Такође, увек треба водити рачуна да се посетиоцима пружи избор, у величини, материјалу, у складу са годинама, полом. Неопходно је увек водити рачуна и да постоје сувенири доступни посетиоцима различитих платежних моћи (Jovičić, 1983).

Ипак, будући да су овде истраживана подручја уједно и заштићена природна добра, треба имати на уму да, како је истакао Станковић (1998), у њима туризам не може бити основна привредна делатност. Нарочито ако су у питању заштићена добра малих површина. Већина њих не може да се издржава и унапређује од туризма²²⁸, чак и када би, а у Србији нису, били добро валоризовани. Овакви простори имају превасходну функцију образовања и васпитања, као и друге исто ванекономске функције, те као такви не могу испунити ону главну функцију туризма, а то је финансијска добит. Терзић, Димитров, и Петревска (2019) напомињу и како туризам није решење увек и не за свако сеоско насеље. Посебно с обзиром на сам карактер сеоског туризма – изразит сезонски карактер, мали обим, кратак боравак туриста, и последично, минималне економске ефекте по сеоска домаћинства. Отуд и њихов закључак како на финансијску добит и развој од туризма могу рачунати само села лоцирана близу већ познатих туристичких центара.

Чак иако се све наведено испуни, не треба очекивати да ће локално становништво ових подручја обезбедити егзистенцију бављењем туризмом пар месеци у години. Све и да су на обали Јадранског мора, то би било немогуће. Туризмом се, што и они итекако схватају, могу бавити као додатном делатношћу, али редовно запослење морају имати да би опстали. Становништво насеља Царске баре је у том смислу у предности, због близине градова (Зрењанина, Титела, Новог Сада, Београда) са већом понудом послова, а на Власини је могуће решење у улагању у обнову мрестилишта, у изградњу погона за прераду воћа и шумских плодова.

Изабрани примери два, по физичко-географским карактеристикама односно природном потенцијалу различита заштићена подручја, показали су да повољности у том смислу не значе колико повољности у смислу социо-демографског потенцијала и локације односно близине већих градова. Показала се и неопходност напуштања такозваног *top-down* (одозго-надоле) приступа управљања заштићеним подручјима. На одабраним примерима добре праксе увиђен је значај улоге струке, односно неопходности да у врху управљачких структура буду људи стручни у области заштите животне средине, екологије, економије,

²²⁵ У Белом Блату се тако праве сувенири од трске, кукуруза.

²²⁶ Тако на пример, сувенир из Царске баре може бити подсетник боравка у Војводини, односно Србији; са Власине подсетник боравка на Власини, односно у Србији.

²²⁷ Тако на пример, сувенири из Перлеза или Лукиног села би требали се односити на Царску бару или Војводину. Бело Блато је већ афирмисана дестинација, као и Власинско језеро, а у остала насеља истраживаних подручја туристи и не навраћају.

²²⁸ Драшковић (2013) је са сардницима из економског института урадио истраживање на подручју СРП „Царска бара” које је обухватило финансијску анализу управљања Резерватом. Разматране су две врсте података, добијених од књиговодства привредног друштва рибњака „Ечка” – први који се односе на приходе и остварују се коришћењем Резервата, и други који се односе на трошкове одржавања и заштите Резервата. Разматране су 2009, 2010. и 2011. година и закључено је да су укупни расходи далеко већи него укупни приходи. Највише се издваја за плате чуварима и осталом запосленом особљу. Улагања у одржавање Резервата су мала, у заштиту природе и маркетинг још мања.

планирања. Али и ништа мањи значај међусобног удруживања локалног становништва на пољу промоције свога краја, јер само уједињени у једној идеји могу је остварити и у њој истрајати, али и изаћи пред управљача као равноправни партнер.

Довољан број радно способног и раду вољног становништва, које воли свој крај и има заједнички циљ, уз неопходну подршку управљача и осталих заинтересованих страна, као и државе пре свега у инфраструктурном и социјалном опремању, нужни је и минимални услов без кога нема просперитета кроз туристички развој, и без кога природни потенцијали колико год вредни били, неће постати и природни ресурси. Бар не у служби локалног становништва. А оно мора бити носилац развоја туризма, а не само декор који продаје домаће производе на локалној пијаци.

ЛИТЕРАТУРА

- Бандин, С. (2011). Могућности друштвено-економске интеграције сеоске омладине у процес руралног развоја. *Економика пољопривреде*, 58(2), 205–223.
- Белиј, С. (Ур.) (2014). *Предео изузетних одлика Власина*. Београд: Завод за заштиту природе Србије, ЈП Дирекција за грађевинско земљиште и путеве општине Сурдулица.
- Бировљев, Ј., & Штављанин, Б. (2011). Рурални туризам у функцији развоја руралних економија локалних заједница у Србији. *Економика пољопривреде*, 58, 34–40.
- Богдановић, Ж., & Марковић, С. (2005). *Воде Баната*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
- Бошњак, Т., & Пиперски, Ј. (2009). Одрживо управљање водним режимом на заштићеним природним добрима. *Заштита природе*, 60(1–2), 107–117.
- Бранков, Ј. (2010). *Еколошки туризам у заштићеним објектима природе у Банату*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић” САНУ.
- Грчић, М. (1991). Проблеми индустријализације пограничних подручја Србије. У *Географски проблеми пограничних крајева Србије*. Београд: Природно-математички факултет, Одсек за географију и просторно планирање.
- Давидовић, Р., Миљковић, Љ., & Ристановић, Б. (2003). *Рељеф Баната*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
- Демировић Д. (2016). *Конкурентност Војводине као дестинације руралног туризма*. (Докторска дисертација). Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
- Динић, Ј. (1992). Проблеми туристичко-географске оцене рељефа. *Гласник Српског географског друштва*, LXII(1), 53–55.
- Динић, Ј. (1996). О проблему рејонирања природног потенцијала Србије. *Зборник радова географског института „Јован Цвијић” САНУ*, 46, 3–12.
- Динов, Ј.З. (2015). *Богатство врста фауне водоземаца и гмизаваца Власинске висоравни*. (Мастер рад). Универзитет у Нишу, Природно-математички факултет, Департман за биологију и екологију, Ниш.
- Дуцић, В., & Радовановић, М. (2005). *Клима Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђокић, Б., & Пузовић, С. (1996). Значај туризма за унапређивање заштите природних вредности Обедске बारे. У Научни скуп „Туристички потенцијали Југославије”, Нови Сад, новембар 1996.
- Ђукић Дојчиновић, В. (1996). Културна политика и сеоске институције културе као фактори друштвеног живота села. *Зборник матице српске за друштвене науке*, 101, 49–59.
- Ђуричић, М. (Ур.) (2002). *Географска енциклопедија насеља Србије, IV (С–Ш)*. Београд: Географски факултет, Агена, Стручна књига.
- Живковић, Д., & Павловић, М. (1986). Социо-географске карактеристике Сурдулице. *Зборник радова*, XXXIII, 71–82.
- Жујовић, Ј. (1893). *Геологија Србије – део први, Топографска геологија*. Београд: Српска краљевска академија.
- Завод за заштиту природе Србије (2017). *Предео изузетних одлика „Власина” – Студија заштите*. Београд, Ниш: Завод за заштиту природе Србије.
- Закон о заштити природе. „Службени гласник РС”, бр. 36/2009-76, 88/2010-162 и 2010-163 исправка, 14/2016-8 и 95/2018-267 други закон. Преузето са <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2009/36/9/reg>
- Зеремски, М. (1975). Долина Бегеја – пример билатералне и полигенетске дезорганизације облика. *Матица српска, Зборник за природне науке*, 48 (прештампано).
- Илић, Р. (1983). Хидролошки рејони СР Србије. *Гласник географског друштва*, LXIII(2), 103–108.

- Јовановић, В. (1988). Тиса. *Записници српског геолошког друштва за 1985–1986. годину* (сепарат).
- Јовановић, С., & Живковић, Љ. (2011). Пољопривредно становништво у функцији развоја пољопривреде Пчињског округа. *Гласник Српског географског друштва*, *XCI*(1), 65–86.
- ЈП Завод за изградњу и уређење града Зрењанина (2011). Просторни план Града Зрењанина. Преузето са http://www.zrenjanin.rs/uploads/files/userfiles/file/Urbanizam_PlanskiDokumenti/ProstorniPlan/PPGZ%20preciscen%20tekst.pdf
- ЈП Завод за урбанизам Војводине (2009). *Просторни план подручја посебне намене специјалног резервата природе Стари Бегеј – Царска бара*. Нови Сад: Републичка агенција за просторно планирање, Покрајински секретаријат за архитектуру, урбанизам и градитељство.
- ЈП Завод за урбанизам Војводине (2011). Регионални просторни план Аутономне Покрајине Војводине до 2020. године. Нови Сад: Покрајински секретаријат за урбанизам, градитељство и заштиту животне средине.
- ЈП Завод за урбанизам Ниш, & Институт за архитектуру и урбанизам Србије (2019). *Просторни план подручја посебне намене Предела изузетних одлика „Власина”*. *Нацрт просторног плана*. Београд: Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре – Сектор за просторно планирање и урбанизам.
- ЈП Србијашуме, ШГ „Врање”, ШУ „Сурдулица” (2017). *Основа газдовања шумама за ГЈ „Врла” (2018–2027)*. Београд: Биро за планирање и пројектовање у шумарству.
- Кицошев, С., Бубало-Живковић, М., & Ивков, А. (2006). *Становништво Баната*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
- Кокотовић Каназир, В. (2016). *Мали градови – демографски потенцијал Србије*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић” САНУ.
- Крајић, А. (2011). Геоколошко вредновање подручја резервата природе „Обедска бара”. *Гласник српског географског друштва*, *XCI*(4), 1–14. DOI: 10.2298/GSGD1104001K
- Лазих, Л., & Павић, Д. (2003). *Клима Баната. Географски аспекти стања и праваца развоја Србије (Војводине)*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
- Љешевић, М., & Милановић, М. (2009). Вредновање природних фактора у урбаном планирању и програмима развоја локалних заједница. *Гласник Српског географског друштва*, *89*(3), 51–58.
- Љешевић, М., Михајловић, Б., & Чучуловић, Р. (2010). Стратешки програми одрживог развоја локалних заједница. *Гласник Српског географског друштва*, *XC*(4), 159–173.
- Марковић, П., & Тодоровић, М. (1992). Утицај миграционих кретања на пољопривреду граничних простора Источне Србије. *Гласник Српског географског друштва*, *LXXI*(2), 33–44.
- Миленковић, С. (1995). Економска и просторна валоризација пољопривреде у туризму пограничних подручја Србије. *Гласник Српског географског друштва*, *LXXV*(1), 60–62.
- Милић, Ч. (1984). Морфогенеза подручја Власинског језера. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић” САНУ*, *36*, 37–48.
- Миловановић, Б., Радовановић, М., Станојевић, Г., Пецељ, М., & Николић, Ј. (2017). Клима Србије. У М. Радовановић (Ур.), *Географија Србије*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић” САНУ.
- Милошевић, М., Миливојевић, М., & Ћалић, Ј. (2007). Туфури Власине и Крајишта. *Гласник Српског географског друштва*, *LXXXVII*(1), 39–50.

- Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, & Републичка агенција за просторно планирање (2011). Просторни план Републике Србије 2010-2020. Београд: Службени гласник.
- Пенев, Г. (1995). *Становништво по старости и полу. Становништво и домаћинства СР Југославије према Попису 1991. године.* (стр.117–144). Београд: Савезни завод за статистику и Центар за демографска истраживања Института друштвених наука.
- Петровић, М. Д., Ђорђевић, Ј., Јовичић, А., Марковић, Ј. Ј., & Лешчешен, И. (2012). Туризам и просторно планирање: Студија случаја Власинско језеро. *Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство 41*, 192–209.
- Пил, Н., Пањковић, Б., Секулић, Н., Бањац, М., Амићић, Л., Стојнић, Н., Стојшић, В., & Чалакић, Д. (2009). Проширење граница СРП „Стари Бегеј – Царска бара”. *Заштита природе*, 60(1–2), 83–90.
- Покрајински завод за заштиту природе (2010). *Специјални резерват природе „Царска бара” – предлог за стављање под заштиту као заштићено подручје I категорије – Студија заштите.* Нови Сад: Покрајински завод за заштиту природе. Преузето са <http://www.pzzp.rs/rs/sr/zastita-priode/studije-zastite/zasticena-podrucja.html>
- Поповић, И. (1985). Главне просторне одлике викенд насеобине у пределу Власинског језера. *Лесковачки зборник*, 25, 285–293.
- Предојевић, Ј. (2001). Старење сеоског становништва Војводине – стање и тенденције. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 110–111, 117–128.
- Пузовић, С. (1998). Рамсарска подручја у Србији у функцији очувања диверзитета фауне птица водених станишта. *Заштита природе*, 50, 283–290.
- Ракићевић, Т. (1964). Прилог познавању образовања обала Власинског језера. *Зборник радова Географског завода Природно математичког факултета Универзитета у Београду*, XI, 43–52.
- Ракићевић, Т. (1980). Климатско рејонирање СР Србије. *Зборник радова Географског института Природно математичког факултета Универзитета у Београду*, XXVII, 29–42.
- Ракићевић, Т. (1986). Клима као туристичка вредност Србије. *Зборник радова Института за географију Природно математичког факултета Универзитета у Београду*, XXXIII, 59–70.
- Ранђеловић, В. (1994). *Геоботаничка студија Власинске тресаве.* (Магистарски рад). Биолошки факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Ранђеловић, В. (2002). *Флора и вегетација Власинске висоравни.* (Докторска дисертација). Биолошки факултет Универзитета у Београду, Београд.
- РАПП (2004). Просторни план подручја посебне намене Предела изузетних одлика „Власина”. Београд: Републичка агенција за просторно планирање.
- ИАУС (2010). Регионални просторни план општина Јужног поморавља, подручја Јабланичког и Пчињског управног округа. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије. Преузето са http://www.centarzarazvoj.org/dokumenti/sr/1_649_RPP_Juznog_Pomoravlja.pdf
- Републички завод за статистику (1995). *Становништво и домаћинства Републике Србије према Попису 1991. године.* Београд: Републички завод за статистику Србије. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G1995/Pdf/G19954001.pdf>
- Републички завод за статистику (2003а). Становништво: пол и старост. У: *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002.* у Републици Србији (књ. 2).
- Републички завод за статистику (2003б). Становништво, активност и пол, Подаци по насељима. У: *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002.* у Републици Србији (књ. 5).
- Републички завод за статистику (2004). Становништво: Пољопривредно становништво, Подаци по насељима. У: *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002.* у Републици Србији (књ. 7).

- Републички завод за статистику (2012). Становништво: Старост и пол, Подаци по насељима. У: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији (књ. 2).
- Републички завод за статистику (2013). Становништво: Економска активност, Подаци по општинама и градовима. У: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији (књ. 7).
- Републички завод за статистику (2014а). Становништво: Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. и 2011, Подаци по насељима. У: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији (књ. 20).
- Републички завод за статистику (2014б). Становништво: Упоредни преглед броја домаћинства 1948–2011. и станова, Подаци по насељима. У: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији (књ. 21).
- Савезни завод за статистику (1993). Становништво: Пол и старост, Подаци по насељима и општинама. У: *Попис становништва, домаћинства и станова 1991* (књ. 4).
- Савезни завод за статистику (1994). Становништво: Активност и пол, подаци по насељима и општинама. У: *Попис становништва, домаћинства и станова 1991* (књ. 7).
- Савезни завод за статистику (1994). Становништво: Домаћинства, пољопривредно становништво и пољопривредни фондови домаћинства, подаци по насељима и општинама. У: *Попис становништва, домаћинства и станова 1991* (књ. 8).
- Спасовски, М. (Ур.) (2003). *Демографске основе регионализације Србије*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић”, САНУ.
- Стаменковић, В., Ранђеловић, Н., & Сотиров, С. (1989). Лековите биљке ужег подручја Власине. *Лесковачки зборник, XXIX*, 367–375.
- Станковић, С. М. (1973). Географске основе туристичке валоризације. *Гласник српског географског друштва, LXXIII(1)*, 33–42.
- Станковић, С. М. (1994). Туризам пограничне зоне Србије према Бугарској. *Гласник Српског географског друштва, LXXIV(1)*, 85–94.
- Станковић, С. М. (1995). Клима као туристичка вредност. *Гласник Српског географског друштва, LXXV(2)*, 61–70.
- Станковић, С. М. (1996). Теоријске основе туристичке валоризације језера. *Гласник Српског географског друштва, LXXVI(2)*, 23–34.
- Станковић, С. М. (1998). Вештачка језера као туристичка вредност Србије. *Гласник Српског географског друштва, св. LXXVIII(2)*, 21–33.
- Станковић, С. М. (2016). Теоријске основе туристичке валоризације. *Зборник радова Географског факултета Универзитета у Београду, 64*, doi:10.5937/zrgfub1664005S
- Станковић, М. С., & Јошановић, Ј. (2009). Туристичка валоризација језера. У *Зборник радова Регионални развој, просторно планирање и стратешко управљање, институт за архитектуру и урбанизам Србије*, Београд.
- Стојановић, В. (2004). Локално становништво у заштити природе, на примеру одабраних специјалних резервата природе. *Заштита природе, 56(1)*, 111–118.
- Стојановић, В. (2005). Одрживи развој у специјалним резерватима природе Војводине. (Докторска дисертација). Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департаман за географију, туризам и хотелијерство. Нови Сад.
- Стојановић, Ж., & Манић, Е. (2009). Одрживи рурални развој и прекогранична сарадња. *Гласник Српског географског друштва, LXXXIX(2)*, 43–54.
- Стојилковић, Ј., & Девеџић, М. (2010). Однос броја пензионера и запослених у контексту демографског старења у Србији. *Зборник Матице српске за друштвене науке, 131*, 177–186.
- Стојковић, З., & Николић, В. (2014). Проблеми у газдовању приватним шумама у оквиру Предела изузетних одлика „Власина”. *Заштита природе, 64(2)*, 13–18.
- Стратегија очувања културно историјског и природног наслеђа и развоја одрживог туризма у општинама Сурдулица (Р Србија) и Копривштица (Р Бугарска). Општина Сурдулица,

- Општина Копрившница, јул 2012. Преузето са koprivshnitsa-surdulica.com/upload/SRBIIJA_STRATEGIJA_PDF.pdf
- Терзић, А., Димитров, Н., & Петревска, Б. (2019). Туристичка валоризација традиционалних руралних целина: ризици и могућности у Србији и Македонији. X Конференција Културно наслеђе – ризици и перспективе, Зборник радова, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд.
- Тодоровић, М., & Бјељац, Ж. (2007). Основе развоја руралног туризма у Србији. *Гласник Српског географског друштва*, LXXXVII(1), 135–148.
- Томић, П., & Ромелић, Ј. (1998). Неки аспекти неповољног утицаја Бегеја на строги природни резерват Царска бара. *Зборник радова Института за географију Природно-математичког факултета Универзитета у Новом Саду*, 28, 5–11.
- Тошић, Б., Живановић, З. (2013). Просторна сарадња Србије и Бугарске. *Зборник радова – Географски факултет у Београду*, 60, 49–66.
- Туристичка организација општине Сурдулица (2018). *План управљања пределом изузетних одлика Власина 2019–2028. год.* Сурдулица.
- Ђурчић, С. (2004). *Насеља Баната – географске карактеристике. Монографије Фрушке горе.* Нови Сад: Матица српска, Одељење за природне науке.
- Уредба о заштити Специјалног резервата природе „Стари Бегеј – Царска бара”. „Службени Гласник РС”, бр. 56/94 и 86/2005. Преузето са <http://ekologija.pf.uns.ac.rs/2%20prirodne%20vrednost.htm>
- Уредба о проглашењу Специјалног резервата природе „Царска бара”. „Службени Гласник РС”, бр. 46/2011-3. Преузето са <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/uredba/2011/46/2/reg>
- Уредба о заштити Предела изузетних одлика „Власина”. „Службени Гласник РС”, бр. 30/2006
- Уредба о проглашењу Предела изузетних одлика „Власина”. „Службени Гласник РС”, бр. 25/2018-8. Преузето са <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/uredba/2018/25/3/reg>
- Цвијић, Ј. (1896). Извори, тресаве и водопади у Источној Србији. Глас Српске Краљевске Академије, LI.
- Чомић, Ђ. (1984). Естетска димензија туризма. *Теорија и пракса туризма*, 1, 12–16.
- Шеварић, М. М., & Николић, М. (2011). Улога пољопривредних задруга у смањењу незапослености и сиромаштва у руралним подручјима Србије. *Економика пољопривреде*, 58(2), 39–49. Преузето са <http://www.ea.bg.ac.rs/index.php/EA/article/view/730>
- Штрбац, М., & Хамовић, Б. (2011). Економски ефекти еко-туризма. *Економика пољопривреде* 58(2), 241–249. Преузето са <http://ea.bg.ac.rs/index.php/EA/article/view/700>

* * *

- Ancuta, C., Olaru, M., Popa, N., Isfanescu Ivan, R., & Jigoria-Oprea, L. (2015). Evaluation of the sustainable development of rural settlements. Case study: Rural settlements from Romanian Banat. *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 10(3), 67–80. Преузето са <http://www.cjees.ro/viewTopic.php?topicId=549>
- Andrade, G. S. M., & Rhodes, J. R. (2012). Protected Areas and Local Communities: an Inevitable Partnership toward Successful Conservation Strategies? *Ecology and Society*, 17(4):14. <http://dx.doi.org/10.5751/ES-05216-170414>
- Athanasion, H. (1992). Human population, employment and living conditions in the area of Lake Kerkini. In P.A. Gerakes (Ed.), *Conservation and Management of Greek Wetlands: proceedings of a Workshop on Greek Wetlands* (pp. 493).
- Bell, S., Hampshire, K., & Topalidou, S. (2007). The political culture of poaching: a case study from northern Greece. *Biodiversity and Conservation*, 16, 399–418.

- Bennett, N.J., & Dearden, P. (2014). Why local people do not support conservation: Community perceptions of marine protected area livelihood impacts, governance and management in Thailand. *Marine Policy*, 44, 107–116.
- Bjeljac, Z., Curcic, N., & Brankov, J. (2012). Tourism evaluation of IBA areas in the Serbian part of Banat. *Forum geografic*. XI(2), 161–167, doi: 10.5775/fg.2067-4635.2012.034.d
- Breznik, D. (1977). *Demografija. Analiza, metodi i modeli*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja.
- Cetin, M., & Sevik, H. (2016). Evaluating the recreation potential of Ilgaz Mountain National Park in Turkey. *Environmental Monitoring and Assessment*, 188, 52, doi: 10.1007/s10661-015-5064-7
- Cross, D H. (2000). *Planning for Sustainable Cultural Heritage Tourism in Hong Kong*. Final report to the Lord Wilson Heritage Trust Council, SAR.
- Ćosić, M. (1981). Kongresni turizam i brže uključivanje u međunarodnu turističku ponudu. *Turizmologija*, 12, 41–44.
- Deže, J., & Gavran, A. (2019). Bicycle routes as a potential for tourism development in Baranja. *Interdisciplinary management research XV* (pp. 1397–1411), Преузето са <https://www.bib.irb.hr/1007073?rad=1007073>
- Dinić, J. (1997). *Prirodni potencijal Srbije. Ekonomsko-geografska analiza i ocena*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet.
- Dragišić, V. (1997). Geološko-hidrogeološke karakteristike sliva Vlasinskog jezera. U J.Blaženčić (Ur.): *Vlasinsko jezero – hidrobiološka studija* (str. 25–34). Beograd: Institut za botaniku i Botanička bašta „Jevremovac”, Biološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Drašković, B. (2013). Upravljanje resursima zaštićenih područja u Srbiji: specijalni rezervati prirode Zasavica, Uvac, Stari Begej carska bara. Beograd: Institut ekonomskih nauka i Beogradska bankarska akademija.
- Duclos, J. (1994). Mjesto ekomuzeja u razvoju muzeološkog promišljanja. *Informatica museologica*, 25 (1–4), 57–63. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/144469>
- Đorđević, D.Ž., & Šantić, D. (2015). Specific relations in the cross-border passenger traffic and the development of tourism in Southeast Serbia. *Teme*, 39(2), 395–407.
- Friganović, M. (1983). *Demogeografija. Stanovništvo svijeta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Gerakes P.A. (Ed.) (1992). *Conservation and Management of Greek Wetlands. Proceedings of a Workshop on Greek Wetlands*. (p. 493). Thessaloniki, Greece, 17–21. April, 1989. Gland, Switzerland: IUCN.
- Grabić, J., Ćirić, V., Benka, P., & Đurić, S. (2016). Water quality at three special nature reserves in Vojvodina, Serbia: Preliminary research. *Aerul și Apa: Componente ale Mediului*, 50–57.
- Jovičić, Ž. (1983). Turizmološki koncept suvenirskih predmeta sa posebnim osvrtom na suvenire Srbije. *Turizmologija*, 14, 91–97.
- Jojić Glavonjić, T., Todorčić, J., Doljak, D., & Golubović, N. (2017). Analysis of tourist motifs in the function of development of cultural tourism in the settlements surrounded by protected natural resources. *J.Geogr.Inst.Cvijic*. 67(3), 333–340.
- Jojić Glavonjić, T., Brankov, J., & Miljanović, D. (2018). Residents' perception toward protected areas – Carska Bara Special Nature Reserve (Vojvodina, Serbia). *Geographica Pannonica*, 22(4), 264–275.
- Jojić Glavonjić, T., Doljak, D., Brankov, J., & Filipović, M. (2019). Residents' perception toward protected areas – Landscape of exceptional features Vlasina (Serbia). *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 14(1), 5–17.
- Kiss, A. (2004). Is community-based ecotourism a good use of biodiversity conservation funds? *Trends in Ecology and Evolution*, 19(5), 232–237.
- Kojić, M., Randelović, V., Dajić, Z., Šoštarić, I. (2001). Review of the weed flora of meadows and pastures of Vlasina plain. *Acta herbologica*, 10(2), 67–83.
- Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja Srbije, & Horwath HTL (2007). *Master plan s poslovnim planom razvoja turizma na Vlasinskom jezeru – Predlog završnog izveštaja*.

- Mladenović, T. (1984). Visinska struktura reljefa zemljišta u SFR Jugoslaviji. *Zbornik radova Vojnogeografskog instituta*, 67–75.
- Momčilović, A. (2009). Ugroženost i zaštita plovećih ostrva Vlasinskog jezera. *Nauka i praksa*, 12(1), 139–142.
- Mrkša, M. (2015). Potencijali lovnog turizma u Srednjem Banatu. *Business School*, 1, 58–67.
- Nejašmić, I., & Toskić, A. (2016). Ostarjelost stanovništva seoskih naselja Republike Hrvatske. *Migracijske i etničke teme*, 32(2), 191–219.
- Oljača, S., Glamočlija, Đ., Kovačević, D., Oljača, M., & Dolijanović, Ž. (2008). Potencijali brdsko-planinskog regiona Srbije za organsku poljoprivrednu proizvodnju. *Poljoprivredna tehnika*, 33(4), 61–68.
- Pavić, D., Mesaroš, M., & Živković, N. (2010). Zagađenost i kvalitet vode reke Tise u Srbiji. *Zbornik radova – Geografski fakultet u Beogradu*, LVIII, 47–52.
- Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva. „Službeni glasnik RS”, br. 5/2010, 47/2011; 32/2016 i 98/2016. Preuzeto sa https://www.putevi-srbije.rs/images/pdf/regulativa/Pravilnik_o_proglašenju_i_zastiti_strogo_zasticenih_i_zasticenih_divljih_vrsta_biljaka_zivotinja_i_gljiva.pdf
- Pušić, Lj. (2008). Jedna slika multikulturalnosti u Vojvodini: jezik kao pretpostavka za komunikaciju. *Sociologija*, L(2), 175–190.
- Puzović, S., Sekulić, G., Stojnić, N., Grubač, B., & Tucakov, M. (2009). *Značajna područja za ptice u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo životne sredine i prorstornog planiranja, Zavod za zaštitu prirode Srbije, Pokrajinski sekretarijat za zaštitu životne sredine i održivi razvoj.
- Rabotić, B. (2013). *Selektivni oblici turizma*. Beograd: Visoka turistička škola strukovnih studija. (preuzeto sa academia.edu/8068693/Selektivni_oblici_turizma_Special_Interest_Tourism_2nd_edn)
- Ramsar Convention on Wetlands (2018). *Global Wetland Outlook: State of the World's Wetlands and their Services to People*. Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat. Preuzeto sa https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/gwo_e.pdf
- Randelović, V., & Zlatković, B. (2010). *Flora i vegetacija Vlasinske visoravni*. Niš: Odsek za biologiju i ekologiju, Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet u Nišu.
- Rudan, E. (2012). Razvojne perspektive kreativnoga turizma Hrvatske. *Ekonom. Misao Praksa DBK*, XXI(2), 713–730. Preuzeto sa https://bib.irb.hr/datoteka/629007.E_Rudan_2_2012_p_713_730_9.pdf
- Saletto Janković, M. (1997). *Geoekološke značajke nacionalnog parka „Paklenica”*. (Doktorska disertacija). Geografski odsjek, Prirodoslovno-matematički fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- Simonović, P., & Nikolić, V. (1997). Ihtiofauna vlasinskog jezera – stanje i perspektiva. U J. Blaženčić (Ur.), *Vlasinsko jezero – hidrobiološka studija* (str. 179–198). Beograd: Institut za botaniku i Botanička bašta „Jevremovac”, Biološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Sladonja, B., Brščić, K., Poljuha, D., Fanuko, N., & Grgurev, M. (2012). Introduction of Participatory Conservation in Croatia, Residents' Perceptions: A Case Study from the Istrian Peninsula. *Environmental Management*, 49, 1115–1129. doi: 10.1007/s00267-012-9851-4
- Spalević, A., & Igračev, N. (2011). The natural – geographical basics for the development of the adventure tourism in Serbia. *Journal of Geographical Institute of “Jovan Cvijić” SASA*, 3, 137–150.
- Stanković, S., & Laušević, R. (1997). Vlasina. U J. Blaženčić (Ur.), *Vlasinsko jezero – hidrobiološka studija* (1–23). Beograd: Institut za botaniku i Botanička bašta „Jevremovac”, Biološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Stanković, S., Filipović, D., & Obradović, D. (2003). Zaštićena prirodna dobra u funkciji razvoja turizma. U *XI naučno-stručni skup o prirodnim vrednostima i zaštiti životne sredine „Ekološka istina 2003.”*. Bor: Tehnički fakultet u Boru – Univerzitet u Beogradu i Društvo

mladih istraživača; Zaječar: Zavod za zaštitu zdravlja „Timok” i Centar za poljoprivredna i tehnološka istraživanja.

- Stojanović, V. (2003). Stanje i mogućnosti razvoja turizma u odabranim Specijalnim rezervatima prirode Vojvodine. *Turizam*, 7, 26–28.
- Stojanović, V. (2005). Degradation and protection of Wetlands in Special Nature Reserves in Vojvodina. *Geographica Pannonica*, 9, 24–28.
- Stojanović, V., Pavić, D., & Ristanović, B. (2009). The implementation of the Principle of Sustainable Development in the Special Nature Reserve „Stari Begej – Carska bara” (Vojvodina, Serbia). *Geographica Pannonica*, 13(1), 11–16.
- Stojanović, V., Lazić, L., Pavić, D., Panjković, B., Košić, K., Dragin, A., Stankov, U., Jovanović, M., Pantelić, M., Stamenković, I., & Ivanović, LJ. (2011). *Studija izvodljivosti razvoja ekoturizma u zaštićenim prirodnim dobrima Vojvodine (sa posebnim osvrtom na Ramsarska područja)*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
- Šulc, I., & Valjak, V. (2012). Zaštićena područja u funkciji održivog razvoja hrvatskog otočja – primjer otoka Mljeta. *Hrvatski geografski glasnik*, 74(1), 161–185.
- Tešić, M., & Brozinčević, K. (1975). Vlažnost zraka kao prirodni činilac i relativna vlaga na jugoslavenskoj obali Jadrana. Hidrografski institut jugoslavenske ratne mornarice, Split.
- Tomić, P. (1982). Reka Bergej i njen vodoprivredni značaj. *Zbornik radova Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu*, 11, 25–36.
- Tot, I., Slacki, A., Đurić, M., & Popović, M. (2015). Butterflies of the Vlasina region in southeast Serbia (Lepidoptera: Papilionoidea). *Acta entomologica serbica*, 20, 117–135.
- Vesić, M., & Živanović, V. (2018). The current state and strategies for development of tourism in the area of exceptional features „Vlasina”. In *Modern management tools and economy of tourism sector in present area*, 3rd International thematic monograph – Thematic proceedings, (pp. 449–459), Belgrade.
- Vasiljević, M., Kezela, B., & Balać, M. (1997). Fizičko-hemijske karakteristike vode akumulacije Vlasinsko jezero. U J. Blaženčić (Ur.), *Vlasinsko jezero – hidrobiološka studija* (str. 35–40). Beograd: Institut za botaniku i Botanička bašta „Jevremovac”, Biološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Vujović, S., Cvijanović, D., & Štetić, S. (2012). Destinacijski koncept razvoja turizma. Beograd: Institut za ekonomiku poljoprivrede.
- Wood, M. E. (2002). Ekoturizam. Principi, postupci i politike za održivost. Beograd: Centar za odgovorni i održivi razvoj turizma (CenORT).
- Zmijanović, LJ. (2014). Održivi razvoj i upravljanje baštinom zaštićenih područja na primjeru Pokrčja. *Godišnjak Titius*, 6-7(6–7), 71–90. Preuzeto sa <https://hrcak.srce.hr/149589>
- Županijski zavod za prostorno uređenje, Zavod za prostorno planiranje iz Osijeka (2006). *Prostorni plan parka prirode „Kopački rit”*. Osijek: Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva, i Zavod za prostorno planiranje.

* * *

СПИСАК СЛИКА

Слика 1. Географски положај Рамсарских подручја у Србији.....	3
Слика 2. Подручје специјалног резервата природе „Царска бара”.....	13
Слика 3. Водени орашак (<i>Trapa natantis</i>).....	21
Слика 4. Панонски звездан (<i>Tripolium pannonicum</i>).....	21
Слика 5. Чиков (<i>Misgurnus fossilis</i>).....	22
Слика 6. Гавчица (<i>Rhodeus amarus</i>).....	22
Слика 7. Орао белорепан (<i>Haliaeetus albicilla</i>).....	23
Слика 8. Корморан (<i>Phalacrocorax carbo</i>).....	23
Слика 9. Подручје предела изузетних одлика „Власина”.....	25
Слика 10. Кичица (<i>Centarium umbelatum Gillib.</i>).....	32
Слика 11. Кокотац (<i>Melilotus officinalis Medic.</i>).....	32
Слика 12. Јагорчевина (<i>Primula veris L.</i>).....	32
Слика 13. Боровница (<i>Vaccinium Myrtillus L.</i>).....	32
Слика 14. Хајдучка трава (<i>Achillea millefolium L.</i>).....	33
Слика 15. Копитњак (<i>Asarum europaeum L.</i>).....	33
Слика 16. Матичњак (<i>Melissa officinalis L.</i>).....	33
Слика 17. Кантарион (<i>Hypericum perforatum L.</i>).....	33
Слика 18. Подубица (<i>Teucrium chamaedrys</i>).....	33
Слика 19. Оригано (<i>Origanum vulgare L.</i>).....	33
Слика 20. Валеријана (<i>Valeriana officinalis L.</i>).....	33
Слика 21. Гљива чага (<i>Inonotus obliquus</i>).....	34
Слика 22. Брање чаге на Власини.....	34
Слика 23. Најзаступљеније врсте Власинског језера – греч.....	36
Слика 24. Најзаступљеније врсте Власинског језера – бабушка.....	36
Слика 25. Промене броја становника насеља заштитне зоне СРП-а.....	39
Слика 26. Промене броја становника насеља непосредног окружења СРП-а.....	40
Слика 27. Старосна пирамида становништва насеља СРП „Царска бара” и непосредног окружења, према подацима Пописа 1991. године.....	45
Слика 28. Старосна пирамида становништва насеља СРП „Царска бара” и непосредног окружења, према подацима Пописа 2002. године.....	46
Слика 29. Старосна пирамида становништва насеља СРП „Царска бара” и непосредног окружења, према подацима Пописа 2011. године.....	47
Слика 30. Дом културе, Перлез.....	52
Слика 31. Истурено одељење ОШ „Соња Маринковић”, Лукино Село.....	52
Слика 32. Центар села са месном канцеларијом, Стајићево.....	52
Слика 33. Основна школа „Стеван Синђелић”, Книћанин.....	52
Слика 34. Сакупљање трске, Бело Блато.....	55
Слика 35. Одсељени чланови домаћинства, становништво заштитне зоне.....	55
Слика 36. Мишљење испитаника насеља заштитне зоне о бројности посетилаца.....	56
Слика 37. Свест испитаника насеља заштитне зоне СРП „Царска бара” о врсти заштићеног добра на чијој територији живе.....	57
Слика 38. Свест испитаника насеља заштитне зоне СРП „Царска бара” о томе ко је управљач.....	57
Слика 39. Мишљење испитаника насеља заштитне зоне СРП „Царска бара” о бризи Управљача.....	58
Слика 40. Коришћење ресурса међу становништвом насеља заштитне зоне Резервата.....	58
Слика 41. Пансион „Осеан”, Бело Блато.....	59
Слика 42. Салаш „Мала Лујза”.....	59
Слика 43. Туризам у насељима заштитне зоне Резервата.....	60

Слика 44. Мишљење испитаника у насељима заштитне зоне о утицају Резервата на свакодневни живот.....	60
Слика 45. Мишљење испитаника насеља заштитне зоне о предностима живота у заштићеном подручју.....	61
Слика 46. Мишљење испитаника насеља заштитне зоне о штети коју (не)трпе живљењем у заштићеном подручју.....	62
Слика 47. Године испитаника и став о останку односно одласку.....	63
Слика 48. Пол испитаника и став о органској пољопривреди.....	63
Слика 49. Пол испитаника и став о останку односно одласку.....	64
Слика 50. Степен образовања испитаника и став о останку односно одласку.....	64
Слика 51. Пољопривредници и став о могућности пристојног живљења од бављења пољопривредом.....	65
Слика 52. Тип домаћинства и пољопривредна будућност.....	65
Слика 53. Парк у Книћанину.....	66
Слика 54. Основна школа у Книћанину.....	66
Слика 55. Одсељени чланови домаћинства, становништво непосредног окружења.....	67
Слика 56. Мишљење испитаника насеља непосредног окружења о бројности посетилаца.....	68
Слика 57. Свест испитаника насеља непосредног окружења о врсти заштићеног добра у чијој близини живе.....	68
Слика 58. Свест испитаника насеља непосредног окружења о томе ко је управљач.....	69
Слика 59. Мишљење испитаника насеља непосредног окружења о бризи Управљача.....	69
Слика 60. Коришћење ресурса међу становништвом насеља непосредног окружења.....	70
Слика 61. Туризам у насељима непосредног окружења Резервата.....	70
Слика 62. Мишљење испитаника у насељима непосредног окружења о утицају Резервата на свакодневни живот.....	71
Слика 63. Мишљење испитаника насеља непосредног окружења о предностима живота у заштићеном подручју.....	71
Слика 64. Мишљење испитаника насеља непосредног окружења о штети коју (не)трпе живљењем у заштићеном подручју.....	72
Слика 65. Године испитаника и став о останку односно одласку.....	73
Слика 66. Пол испитаника и став о органској пољопривреди.....	73
Слика 67. Пол испитаника и став о останку односно одласку.....	74
Слика 68. Степен образовања испитаника и став о останку односно одласку.....	74
Слика 69. Пољопривредници и став о могућности пристојног живљења од бављења пољопривредом.....	75
Слика 70. Тип домаћинства и пољопривредна будућност.....	75
Слика 71. Промена броја становника насеља обода Власинског језера.....	77
Слика 72. Промена броја становника насеља залеђа Власинског језера.....	77
Слика 73. Старосна пирамида становништва насеља ПИО „Власина”, Попис 1991. године...80	
Слика 74. Старосна пирамида становништва насеља ПИО „Власина”, Попис 2002. године...81	
Слика 75. Старосна пирамида становништва насеља ПИО „Власина”, Попис 2011. године...82	
Слика 76. Основна школа „Свети Сава” у насељу Божица.....	88
Слика 77. Основна школа „Академик Ђорђе Лазаревић” у насељу Власина Округлица.....	88
Слика 78. Основна школа „Иво Лола Рибар” у насељу Клисуре.....	89
Слика 79. Спортски терени у Промаји.....	89
Слика 80. Спортски терени у Власини Рид.....	89
Слика 81. Спортски терени у Власини Рид.....	89
Слика 82. Остаци основне школе у насељу Власина Рид.....	90
Слика 83. Одсељени чланови домаћинства, становништво насеља обода Власинског језера.....	91
Слика 84. Мишљење испитаника насеља обода језера о бројности посетилаца.....	92

Слика 85. Свест испитаника насеља обода Власинског језера о врсти заштићеног добра на чијој територији живе.....	92
Слика 86. Свест испитаника насеља обода Власинског језера о томе ко је управљач.....	93
Слика 87. Мишљење испитаника насеља обода Власинског језера о бризи управљача.....	93
Слика 88. Размишљања испитаника насеља обода језера о будућности Власине.....	94
Слика 89. Коришћење ресурса међу становништвом у насељима обода језера.....	94
Слика 90. Туризам у насељима обода Власинског језера.....	95
Слика 91. Мишљење испитаника насеља обода Власинског језера о утицају заштићеног предела на свакодневни живот.....	95
Слика 92. Мишљење испитаника насеља обода Власинског језера о предностима живота у заштићеном подручју.....	96
Слика 93. Мишљење испитаника насеља обода Власинског језера о штети коју (не)трпе живљењем у заштићеном подручју.....	96
Слика 94. Године испитаника и став о останку односно одласку.....	97
Слика 95. Пол испитаника и ставови о органској пољопривреди.....	97
Слика 96. Пол испитаника и став о останку односно одласку.....	98
Слика 97. Степен образовања испитаника и став о останку односно одласку.....	98
Слика 98. Пољопривредници и став о пристојном животу од пољопривреде.....	99
Слика 99. Тип домаћинства и пољопривредна будућност.....	99
Слика 100. Насеље Божица.....	100
Слика 101. Одсељени чланови домаћинства, становништво насеља залеђа језера.....	101
Слика 102. Мишљење испитаника насеља залеђа језера о бројности посетилаца.....	101
Слика 103. Свест испитаника насеља залеђа Власинског језера о врсти заштићеног природног добра на чијој територији живе.....	102
Слика 104. Свест испитаника насеља залеђа Власинског језера о томе ко је Управљач.....	102
Слика 105. Мишљење испитаника насеља залеђа језера о бризи Управљача.....	103
Слика 106. Како становништво насеља залеђа види будућност Власине.....	103
Слика 107. Коришћење ресурса у насељима која окружују језеро.....	104
Слика 108. Бављење туризмом.....	104
Слика 109. Утицај заштите на свакодневни живот.....	105
Слика 110. Корист од живота у заштићеном подручју (залеђе).....	105
Слика 111. Штета због живота у заштићеном подручју (насеља залеђа).....	106
Слика 112. Године и останак односно одлазак.....	106
Слика 113. Пол и ставови о органској пољопривреди.....	107
Слика 114. Пол испитаника и став о останку односно одласку.....	107
Слика 115. Степен образовања испитаника и став о останку односно одласку.....	108
Слика 116. Пољопривредници и пристојан живот од пољопривреде.....	108
Слика 117. Тип домаћинства и пољопривредна будућност.....	109
Слика 118. Природњачка кућа.....	117
Слика 119. Чамац који данас вози туристе Старим Бегејем.....	117
Слика 120. Чамац који је некада возио туристе Старим Бегејем.....	117
Слика 121. Стари Бегеј, 2016. година.....	118
Слика 122. Стари Бегеј, 2019. година.....	118
Слика 123. Хотел Сибила, са паркингом.....	118
Слика 124. Стаза здравља, проходни део.....	119
Слика 125. Стаза здравља, мање проходни део.....	119
Слика 126. Планинари београдског клуба „Железничар” на дужој стази, на насипу уз Царску бару.....	120
Слика 127. Планинари београдског клуба „Железничар” на дужој стази, на насипу између језера Мика и Коча.....	120
Слика 128. Некадашњи видиковац на Царској бари.....	120
Слика 129. Стаза која је водила до некадашњег видиковца.....	120

Слика 130. Мостић на стази здравља 2015. године, поглед са Старог Бегеја.....	120
Слика 131. Мостић на стази здравља 2019. године ,поглед са Старог Бегеја.....	120
Слика 132. Излетиште, трећа зона заштите, октобар 2016.....	121
Слика 133. Излетиште, трећа зона заштите, август 2019.....	121
Слика 134. Запуштено игралиште, август 2019.....	121
Слика 135. Запуштено игралиште, остаци мостића.....	121
Слика 136. Запуштено игралиште, дотрајао мобилијар.....	121
Слика 137. Запуштено игралиште, остаци одбокашког терена.....	121
Слика 138. Пансион „Осеан”, Бело Блато.....	125
Слика 139. Етно салаш „Мала Лујза”, Бело Блато.....	125
Слика 140. Пијаца у центру Белог Блата.....	126
Слика 141. Инфо табла у центру Белог Блата.....	126
Слика 142. Језеро Јоца.....	130
Слика 143. Језеро Јоца.....	130
Слика 144. Црква Успења Богородице у Перлезу.....	135
Слика 145. Црква Успења Богородичиног у Стајићеву.....	135
Слика 146. Кућа тршчара у Белом Блату.....	135
Слика 147. Стари млин са ветрењачом, у дворишту фабрике трске.....	135
Слика 148. Цркве у Белом Блату.....	137
Слика 149. Еко-етно комплекс „Царска бара”.....	137
Слика 150. Стари млин у Перлезу.....	137
Слика 151. Етно село „Тигањица”.....	137
Слика 152. Стари парк у Перлезу, цркве.....	141
Слика 153. Стари парк у Перлезу, улаз.....	141
Слика 154. Педалине и два бродића која возе туристе по Власинском језеру.....	145
Слика 155. Плажа испред хотела Власина.....	145
Слика 156. Информативни центар за заштиту животне средине, Власина Рид.....	145
Слика 157. Паркирана возила, на једином, већ пропалом и недовољно дугачком тротоару на Власини Рид.....	146
Слика 158. Паркирана возила, на Власини Рид, уз саму обалу језера.....	146
Слика 159. Запуштена кратка стаза за пешаке у северо-западном делу језера.....	146
Слика 160. Путоказ за шетаче, планинаре и бициклисте.....	146
Слика 161. Едукативне и инфо табле.....	147
Слика 162. Едукативне и инфо табле.....	147
Слика 163. Уређена места за излетнике, Власина Рид.....	147
Слика 164. Уређена места за излетнике, Власина Рид.....	147
Слика 165. Уређена места за излетнике, Власина Рид.....	147
Слика 166. Уређена места за излетнике, Власина Рид.....	147
Слика 167. Фудбалски терен уз некадашњи камп „Власина”.....	148
Слика 168. Нови терен у близини хотела „Нарцис”.....	148
Слика 169. Ренцери испред хотела „Нарцис”.....	152
Слика 170. Хотел „Власина”.....	152
Слика 171. Сезонска пијаца, Власина Рид.....	153
Слика 172. Пецароши уз највеће тресетно острво „Моби Дик”, насукано од 2016. године.....	156
Слика 173. Водено окно, настало након што се „Моби Дик” насукао.....	156
Слика 174. Осматрачница за птице, Власина Рид.....	157
Слика 175. Осматрачница за птице, Власина Округлица.....	157
Слика 176. Стазе на Чемернику.....	158
Слика 177. Путокази на Чемернику.....	158
Слика 178. Бициклисти на последњим припремама пред Балканско првенство у планинском бициклизму.....	158

Слика 179. Планинари на Грамади.....	158
Слика 180. Улаз у некадашњи камп „Власина”.....	159
Слика 181. Данашњи „дивљи” камп.....	159
Слика 182. Црква Св. Илије, Власина Рид.....	163
Слика 183. Црква Светог Николе из 14. века, са новом црквом поред, у Божици.....	163
Слика 184. „Видиковац Хаџи Замфир”, Власина Рид.....	163
Слика 185. „Видиковац Хаџи Замфир”, Власина Рид.....	163
Слика 186. „Власински триатлон самопревазилажења”.....	166
Слика 187. Трка у црнотравском Бајк парку.....	166
Слика 188. Рамсарско подручје и парк природе „Копачки рит”.....	176
Слика 189. Стаза Бијелог лопоча.....	177
Слика 190. Стаза Бијелог лопоча.....	177
Слика 191. Положај парка природе „Копачки рит”.....	179
Слика 192. Активности које се спроводе у Парку природе „Копачки рит”.....	180
Слика 193. Активности које се спроводе у Парку природе „Копачки рит”.....	180
Слика 194. Активности које се спроводе у Парку природе „Копачки рит”.....	180
Слика 195. Активности које се спроводе у Парку природе „Копачки рит”.....	180
Слика 196. Активности које се спроводе у Парку природе „Копачки рит”.....	180
Слика 197. Радионице за најмлађе у парку природе „Копачки рит” поводом Међународне ноћи шишмиша.....	180
Слика 198. Радионице за најмлађе у парку природе „Копачки рит” поводом Међународне ноћи шишмиша.....	180
Слика 199. Туристички брод на електрични погон „Лабуд”.....	181
Слика 200. Језеро Керкини.....	183
Слика 201. Керкини језеро, Централна Македонија, Грчка.....	184
Слика 202. Хотел Удружења ”Oikoregigitis” у Керкинију.....	185
Слика 203. Приватна вила у Корифоудију.....	185
Слика 204. Приватне виле у Литотопосу.....	186
Слика 205. Приватне виле у Литотопосу.....	186
Слика 206. Интерпретативни центар у рамсарском подручју „Oak Hammock Marsh”.....	187
Слика 207. Интерпретативни центар у рамсарском подручју „Oak Hammock Marsh”.....	187
Слика 208. Активности за посетиоце у рамсарском подручју „Oak Hammock Marsh”.....	188
Слика 209. Активности за посетиоце у рамсарском подручју „Oak Hammock Marsh”.....	188
Слика 210. Активности за посетиоце у рамсарском подручју „Oak Hammock Marsh”.....	188
Слика 211. Активности за посетиоце у рамсарском подручју „Oak Hammock Marsh”.....	188
Слика 212. Рамсарско подручје „Церкнишко језеро са околином”.....	189
Слика 213. Музеј Церкнишког језера „Језерски храм” у насељу Долење Језеро.....	190
Слика 214. Музеј Церкнишког језера „Језерски храм” у насељу Долење Језеро.....	190
Слика 215. Становништво околних села у служби туриста.....	190
Слика 216. Планиране пешачке стазе у Рамсарском подручју Церкнишко језеро.....	191
Слика 217. Планиране пешачке стазе у Рамсарском подручју Церкнишко језеро.....	191
Слика 218. Састанак управљача са локалним становништвом.....	191
Слика 219. Дани парка.....	191
Слика 220. Дани парка у рамсарском подручју „Церкнишко језеро”.....	192
Слика 221. Дани парка у рамсарском подручју „Церкнишко језеро”.....	192

СПИСАК ТАБЕЛА

Табела 1. Рамсарска подручја у Србији.....	2
Табела 2. Вредности одабраних климатских елемената измерене на метеоролошкој станици Зрењанин у периоду 1961–2010. односно 1966–2010. година.....	20
Табела 3. Вредности одабраних климатских елемената измерене на метеоролошкој станици Власина у периоду 1961–2010. односно 1961–2006. година	29
Табела 4. Упоредни преглед броја становника свих насеља СРП „Царска бара”	39
Табела 5. Упоредни преглед броја становника насеља заштитне зоне СРП „Царска бара” и његовог непосредног окружења.....	39
Табела 6. Промена броја становника по групама насеља подручја СРП-а, према последња три пописа.....	40
Табела 7. Типови општег кретања становништва у међупописном периоду, према М. Фригановићу (1969).....	41
Табела 8. Опште (укупно) кретање становништва заштитне зоне СРП „Царска бара” 1991– 2011.....	42
Табела 9. Опште (укупно) кретање становништва непосредног окружења СРП „Царска бара” 1991–2011.....	42
Табела 10. Индекс старења становништва Србије 1991–2002–2011.....	43
Табела 11. Компаративна анализа индекса старења (I_s) становништва истраживаног подручја СРП „Царска бара” 1991–2002–2011.....	43
Табела 12. Основни индикатори старосно–полне структуре становништва насеља СРП „Царска бара” и непосредног окружења, 1991. година.....	44
Табела 13. Основни индикатори старосно–полне структуре становништва насеља СРП „Царска бара” и непосредног окружења, 2002. година.....	45
Табела 14. Основни индикатори старосно–полне структуре становништва насеља СРП „Царска бара” и непосредног окружења, 2011. године.....	46
Табела 15. Стадијуми демографске старости и критеријуми за њихово одређивање.....	47
Табела 16. Индикатори демографског старења становништва у насељима СРП „Царска бара”, према Попису 2011. године.....	48
Табела 17. Економска активност на подручју насеља СРП „Царска бара”, 1991. године.....	48
Табела 18. Економска активност на подручју насеља СРП „Царска бара”, 2002. године.....	49
Табела 19. Економска активност на подручју насеља СРП „Царска бара”, 2011. године.....	49
Табела 20. Структура активног становништва које обавља занимање према делатности у насељима СРП „Царска бара”, 1991, 2002, 2011. године.....	50
Табела 21. Кретање укупног и активног пољопривредног становништва насеља СРП „Царска бара”, 1991. године.....	51
Табела 22. Кретање укупног и активног пољопривредног становништва насеља СРП „Царска бара”, 2002. године.....	51
Табела 23. Кретање укупног и активног пољопривредног становништва насеља СРП „Царска бара”, 2011. године.....	51
Табела 24. Објекти социјалне инфраструктуре у насељима СРП „Царска бара” (стање из 2019. године).....	52
Табела 25. Анкета у свих пет насеља СРП „Царска бара”.....	53
Табела 26. Анкета међу становништвом заштитне зоне СРП „Царска бара”.....	54
Табела 27. Анкета међу становништвом непосредног окружења СРП „Царска бара”.....	67
Табела 28. Упоредни преглед броја становника насеља ПИО „Власина”.....	76
Табела 29. Упоредни преглед броја становника насеља обода језера и насеља залеђа у ПИО „Власина”.....	77
Табела 30. Промена броја становника по групама насеља подручја ПИО „Власина”, према последња три пописа.....	78

Табела 31. Опште (укупно) кретање становништва у насељима обода Власинског језера 1991–2011.....	78
Табела 32. Опште (укупно) кретање становништва у насељима залеђа Власинског језера 1991–2011.....	79
Табела 33. Компаративна анализа индекса старења (I_s) становништва истраживаног подручја ПИО 1991–2002–2011.....	79
Табела 34. Основни индикатори старосно – полне структуре становништва насеља ПИО „Власина”, 1991. година.....	80
Табела 35. Основни индикатори старосно–полне структуре становништва 2002. године.....	81
Табела 36. Основни индикатори старосно–полне структуре становништва 2011. године.....	82
Табела 37. Индикатори демографског старења становништва у насељима ПИО „Власина”, према Попису 2011. године.....	83
Табела 38. Економска активност на подручју насеља ПИО „Власина”, 1991. године.....	84
Табела 39. Економска активност на подручју насеља ПИО „Власина”, 2002. године.....	85
Табела 40. Економска активност на подручју насеља ПИО „Власина”, 2011. године.....	85
Табела 41. Структура активног становништва које обавља занимање према делатности у насељима ПИО „Власина”, 1991, 2002, 2011.....	86
Табела 42. Кретање укупног и активног пољопривредног становништва насеља ПИО-а, 1991. година.....	87
Табела 43. Кретање укупног и активног пољопривредног становништва насеља ПИО-а, 2002. година.....	87
Табела 44. Кретање укупног и активног пољопривредног становништва насеља ПИО-а, 2011. година.....	87
Табела 45. Објекти социјалне инфраструктуре у насељима ПИО „Власина”.....	88
Табела 46. Анкета у седам насеља ПИО „Власина”.....	90
Табела 47. Анкета међу становништвом обода Власинског језера.....	91
Табела 48. Анкета међу становништвом залеђа језера.....	100
Табела 49. Вредновање потенцијала подручја СРП „Царска бара” са аспекта развоја рекреативног и излетничког (викенд) туризма.....	122–124
Табела 50. Вредновање потенцијала насеља СРП „Царска бара” са аспекта развоја руралног туризма.....	127–128
Табела 51. Вредновање потенцијала подручја СРП „Царска бара” са аспекта развоја туризма специфичних интересовања (спортски риболов, лов, посматрање птица, цикл туризам).....	132–133
Табела 52. Археолошка налазишта у заштитној зони резервата.....	134
Табела 53. Дела са споменичким и уметничким својствима.....	135
Табела 54. Просторне културно-историјске целине на подручју СРП „Царска бара”.....	136
Табела 55. Манифестације у насељима Резервата и околине.....	138
Табела 56. Вредновање потенцијала подручја ПИО „Власина” са аспекта развоја рекреативног и излетничког (викенд) туризма.....	148–150
Табела 57. Вредновање потенцијала насеља ПИО „Власина” са аспекта развоја руралног туризма.....	153–155
Табела 58. Вредновање потенцијала подручја ПИО „Власина” са аспекта развоја туризма специфичних интересовања (спортски риболов, лов, посматрање птица, авантуристички туризам).....	159–161
Табела 59. Дела са споменичким и уметничким својствима.....	162
Табела 60. Манифестације у насељима ПИО „Власина”.....	164
Табела 61. Србија и Хрватска, заштита природе.....	175
Табела 62. Кретање броја становника у насељима окружења парка природе „Копачки риг”.....	181

UPITNIK

Poštovani, pred Vama je **Upitnik o životu u zaštićenom području (Carska Bara)**, odnosno o Vašem iskustvu života u zaštićenom području.

Moje ime je Tamara Jojić Glavonjić i zaposlena sam u Geografskom institutu „Jovan Cvijić”, u Beogradu. Pišem doktorsku tezu na temu života stanovništva u zaštićenim područjima i bila bih Vam zahvalna ako biste Vi i članovi Vašeg domaćinstva izdvojili malo vremena da popunite ovaj Upitnik.

Ime naselja: _____ Broj Upitnika: _____ Datum: _____

Opština kojoj pripada: _____

I Pitanja o anketiranom licu

Pol: Ž M

Godine: _____

Završena škola:

a) Osnovna škola	c) Viša škola ili fakultet
b) Srednja škola ili gimnazija	d) Bez škole

Radni status:

a) Nezaposlen/a	d) Učenik/ca ili student
b) Zaposlen/a u poljoprivredi	e) Domaćica
c) Zaposlen/a van poljoprivrede	f) Penzioner/ka

Tip domaćinstva:

a) Poljoprivredno domaćinstvo	c) Nепoljoprivredno domaćinstvo
b) Mešovito domaćinstvo	

Broj članova domaćinstva koji su se u proteklih 10 godina odselili i žive u nekom drugom mestu u Srbiji:

a) Nijedan	c) Od dva do pet
b) Jedan	d) Više od pet

Broj članova koji su se u proteklih 10 godina odselili i žive u nekom drugom mestu u inostranstvu:

- 1) Nijedan
- 2) Jedan
- 3) Od dva do pet
- 4) Više od pet

Ja svoju budućnost vidim u ovom selu:

- a) Da
- b) Ne

II Pitanja o prirodnim resursima i njihovom korišćenju

P1. Šta koristite od prirodnih resursa u svojoj okolini? (možete zaokružiti više ponuđenih odgovora)

- a) Zemljište (gajim povrće i voće, vodim stoku na ispašu, gajim pčele, sečem trsku...)
- b) Lovim ribu
- c) Lovim divlje životinje
- d) _____ (slobodan odgovor)
- e) Ne koristim prirodne resurse

P2. Da li posedujete poljoprivredno zemljište?

- a) Da
- b) Ne

P3. Poljoprivredom se bavim:

- a) Za sopstvene potrebe
- b) Za prodaju i sopstvene potrebe
- c) Ne bavim se poljoprivredom

P4. Poljoprivredne proizvode prerađujem (pravim kobasice, rakiju, turšiju, kompot, slatko, džem...)?

- a) Da, samo za svoju porodicu
- b) Da, i za svoju porodicu i za prodaju
- c) Ne

P5. Šta mislite o organskoj poljoprivredi?

- a) U tome je budućnost i već sam prešao/la na organsku poljoprivredu
- b) Kada bih dobio/la subvencije od države, prešao/la bih na organsku poljoprivredu
- c) To je pomodarstvo, moji proizvodi su domaći i zdravi

P6a. Da li su ikada za vas meštane organizovali radionice o organskoj poljoprivredi?

- a) Da, jednom
- b) Da, više puta
- c) Ne, nikada

P6b. Da li se sećate ko je organizovao te radionice?

- a) Da, neko iz Opštine
- b) Da, neko iz Pokrajinske Vlade
- c) Da, neka nevladina organizacija
- d) Da, _____ (slobodan odgovor)
- e) Ne sećam se
- f) Niko nam nije držao radionice

P7. Mislim da od poljoprivrede može pristojno da se živi:

- a) Da
- b) Da, ali ne samo od poljoprivrede
- c) Ne

P8. Zaokružite rečenicu sa kojom se slažete:

- a) Budućnost mog sela je u poljoprivrednoj proizvodnji
- b) Budućnost mog sela nije u poljoprivrednoj proizvodnji

III Pitanja o turizmu

P9. Da li se bavite seoskim turizmom? (možete zaokružiti više odgovora)

- a) Da, izdajemo sobe (samo noćenje)
- b) Da, imamo pansion (noćenje i ishrana)
- c) Da, imamo restoran/kafanu
- d) Da, pravimo i prodajemo suvenire
- e) Da, _____ (slobodan odgovor)
- f) Ne

P10. Seoskim turizmom se bavim :

- a) Poslednjih par godina
- b) I pre nego što je zaštićena Carska Bara (više od 20 godina)
- c) Ne bavim se više seoskim turizmom, a nekada sam se bavio
- d) Ne bavim se seoskim turizmom i nikada se nisam bavio

P11. Mislim da imam potrebne uslove da bavim seoskim turizmom (tekuća voda, struja, grejanje zimi, dovoljan broj soba, više od jednog kupatila, domaci proizvodi na trpezi, lepo uređeno dvorište, ...):

- a) Da
- b) Ne, ali ako bih dobio/la subvencije od države uredio/la bih domaćinstvo za seoski turizam
- c) Ne, ali ionako ne želim da se bavim seoskim turizmom

P11a. Da li su ikada za vas meštane organizovali radionice o seoskom turizmu?

- a) Da, jednom
- b) Da, više puta
- c) Ne, nikada

P11b. Da li se sećate ko je organizovao te radionice?

- a) Da, neko iz Carske Bare
- b) Da, neko iz Opštine
- c) Da, neka nevladina organizacija
- d) Da, _____ (slobodan odgovor)
- e) Ne sećam se
- f) Niko nam nije držao radionice

P12. Mislim da turisti posećuju naše selo:

- a) Više nego pre 20 godina i to je zbog proglašenja Carske Bare za zaštićeno prirodno dobro
- b) Više nego pre 20 godina, ali to nije zbog proglašenja Carske Bare za zaštićeno prirodno dobro
- c) Isto kao i pre 20 godina

d) Manje nego pre 20 godina

P13. Mislim da je broj turista u našem selu:

- a) Mali
- b) Dovoljan
- c) Ima ih previše

P14. Mislim da naše selo najviše posećuju:

- a) Domaći turisti
- b) Strani turisti
- c) Podjednako i domaći i strani turisti

P15. Mislim da seoski turizam može zadržati stanovnike u našem selu:

- a) Da >>
- b) Ne

P16. Mislim da seoski turizam može privući novo stanovništvo u naše selo:

- a) Da
- b) Ne

P17. Mislim da od seoskog turizma može pristojno da se živi:

- d) Da
- e) Da, ali ne samo od turizma
- f) Ne

P18. Zaokružite rečenicu sa kojom se slažete:

- a) Budućnost mog sela je u seoskom turizmu
- b) Budućnost mog sela nije u seoskom turizmu

IV Pitanja o Carskoj Bari

P19. Da li znate da je na teritoriji Vašeg sela zaštićeno prirodno dobro?

- a) Da
- b) Ne

P20. Da li znate koje je to tačno prirodno dobro?

- a) Nacionalni park
- b) Specijalni rezervat prirode
- c) Ne znam

P21. Da li ste nekada bili u Carskoj Bari?

- a) Da
- b) Ne

P22. Da li znate ko gazduje/upravlja Carskom Barom?

- a) Da, to je _____
(navesti naziv preduzeća, organizacije ili osobe)
- b) Ne znam

P23. Mislim da Upravljač:

- a) Više brine o zaštiti prirode nego o nama koji ovde živimo
b) Podjednako brine i o prirodi i o nama koji ovde živimo
c) Uopšte ne brine o nama koji ovde živimo

P24. To što živim u blizini Carske bare, na moj život utiče:

- a) Pozitivno
b) Negativno
c) Ne utiče ni pozitivno ni negativno

P25. Zbog života u blizini Carske Bare imam korist (možete zaokružiti više odgovora):

- a) Da, zdrav vazduh
b) Da, koristim prirodne resurse u okruženju
c) Da, zato što sve više turista posećuje moje selo
d) Da, _____
_____ (slobodan odgovor)
e) Nemam nikakvu korist

P26. Zbog života u blizini Carske Bare imam štetu (možete zaokružiti više odgovora):

- a) Da, zbog plavljenja zemljišta, podzemne vode uništavaju useve
b) Da, zbog upada divljih životinja
c) Da, zbog ptica
d) Da, ne možemo više onoliko mnogo da pecamo, lovimo, sečemo trsku...
e) Da, _____
_____ (slobodan odgovor)
f) Nemam nikakvu štetu

P27. Da li Vam je ta šteta ikada bila nadoknađena?

- a) Da, svaki put
b) Da, ali ne svaki put
c) Ne
d) Ne, jer je nije ni bilo

P28. Vaše mišljenje o budućnosti Carske Bare:

- a) Treba je i dalje čuvati i unapređivati
b) Treba isušiti tu močvaru i pretvoriti zemljište u oranice

P29. Danas živim bolje nego pre 20 godina:

- a) Da, i to je zbog Carske Bare
b) Da, ali to nema nikakve veze sa Carskom Barom
c) Ne, i to je zbog Carske Bare
d) Ne, ali to nema nikakve veze sa Carskom Barom

ПРИЛОГ 2. Образац анкете за становништво насеља ПИО „Власина”

УПИТНИК

Поштовани, пред Вама је **Упитник о животу у заштићеном подручју** (Власина), односно о Вашем искуству живота у заштићеном подручју.

Моје име је Тамара Јојић Главоњић и запослена сам у Географском институту Јован Цвијић, у Београду. Пишем докторску тезу на тему живота становништва у заштићеним подручјима и била бих Вам захвална ако бисте Ви и чланови Вашег домаћинства издвојили мало времена да апонунит еовај Упитник.

Име насеља: _____ Број Упитника: _____ Датум: _____

Општина којој припада: _____

I Питања о анкетираном лицу

Пол: Ж М

Године: _____

Завршена школа:

1) Основна школа	3) Виша школа или факултет
2) Средња школа или гимназија	4) Без школе

Радни статус:

1) Незапослен/а	4) Ученик/ца
2) Запослен/а у пољопривреди	5) Домаћица
3) Запослен/а ван пољопривреде	6) Пензионер/ка

Тип домаћинства:

1) Пољопривредно домаћинство	3) Непољопривредно домаћинство
2) Мешовито домаћинство	

Број чланова који су се у протеклих 10 година одселили и живе у неком другом месту у Србији или иностранству:

- 1) Ниједан
- 2) Један
- 3) Од два до пет
- 4) Више од п

Ја своју будућност видим у останку на Власини:

- 1) Да
- 2) Не

II Питања о природним ресурсима и њиховом коришћењу

П1. Шта користите од природних ресурса у својој околини? (можете заокружити више одговора)

- 1) Земљиште (баштица, пољопривреда)
- 2) Биљни покривач (водим стоку на испашу, гајим пчеле, сакупљам лековито биље...)
- 3) Воду (ловим рибу, купам се у језеру...)
- 4) Ловим дивље животиње
- 5) _____ (слободан одговор)
- 6) Не користим природне ресурсе

П2. Да ли се бавите пољопривредом:

- 1) Да, само за своје потребе
- 2) Да, и за себе и за продају
- 3) Не, не бавим се пољопривредом

П3. Да ли прерађујете пољопривредне производе (ракија, туршија, слатко, џем...)?

- 1) Да, само за породицу
- 2) Да, и за себе и за продају
- 3) Не, не прерађујем

П4. Шта мислите о органској пољопривреди?

- 1) У томе је будућност (већ сам прешао/ла на органску производњу)
- 2) Када бих добио/ла субвенције од државе, прешао/ла бих на органску производњу
- 3) То је помодарство (моји производи су домаћи и здрави)
- 4) Не занима ме пољопривреда уопште

П5. Мислим да од пољопривреде може пристојно да се живи:

- 1) Да
- 2) Да, али не само од пољопривреде
- 3) Не

П6. Заокружите реченицу са којом се слажете:

- 1) Будућност Власине је у пољопривредној производњи
- 2) Будућност Власине није у пољопривредној производњи

III Питања о туризму

П7. Да ли се бавите туризмом? (можете заокружити више одговора)

- 1) Да, издајемо собе
- 2) Да, имамо пансион (ноћење и исхрана)
- 3) Да, имамо ресторан/кафану
- 4) Да, правимо и продајемо сувенире
- 5) Да, радим у туризму, али за неког другог
- 6) Да, _____ (слободан одговор)
- 7) Не бавим се туризмом

П8. Туризмом се бавим:

- 1) Последњих пар година
- 2) И пре него што је Власина заштићена (више од 10 година)
- 3) Не бавим се више туризмом, а некада сам се бавио
- 4) Не бавим се туризмом и никада се нисам ни бавио

П9. Мислим да имам потребне услове да се бавим сеоским туризмом (текућа вода, струја, грејање зими, довољан број соба, више од једног купатила, домаћи производи на трпези, лепо уређено двориште, ...):

- 1) Да
- 2) Не, али ако бих добио/ла субвенције од државе уредио/ла бих домаћинство за сеоски туризам
- 3) Не, али ионако не желим да се бавим сеоским туризмом

П10. Мислим да туристи посећују Власину:

- 1) Више него пре 10 година и то је због проглашења Власине за заштићено природно добро
- 2) Више него пре 10 година, али то није због проглашења Власине за заштићено природно добро
- 3) Исто као и пре 10 година
- 4) Мање него пре 10 година

П11. Мислим да је број туриста на Власини:

- 1) Мали
- 2) Довољан
- 3) Има их превише

П12. Мислим да сеоски туризам може задржати становнике на Власини:

- 1) Да
- 2) Не

П13. Мислим да сеоски туризам може привући нове становнике да се настане на Власину:

- 1) Да

2) Не

П14. Мислим да од сеоског туризма може пристојно да се живи:

- 1) Да
- 2) Да, али не само од туризма
- 3) Не

П15. Заокружите реченицу са којом се слажете:

- 1) Будућност Власине је у сеоском туризму
- 2) Будућност Власине није у сеоском туризму

IV Питања о Власини

П16. Да ли знате да живите на простору који је заштићен као природно добро?

- 1) Да
- 2) Не

П17. Да ли знате које је то тачно природно добро?

- 1) Национални парк
- 2) Предео изузетних одлика
- 3) Специјални резерват природе
- 4) Не знам

П18. Да ли знате ко газдује/управља Власином?

- 1) Да, то је _____ (навести име предузећа, организације или особе)
- 2) Не знам

П19. Мислим да управљач:

- 1) Више брине о заштити природе него о нама који овде живимо
- 2) Више брине о нама који овде живимо
- 3) Подједнако брине и о природи и о нама који овде живимо
- 4) Подједнако не брине нити о природи нити о нама који овде живимо

П20. То што живим на Власини, на мој живот утиче:

- 1) Позитивно
- 2) Негативно
- 3) Не утиче ни позитивно ни негативно

П21. Због живота у овом заштићеном подручју имам корист (можете заокружити више одговора):

- 1) Да, здрав ваздух
- 2) Да, користим природне ресурсе околине (шуму, воду)

- 3) Да, јер све више туриста овде долази
- 4) Да, _____ (слободан одговор)
- 5) Немам никакву корист

П22. Због живота у овом заштићеном подручју имам штету (можете заокружити више одговора):

- 1) Да, због плављења земљишта
- 2) Да, због упада дивљих животиња
- 3) Да, не можемо више онолико много да пецамо, ловимо, сакупљамо лековито биље, ...
- 4) Да, _____ (слободан одговор)
- 5) Немам никакву штету

П23. Да ли Вам је та штета икада била надокнађена?

- 1) Да, сваки пут
- 2) Да, али не сваки пут
- 3) Не
- 4) Не, јер је није ни било

П24. Ваше мишљење о будућности Власине:

- 1) Треба је и даље штитити и чувати њене ресурсе
- 2) _____ (слободан одговор)

П25. Данас живим боље него пре 10 година:

- 1) Да, и то је зато што сада живим у заштићеном подручју
- 2) Да, али то нема никакве везе са тим што живим у заштићеном подручју
- 3) Не, и то је зато што сада живим у заштићеном подручју
- 4) Не, али то није зато што живим у заштићеном подручју

УПИТНИК за Управљача

Поштовани,

Пред Вама је **Упитник о животу у заштићеном подручју**, односно о Вашем искуству живота и рада у заштићеном подручју.

Моје име је Тамара Јојић Главоњић и запослена сам као истраживач – сарадник у Географском институту „Јован Цвијић”, у Београду. Пишем докторску тезу на тему живота становништва у заштићеним подручјима и једно од подручја која сам одабрала за истраживање је и СРП „Стари Бегеј – Царска бара”. Била бих Вам захвална ако бисте издвојили мало времена да попуните овај Упитник.

На иста питања одговорило је и око 380 становника у свих пет околних насеља Резервата. Неки од њихових одговора уврштени су и у овај Упитник. Да бих стекла што бољу „слику”, неопходно ми је мишљење и Вас као Управљача.

Унапред Вам хвала!

П1. Према Вашем мишљењу, то што живе у заштитној зони односно непосредној близини Резервата, на локално становништво утиче:

- 1) Позитивно
- 2) Негативно
- 3) Не утиче ни позитивно ни негативно

П2. Према Вашем мишљењу, да ли становници околних села имају неку корист због живота у заштитној зони односно непосредној близини Резервата?

- 1) Да, јер туристи који дођу у Резерват посећују и њихова села, која другачије не би посетили
- 2) Да, јер имају прилику да пласирају своје домаће производе
- 3) Да, јер у близини имају лепу природу и место за рекреацију
- 4) Да, _____ (слободан одговор)
- 5) Не, немају никакву корист

П3. Према Вашем мишљењу, да ли становници околних села имају било какву штету због живота у заштитној зони односно непосредној близини Резервата?

- 1) Да, због плављења земљишта, подземне воде им уништавају усеве
- 2) Да, дивље животиње им уништавају усеве
- 3) Да, због птица
- 4) Да, због забране прскања комараца, којих лети има баш много
- 5) Да, јер сада морају да плате да пецају, ловe, секу трску...
- 6) Да, _____

_____ (слободан одговор)

7) Не, немају штету

П4. Да ли сте упознати, да ли им је причињена штета икада била надокнађена?

- 1) Да, сваки пут
- 2) Да, али не сваки пут
- 3) Не
- 4) Не, јер је није ни било

П5. Да ли сте ви, као Управљачи самостално или у сарадњи са неким другим организацијама, икада за локално становништво организовали радионице или семинаре о органској пољопривреди?

- 1) Да, једном
- 2) Да, више пута
- 3) Не, никада

П6. Да ли сте ви, као Управљачи самостално или у сарадњи са неким другим организацијама, икада за локално становништво организовали радионице или семинаре о сеоском туризму?

- 1) Да, једном
- 2) Да, више пута
- 3) Не, никада

П7. На основу Вашег искуства, да ли туристи који посећују Резерват свраћају и у околна села и која?

- 1) Да, _____
- 2) Не

П8. По Вашем мишљењу, Ви као Управљач бринете:

- 1) Више о заштити живог света Резервата него о локалном становништву
- 2) Више о локалном становништву него о живом свету Резервата
- 3) Подједнако и о Резервату и о локалном становништву

УПИТНИК за Управљача

Поштовани,

Пред Вама је **Упитник о животу у заштићеном подручју**, односно о Вашем искуству живота и рада у заштићеном подручју.

Моје име је Тамара Јојић Главоњић и запослена сам као истраживач – сарадник у Географском институту „Јован Цвијић”, у Београду. Пишем докторску тезу на тему живота становништва у заштићеним подручјима и једно од подручја која сам одабрала за истраживање је и ПИО „Власина”. Била бих Вам захвална ако бисте издвојили мало времена да попуните овај Упитник.

На иста питања одговорило је и око 80 становника у свих седам околних насеља Резервата. Неки од њихових одговора уврштени су и у овај Упитник. Да бих стекла што бољу „слику”, неопходно ми је мишљење и Вас као Управљача.

Унапред Вам хвала!

П1. Према Вашем мишљењу, то што живе у заштитној зони заштићеног природног добра, на локално становништво утиче:

- 4) Позитивно
- 5) Негативно
- 6) Не утиче ни позитивно ни негативно

П2. Према Вашем мишљењу, да ли становници власинских села имају неку корист због живота у заштитној зони заштићеног природног добра?

- 6) Да, јер имају прилику да пласирају своје домаће производе
- 7) Да, јер откако је заштићена, Власина привлачи већи број туриста
- 8) Да, јер имају бољи квалитет живота због здравог ваздуха, воде, уживања у лепој природи и месту за рекреацију
- 9) Да, _____ (слободан одговор)
- 10) Не, немају никакву корист

П3. Према Вашем мишљењу, да ли становници власинских села имају било какву штету због живота у заштитној зони заштићеног природног добра?

- 8) Да, због плављења земљишта, подземне воде им уништавају усеве
- 9) Да, дивље животиње им уништавају усеве
- 10) Да, због забране прскања комараца, којих лети има баш много
- 11) Да, јер сада морају да плате да пецају, ловe, сакупљају лековито биље...
- 12) Да, _____

13) Не, немају штету

П4. Да ли сте упознати, да ли им је причињена штета икада била надокнађена?

- 5) Да, сваки пут
- 6) Да, али не сваки пут
- 7) Не
- 8) Не, јер је није ни било

П5. Да ли сте ви, као Управљачи самостално или у сарадњи са неким другим организацијама, икада за локално становништво организовали радионице или семинаре о органској пољопривреди?

- 4) Да, једном
- 5) Да, више пута
- 6) Не, никада

П6. Да ли сте ви, као Управљачи самостално или у сарадњи са неким другим организацијама, икада за локално становништво организовали радионице или семинаре о сеоском туризму?

- 4) Да, једном
- 5) Да, више пута
- 6) Не, никада

П7. По Вашем мишљењу, Ви као Управљач бринете:

- 4) Више о заштити живог света ПИО-а него о локалном становништву
- 5) Више о локалном становништву него о живом свету Резервата
- 6) Подједнако и о Резервату и о локалном становништву

ПРИЛОГ 5. – Дескриптивна статистика

Дескриптивна статистика за Царску бару, насеља Бело Блато и Лукино Село

pol

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 muski	64	52.5	52.5	52.5
2 zenski	58	47.5	47.5	100.0
Total	122	100.0	100.0	

završena skola

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 osnovna skola	51	41.8	42.1	42.1
2 srednja skola ili gimnazija	61	50.0	50.4	92.6
3 visa ili fakultet	9	7.4	7.4	100.0
Total	121	99.2	100.0	
Missing System	1	.8		
Total	122	100.0		

radni status

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 nezaposlen	38	31.1	31.1	31.1
2 zaposlen u poljoprivredi	24	19.7	19.7	50.8
3 zaposlen van poljoprivrede	35	28.7	28.7	79.5
4 ucenik	2	1.6	1.6	81.1
5 domacica	17	13.9	13.9	95.1
6 penzioner	6	4.9	4.9	100.0
Total	122	100.0	100.0	

tip domacinstva

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 poljoprivredno domacinstvo	32	26.2	26.2	26.2
2 mesovito	36	29.5	29.5	55.7
3 nepoljoprivredno	54	44.3	44.3	100.0
Total	122	100.0	100.0	

broj članova odseljenih u Srbiju

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 nijedan	87	71.3	71.3	71.3
2 jedan	14	11.5	11.5	82.8
3 dva do pet	11	9.0	9.0	91.8
4 vise od pet	10	8.2	8.2	100.0
Total	122	100.0	100.0	

broj članova odseljenih u inostranstvo

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 nijedan	86	70.5	71.1	71.1
2 jedan	18	14.8	14.9	86.0
3 dva do pet	3	2.5	2.5	88.4
4 vise od pet	14	11.5	11.6	100.0
Total	121	99.2	100.0	
Missing System	1	.8		
Total	122	100.0		

buducnost u selu

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 da	85	69.7	69.7	69.7
2 ne	37	30.3	30.3	100.0
Total	122	100.0	100.0	

poloprivredno zemljište u posedu

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 da	65	53.3	53.3	53.3
2 ne	57	46.7	46.7	100.0
Total	122	100.0	100.0	

poljoprivredom se bavi

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 samo za sebe	44	36.1	36.4	36.4
2 za sebe i prodaju	30	24.6	24.8	61.2
3 ne bavi se poljoprivredom	47	38.5	38.8	100.0
Total	121	99.2	100.0	
Missing System	1	.8		
Total	122	100.0		

preradjuje proizvode

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 samo za sebe	79	64.8	64.8	64.8
	2 za sebe i prodaju	12	9.8	9.8	74.6
	3 ne prerađuje	31	25.4	25.4	100.0
	Total	122	100.0	100.0	

organska poljoprivreda

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da, budućnost	24	19.7	20.5	20.5
	2 bi, uz subvencije	44	36.1	37.6	58.1
	3 pomodarstvo	49	40.2	41.9	100.0
	Total	117	95.9	100.0	
Missing	System	5	4.1		
	Total	122	100.0		

radionice o organskoj poljoprivredi

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da, jednom	17	13.9	13.9	13.9
	2 da, više puta	36	29.5	29.5	43.4
	3 ne, nikada	64	52.5	52.5	95.9
	4 ne secam se	5	4.1	4.1	100.0
	Total	122	100.0	100.0	

organizatori i radionica o organskoj poljoprivredi

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 neko iz cb	3	2.5	2.5	2.5
	2 neko iz Opštine	9	7.4	7.4	9.8
	3 neka nvo	6	4.9	4.9	14.8
	5 ne secam se	68	55.7	55.7	70.5
	6 niko	36	29.5	29.5	100.0
	Total	122	100.0	100.0	

mogućnost pristojnog življenja od poljoprivrede

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da	22	18.0	18.0	18.0
	2 da, ali ne samo od poljoprivrede	51	41.8	41.8	59.8
	3 ne	49	40.2	40.2	100.0
	Total	122	100.0	100.0	

buducnost sela i poljoprivreda

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 da	54	44.3	44.3	44.3
2 ne	68	55.7	55.7	100.0
Total	122	100.0	100.0	

bavljenje seoskim turizmom

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 sobe	1	.8	.8	.8
2 pansion	5	4.1	4.1	4.9
3 restoran ili kafana	4	3.3	3.3	8.2
4 suveniri	3	2.5	2.5	10.7
5 prodaja domacih proizvoda	1	.8	.8	11.5
7 ne	108	88.5	88.5	100.0
Total	122	100.0	100.0	

bavljenje seoskim turizmom

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 sobe	1	.8	33.3	33.3
4 suveniri	1	.8	33.3	66.7
5 prodaja domacih proizvoda	1	.8	33.3	100.0
Total	3	2.5	100.0	
Missing System	119	97.5		
Total	122	100.0		

od kada se bave seoskim turizmom

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 poslednjih par godina	14	11.5	11.6	11.6
2 i pre zastite carske bare	1	.8	.8	12.4
3 vise ne, nekad	6	4.9	5.0	17.4
4 ne bavim se, nikad nisam	100	82.0	82.6	100.0
Total	121	99.2	100.0	
Missing System	1	.8		
Total	122	100.0		

da li imaju uslove za seoski turizam

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da	8	6.6	6.7	6.7
	2 ne, ali uz subvencije...	37	30.3	31.1	37.8
	3 ne, niti zelim	74	60.7	62.2	100.0
	Total	119	97.5	100.0	
Missing	System	3	2.5		
Total		122	100.0		

radionice o seoskom turizmu

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da, jednom	19	15.6	15.8	15.8
	2 da, vise puta	24	19.7	20.0	35.8
	3 ne, nikada	63	51.6	52.5	88.3
	4 ne secam se	14	11.5	11.7	100.0
	Total	120	98.4	100.0	
Missing	System	2	1.6		
Total		122	100.0		

organizatori radionica o seoskom turizmu

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 neko iz cb	1	.8	.8	.8
	2 neko iz Opstine	9	7.4	7.4	8.3
	3 neka nvo	1	.8	.8	9.1
	5 ne secam se	74	60.7	61.2	70.2
	6 niko nije drzao	36	29.5	29.8	100.0
	Total	121	99.2	100.0	
Missing	System	1	.8		
Total		122	100.0		

poseta turista

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 vise nego pre 20 god, zbog carske bare	51	41.8	42.1	42.1
	2 vise nego pre 0 god, ali ne zbog cb	38	31.1	31.4	73.6
	3 isto kao i pre 20 godina	25	20.5	20.7	94.2
	4 manje nego pre 20 godina	7	5.7	5.8	100.0
	Total	121	99.2	100.0	
Missing	System	1	.8		
Total		122	100.0		

broj turista

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 mali	69	56.6	57.0	57.0
	2 dovoljan	46	37.7	38.0	95.0
	3 ima ih previše	6	4.9	5.0	100.0
	Total	121	99.2	100.0	
Missing	System	1	.8		
Total		122	100.0		

sastav turista

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 domaci	39	32.0	32.2	32.2
	2 strani	3	2.5	2.5	34.7
	3 podjednako	79	64.8	65.3	100.0
	Total	121	99.2	100.0	
Missing	System	1	.8		
Total		122	100.0		

seoski turizam i ostanak stanovništva

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da	63	51.6	52.1	52.1
	2 ne	58	47.5	47.9	100.0
	Total	121	99.2	100.0	
Missing	System	1	.8		
Total		122	100.0		

seoski turizam i dolazak novog stanovništva

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da	79	64.8	65.3	65.3
	2 ne	42	34.4	34.7	100.0
	Total	121	99.2	100.0	
Missing	System	1	.8		
Total		122	100.0		

mogućnost pristojnog života od seoskog turizma

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da	11	9.0	9.1	9.1
	2 da, ali ne samo od st	73	59.8	60.3	69.4
	3 ne	37	30.3	30.6	100.0
	Total	121	99.2	100.0	
Missing	System	1	.8		
Total		122	100.0		

buducnost sela i seoski turizam

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da	69	56.6	57.0	57.0
	2 ne	52	42.6	43.0	100.0
	Total	121	99.2	100.0	
Missing	System	1	.8		
Total		122	100.0		

svest o postojanju zpd

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da	116	95.1	95.9	95.9
	2 ne	5	4.1	4.1	100.0
	Total	121	99.2	100.0	
Missing	System	1	.8		
Total		122	100.0		

svest o vrsti zpd

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 np	4	3.3	3.3	3.3
	2 srp	107	87.7	88.4	91.7
	3 ne znam	10	8.2	8.3	100.0
	Total	121	99.2	100.0	
Missing	System	1	.8		
Total		122	100.0		

da li su ikada posetili cb

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da	116	95.1	95.9	95.9
	2 ne	5	4.1	4.1	100.0
	Total	121	99.2	100.0	
Missing	System	1	.8		
Total		122	100.0		

upravljac

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 putic mica	3	2.5	2.5	2.5
	2 ribnjak ecka	53	43.4	43.8	46.3
	3 grad opstina ZR	4	3.3	3.3	49.6
	4 ostalo	2	1.6	1.7	51.2
	6 ne znam	59	48.4	48.8	100.0
	Total	121	99.2	100.0	
Missing	System	1	.8		
Total		122	100.0		

briga odnosno nebriga upravljača

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 vise brine o prirodi	24	19.7	19.7	19.7
2 podjednako brine	28	23.0	23.0	42.6
3 uopste ne brine o nama	60	49.2	49.2	91.8
4 ne znam	10	8.2	8.2	100.0
Total	122	100.0	100.0	

uticaj cb na svakodnevni zivot

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 pozitivno	31	25.4	25.4	25.4
2 negativno	18	14.8	14.8	40.2
3 ni pozitivno ni negativno	42	34.4	34.4	74.6
4 i pozitivno i negativno	31	25.4	25.4	100.0
Total	122	100.0	100.0	

nadoknada stete

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 uvek	1	.8	.8	.8
3 ne	49	40.2	40.5	41.3
4 ne, jer je nije ni bilo	71	58.2	58.7	100.0
Total	121	99.2	100.0	
Missing System	1	.8		
Total	122	100.0		

kako vide buducnost cb

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 cuvati	114	93.4	93.4	93.4
2 isusiti	8	6.6	6.6	100.0
Total	122	100.0	100.0	

zivotni standard nekad i sad

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 da, zbog cb	4	3.3	3.3	3.3
2 da, ali ne zbog cb	37	30.3	30.6	33.9
3 ne, zbog cb	6	4.9	5.0	38.8
4 ne, ali ne zbog cb	74	60.7	61.2	100.0
Total	121	99.2	100.0	
Missing System	1	.8		
Total	122	100.0		

Дескриптивна статистика за Царску бару, насеља Стајићево, Перлез и Книћанин

pol

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ženski	185	68,3	68,3	68,3
muski	86	31,7	31,7	100,0
Total	271	100,0	100,0	

završena skola

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid osnovna skola	53	19,6	19,6	19,6
srednja skola ili gimnazija	187	69,0	69,0	88,6
visa ili fakultet	30	11,1	11,1	99,6
bez skole	1	,4	,4	100,0
Total	271	100,0	100,0	

radni status

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid nezaposlen	86	31,7	31,9	31,9
zaposlen u poljoprivredi	19	7,0	7,0	38,9
zaposlen van poljoprivrede	127	46,9	47,0	85,9
ucenik	1	,4	,4	86,3
domacica	33	12,2	12,2	98,5
penzioner	3	1,1	1,1	99,6
33	1	,4	,4	100,0
Total	270	99,6	100,0	
Missing System	1	,4		
Total	271	100,0		

tip domaćinstva

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid poljoprivredno domaćinstvo	39	14,4	14,5	14,5
mesovito domaćinstvo	92	33,9	34,2	48,7
nepoljoprivredno domaćinstvo	138	50,9	51,3	100,0
Total	269	99,3	100,0	
Missing System	2	,7		
Total	271	100,0		

broj članova odseljenih u Srbiju

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nijedan	225	83,0	83,6	83,6
	jedan	22	8,1	8,2	91,8
	dva do pet	18	6,6	6,7	98,5
	više od pet	4	1,5	1,5	100,0
	Total	269	99,3	100,0	
Missing	System	2	,7		
Total		271	100,0		

broj članova odseljenih u inostranstvo

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nijedan	237	87,5	89,1	89,1
	jedan	17	6,3	6,4	95,5
	od dva do pet	9	3,3	3,4	98,9
	više od pet	3	1,1	1,1	100,0
	Total	266	98,2	100,0	
Missing	System	5	1,8		
Total		271	100,0		

budućnost u selu

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	186	68,6	68,6	68,6
	ne	85	31,4	31,4	100,0
	Total	271	100,0	100,0	

poljoprivredno zemljište u posedu

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	121	44,6	44,6	44,6
	ne	150	55,4	55,4	100,0
	Total	271	100,0	100,0	

poljoprivredom se bavi

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	za sebe	94	34,7	34,7	34,7
	za sebe i prodaju	50	18,5	18,5	53,1
	ne	127	46,9	46,9	100,0
	Total	271	100,0	100,0	

preradjuje proizvode

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid za sebe	201	74,2	74,2	74,2
za sebe i prodaju	14	5,2	5,2	79,3
ne	56	20,7	20,7	100,0
Total	271	100,0	100,0	

organska poljoprivreda

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid da, buducnost	41	15,1	16,9	16,9
bi, uz subvencije	76	28,0	31,3	48,1
pomodarstvo	126	46,5	51,9	100,0
Total	243	89,7	100,0	
Missing System	28	10,3		
Total	271	100,0		

radionice o organskoj poljoprivredi

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid da, jednom	17	6,3	6,3	6,3
da, vise puta	1	,4	,4	6,7
ne, nikada	238	87,8	88,8	95,5
ne secam se	12	4,4	4,5	100,0
Total	268	98,9	100,0	
Missing System	3	1,1		
Total	271	100,0		

organizatori radionica o organskoj poljoprivredi

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid neko iz Opstine	5	1,8	1,9	1,9
neka nvo	2	,7	,7	2,6
slobodan odgovor	1	,4	,4	3,0
ne secam se	62	22,9	23,1	26,1
niko	198	73,1	73,9	100,0
Total	268	98,9	100,0	
Missing System	3	1,1		
Total	271	100,0		

mogucnost pristojnog zivljenja od poljoprivrede

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	71	26,2	26,3	26,3
	da, ali ne samo od poljoprivrede	135	49,8	50,0	76,3
	ne	64	23,6	23,7	100,0
	Total	270	99,6	100,0	
Missing	System	1	,4		
Total		271	100,0		

buducnost sela i poljoprivredna proizvodnja

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	160	59,0	61,8	61,8
	ne	99	36,5	38,2	100,0
	Total	259	95,6	100,0	
Missing	System	12	4,4		
Total		271	100,0		

od kada se bave seoskim turizmom

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	poslednjih par godina	1	,4	,4	,4
	i pre zastite cb	1	,4	,4	,7
	više ne, nekad	4	1,5	1,5	2,2
	ne bavim se, nikad nisam	265	97,8	97,8	100,0
	Total	271	100,0	100,0	

da li imaju uslova za seoski turizam

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	10	3,7	3,7	3,7
	ne, ali subvencije	36	13,3	13,4	17,2
	ne, ni ne zelim	222	81,9	82,8	100,0
	Total	268	98,9	100,0	
Missing	System	3	1,1		
Total		271	100,0		

radionice o seoskom turizmu

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da, jednom	12	4,4	4,4	4,4
	da, više puta	1	,4	,4	4,8
	ne, nikada	250	92,3	92,6	97,4
	ne secam se	7	2,6	2,6	100,0
	Total	270	99,6	100,0	
Missing	System	1	,4		
Total		271	100,0		

organizatori radionica o seoskom turizmu

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	neko iz Opštine	5	1,8	1,9	1,9
	neka nvo	3	1,1	1,1	3,0
	ne secam se	51	18,8	19,0	21,9
	niko nije drzao	210	77,5	78,1	100,0
	Total	269	99,3	100,0	
Missing	System	2	,7		
Total		271	100,0		

poseta turista

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	više nego pre 20 godina, zbog cb	38	14,0	14,8	14,8
	više nego pre 20 godina, ali ne zbog cb	15	5,5	5,9	20,7
	isto kao i pre 20 godina	97	35,8	37,9	58,6
	manje nego pre 20 godina	106	39,1	41,4	100,0
	Total	256	94,5	100,0	
Missing	System	15	5,5		
Total		271	100,0		

broj turista

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	mali	246	90,8	92,5	92,5
	dovoljan	19	7,0	7,1	99,6
	ima ih previse	1	,4	,4	100,0
	Total	266	98,2	100,0	
Missing	System	5	1,8		
Total		271	100,0		

sastav turista

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	domaci	159	58,7	62,8	62,8
	strani	19	7,0	7,5	70,4
	podjednako	75	27,7	29,6	100,0
	Total	253	93,4	100,0	
Missing	System	18	6,6		
Total		271	100,0		

seoski turizam i ostanak stanovništva

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	96	35,4	35,6	35,6
	ne	174	64,2	64,4	100,0
	Total	270	99,6	100,0	
Missing	System	1	,4		
Total		271	100,0		

seoski turizam i dolazak novog stanovništva

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	114	42,1	42,4	42,4
	ne	155	57,2	57,6	100,0
	Total	269	99,3	100,0	
Missing	System	2	,7		
Total		271	100,0		

mogućnost pristojnog života od seoskog turizma

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	28	10,3	10,4	10,4
	da, ali ne samo od st	125	46,1	46,3	56,7
	ne	117	43,2	43,3	100,0
	Total	270	99,6	100,0	
Missing	System	1	,4		
Total		271	100,0		

budućnost sela i seoski turizam

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	61	22,5	23,1	23,1
	ne	203	74,9	76,9	100,0
	Total	264	97,4	100,0	
Missing	System	7	2,6		
Total		271	100,0		

svest o postojanju zaštićenog prirodnog dobra

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	204	75,3	75,3	75,3
	ne	66	24,4	24,4	99,6
	3	1	,4	,4	100,0
	Total	271	100,0	100,0	

svest o vrsti zasticenog prirodnog dobra

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid np	8	3,0	3,0	3,0
srp	192	70,8	70,8	73,8
ne znam	71	26,2	26,2	100,0
Total	271	100,0	100,0	

da li su ikada posetili cb

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid da	221	81,5	81,5	81,5
ne	49	18,1	18,1	99,6
3	1	,4	,4	100,0
Total	271	100,0	100,0	

upravljac

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Putic Mica	10	3,7	3,7	3,7
rg Ecka	22	8,1	8,1	11,8
grad opstina zr	4	1,5	1,5	13,3
ostalo	6	2,2	2,2	15,5
jp rezervati prirode	1	,4	,4	15,9
ne znam	228	84,1	84,1	100,0
Total	271	100,0	100,0	

briga odnosno nebriga upravljava

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid vise brine o prirodi	53	19,6	19,6	19,6
podjednako	78	28,8	28,8	48,3
uopste ne brine o nama	111	41,0	41,0	89,3
ne znam nista o tome	29	10,7	10,7	100,0
Total	271	100,0	100,0	

uticaj na svakodnevni zivot

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid pozitivno	66	24,4	24,4	24,4
negativno	4	1,5	1,5	25,8
ni pozitivno ni negativno	184	67,9	67,9	93,7
i pozitivno i negativno	17	6,3	6,3	100,0
Total	271	100,0	100,0	

nadoknada stete

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ne svaki put	1	,4	,4	,4
	ne	21	7,7	7,8	8,1
	ne, jer je nije ni bilo	248	91,5	91,9	100,0
	Total	270	99,6	100,0	
Missing	System	1	,4		
Total		271	100,0		

kako vide buducnost cb

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	cuvati	271	100,0	100,0	100,0

zivstan nekad i sad

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da, zbog cb	5	1,8	1,9	1,9
	da, ali ne zbog cb	77	28,4	28,5	30,4
	ne, zbog cb	1	,4	,4	30,7
	ne, ali ne zbog cb	187	69,0	69,3	100,0
	Total	270	99,6	100,0	
Missing	System	1	,4		
Total		271	100,0		

Дескриптивна статистика за Власину, насеља Божица, Грознатовци, Драјинци и Клисура

pol

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	zenski	18	48,6	48,6	48,6
	muski	19	51,4	51,4	100,0
	Total	37	100,0	100,0	

starost

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 18-24	2	5.4	5.4	5.4
	2 25-39	9	24.3	24.3	29.7
	3 40-64	24	64.9	64.9	94.6
	4 65+	2	5.4	5.4	100.0
	Total	37	100.0	100.0	

završena skola

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid osnovna	10	27,0	27,0	27,0
srednja ili gimnazija	18	48,6	48,6	75,7
visa ili faks	9	24,3	24,3	100,0
Total	37	100,0	100,0	

radni status

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid nezaposlen	15	40,5	40,5	40,5
zaposlen u poljoprivredi	4	10,8	10,8	51,4
zaposlen van poljoprivrede	13	35,1	35,1	86,5
domacica	2	5,4	5,4	91,9
penzioner	3	8,1	8,1	100,0
Total	37	100,0	100,0	

tip domacinstva

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid poljoprivredno	15	40,5	40,5	40,5
mesovito	16	43,2	43,2	83,8
nepoljoprivredno	6	16,2	16,2	100,0
Total	37	100,0	100,0	

broj članova odseljenih u proteklih 10 god

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid nijedan	12	32,4	32,4	32,4
jedan	7	18,9	18,9	51,4
dva do pet	9	24,3	24,3	75,7
više od pet	9	24,3	24,3	100,0
Total	37	100,0	100,0	

buducnost na Vlasini

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid da	25	67,6	67,6	67,6
ne	12	32,4	32,4	100,0
Total	37	100,0	100,0	

bavljenje poljoprivredom

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid za sebe	22	59,5	59,5	59,5
za sebe i prodaju	11	29,7	29,7	89,2
ne	4	10,8	10,8	100,0
Total	37	100,0	100,0	

prerada proizvoda

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid za sebe	28	75,7	75,7	75,7
za sebe i prodaju	5	13,5	13,5	89,2
ne	4	10,8	10,8	100,0
Total	37	100,0	100,0	

organska poljoprivreda

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid da, buducnost	9	24,3	24,3	24,3
uz subvencije da	15	40,5	40,5	64,9
pomodarstvo	9	24,3	24,3	89,2
ne zanima se za polj. uopste	4	10,8	10,8	100,0
Total	37	100,0	100,0	

mogucnost pristojnog zivota od poljoprivrede

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid da	10	27,0	27,0	27,0
da, ali ne samo od poljoprivrede	21	56,8	56,8	83,8
ne	6	16,2	16,2	100,0
Total	37	100,0	100,0	

buducnost Vlasine i poljoprivreda

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid da	23	62,2	62,2	62,2
ne	14	37,8	37,8	100,0
Total	37	100,0	100,0	

bavljenje seoskim turizmom

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid pansion	1	2,7	2,7	2,7
restoran kafana	1	2,7	2,7	5,4
ne	35	94,6	94,6	100,0
Total	37	100,0	100,0	

od kada se bave seoskim turizmom

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid poslednjih par god	1	2,7	2,7	2,7
i pre zastite Vlasine	1	2,7	2,7	5,4
ne bavi se, nikad nije	35	94,6	94,6	100,0
Total	37	100,0	100,0	

da li imaju uslove za seoski turizam

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid da	3	8,1	8,1	8,1
na, ali subvencije	10	27,0	27,0	35,1
ne, ni ne zeli	24	64,9	64,9	100,0
Total	37	100,0	100,0	

poseta turista

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid vise nego pre 10 god, zbog ZPD	14	37,8	37,8	37,8
vise nego pre 10 god, ali ne zbog ZPD	9	24,3	24,3	62,2
isto kao i pre 10 god	8	21,6	21,6	83,8
manje nego pre 10 god	6	16,2	16,2	100,0
Total	37	100,0	100,0	

broj turista

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid mali	18	48,6	48,6	48,6
dovoljan	17	45,9	45,9	94,6
ima ih previse	2	5,4	5,4	100,0
Total	37	100,0	100,0	

seoski turizam i ostanak stanovnistva

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid da	25	67,6	67,6	67,6
ne	12	32,4	32,4	100,0
Total	37	100,0	100,0	

seoski turizam i dolazak novog stanovnistva

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid da	22	59,5	59,5	59,5
ne	15	40,5	40,5	100,0
Total	37	100,0	100,0	

mogucnost pristojnog zivota od seoskog turizma

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid da	6	16,2	16,2	16,2
da, ali ne samo od seoskog turizma	23	62,2	62,2	78,4
ne	8	21,6	21,6	100,0
Total	37	100,0	100,0	

buducnost Vlasine i seoski turizam

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid da	26	70,3	70,3	70,3
ne	11	29,7	29,7	100,0
Total	37	100,0	100,0	

svest o postojanju ZPD

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid da	35	94,6	94,6	94,6
ne	2	5,4	5,4	100,0
Total	37	100,0	100,0	

svest o vrsti ZPD

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid NP	2	5,4	5,4	5,4
PIO	21	56,8	56,8	62,2
SRP	1	2,7	2,7	64,9
ne znam	13	35,1	35,1	100,0
Total	37	100,0	100,0	

upravljac

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid opstina Surdulica	16	43,2	43,2	43,2
TOS	1	2,7	2,7	45,9
svako, migracija, bela kuga	1	2,7	2,7	48,6
ne znam	19	51,4	51,4	100,0
Total	37	100,0	100,0	

briga odnosno nebriga Upravljacka

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid vise brine o prirodi	11	29,7	29,7	29,7
podjednako brine	16	43,2	43,2	73,0
podjednako ne brine	10	27,0	27,0	100,0
Total	37	100,0	100,0	

uticaj na svakodnevni zivot

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid pozitivno	20	54,1	54,1	54,1
negativno	1	2,7	2,7	56,8
ni pozitivno ni negativno	16	43,2	43,2	100,0
Total	37	100,0	100,0	

nadoknada stete

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ne	8	21,6	21,6	21,6
ne, jer je nije ni bilo	29	78,4	78,4	100,0
Total	37	100,0	100,0	

kako vide buducnost Vlasine

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid cuvati i dalje	32	86,5	86,5	86,5
mного vise ulagati	3	8,1	8,1	94,6
iseliti i ostatak stanovnistva, nema zivota na Masini	2	5,4	5,4	100,0
Total	37	100,0	100,0	

zivotni standard nekad i sad

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid da, zbog ZPD	5	13,5	13,5	13,5
da, ali ne zbog zastite	12	32,4	32,4	45,9
ne, ali ne zbog ZPD	20	54,1	54,1	100,0
Total	37	100,0	100,0	

Дескриптивна статистика за Власину, насеља Власина Округлица, Власина Рид и Власина Стојковићева

pol

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 zenski	22	50.0	50.0	50.0
2 muski	22	50.0	50.0	100.0
Total	44	100.0	100.0	

završena skola

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 os	4	9.1	9.1	9.1
2 srednja ili gimnazija	34	77.3	77.3	86.4
3 visa ili fakultet	6	13.6	13.6	100.0
Total	44	100.0	100.0	

radni status

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 nezaposlen	7	15.9	15.9	15.9
2 zaposlen u poljoprivredi	2	4.5	4.5	20.5
3 zaposlen van poljoprivrede	29	65.9	65.9	86.4
5 domacica	2	4.5	4.5	90.9
6 penzioner	4	9.1	9.1	100.0
Total	44	100.0	100.0	

tip domacinstva

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 poljoprivredno	5	11.4	11.4	11.4
2 mesovito	27	61.4	61.4	72.7
3 nepoljoprivredno	12	27.3	27.3	100.0
Total	44	100.0	100.0	

broj clanova odseljenih u proteklih 10 god

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 nijedan	6	13.6	13.6	13.6
2 jedan	10	22.7	22.7	36.4
3 dva do pet	14	31.8	31.8	68.2
4 vise od pet	14	31.8	31.8	100.0
Total	44	100.0	100.0	

buducnost na Vlasini

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 da	30	68.2	68.2	68.2
2 ne	14	31.8	31.8	100.0
Total	44	100.0	100.0	

bavljenje poljoprivredom

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 za sebe	21	47.7	47.7	47.7
2 za sebe i prodaju	12	27.3	27.3	75.0
3 ne	11	25.0	25.0	100.0
Total	44	100.0	100.0	

prerada proizvoda

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 za sebe	38	86.4	86.4	86.4
2 za sebe i prodaju	2	4.5	4.5	90.9
3 ne	4	9.1	9.1	100.0
Total	44	100.0	100.0	

organska poljoprivreda

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 da, buducnost	12	27.3	27.3	27.3
2 uz subvencije, da	25	56.8	56.8	84.1
3 pomodarstvo	4	9.1	9.1	93.2
4 ne zanima se za poljoprivredu uopste	3	6.8	6.8	100.0
Total	44	100.0	100.0	

mogucnost pristojnog zivota od poljoprivrede

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 da	9	20.5	20.5	20.5
2 da, ali ne samo od poljoprivrede	25	56.8	56.8	77.3
3 ne	10	22.7	22.7	100.0
Total	44	100.0	100.0	

buducnost Vlasine i poljoprivreda

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 da	23	52.3	52.3	52.3
2 ne	21	47.7	47.7	100.0
Total	44	100.0	100.0	

bavljenje seoskim turizmom

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 sobe	7	15.9	15.9	15.9
2 pansion	1	2.3	2.3	18.2
5 rad za drugog	4	9.1	9.1	27.3
6 rad u TO	2	4.5	4.5	31.8
7 ne	30	68.2	68.2	100.0
Total	44	100.0	100.0	

od kada se bave seoskim turizmom

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 poslednjih par godina	5	11.4	11.4	11.4
2 i pre zastite Vlasine	9	20.5	20.5	31.8
3 vise ne, nekad	2	4.5	4.5	36.4
4 ne bavi se, nikad nije	28	63.6	63.6	100.0
Total	44	100.0	100.0	

da li imaju uslove za seoski turizam

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 da	13	29.5	29.5	29.5
2 ne, ali subvencije	19	43.2	43.2	72.7
3 ne, ni ne zeli	12	27.3	27.3	100.0
Total	44	100.0	100.0	

poseta turista

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 vise nego pre 10 god, zbog ZPD	7	15.9	15.9	15.9
2 vise nego pre 10 god, ali ne zbog ZPD	6	13.6	13.6	29.5
3 isto kao i pre 10 godina	14	31.8	31.8	61.4
4 manje nego pre 10 godina	17	38.6	38.6	100.0
Total	44	100.0	100.0	

broj turista

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 mali	37	84.1	84.1	84.1
2 dovoljan	6	13.6	13.6	97.7
3 ima ih previse	1	2.3	2.3	100.0
Total	44	100.0	100.0	

seoski turizam i ostanak stanovništva

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 da	33	75.0	75.0	75.0
2 ne	11	25.0	25.0	100.0
Total	44	100.0	100.0	

seoski turizam i dolazak novog stanovništva

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da	32	72.7	74.4	74.4
	2 ne	11	25.0	25.6	100.0
	Total	43	97.7	100.0	
Missing	System	1	2.3		
Total		44	100.0		

mogućnost pristojnog života od seoskog turizma

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da	10	22.7	22.7	22.7
	2 da, ali ne samo od seoskog turizma	27	61.4	61.4	84.1
	3 ne	7	15.9	15.9	100.0
Total		44	100.0	100.0	

budućnost Vlasine i seoski turizam

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da	34	77.3	77.3	77.3
	2 ne	10	22.7	22.7	100.0
	Total	44	100.0	100.0	

svest o postojanju ZPD

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 da	43	97.7	97.7	97.7
	2 ne	1	2.3	2.3	100.0
	Total	44	100.0	100.0	

svest o vrsti ZPD

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 NP	2	4.5	4.5	4.5
	2 PIO	34	77.3	77.3	81.8
	3 SRP	1	2.3	2.3	84.1
	4 ne zna	7	15.9	15.9	100.0
	Total	44	100.0	100.0	

briga odnosno nebriga Upravljača

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 više brine o prirodi	9	20.5	20.5	20.5
	3 podjednako brine	14	31.8	31.8	52.3
	4 podjednako ne brine	21	47.7	47.7	100.0
	Total	44	100.0	100.0	

upravljac

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 opstina, direkcija	12	27.3	27.3	27.3
2 Srbijas ume, PIO	5	11.4	11.4	38.6
3 Rados	2	4.5	4.5	43.2
4 TOS	15	34.1	34.1	77.3
5 Cuvari prirode, rendzeri	5	11.4	11.4	88.6
6 bela kuga, migracija	1	2.3	2.3	90.9
7 ne zna	4	9.1	9.1	100.0
Total	44	100.0	100.0	

uticaj na svakodnevni zivot

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 pozitivno	22	50.0	50.0	50.0
3 ni pozitivno ni negativno	12	27.3	27.3	77.3
4 i pozitivno i negativno	10	22.7	22.7	100.0
Total	44	100.0	100.0	

nadoknada stete

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 3 ne	14	31.8	31.8	31.8
4 ne, jer je nije ni bilo	30	68.2	68.2	100.0
Total	44	100.0	100.0	

kako vide buducnost Vlasine

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 cuvati i dalje	27	61.4	61.4	61.4
2 mnogo vise ulagati	6	13.6	13.6	75.0
3 dozvoliti gradnju	4	9.1	9.1	84.1
4 Vlasina Vlasincima	3	6.8	6.8	90.9
5 dozvoliti slobodno pecanje	1	2.3	2.3	93.2
6 iseliti i ostatak stanovnistva, nema zivota na Vlasini	3	6.8	6.8	100.0
Total	44	100.0	100.0	

zivotni standard nekad i sad

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 da, zbog ZPD	6	13.6	13.6	13.6
2 da, ali ne zbog zastite	8	18.2	18.2	31.8
3 ne, zbog zastite	2	4.5	4.5	36.4
4 ne, ali ne zbog zastite	28	63.6	63.6	100.0
Total	44	100.0	100.0	

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Тамара Јојић Главоњић рођена је 02.03.1979. године у Сарајеву. Гимназију је завршила у Београду, где је 1997. године уписала редовне студије на Географском факултету, Одсек за Просторно планирање. Дипломирала је 2003. године, са просечном оценом 9,67. Дипломски рад на тему „Важнији међународни уговори у планирању и управљању заштитом од удеса“, рађен је под менторством др Дејана Филиповића. Последипломске студије на смеру Геопросторне основе животне средине уписала је школске 2004/05. године и положила све испите предвиђене планом и програмом, са просечном оценом 10,00. Магистарски рад под називом „Управљање и планска заштита геонаслеђа Србије“, под менторским вођењем проф. др Милутина Љешевића, одбранила је 2010. године .

Од септембра 2005. год. је као стипендиста Министарства науке и животне средине ангажована у Географском институту „Јован Цвијић“. У периоду 2006–2010. година ангажована је на научно-истраживачком пројекту Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије: *Модалитети валоризације геопотенцијала неразвијених подручја Србије*, бр. 146011. Марта 2008. год. заснива стални радни однос, у звању истраживач-приправник. У јануару 2011. стиче звање истраживач-сарадник. У периоду 2011–2019. Била је ангажована на пројекту *Географија Србије*, бр. 47007.

Ужа област интересовања кандидата тиче се заштите природе, геодиверзитета, уз истраживање могућности и оправданости њихове туристичке валоризације, као и потенцијалног утицаја на локално становништво.

До сада је објавила више научних радова у домаћим и међународним часописима, од чега два у часописима са SCI листе. Учествовала је у раду неколико научних скупова у земљи и иностранству.

Изјава о ауторству

Потписани докторанд Географског факултета, Универзитета у Београду, Тамара Јојић Главоњић, број индекса 24/2012

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

Геоколошко вредновање Рамсарских подручја у функцији одрживог развоја локалних заједница у Србији

- резултат сопственог истраживачког рада
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Тамара Јојић Главоњић

Број индекса: 24/2012

Студијски програм: Геонауке

Наслов рада: „Геоколошко вредновање Рамсарских подручја у функцији одрживог развоја локалних заједница у Србији”

Ментор: проф. др Дејан Филиповић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања и Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктор наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним станицама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић” да у дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Геоколошко вредновање Рамсарских подручја у функцији одрживог развоја локалних заједница у Србији

Која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под